



Ph.d.-afhandling

Lisbeth Eilersgaard Christensen

Stednavne som kilde til yngre jernalders centralpladser

Tekst



Vejleder: Bente Holmberg

Afleveret: 12/02/2010

Forord.....	8
1. Indledning.....	9
1.1. Formål, metode & opbygning.....	10
1.2. Introduktion til navnemiljøteori og centralpladsteori	10
1.2.1. Navnemiljøteori.....	11
1.2.1.1. Lars Hellberg.....	11
Navnemiljøer og administrative centralpladser.....	12
Sveariget som samfundsteoretiske ramme	13
1.2.1.2. Stefan Brink.....	14
Den tværfaglige tilgang	15
Centralpladskomplekser som samfundsteoretisk ramme	15
1.2.1.3. Opsummering af navnemiljøteori	17
1.2.2. Centralpladsteori	18
1.2.2.1. Walter Christaller.....	19
Om centralitetsbegrebet og definitionen af centrale steder.....	19
Kompletteringsområde, hierarki & modeller for de centrale steders fordeling	20
Kommentarer til anvendeligheden af Christallers teori i arkæologisk forskning.....	21
1.2.2.2. Arkæologisk centralpladsteori.....	22
Centralpladsbegrebet, centralpladsstruktur og centralpladskaraktetika.....	23
Centrale funktioner	25
Hierarki	28
Årsager til lokaliteters centrale betydning	29
Samfundsstrukturelle forhold	30
1.2.2.3 Opsummering af centralpladsteori.....	32
1.2.3. Koblingen mellem navnemiljøteori og centralpladsteori	34
1.3. Arbejdsmetode	35
1.3.1. Udarbejdelse af søgeordsinventar	35
1.3.2. Undersøgelsesområder, anvendte kilder mv.	36
1.3.2.1. Udpegning af undersøgelsesområder	36
Navneleddet sal.....	36
Odinsvi.....	38
1.3.2.2. Afgrænsning af undersøgelsesområder	38
1.3.2.3. Kilder, indsamlingsmetode og opstilling af stednavnematerialet	39

1.3.2.4. Tolkning.....	40
1.3.2.5. Arkæologiske kilder.....	41
2. Søgeord	42
2.1. Vurdering af søgeordenes centralpladsrelevans	43
2.1.1. Kategorier af centralpladsrelevans.....	44
2.2. Søgeordskatalog	45
*Al	45
*As.....	47
Bo	48
*Boe	49
Bor.....	50
Borg.....	50
Bryte (bryde)	51
Böte	52
Drag	53
Erik.....	54
Fred	55
Frigg	56
Frö (Frej)	56
Fröja (Freja)	57
Gillberg(a) (Gilbjerg)	59
Gud	60
*Gudhi (gode).....	60
Gärde (gærde)	61
*Göti	62
Harg (*hargh).....	62
Helig (hellig).....	64
Hov	65
Hus(a).....	66
Husaby (Hus(e)by)	68
*Härn (*Hærn).....	69
*Hærse	70
Hög (høj)	71

*Ingvi/*Ingi	72
Jarl	72
Karl	74
Knarr (Knar)	76
Kogg (kogge)	77
Konung (konge)	78
*Liudhgudh(a) (*Luthguth)	79
Lund	80
*Lytir	81
Naust (nøst)	82
Njård (Njord)	82
Oden (Odin)	84
Ring	85
*Rinker (*rink)	86
Sal	87
Sked(e)	89
Skepp (skib)	90
Skeið	91
Smed	91
Snäcka (snekke)	92
Stallar (staller)	94
Stav	95
Sten	96
Styreman (styr(e)mand)	97
*Styrir	97
Stämma (stævne)	98
Svea	99
Sven (svend)	100
*Thegn	101
Thor	101
Thul	103
Ting	103
Tuna (tun(e))	105

Ull	107
*Ullargudhi	108
Vall (wall)	108
Vi	109
Vise	110
*Vitul	111
*Vivil	111
Vård (warth)	112
Åker (ager)	113
2.2.1. Supplerende danske søgeord	115
Bavn	115
Blus	116
Brand	116
Bål	116
*Frøvi(r)	117
Guthvi(r)	117
*Harghvi(r)	118
*Hylla	119
Hær	119
*Lath	119
Mål	120
Thorir	121
*tī	122
Tyr	122
*Wæir	123
2.3. Kommentarer til søgeordene og deres centralpladsrelevans	124
3. Analyser af udvalgte undersøgelsesområder	126
Udeladte navneled	126
3.1. Salløv, Tune herred, Sjælland	127
Udvalgte navne i Salløv-området	128
Bebyggelsesnavne	128
Marknavne	129
Analyse af områdets udvalgte stednavne	132

Arkæologiske kilder.....	133
Opsummering af Salløv-området.....	135
3.1.1. Tune-området, Tune herred, Sjælland.....	135
Udvalgte navne i Tune-området	136
Bebyggelsesnavne	136
Marknavne	137
Analyse af områdets udvalgte stednavne	138
Arkæologiske kilder.....	140
Opsummering af Tune-området	141
3.1.2. Sammenstilling af Salløv og Tune.....	142
3.2. St./Ll. Salby, Ramsø herred, Sjælland.....	143
Udvalgte navne i St./Ll. Salby-området.....	144
Bebyggelsesnavne	144
Marknavne	145
Analyse af områdets udvalgte stednavne	151
Arkæologiske kilder.....	154
Opsummering af St./Ll. Salby-området	158
3.3. Salby, Bjerger herred, Fyn	160
Udvalgte navne i Salby-området	161
Bebyggelsesnavne	161
Marknavne	162
Analyse af områdets udvalgte stednavne	166
Arkæologiske kilder.....	170
Opsummering af Salby-området.....	171
3.4. Sahl, Houlbjerg herred, Jylland	172
Udvalgte navne i Sahl-området	174
Bebyggelsesnavne	174
Mark- og naturnavne.....	175
Analyse af områdets udvalgte stednavne	179
Arkæologiske kilder.....	182
Opsummering af Sahl-området.....	183
3.5. Sall, Houlbjerg herred, Jylland	184
Udvalgte navne i Sall-området	185

Bebyggelsesnavne	185
Marknavne	186
Analyse af områdets udvalgte stednavne	188
Arkæologiske kilder.....	190
Opsummering af Sall-området	190
3.6. Sahl, Ginding herred, Jylland	191
Udvalgte navne i Sahl-området	192
Bebyggelsesnavne	192
Marknavne	193
Analyse af områdets udvalgte stednavne	201
Arkæologiske kilder.....	204
Opsummering af Sahl-området.....	207
3.7. Onsved, Horns herred, Sjælland.....	208
Udvalgte navne i Onsved-området.....	210
Bebyggelsesnavne	210
Marknavne	211
Analyse af områdets udvalgte stednavne	221
Arkæologiske kilder.....	225
Opsummering af Onsved-området	228
4. Sammenfattende analyse af undersøgelsesområderne.....	230
4.1. Navnematerialets indicier på centrale funktioner i undersøgelsesområderne.....	230
4.1.1. Håndværk & produktion.....	230
4.1.2. Vareudveksling & distribution	231
4.1.3. Kult & religion.....	231
4.1.4. Forsvar, krigsmagt & kontrol	232
4.1.5. Retsudøvelse	234
4.1.6. Kommunikation	235
4.1.7. Politisk ledelse	235
4.1.8. Opsummering.....	236
4.2. De arkæologiske kilder i undersøgelsesområderne	237
4.3. Kildekritiske bemærkninger til undersøgelsens resultater.....	240
4.3.1. Undersøgelsesområdernes udsagnsværdi for centrale strukturer.....	240
4.3.2. Undersøgelsesområdernes størrelse	241

4.3.3. Bebyggelsesmæssige omstruktureringer.....	243
4.4. Samlet vurdering af undersøgelsesområderne	244
5. Overordnede overvejelser	246
5.1. Overvejelser vedrørende den uensartede distribution af navnemiljøer	246
Realforhold	246
Navnematerialets bevaringsgrad.....	247
Navngivning	247
Den teoretiske tilgang og tolkningen.....	247
Opsummering	249
5.2. Overvejelser om det danske navnemateriales udsagnsværdi for centralpladser	249
6. Afslutning og perspektivering.....	252
Resumeer.....	255
Stednavne som kilde til yngre jernalders centralpladser.....	255
Place-names as a source of information about central-places in the Late Iron Age	256
Litteratur	257
Kilde- og litteraturforkortelser.....	271
Andre forkortelser	273

Forord

Som arkæologistuderende ved Aarhus Universitet stiftede jeg i efteråret 1999 for første gang kendskab til mulighederne for at anvende stednavne i arkæologien. Dette var indledningen til en fascination, der siden har været fokus for mit faglige arbejde i krydsfeltet mellem arkæologi og stednavneforskning.

Arbejdet med afhandlingen har været omfattende og spændende. Det har været en oplevelse at blive indviet i stednavneforskningens problemstillinger og metoder – det har undertiden været svært, men det har altid været positivt. Jeg har endvidere nydt det gode kollegiale samvær og den faglige begejstring på Afdeling for Navneforskning, hvor alle skal have tak for altid at være parate til at give en hjælpende hånd med såvel store som små spørgsmål.

En særlig tak skal lyde til min vejleder Bente Holmberg for den gode støtte og vejledning undervejs og til professor Bent Jørgensen for uvurderlig hjælp og forunderlig tålmodighed over for mine talrige spørgsmål. Derudover skal der lyde en stor tak til Gillian Fellows-Jensen for oversættelse af resumé samt til Peder Dam for tilladelse til at anvende de digitaliserede ejerlavs-, sogne- og herredskort. Sluttelig en tak til arkæologer på Holstebro Museum, Odense Bys Museer, Østfyns Museer og Køge Museum for besvarelse af spørgsmål og adgang til materiale.

Odense, februar 2010

Lisbeth Eilersgaard Christensen

1. Indledning

Siden slutningen af 1970'erne har en gren af svensk stednavneforskning fokuseret på stednavne som kilde til samfundsstruktur i yngre jernalder¹. Nogle forskere har fremhævet, at stednavne med et betydningsindhold, der menes at have relevans for forhold som religion, status, forsvar osv., hyppigt optræder sammen inden for afgrænsede områder efter et relativt ensartet mønster. Dette anføres i særlig grad at gøre sig gældende for det mellemsvenske område, og de ensartede strukturer i navnematerialet tolkes som udtryk for samfundsorganisationen i de pågældende områder på det tidspunkt, da navnene blev dannet. Disse såkaldte navnemiljøer betragtes herved som sproglige udtryk for yngre jernalders centralpladser.

De karakteristiske navnemiljøer synes at optræde tydeligst i det mellemsvenske område, men reminiscenser af de samme strukturer er også registreret i sydligere dele af Sverige, om end materialet forekommer mere fragmentarisk. Navnemiljøerne er tilsyneladende fraværende i det sydsandinaviske område. Det arkæologiske kildemateriale vidner imidlertid ikke om markante samfundsorganisatoriske forskelle mellem det mellemsvenske og det sydsandinaviske område, som kan forklare den skæve geografiske fordeling af de centralpladsindicerende navnemiljøer.

Den tilsyneladende uensartede geografiske fordeling forklares af den svenske stednavneforsker Stefan Brink som et resultat af radikale bebyggelsesmæssige omstruktureringer i det sydsandinaviske område. Ifølge denne teori har omstruktureringerne i mange tilfælde forårsaget ændringer i navnematerialet, hvilket bl.a. har resulteret i, at indicier på nedlagte lokaliteter med centralpladsrelevans kan optræde i marknavnematerialet (Brink 1998:301). Denne hypotese understøttes af enkelte eksempler fra det sydsvenske område, hvor der tilsyneladende har kunnet rekonstrueres navnemiljøer på basis af analyser af både bebyggelsesnavne og marknavne (Brink 1998:303-304). Undersøgelser af denne art er hidtil ikke foretaget i Danmark.

¹ Yngre jernalder defineres her som perioden fra yngre romersk jernalder og frem til og med vikingetid, dvs. ca. 200-1050 e. Kr. (jf. periodeoversigt i bilag 1a og 1b).

1.1. Formål, metode & opbygning

Formålet med dette projekt er at afprøve muligheden for rekonstruktion af centralpladsindicerende navnemiljøer i Sydskandinavien ved inddragelse af både bebyggelses-, mark- og naturnavne². Det har været nødvendigt at indkredse det geografiske fokusområde til det nuværende Danmark.

Afprøvningen er baseret på udvalgte undersøgelsesområder. Valget af undersøgelsesområder kan tage udgangspunkt i stednavnematerialet eller det arkæologiske kildemateriale. Da målet med undersøgelsen er at afklare, hvorvidt der kan iagttages (reminiscenser af) centralpladsindicerende navnemiljøer i Danmark, og dermed eventuelle gentagne mønstre i navnematerialet, er det naturligt at tage udgangspunkt i navnematerialet frem for de arkæologisk registrerede centralpladser. Denne fremgangsmetode er endvidere den hyppigst anvendte ved de svenske navnemiljøanalyser, hvorfor det forekommer hensigtsmæssigt at ensrette metoden hermed. Det var oprindeligt hensigten, at analysere navnematerialet i områder omkring enkelte arkæologiske centralpladser samt i enkelte tilfældigt udvalgte områder, som en test af analyseresultaterne fra den primære undersøgelse. Det har imidlertid været nødvendigt at nedprioritere dette, og i stedet er der foretaget stikprøveundersøgelser af den hyppighed, hvormed enkelte navneled optræder.

Afhandlingen er opbygget således, at hhv. navnemiljøteori og centralpladsteori introduceres i det nedenstående, hvorefter den benyttede arbejdsmetode for afhandlingens to hoveddele (hhv. afsnit 3 og 4) skitseres. I afsnit 2 forefindes et søgeordskatalog, der hovedsageligt er hentet fra de svenske navnemiljøanalyser, og som benyttes som udgangspunkt for analyserne i de udvalgte undersøgelsesområder, der fremlægges i afsnit 3. I afsnit 4 foretages en sammenfattende analyse af undersøgelsesområderne, og afsnit 5 er forbeholdt nogle overordnede teoretiske og metodiske overvejelser. Afslutning og perspektivering forefindes i afsnit 6.

1.2. Introduktion til navnemiljøteori og centralpladsteori

Den svenske navnemiljøteori er udgangspunktet for afhandlingens problemstilling, og da navnemiljøerne fremhæves som sproglige vidnesbyrd om yngre jernalders centralpladser, er centralpladsteorien i nogen grad impliceret heri. Centralpladsteorien er desuden væsentlig for en definition af centralitet, og den er dermed også en forudsætning for at kunne vurdere navnematerialets centralpladsrelevans. En kort introduktion til begge teorier er derfor hensigtsmæssig.

² I det følgende benyttes begrebet marknavn både om navne på dyrkede arealer og om navne på naturforekomster (jf. definition af marknavn (med udvidet brugsområde) hos Christensen & Kousgård Sørensen 1972:229). I enkelte tilfælde anvendes betegnelsen naturnavn, eksempelvis om navnet *Gudenå*.

I de nedenstående introduktioner er vægten lagt på de elementer, som har direkte relevans for de efterfølgende afsnit i afhandlingen. Der følger enkelte kommentarer til gennemgangen af teorierne, men da afhandlingen er baseret på en afprøvning af en navnemiljøteoretisk tese, er det væsentligt at holde fast i det teoretiske udgangspunkt som grundlag herfor.

1.2.1. Navnemiljøteori

Begrebet navnemiljø bruges især inden for en bestemt tradition af svensk navneforskning. I begrebet ligger (implicit), at der formodes at være en form for sammenhæng mellem de pågældende navne af eksempelvis dateringsmæssig eller strukturel karakter. Det udvalgte navnemateriale betragtes dermed som en kontekst, og med dette følger også hyppigt en kontekstbaseret tolkning af navnematerialet, hvor de enkelte stednavne tolkes på basis af både sproglige analyser og den kontekst, hvori de indgår. De enkelte navnes beliggenhed i forbindelse med andre navne benyttes herved som ekstralingvistisk tolkningsgrundlag. Dette er i øvrigt en tolkningspraksis, der har lang tradition inden for dele af stednavneforskningen, og særligt i forbindelse med sakrale navne (jf. Christensen & Kousgård Sørensen 1972:161, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:119). Et kendt dansk eksempel herpå vedrører Gudmeområdet på Fyn, hvor navnene *Albjerg* og *Galdbjerg* hovedsageligt pga. deres beliggenhed nær *Gudme* og *Gudbjerg* tolkes som eventuelt sakrale (bl.a. DS 13 s. 161-162).

Den navnemiljøteoretiske tilgang, der skal fokuseres på i det følgende, er karakteriseret ved at fremsætte en eksplicit samfundsteoretisk ramme som tese for den indbyrdes relation mellem stednavne inden for et givet område. Metoden er først og fremmest anvendt af Lars Hellberg og Stefan Brink.

1.2.1.1. Lars Hellberg

Med foredraget *Ortnamnen och den forntida sveastaten* på NORNA-symposiet *Ortnamn och samhälle* i 1975 introducerer Lars Hellberg første gang en samlet og systematisk gennemgang af sin teori om navnemiljøer som afspejlende administrative centre i det gamle Svearige (Hellberg 1975). Interessen for at sætte stednavnene i forbindelse med fortidens samfund er gennemgående i en stor del af Hellbergs forfatterskab, men den eksplicitte teori, som fremstilles i en sammenfattende form i 1975, synes at være opstået i forbindelse med et omfattende arbejde med navnematerialet i det mellemsvenske område. I artiklen fra 1975 præsenterer Hellberg en indledende liste til nogle af de karakteristiske navneled, der er hyppige inden for navnemiljøerne, ordnet i betydningskategorier efter deres formodede relevans for de administrative centre. Flere navne og navneled med formodet samfundsstrukturel betydning præsenteres i en række af Hellbergs efterfølgende artikler. For en gennemgang af disse navneled henvises til afsnit 2.2.

Navnemiljøer og administrative centralpladser

Hellberg iagttager de formodede centralpladsrelevante navnemiljøer i forbindelse med undersøgelser af *Husaby*-navne inden for det mellemsvenske område. Da Hellberg ikke blot arbejder med stednavne som sproglige størrelser, men også behandler dem i deres toponymiske og ekstralingvistiske kontekst, fører undersøgelserne til den iagttagelse, at der i områderne omkring *Husaby*-erne synes at optræde bestemte navne gentagne gange efter et nogenlunde ensartet mønster. Hellberg betragter disse stednavne som formodede signifikante i relation til de ”statslige funktioner”, der menes at have været tilknyttet administrative centre i datidens samfund (Hellberg 1975:92-93, 1986a:45). Disse formodede relevante navne tolkes af Hellberg som afspejlende krigere, førkristen religion, tilstedeværelse af såkaldte embedsmænd osv. (Hellberg 1975:94-96, 1979:128, 145). Forsvar og religion synes at være særligt hyppigt repræsenterede elementer inden for navnemiljøerne, men ud over navne, der kan tillægges relevans inden for disse kategorier, tolkes mange andre navne som betydningsmæssigt relevante, når de optræder inden for formodede centralpladsrelevante navnemiljøer (jf. eksempelvis Hellberg 1979:130 samt søgeordsliste i afsnit 2.2.). Hellberg anvender dermed i høj grad den formodede kontekst (navnemiljøet) som tolkningsmæssigt styrende for de enkelte navne, der optræder heri.

Husaby-erne tolkes generelt som krongods fra sen vikingetid eller tidlig middelalder. Ved undersøgelserne observerer Hellberg, at der nær disse navne hyppigt optræder navne som *Tuna* eller *Husa*, som også formodes at være centralpladsbetegnende, eller udtryk for hvad Hellberg benævner som ’administrative centralpladser’ (Hellberg 1976:6, 1979:145, 152, 1984b:135). Disse navne tolkes som forgængere for *Husaby*-erne inden for de pågældende områder, og navnemiljøerne betragtes i disse tilfælde som bestående af flere kronologiske lag af administrative centralpladser. *Tuna*-navnene afspejler ifølge Hellberg det ældste kronologiske lag, som dateres til romersk jernalder. *Husa*-navnene opfattes som et kronologisk mellemliggende lag med dateringer fra omkring 700-tallet, og *Husaby*-navnene betragtes som det yngste lag fra omkring 1000-tallet (Hellberg 1975:109-110, 1979:128, 142-145, 1984b:137). Hellberg mener i øvrigt, at *Husaby*-navnene oprindeligt er dannet af *Husa*-navne ved tilføjelse af efterleddet *-by* i forbindelse med en form for regulering eller omorganisering af de administrative centralpladser til såkaldte idealbyer (jf. *Husaby* i afsnit 2.2.). I modsætning til de regulerede *Husaby*-bebyggelser mener Hellberg, at *Tuna*- og *Husa*-navnene har omfattet store områder bestående af komplekser af bebyggelser (Hellberg 1979:150).

Hellbergs teori om de centralpladsrelevante navnemiljøer skyldes de gentagne strukturer i navnematerialet, men han fremhæver selv, at navnemiljøerne hverken er eller kan forventes at være af en helt ensartet struktur. Han påpeger, at navnemiljøer, der indeholder ældre kronologiske lag i form af *Tuna*- og *Husa*-navne, forekommer mere veludbyggede end de, der kun er repræsenteret ved et enkelt

yngre lag bestående af et *Husaby*-navn (Hellberg 1975:93). Hellberg forklarer ikke eksplicit årsagen til dette, men det er selvfølgelig oplagt at tolke det som udtryk for en akkumulation af funktioner over tid (jf. afsnit 1.2.1.3.). Hellberg forklarer i øvrigt navnemiljøernes generelt uensartede struktur ved forskelle i, hvorledes de administrative funktioner har været organiserede inden for de enkelte områder; placeringen af flere funktioner eller elementer inden for én bebyggelse resulterer nødvendigvis i færre relevante navne, end i områder hvor disse er spredt på flere forskellige bebyggelser (jf. Hellberg 1979:145). Tilfældigheder i forbindelse med navngivning samt forskelle i bevaringsgraden af navnematerialet betragtes dog også som en del af forklaringen på navnemiljøernes uensartede udtryk.

Sveariget som samfundsteoretiske ramme

Lars Hellbergs arbejde kredser i vid udstrækning om navnematerialet inden for det mellemsvenske område, som geografisk menes at være omtrent sammenfaldende med det gamle Svearige. Når Hellberg er af den opfattelse, at stednavne skal forstås og tolkes i bl.a. deres historiske kontekst (f.eks. Hellberg 1984b:135), er det derfor naturligt, at han kobler navnematerialet til de samfund, de er opstået i og har fungeret inden for. Hans arbejde kommer derfor også i høj grad til at kredse om Sveariget og dets struktur og organisering.

Forestillingerne om fortidens samfund og særligt Svearigets politiske struktur og organisering kommer i mere eller mindre fragmenteret form til udtryk i flere af Hellbergs artikler og synes at være underliggende i hele hans tilgang til navnematerialet og forventningen til dets udsagnsværdi (f.eks. Hellberg 1942:117, 1975:93). Forestillingerne om Svearigets samfundsstruktur formes på den anden side også af navnematerialets formodede udsagnsværdi og den samlede tese om de gentagne navnemiljøer. Eksempelvis tolkes en hyppig forekomst af sakrale navne nær de administrative centralpladser i navnemiljøerne således af Hellberg som udtryk for, ”att sveastaten var byggd på ett religiöst fundament” (Hellberg 1986a:45-46).

Hellberg betragter det gamle Svearige som et særdeles velorganiseret og topstyret samfund med en stærk central administration, der har haft råderet over jord samt magt til at fordele og organisere denne. Den centrale administration har bl.a. haft udsendte forvaltere eller embedsmænd på administrative centralpladser til at varetage rigets interesser, faste garnisoner, der også i fredstid har været organiserede på strategiske steder og centralt organiserede kæder af forsvarspunkter (bl.a. Hellberg 1942:117, 1975:105, 1979:139, 1984a:91, 1984b:136). Mest explicit kommer dette til udtryk i 1984, hvor Hellberg opsummerer følgende: ”Forntidens administrativa centralorter företrädde en rad statliga funktioner. Dessa gällde förvaltning och skötsel av kronans gods, offentlig kult, rättskipning och exekution, samfärdsel till lands och sjöss inkl. transporter, färdtjänst och budskickning samt bygge och underhåll av vägar, broar och hamnlägen, vidare militär organisation inkl. vakt- och signaltjänst med därtill

hörande anläggningar, såsom borgar och vårdkasar, samt åtskilligt annat. På varje centralort hade konungen underlydande som ansvarade för allt detta, dels ombud och olika slags ämbetsmän, dels arbetsfolk och krigare” (Hellberg 1984a:91). På grundlag af de ældste navnemiljøers formodede alder mener Hellberg, at dette topstyrede og gennemorganiserede samfund har været fuldt udbygget allerede i løbet af (yngre) romersk jernalder (Hellberg 1984a:92).

Også når Hellberg er beskæftiget med geografiske områder uden for Svearigets oprindelige kerneområde, trækker han tråde dertil. Spredningen af navneled, der er hyppige i Mellem Sverige, betragtes således som udtryk for Svearigets ekspansion eller alternativt som kulturindflydelse derfra. Både enkelte navneled og centralpladsindicerende navnemiljøer uden for det oprindelige Sveaområde betragtes således i nogle tilfælde som udtryk for erobrede områder, hvor Svearigets politiske organisation er indført og direkte afspejles i navnematerialet (eksempelvis Hellberg 1979:128-129, 131, 137-138, 1986b:24-25). Mellem svensk kulturindflydelse afspejles ifølge Hellberg i så fjerne områder som det sydlige Danmark, og han forklarer dette med vendel- og vikingetidens handelsforbindelser mellem Sveariget og Vesteuropa, som er foregået ad ruter over det syddanske område (Hellberg 1984a:96-97). De syddanske *Karleby*-er formodes bl.a. at være et resultat heraf, mens *Karle*-navne i Hedeby-området opfattes som deciderede svenske navnedannelser (Hellberg 1984a:96-97).

Hellberg betragter dermed udbredelsen af både navnemiljøer og flere af de navne, der er karakteristiske herfor, som udtryk for Svearigets ekspansion og kulturelle indflydelse frem for som selvstændigt opståede strukturer og navnedannelser.

1.2.1.2. Stefan Brink

Stefan Brink sætter for alvor fokus på stednavne som kilde til samfundsstrukturelle forhold fra 1990, hvor han publicerer sit arbejde med rekonstruktion af Hälsinglands førkristne bygdestruktur (Brink 1990b). I de efterfølgende år har Brink i flere artikler fokus på rekonstruktion af territoriale og politiske strukturer, og dermed også på de centralpladser, der formodes at have været integrerede elementer heri (Brink 1996a:236). I arbejdet med disse rekonstruktioner benytter Brink sig af to forskellige tilgange, hvoraf den ene tager udgangspunkt i oprindelige bygde- eller indbyggernavne, da disse vidner om afgrænsede bebyggelsesenheder og folkegrupper. Den anden tilgang tager udgangspunkt i stednavne, der har kunnet betegne pladser med særlige funktioner inden for de selvstændige strukturer, f.eks. navne, der formodes at betegne administrative centre eller stormandsbebyggelser og samlingspladser af eksempelvis retslig eller religiøs karakter. Funktioner af den nævnte karakter menes at være en forudsætning for opretholdelsen af selvstændige politiske eller territoriale enheder, og de må følgelig repræsentere kerneområderne heri (Brink 1997b:400-401).

Den tværfaglige tilgang

Brinks arbejde er i høj grad baseret på tværfaglighed. Brink benytter sig eksempelvis af den norrøne litteratur og af runeindskrifter som (tilnærmelsesvis) samtidige kilder til ord, der i yngre jernalder kunne betegne samfundsstrukturelt relevante forhold (jf. bl.a. Brink 1996a:248-268, 1997b:404, 1999b:423-424). Den liste af ord, som Brink derved kan udarbejde, benytter han efterfølgende i afsøgning af navnematerialet. De områder, der udvælges til navnemiljøanalyse, udpeges enten pga. forekomsten af et eller flere formodet centralpladsindicerende navne, eller fordi de pågældende områder formodes at have været selvstændige politiske enheder i yngre jernalder. I et par undersøgelser omkring bl.a. Gamla Uppsala og Skiringssalr/Kaupang tager Brink dog udgangspunkt i områder med registrerede arkæologiske fund af centralpladsindicerende karakter (Brink 1996a:268-273, samme i 1999a:38-42).

Brinks arbejde med yngre jernalders politiske strukturer tager primært udgangspunkt i stednavnematerialet, men han gør talrige gange opmærksom på betydningen af at arbejde tværfagligt med emnet (jf. bl.a. Brink 1999a:13). Hovedkilden til rekonstruktion af fortidens samfund bør ifølge Brink være det arkæologiske kildemateriale, men han påpeger dog, at et tilstrækkeligt facetteret billede af fortidens samfundsstruktur kun opnås gennem inddragelse af flere kildetyper, og at bl.a. stednavnematerialet kan supplere med visse aspekter, som de arkæologiske kilder kun dårligt kan belyse (Brink 1996a:238-241, 1998:301, 1999a:13, 1999b:424).

I sine mange analyser inddrager Brink derfor også hyppigt relevant arkæologisk kildemateriale, ligesom historiske kilder og kortmateriale benyttes til retrospektive analyser (jf. eksempelvis Brink 1999b:431, 435). Til trods for den udpræget tværfaglige tilgang gælder det dog, at der ved flere af de fremlagte navnemiljøer, ikke anvendes andre kildetyper end navnematerialet (jf. eksempelvis Brink 1997a:68-69, 1997b:407-408, 410-418). For illustration af et par udvalgte navnemiljøer henvises der til bilag 2a-b.

Centralpladskomplekser som samfundsteoretisk ramme

Brinks tværfaglige fokus bevirker, at han jævnfører iagttagelserne fra stednavnematerialet med den arkæologisk baserede viden om samfundsstrukturen i yngre jernalder, og herunder også den arkæologiske centralpladsteori (jf. afsnit 1.2.2.2.). Flere af de for navnemiljøerne karakteristiske stednavne synes i deres betydningsindhold at afspejle funktioner af samme karakter, som de, der kan påvises ved arkæologisk registrerede centralpladser, bl.a. stormandsresidenser, kultudøvelse, handel, håndværk, militær og forsvar osv. Spredningen af de centralpladskarakteristiske elementer inden for navnemiljøerne stemmer endvidere overens med arkæologiske iagttagelser, hvor centralpladsrelevante funktioner også synes at være placerede på forskellige pladser inden for afgrænsede områder (jf. bilag

3). Dette fænomen er tidligst observeret i Gudme-området på Fyn, og på basis heraf definerer Ulf Näsman omkring 1990 centralpladser som "...kompleks[er] af pladser med forskellige funktioner af samfundsbevarende art" (Näsman 1991b:328). I overensstemmelse hermed betegner Stefan Brink i 1996 navnemiljøerne som afspejlende multifunktionelle centralpladskomplekser (Brink 1996a:238, 1999a:12, 1999b:434). Begrebet 'centralpladskompleks' er i øvrigt siden blevet en integreret del af den arkæologiske centralpladsterminologi.

Stefan Brink tolker således navnemiljøerne som toponymiske vidnesbyrd om samme samfundsstrukturelle fænomen som de arkæologisk definerede centralpladskomplekser (jf. bilag 4). Som Lars Hellberg anser Brink dermed navnemiljøerne for at afspejle reelle samfundsorganisatoriske forhold. Argumentet herfor er først og fremmest, at den gentagne forekomst af disse relativt ensartede navnemiljøer ikke kan bero på tilfældigheder, og som yderligere støtte herfor henvises der desuden til de ovennævnte overensstemmelser med det arkæologiske kildemateriale (Brink 1997a:61-62, 1999a:11-13, 1999b:434).

Ligesom Hellberg, gør også Brink opmærksom på navnemiljøernes tilsyneladende uensartede geografiske udbredelse. Navnemiljøerne optræder tydeligst i det nord- og mellemsvenske område, mens de er vanskeligere at iagttage og forekommer mere fragmenterede i de sydligere dele af Sverige (Brink 1998:297-302, 1999b:425-426). Da de centralpladskomplekser, som navnemiljøerne formodes at afspejle, er fremhævet fra arkæologisk side i det sydiskandinaviske område, burde der i teorien være forudsætninger for dannelsen af centralpladsindicerende navnemiljøer i dette område også. Når det ikke kommer til udtryk i navnemiljøernes geografiske udbredelse, skyldes det ifølge Brink, at der gennem tiden er foregået bebyggelsesmæssige omstruktureringer af så radikal karakter i Sydiskandinavien, at stednavnematerialet i dette område er blevet forstyrret i langt højere grad, end hvad tilfældet har været i den øvrige del af Skandinavien (Brink 1998:301). Det tilsyneladende fravær af centralpladsindicerende navnemiljøer i det sydiskandinaviske område anses dermed ikke for at afspejle en reel situation, men betragtes i stedet som en følge af (senere) forstyrrelser og omstruktureringer i navnematerialet. Reminiscenser af centralpladsindicerende strukturer formodes dog at optræde i marknavnematerialet, hvilket synes bekræftet ved enkelte undersøgelser (jf. bilag 5).

At der i øvrigt må regnes med uensartede navnemiljøer på grund af centralpladskompleksernes uensartede organisering samt tilfældigheder i forbindelse med navngivning og overlevering, fremhæver Brink i lighed med Hellberg. Brink tilføjer endvidere, at centralpladsterminologien kan have været en anden i Sydiskandinavien end Mälardalen (Brink 1998:300-301).

1.2.1.3. Opsummering af navnemiljøteori

En mindre gruppe svenske navneforskere mener at kunne iagttage nogle karakteristiske grupperinger i navnematerialet i nogle dele af Skandinavien og særligt i det mellemsvenske område. Disse såkaldte navnemiljøer betragtes af både Lars Hellberg og Stefan Brink som en afspejling af reelle samfundsorganisatoriske strukturer i yngre jernalder. Hovedargumentet herfor er, at den gentagne forekomst af de ensartede navnegrupperinger dårligt kan bero på tilfældigheder.

Hellberg betragter navnemiljøerne som nært knyttede til Sveariget og dets politiske og organisatoriske struktur, hvilket i øvrigt stemmer relativt godt overens med, at navnemiljøernes geografiske tyngdepunkt er omtrent sammenfaldende med det gamle Sveariges formodede kerneområde. Forekomst af lignende navnemiljøer eller af enkelte navne eller navneled af formodet sveakarakter i andre geografiske områder betragtes af Hellberg som udtryk for Svearigets ekspansion og erobringer eller – hvis de optræder i fjernere områder – som kulturindflydelse herfra. I modsætning hertil betragter Brink de karakteristiske navnemiljøer som udtryk for den generelle samfundsstruktur, der i yngre jernalder formodes at have været nogenlunde ensartet i store dele af Skandinavien. Brink betragter Skandinavien som inddelt i en række selvstændige (politiske) enheder af varierende størrelser, inden for hvilke de centrale funktioner har været fordelt på et antal pladser, såkaldte centralpladskomplekser. Med dette følger, at Brink i modsætning til Hellberg må søge en forklaring på navnemiljøernes geografisk skæve udbredelse, fordi den ikke finder sin naturlige forklaring i den samfundsteoretiske ramme, som navnemiljøerne betragtes inden for. Brink mener, at det tilsyneladende fravær af de karakteristiske navnemiljøer i Sydskandinavien skyldes bebyggelsesmæssige omstruktureringer, som har forstyrret de gamle navnemiljøstrukturer. Ifølge Brink er den uensartede geografiske fordeling således ikke oprindelig.

Både Hellberg og Brink er opmærksomme på, at navnemiljøerne til trods for deres overordnet ensartede struktur, dog indeholder et varierende antal af formodet relevante navne, og at de betydningskategorier, der afspejles, desuden heller ikke indikerer helt ensartede forhold. Begge forklarer dette med, at realforholdene inden for de enkelte administrative centre eller centralpladskomplekser ikke kan forventes at have været helt ensartede, og at tilfældigheder i forbindelse med navngivning og overlevering desuden må bevirke, at alle de centralpladsrelevante funktioner ikke afspejles i navnematerialet. Som nævnt søger Hellberg ikke eksplicit at forklare, at de navnemiljøer, der udviser flere kronologiske lag af administrative centralpladser, også er de, der forekommer mest veludbyggede. Nærliggende er det dog, at et område med en længerevarende kontinuitet som administrativ centralplads er blevet mere velkonsolideret og udbygget gennem tiden. Med dette følger i så fald også,

at de signifikante navne inden for navnemiljøerne ikke nødvendigvis er absolut samtidige navnedannelser, men at de er opstået inden for en bestemt samfundsorganisatorisk struktur, der kan være præget af lang kontinuitet inden for et givent område. Hellbergs tese om *Tuna*- og *Husa*-navnene som afspejlende komplekser af bebyggelser over store områder vil dog også kunne forklare iagttagelsen, idet spredningen af forskellige (centralpladsrelevante) elementer naturligt må give udslag i flere (centralpladsrelevante) navne, end hvad tilfældet må være i forbindelse med de regulerede idealbyer, som Hellberg mener *Husaby*-navnene er udtryk for (jf. Hellberg 1979:150). Den struktur, som Hellberg i den forbindelse beskriver, er i øvrigt meget identisk den teori om centralpladskomplekser som Stefan Brink siden introducerer.

Tilgangen til materialet, herunder vejen til udformningen af de overordnede teorier, varierer en smule fra Hellberg til Brink. Fælles for dem er dog, at både de samfundsteoretiske rammer, som navnematerialet betragtes som en del af, og den toponymiske og ekstralingvistiske kontekst, de enkelte navne optræder i, tillægges stor tolkningsmæssig værdi. Eksempelvis er Hellbergs teori om Svearigets administrative centralpladser således afgørende for, hvorledes de enkelte navne inden for navnemiljøerne tolkes.

Beliggenheden inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer fungerer altså som sekundært tolkningsargument for de enkelte navne ud fra formodningen om, at de afspejler reelle samfundsorganisatoriske forhold. Hellberg advarer selv om risikoen ved at anvende afstandskriteriet som tolkningsargument, men når han kan iagttage et gentagende sammenfald mellem visse navne eller navneled, betragter han dette forhold som meningsbærende (Hellberg 1984a:90-91). Mens Hellberg betragter stednavne som en objektiv kilde (jf. Hellberg 1986a:68), er Brink mere eksplicit omkring de subjektive valg i forbindelse med stednavneanalyser, og som den eneste af de to nævner han sin egen rolle som fortolkeren af materialet som en afgørende faktor for, hvorledes resultatet af en undersøgelse falder ud (Brink 1997a:61-62).

Der er fra flere sider blevet udtrykt forbehold for elementer i den navnemiljøteoretiske tolkningsstrategi. Dette berøres i afsnit 5.1.

1.2.2. Centralpladsteori

Centralpladsteorien er oprindeligt udviklet af den tyske geograf Walter Christaller. Det er fra denne, begrebet 'centralplads' er blevet indlånt i den arkæologiske fagterminologi, om end begrebet i arkæologien efterhånden har fået et løsrevet betydningsindhold, og desuden dækker et selvstændigt emneområde i forhold til Christallers oprindelige teori. I det nedenstående introduceres elementer af Walter Christallers teori med fokus på de aspekter, der har fungeret som inspiration til forståelse af (og

hypoteser om) visse arkæologiske bebyggelsesstrukturer, og som dermed har relevans i forbindelse med den arkæologiske brug af begrebet. Herefter gennemgås elementer af den arkæologiske centralpladsteori.

1.2.2.1. Walter Christaller

Teorien om centrale steder introduceres af Walter Christaller i 1933. Med udgangspunkt i den simple iagttagelse, at byerne i 1930'ernes Sydtyskland varierer i størrelse, og desuden er uregelmæssigt geografisk fordelt, søger Christaller at finde almengyldige teoretiske love, der kan forklare dette (Christaller 1968:11-12). Problemstillingen er således af geografisk karakter, men Christaller mener ikke, at den kan løses via en geografisk metode. En geografisk tilgang rummer mangler i forhold til Christallers problemstilling, idet han har observeret, at der ikke er absolut korrelation mellem hhv. gunstige eller ugunstige topografiske forhold og tilstedeværelse eller fravær af centrale byer (Christaller 1968:13). I stedet mener Christaller, at der kan findes økonomisk baserede love, som kan forklare den geografiske fordeling af byer samt deres størrelse og antal (Christaller 1968:15). Christallers problemstilling er dermed af geografisk karakter, mens den teoretiske tilgang og metoden, hvormed han søger at gribe den an, er økonomisk funderet.

Om centralitetsbegrebet og definitionen af centrale steder

Et væsentligt kendetegn ved en by er funktionen som midtpunkt for dens landlige omegn og som formidler mellem det lokale og omverdenen. Enhver bebyggelse, der fortrinsvis fungerer som sådan, betegnes følgelig som en central bebyggelse (Christaller 1968:23). Det er ikke bebyggelsen eller stedet i sig selv, der er central; funktionen som midtpunkt eller centralt sted hænger derimod sammen med de funktioner og serviceydelser, der er til stede på og som udbydes fra det pågældende sted (Christaller 1968:27). De elementer, der bevirker, at steder defineres som centrale, benævnes centrale varer og serviceydelser, og de defineres ved at være produceret og udbudt fra få og nødvendigvis centrale punkter, og forbrugt eller benyttet fra mange spredte punkter (Christaller 1968:28). Behovet for disse varer og serviceydelser bevirker, at indbyggere i et givet område må søge til det sted, hvor de udbydes, for at få behovet dækket, hvilket dermed er årsag til stedets centrale funktion. Den funktion, der først og fremmest defineres som central, er handel. Derudover nævnes også bankvæsen, flere håndværk, forvaltning/administration, kulturelle elementer som kirke, skole og teater samt sundhedsvæsen, transportområde osv. som centrale varer og ydelser (Christaller 1968:29).

Udbuddet af de nævnte varer og ydelser fra centrale steder er det økonomisk mest fordelagtige i det moderne samfund, men det fremhæves, at det ikke kan betragtes som en almengyldig struktur til alle tider eller i alle kulturer. Formidlingen af varer til forbrugeren kan foregå på overordnet to forskellige

måder, hvoraf udbuddet af varer fra centrale steder er den ene, mens en anden er, at varerne transporteres og tilbydes forbrugeren ved dennes hjem. Den første form for vareformidling fører selvsagt til udviklingen af centrale steder (markedspladser), hvorimod denne udvikling ikke er en forudsætning i et system eller et samfund, hvor varerne udbydes decentralt (Christaller 1968:29-30). Christaller bemærker, at en decentral formidling af varer og ydelser via eksempelvis vandrende handelsmænd og håndværkere var langt mere udbredt i ældre tider end i det moderne samfund.

Kompletteringsområde, hierarki & modeller for de centrale steders fordeling

Når et sted benævnes som centralt følger, at det har en central funktion for nogen. Det område, som stedet har en central funktion for, dvs. det område, inden for hvilket befolkningen søger stedet, betegnes som et kompletteringsområde (Christaller 1968:30). Med begrebet kompletteringsområde understreges betydningen af samspillet mellem det centrale sted og det omgivende område, og dermed også det indbyrdes afhængighedsforhold mellem de to elementer. Strukturen afhænger af begge elementer, og det centrale sted er kun centralt i kraft af dets "tilhørende" område, som dermed kompletterer det (jf. Christaller 1968:30-31). I de teoretiske modeller illustreres kompletteringsområderne som sekskanter/heksagoner (jf. bilag 6), hvilket udelukkende skyldes, at denne geometriske form er mest hensigtsmæssig i teorien (Christaller 1968:71).

Da enhver bebyggelse, der fortrinsvis fungerer som midtpunkt for et område, defineres som et centralt sted, kan betydningen af centrale steder variere betragteligt. Det er antallet af centrale varer og ydelser samt karakteren og rækkevidden af disse, der er afgørende for, hvilken betydning et centralt sted kan tillægges (Christaller 1968:26). En central vares rækkevidde er bestemt af varens pris og befolkningsfordelingen, og en vare kan i princippet fragtes så langt det skal være, hvis køber eller aftager er villig til at betale meromkostningerne for transporten. En central vare, som forbrugeren har et stort behov for, har hyppigst en større rækkevidde end en vare, der ikke er så stort behov for (Christaller 1968: 32, 56-58). Nogle steder kan grundet et udbud af et stort antal centrale funktioner med stor rækkevidde være centrale for meget store områder, inden for hvilke der kan ligge centrale steder af ringere betydning.

Niveaudelingen af stederne efter rækkevidden af deres centrale betydning resulterer i et kompliceret (rumligt) hierarki. Et kompletteringsområde for et centralt sted på højt niveau rummer således et net af kompletteringsområder for centrale steder på forskellige lavere niveauer, som hver især tilfredsstiller visse vare- og ydelsesbehov, men hvorfra der må søges til andre centrale steder på højere niveau inden for det givne område for at få alle behov dækket. Som udgangspunkt for sine teoretiske modeller foretager Christaller en teoretisk typeinddeling af de centrale steder i bestemte hierarkiske kategorier (Christaller 1968:64-68).

Ifølge Christaller kan tre forskellige hovedprincipper, hhv. forsyningsprincippet, transportprincippet og afsondrings- eller forvaltningsprincippet, være bestemmende for, hvordan de centrale steder er fordelt. For hvert af disse principper opstilles en teoretisk model for den karakteristiske bebyggelsesdistribution, som det pågældende princip formodes at resultere i (jf. bilag 7a-c). Da modellerne hviler på hypoteser om almenlydige love for de centrale steders fordeling, vælger Christaller bevidst at se bort fra virkelighedens fysiske landskab. Christaller underkender ikke, at topografiske forhold kan have en vis betydning for byernes placering, men da han ikke mener, at de kan belyse hans problemstilling tilstrækkeligt, vælger han helt at se bort fra det fysiske landskab og arbejder i stedet med et fuldkomment sterilt idealtypisk landskab (Christaller 1968:114, 253, 261).

Kommentarer til anvendeligheden af Christallers teori i arkæologisk forskning

Christallers teori tager udgangspunkt i et moderne, industrialiseret og kapitalistisk samfund, og det er derfor vanskeligt uden videre at overføre teorien – og modellerne – på andre samfundsformer. Christaller nævner selv, at en overgang fra ét økonomisk system til et andet vil medføre en vis omstrukturering af fordelingen og størrelsen af de centrale steder (Christaller 1968:253). I tilfælde, hvor man beskæftiger sig med førindustrialiserede eller forhistoriske samfund, må der naturligvis tages endnu flere forbehold for teoriens gyldighed, idet vareproduktion, arten af samfærdsel, samfundsorganisationen og de styrende mekanismer i sådanne formodentlig dårligt kan sammenlignes med et moderne, gennemstruktureret og centralt styret kapitalistisk samfund. Som tidligere nævnt mener Christaller endvidere, at en decentral form for udbud af varer og serviceydelser kan have været fremherskende i ældre tid, hvilket dermed også sætter spørgsmålstegn ved teoriens generelle anvendelighed for ældre forhistoriske perioder.

Det ensartede, idealtypiske landskab, der er grundlæggende i Christallers modeller, bevirker, at det vanskeligt kan overføres til virkelighedens bebyggelsesbillede, hvor landskabets topografi er en væsentlig faktor. Anvendeligheden af Christallers teoretiske modeller i forbindelse med distribution og organisering af forhistoriske bebyggelser er dermed også meget lav (jf. eksempelvis Sindbæk 2005:104-105), men ikke desto mindre er de forsøgt appliceret på det arkæologiske materiale i nogle tilfælde (jf. nedenstående).

Et problematisk element er også den kraftige stringens, der især præger teorien om fordelingen af centrale steder efter forsyningsprincippet, idet den på det nærmeste udelukker dynamiske forhold. Som udgangspunkt ligger problemet dog i systemets eller bebyggelsesorganisationens opståen, der af Christaller beskrives på følgende måde: ”Jede Festlegung irgendeines Punktes der Erde...als ein zentraler Ort, als Hauptstadt oder als sonst wichtiger Ort, bestimmt gleichzeitig schon ein ganzes System zentraler Orte, da dieses ja einmal von unten her, von den kleinsten Einheiten, nach oben, den

Spitzen der Größenpyramide, sich entwickelt, andererseits aber seine Fixpunkte durch solche Hauptstädte bestimmt werden. So wirken die alten Römerstädte in Süddeutschland...” (Christaller 1968: 123). Fastlæggelsen af et centralt sted er altså, ifølge Christaller, samtidig bestemmende for placeringen og udviklingen af områdets øvrige bebyggelser (centrale steder). Det er dog vanskeligt at tænke sig, hvorledes dét centrale sted, der i så fald er udgangspunkt for den øvrige bebyggelsesorganisation i området, tænkes etableret, og det kolliderer under alle omstændigheder med forestillingen om bebyggelsesudvikling som en gradvis og naturgroet proces. Modellen forekommer dermed også mest uproblematisk for områder, hvor der er foregået en bevidst styret omstrukturering, magtforskydning eller erobring eller alternativt for nykoloniserede områder. Flere forskere har netop påpeget dette problem i forhold til den tidlige brug af Christallers centralpladsteori i den arkæologiske forskning (jf. Collis 1986:39, Wagstaff 1986:121).

Walter Christaller er den første, der introducerer centralpladsbegrebet, og som i forbindelse hermed sætter fokus på byernes hierarki, interne relationer, funktioner og fordeling. Arbejdet har haft stor betydning i den bebyggelsesorienterede del af den arkæologiske forskning, hvori det blev implementeret i forbindelse med introduktionen af den arkæologisk-teoretiske retning New Archaeology i slutningen af 1960’erne og starten af 1970’erne. Med fokus på bl.a. deduktive slutningsprocesser, systemteori og implementering af andre videnskabelige discipliner forekom brugen af Christallers centralpladsteori oplagt til arkæologiske bebyggelsesstudier, og flere forskere afprøvede i den forbindelse også Christallers modeller på forhistoriske bebyggelsesdistributioner (jf. eksempelvis Hodder & Hassall 1971, Johnson 1972). Forsøgene var ikke uproblematisk, i udgangspunktet pga. modellernes teoretiske karakter og deres manglende hensyntagen til variationer i det fysiske landskab. Derudover er modellerne udtryk for idealfordelinger af bebyggelser ud fra én bagvedliggende, isoleret faktor, nemlig økonomisk rationalitet. At applicere distributive modeller på det arkæologiske materiale støder endvidere på vanskeligheder i forbindelse med det arkæologiske kildemateriale ofte ufuldstændige karakter og vanskelighederne ved at bevise en absolut samtidighed mellem de relevante lokaliteter.

1.2.2.2. Arkæologisk centralpladsteori

Siden slutningen af 1980’erne har centralpladsbegrebet fået en renæssance inden for nordisk arkæologi. Begrebet ’centralplads’ overtages fra Christaller, men benyttes nu med et indhold, der er delvist løsrevet herfra. I den selvstændige arkæologiske centralpladsteori, der udvikles, indgår elementer af Christallers oprindelige teori hovedsageligt som en underliggende forståelsesramme for visse fænomener frem for at fungere som økonomisk årsagsforklaring til den geografiske distribution af arkæologiske lokaliteter.

Centralpladsbegrebet, centralpladsstruktur og centralpladskarakteristika

Ved overgangen til det 3. årh. dukker der en relativt ny type af lokaliteter op, der ved bl.a. et rigt og varieret fundmateriale med et stort antal metalgenstande, adskiller sig markant fra periodens almindelige agrare bebyggelser, hvor fund af denne karakter hører til sjældenhederne. Det er de seneste 20-25 års fremkomst og tilvækst af denne type lokaliteter, der har fungeret som katalysator for den arkæologiske centralpladsteori. Særligt Gudme på Fyn og de heromkring liggende fund og pladser har spillet en stor rolle for både diskussioner og definitioner af centralpladser og centralpladsstrukturer (Näsman 1991a:169, 2006:215-216, Fabech 2006:27).

Gudme hører til blandt de rigeste og største jernalderbebyggelser, der er registreret i Danmark, og den hidtil ældste halbygning³ er desuden registreret her (jf. bilag 8). Udover den meget rige bebyggelse, der er karakteriseret ved store mængder af ædelmetaller og spor efter håndværksproduktion, er der registreret en samtidig handels- og håndværksplads (Lundeborg) ved det nærliggende kystområde ca. 5 km øst for bebyggelsen. Fundene fra de to pladser afspejler, at handel og håndværk har været karakteristiske og væsentlige funktioner for området, og halbygningen afspejler tilstedeværelsen af et regulært stormandssæde. Navnet *Gudme* og de nærved liggende lokaliteter *Gudbjerg*, *Albjerg* og *Galdbjerg* er desuden blevet tolket som henholdsvis sakrale og eventuelt sakrale navne (Kousgård Sørensen 1985). Dette er blevet benyttet som vidnesbyrd om, at der også har knyttet sig væsentlige religiøse forestillinger og aktiviteter til Gudme-området i yngre jernalder (jf. bl.a. Thrane 1998). Udover de nævnte pladser ligger den største danske gravplads fra yngre jernalder omtrent midt mellem Gudme og Lundeborg (jf. bilag 9). Området er desuden karakteriseret ved flere samtidige bebyggelser samt skatte- eller depotnedlæggelser af ædelmetaller i et omfang, der fremhæver området i skandinavisk sammenhæng (Thrane 1991:260-262, Nielsen, Randsborg & Thrane (red.) 1994, Sørensen 1994, Henriksen 2009:342-345).

Lokaliteter som Gudme, Sorte Muld, Tissø m.fl. betegnes generelt som centralpladser. Centralpladsbegrebet benyttes imidlertid hyppigt med et implicit eller vagt defineret indhold, og det ses bl.a. anvendt synonymt med betegnelser som rigdomscentre, magtcentre og stormandssæder, eller meget bredt som betegnelse for lokaliteter med fund af ædelmetaller (Helgesson 1998:39, 2008:239-240, Lihammer 2007:81, Skre 2007a:49-50). Flere forskere har søgt at definere centralpladsbegrebet nærmere ved at indkredse de fænomener og funktioner, som er karakteristiske ved de nye lokaliteter, der dukker

³ Betegnelsen hal(bygning) benyttes inden for arkæologien om en hustype, der ved størrelsen og hyppigt også fundmaterialet adskiller sig væsentligt fra periodens almindelige (agrar) hustyper.

op ved overgangen til yngre romersk jernalder, og som adskiller sig fra periodens generelle (agrare) bebyggelsesbillede. At definere en lokalitet som en centralplads kræver ifølge nogle forskere, at det kan sandsynliggøres, at den har opfyldt (centrale) funktioner for et område, typisk dens opland (Skre 2007a:50).

Også for beskrivelser af centralpladsernes organisatoriske struktur har Gudme spillet en overordentligt stor rolle. Ulf Näsman karakteriserer Gudme-området som "...et polycentrisk konglomerat af funktioner..." (Näsman 1991a:171), og han definerer bl.a. med dette udgangspunkt begrebet centralplads som et kompleks af pladser med forskellige funktioner af samfunds bærende karakter (Näsman 1991b:328). En definition, der er beslægtet hermed, fremsættes af Charlotte Fabech: "A central place seems to include both a proper centre and several satellite settlements. Besides hamlets with ordinary houses we find magnate residences with hall and production areas, cult building/site/shrine and trading-places...The central place does form a cluster and it is consequently not represented by a single spot" (Fabech 1999a:43). En centralplads betragtes med dette som et afgrænset område svarende til kerneområdet i en bygd, inden for hvilket de relevante (centrale) funktioner er fordelt på flere forskellige pladser (Fabech 1999b:469).

At nogle områder markerer sig ved særlige koncentrationer af værdifulde fund, eller at flere lokaliteter inden for et bestemt område markerer sig ved særlige fund eller fundkategorier, kan iagttages flere steder, og teorien om centralpladskomplekser har vundet relativt bredt indpas i den arkæologiske centralpladsforskning. Strukturerne må imidlertid forventes at variere fra område til område, og centralpladser kan dermed også nogle steder være repræsenteret ved enkelte lokaliteter (jf. Näsman 1991b:328, Fabech 1999a:45, Skre 2007b:447).

Et karakteristisk træk ved de registrerede centralpladser er stabilitet afspejlet gennem lang kontinuitet. Stabiliteten formodes at forudsætte tilstedeværelsen af en stærk elite, som har formået at opretholde områdets position gennem flere generationer. I det arkæologiske kildemateriale vil graden af kontinuitet i det centralpladsindicerende materiale derfor også i vid udstrækning afspejle den pågældende elites position og succes (jf. Hårdh 2002:128, Helgesson 2002:29). Det er dog væsentligt at skelne mellem kontinuiteten i de generelle aktiviteter og kontinuiteten i de centrale funktioner på en lokalitet, da det kun er sidstnævnte, som er udtryk for lokalitetens kontinuitet som centralplads (Helgesson 2008:244-245).

I områder med centralpladser eller skattefund fra yngre jernalder er der i flere tilfælde registreret hoved- eller kongsgårde fra tidlig middelalder. Dette tolkes af flere som udtryk for strukturel kontinuitet, og bl.a. Lars Jørgensen har foreslået, at det kan afspejle en relativt stabil godsstruktur allerede fra yngre jernalder (jf. Fabech & Ringtved 1995:21-23, Jørgensen, L. 1995:103-107, Fabech

1999a:38, 1999b:471, Helgesson 2002:32-33). Af dette følger, at kildemateriale fra tidlig middelalder i form af hovedgårde o.lign. også kan fungere som indicium på tilstedeværelsen af yngre jernalders centralpladser (jf. bilag 10).

Centrale funktioner

Flere forskere har arbejdet med at definere og beskrive de funktioner og elementer, som er karakteristiske for centralpladserne. Bl.a. Charlotte Fabech og Ulf Näsman nævner elementer som kultudøvelse, handel og håndværk, stormandsresidens, retsudøvelse samt forsvar og militær tilstedeværelse som de væsentligste centralpladskaraktistika (Fabech 1999a:38, 1999b:456-457, Näsman 2006:216). Den svenske arkæolog Bertil Helgesson har i overensstemmelse hermed foretaget en meget klar udskillelse og beskrivelse af centrale funktioner, ligesom han har redegjort for, hvorledes de afspejles i det arkæologiske materiale (jf. Helgesson 2002:22-33, 2008:242-245).

Da definitioner og beskrivelser af centrale funktioner er væsentlige for bl.a. vurderingen af navnematerialet og dets centralpladsværdi, gennemgås væsentlige punkter fra Helgessons arbejde med emnet i det følgende (Helgesson 2002:18-33). En introduktion af disse funktioner og deres arkæologiske udtryk er desuden hensigtsmæssig forud for gennemgangen af det arkæologiske materiale i undersøgelsesområderne (afsnit 3).

Centrale funktioner kategoriseres som specialiseret håndværk og produktion, vareudveksling og distribution, kult og religion, forsvar, krigsmagt og kontrol, kommunikation, retsudøvelse og politisk ledelse (jf. Helgesson 2002:18).

Ikke al *håndværk* & *produktion* er udtryk for centralitet. En lang række produkter blev i jernalderen produceret lokalt og var rettet mod det enkelte hushold. Produkter af jern, træ, ler og uld blev produceret på de enkelte bebyggelser til eget behov, og spor efter håndværk af den karakter kan ofte iagttages på bebyggelser fra jernalderen. Disse betragtes ikke som centrale funktioner. Visse håndværk var derimod specialiserede, og spor efter denne form for produktion optræder ikke på alle bebyggelser. Produktionen kan omfatte både prestigevarer og masseproduktion. I specialiserede håndværk kan der indgå råvarer af samme karakter som i de ikke-specialiserede, lokale håndværk (dvs. jern, træ, uld etc.), men de adskiller sig herfra ved at blive benyttet i en produktion, som overstiger behovet på den enkelte bebyggelse eller ved at indgå i produktion af særlige varer. Ved produktion med eller af denne type råvarer kan det være vanskeligt at adskille hhv. specialiserede og ikke-specialiserede håndværk i det arkæologiske materiale. Råvarer af værdifuld eller eksotisk karakter som bronze, guld, sølv, glas, rav og halvædelsten er derimod hyppigst knyttet til specialiserede håndværk. De arkæologiske indicier på specialiserede håndværk kan opdeles i seks kategorier: Råvarer (herunder også dele af genstande til omsmeltning), halvfabrikata (bearbejdede men ufærdige genstande), restprodukter (f.eks. smeltdråber,

støbetapper, digler, støbeforme, affald af ben, tak, glas, rav mv.), defekte genstande (f.eks. fejlstøbte bronzer), værktøj og redskaber (hammere, tænger, file, høvle, matricer, slibestene, knive, nåle og vægte⁴) samt faste anlæg (ovne, smedjer, grubehuse mv.). (Helgesson 2002:22-24)

Vareudveksling & distribution kan både dække over vareudveksling mellem naboer inden for et nærområde (eller mellem to områder med forskellig produktion), og regulær handel eller udveksling og distribution over større afstande. Førstnævnte har ikke nødvendigvis central karakter. Fra yngre jernalder viser selvstændige handels- og håndværkspladser sig i det arkæologiske materiale, og disse lokaliteter er ofte karakteriseret ved en kommunikativ gunstig beliggenhed. Handel og håndværk kan dog også være foregået i tilknytning til elitens gårde. I det arkæologiske fundmateriale afspejles vareudveksling og distribution tydeligst via genstande af fremmed proveniens (f.eks. smykker, bronzer, glasbægre og råmateriale af bronze, sølv, guld eller glas samt ikke-nordiske mønter) og genstande anvendt ved transaktionerne (vægtlodder og vægte samt betalingsmidler i form af brudsølv, brudguld og mønter). Arkæologiske spor efter handelsboder afspejler også handel, men (funktionen af) disse kan bedst godtgøres, hvis de optræder på pladser med andre handelsindiciet. (Helgesson 2002:24-26)

Kult & religion har haft meget stor betydning for jernalderens samfund. Kultudøvelse har fundet sted på mange forskellige niveauer og med inddragelse af personkredse af varierende størrelse. At der har eksisteret centrale kultpladser for større befolkningsgrupper indiceres via det arkæologiske materiale og afspejles endvidere i skriftlige kilder, eksempelvis ved beskrivelserne af Gamla Uppsala. Den førkristne kultudøvelse har både kunnet foregå under åben himmel (f.eks. i forbindelse med lunde og vådområder) og under tag (måske i halbygninger eller i særlige bygninger til dette formål). Sidstnævnte afspejler relationer mellem eliten og den religiøse sfære. At der også kan have været specialiserede åndelige ledere eller kultfunktionærer synes belagt via skriftlige kilder og runeindskrifter. Blandt de arkæologiske genstande, der betragtes som religiøst ladede, er statuetter, guldbrakteater og guldgubber. Anlæg som stormandshaller eller de specialiserede kultbygninger, der nu i flere tilfælde er påvist på særlige lokaliteter og eventuelt i forbindelse med haller (bl.a. i Tissø) betragtes også som forbundet med kult og religion. Det samme gør sig i øvrigt gældende med deponeringer, der ikke umiddelbart kan forklares som andet end ofringer. Gravpladser har også nær forbindelse med kult og religion, men det påpeges, at almindelige grave og gravpladser ikke kan betragtes som centrale, da bebyggelserne i yngre jernalder generelt har haft egne gravpladser. Rige grave eller ekstraordinære monumenter kan dog (indirekte) afspejle den elite, der har knyttet sig til et specifikt område. (Helgesson 2002:26-27).

⁴ Helgesson påpeger, at fundenes kontekst her er væsentlig, da flere af disse redskaber også forekommer i almindelig bopladskontekst (Helgesson 2002:24).

Forsvar, krigsmagt & kontrol har været en nødvendig forudsætning for jernalderens samfund. For at samfundet kunne fungere, var det nødvendigt at kunne sikre området og dets ressourcer mod ydre fjender, og at kunne kontrollere produktion, distribution og kommunikation samt undertrykke indre uroligheder. En organiseret krigsmagt var endvidere nødvendig for at kunne udføre krigstogter, som kunne betyde økonomisk vinding, politisk (/territorial) magt og social prestige. Det har været hirdens formål at bistå kongen med at udføre fælles anliggender for samfundet, men hirden har også kunnet være tilknyttet en højtstående person som hans private følge. I det arkæologiske materiale afspejles hirdens eksistens i yngre jernalder muligvis via våben (f.eks. våbengrave) samt nogle runestensindskrifter. Derudover afspejles forsvar, krigsmagt og kontrol gennem fund af diverse former for krigsudrustning og rytterudstyr samt via forsvarsanlæg, eksempelvis voldanlæg og pælespærringer. (Helgesson 2002:27-28)

Retsudøvelse menes at være en grundlæggende forudsætning i ethvert samfund, og det formodes derfor også, at der har været retssystem(er) og retsudøvelse i jernalderens samfund. Retsudøvelse lader sig meget vanskeligt påvise i det arkæologiske materiale, men det anses for sandsynligt, at det har været kontrolleret af de ledende i samfundet, eliten. Skriftlige overleveringer af germansk retsorden fra det 7. århundredes europæiske kontinent benyttes til tider som analogi til yngre jernalders retsforhold i Skandinavien. (Helgesson 2002:28)

Kommunikation i form af et velfungerende kommunikationssystem både internt i og eksternt mellem de enkelte magtområder, var afgørende for at kunne lede og kontrollere de pågældende områder. Det arkæologiske kildemateriale indeholder fragmentariske spor efter kommunikation i form af vejforløb, broer og kanaler, og den maritime kommunikation afspejles via havneanlæg, landingspladser o.lign. Da der oftest er tale om mindre dele i større forløb, er det dog vanskeligt at udlede meget om deres betydning, rolle og funktion i jernalderens kommunikationsforløb. Landskabet kan indeholde indirekte vidnesbyrd om kommunikation, idet topografiske forhold kan afspejle hhv. naturlige passager og begrænsninger. Runesten fremhæves sluttelig som indirekte indicier på kommunikation, fordi de hyppigt er placerede ved kommunikativt vigtige lokaliteter, ligesom broer nævnes på nogle af dem. (Helgesson 2002:28-29)

Politisk ledelse afspejles (indirekte) gennem vidnesbyrd om samfundets elitære grupper, hvoraf det dog ikke var alle, der havde den overordnede politiske magt. I det arkæologiske kildemateriale fremhæves strukturel kontinuitet som et af de elementer, der kan indicere eliten. Tanken er, at netop kontinuitet afspejler et formodet mål hos eliten om at opretholde samfundssystemet og videregive det som arv til næste generation. Når dette er lykkedes kommer det til udtryk ved centrale pladser eller områder med lang kontinuitet. Rige grave afspejler ligeledes elitære grupper i samfundet, og kan være karakteriseret

ved våben (som både kan afspejle høvding og hird), romersk import, genstande af ædelmetal samt i nogen udstrækning også dragtsmykker. Anlæggelserne af rige grave varierer dog betydeligt i de enkelte perioder og mellem geografiske områder igennem yngre jernalder, og det er således ikke en ensartet kilde til eliten gennem hele perioden. Særligt iøjnefaldende gravmonumenter eller andre monumentale anlæg kan også afspejle elitære grupperinger. Særlige gårde eller bygninger, udskilt ved størrelse, type og ruminddeling samt store tofter, tolkes også som spor efter elitære grupper i samfundet. Hovedbygningerne på stormandsgårdene – hallerne – er ofte karakteriseret ved at have ligget på nøjagtig samme plads igennem meget lange tidsrum, hvor de er genopført flere gange. Prestigegenstande (våben, våbentilbehør, guldgenstande og visse smykker) afspejler også elitære grupper, og det samme formodes at gøre sig gældende med runesten. Statusindiciet fra tidlig middelalder (som stormandsgårde og kongelev) anføres også som mulige indicier på elitære strukturer i ældre tid. (Helgesson 2002:29-33)

Bertil Helgesson har i et senere arbejde sammenfattet de syv ovennævnte grupper af centrale funktioner til fem⁵ (Helgesson 2008:242-244). Den adskillelse af eksempelvis magt og retsudøvelse, der forekommer i den ovenfor gennemgåede kategorisering, er dog velegnet som ramme for de betydningskategorier, som stedsnavnematerialet kan henføres til (jf. afsnit 2, 3 og 4), og den er derfor opretholdt her.

Hierarki

Fundmaterialet på de registrerede centralpladser afspejler en varierende grad af rigdom en varierende grad af kontakt til forskellige områder. Dette kan indicere, at de har været af varierende status, og at de eventuelt kan have indgået i netværk på forskellige hierarkiske niveauer (jf. Ringtved 1995:14).

Charlotte Fabech og Jytte Ringtved er blandt de første, der forsøgsvis foretager en niveaudeling af yngre jernalders bebyggelser, herunder også centralpladser (Fabech & Ringtved 1995:13-14). Niveauerne hviler på en inddeling og kategorisering af det arkæologiske fundmateriale, og det understreges, at der er tale om et indledende forsøg til en hierarkisering af materialet og ikke en facitliste (Fabech & Ringtved 1995:14). Fabech og Ringtved foreslår en inddeling i tre niveauer bestående af henholdsvis almindelige bebyggelser, centralpladser med regional betydning og centralpladser med overregional betydning (jf. bilag 11).

I en artikel fra 2008 har Bertil Helgesson udskilt seks forskellige typer af lokaliteter fra yngre

⁵ Henholdsvis administrative & judicielle funktioner, militære funktioner, ideologiske funktioner, økonomiske funktioner og kommunikation.

jernalder, først og fremmest på basis af de funktioner, der afspejles i det arkæologiske fundmateriale (jf. bilag 12) (Helgesson 2008:245). Helgessons grupperinger adskiller sig fra Fabech og Ringtveds niveaudeling ved at fokusere på funktioner frem for fundmaterialets formodede statuspræg⁶. Dermed udskilles både hierarkiske niveauer og specialiserede lokaliteter. Lokaliteter som Uppåkra, Gudme og Sorte Muld betragtes ved deres rigdom og multifunktionalitet som lokaliteter i absolut særklasse i yngre romertid og ældre germanertid (Helgesson 2008:251-252).

Et væsentligt punkt, som Helgesson berører, er problemet med at overføre den materielle kultur til det politiske system og dermed at tolke lokaliteter med det rigeste fundmateriale som dem, der er højest i hierarkiet. En handels- eller håndværksplads kan meget vel markere sig ved et langt rigere fundmateriale end en eventuelt nærliggende stormandsresidens, der grundet den politiske magt må betragtes som repræsentant for det højeste hierarkiske niveau (Helgesson 2002:19-20).

Når fokus er på funktioner, herunder ledelse, frem for et bestemt niveau af rigdom, åbner det for mange grader af centralitet. En stormandsgård, en mindre anløbsplads, en lille offermose osv. kan være centrale på det lokale niveau, men uden central betydning for større områder. Andre pladser har haft eksempelvis politiske eller religiøse funktioner af betydning for befolkningen på regionalt eller ligefremt overregionalt niveau (jf. eksempelvis Näsman 2006:216, Helgesson 2008:240). I overensstemmelse hermed er Fabech og Ringtveds udsagn om, at det "...næppe [er] fejlagtigt at forestille sig, at centralpladser og stormandsgårde lå i et tæt net over alle vigtige bygder i Sydsandinavien, måske ligeså tæt som adelens hovedgårde i middelalderen" (Fabech & Ringtved 1995: 21).

Centralpladsernes varierende betydning har naturligvis været afgørende for, hvor stort et område den givne centralplads har været central for. Et vanskeligt aspekt ved denne del af centralpladsforskningen er imidlertid at fastslå, hvilke områder de enkelte centralpladser har været centrale for, og dermed at henhøre en centralplads til dens rette område (Näsman 1998:1-3).

Årsager til lokaliteters centrale betydning

Et emne, der har beskæftiget flere forskere, er baggrunden for, at de registrerede centralpladser opnår deres centrale funktion eller betydning. Flere forskellige faktorer formodes at have været væsentlige i den forbindelse.

En overskudsproduktion af primærvarer (agrart overskud) fremhæves som en forudsætning for at kunne investere i sekundærvarer (ædelmetaller, importgenstande mv.) og for at kunne opretholde

⁶ Fabech og Ringtved har fokus på funktioner og centralitet i mange andre sammenhænge (jf. eksempelvis Fabech & Ringtved 1995:18-21, Fabech 1999a:43, 1999b:469).

specialiseret håndværk, en eventuel hird osv. Samtidig kræver muligheden for at kunne redistribuere den primære overskudsproduktion på denne måde, at den har været centralt administreret – dvs. at en magtfuld elitær gruppe har været i stand til at samle ressourcer (jf. eksempelvis Lund Hansen 1988:89, Skre 1999:415-416, Hårdh 2002:128). Ulf Näsman pointerer i den forbindelse, at ”magt er samling og anvendelse af ressourcer” (Näsman 1997:51, 2006:211).

Undersøgelser har godtgjort, at de registrerede centralpladser ligger placeret med omtrent samme muligheder for ressourcetilgang, som periodens almindelige bebyggelser, men at de derimod markerer sig ved en udpræget kommunikativ beliggenhed enten på kystnære steder, eller hvor større åsystemer møder eller krydser hovedvandsskellene (jf. Fabech 1991:298-299, Fabech & Ringtved 1995:25-26). Muligheden for kommunikation og samfærdsel synes således at have været en væsentlig forudsætning for central betydning.

Da der kan iagttages andre steder i landskabet med samme potentiale – både med hensyn til mulighed for kommunikation og agrar overskudsproduktion – som tilsyneladende ikke har været genstand for samme gunstige udvikling, skyldes det sandsynligvis, at også personlige kompetencer har været en væsentlig faktor for, hvorledes et område har udviklet sig (jf. Fabech 1993:203). Opretholdelse af en stærk central magt har krævet kompetence, initiativ og stærke alliancer.

Et andet kendetegn ved flere registrerede centralpladser, er en tilstedeværelse af sakrale funktioner. Dette er bl.a. fremhævet ved lokaliteter som Gudme, Uppåkra, Ravlunda, Tissø og Kaupang/Skiringssal, hvor sakrale elementer kan sandsynliggøres ved arkæologiske fund og/eller stednavne (Thrane 1988:194-195, 1991:264-265, 1998, Fabech 1994:177, 1998:151-160, Skre 2007b:452, 456-457). Et centralt kultsted har selvfølgelig i sig selv kunnet tiltrække en given befolkningsgruppe ved særlige lejligheder, men ligeså væsentligt har det fredhelles miljø været, der menes at have karakteriseret disse steder (ved sådanne lejligheder). Tilsammen med centralpladsernes militærmagt og elitære kontrol har fredhelles miljøer udgjort sikre zoner for en central funktion som handel (Skre 2007b:451-452).

Samfundsstrukturelle forhold

Ved overgangen til yngre romersk jernalder kan der iagttages forandringer på flere områder i det arkæologiske materiale. Bebyggelserne bliver samlet i større og færre enheder, den enkelte gårdsenhed bliver større og får tilknyttet flere økonomibygninger osv. Dette formodes at falde sammen med agrartechniske fremskridt som eksempelvis introduktionen af indmark-udmarksystemet, der gav mulighed for en mere intensiv drift end tidligere. Rugen optræder endvidere som en ny kornsort fra denne periode, og kildematerialet indikerer generelt, at den agrare produktion intensiveres (jf. eksempelvis Ringtved 1988a:194-195, Hedeager 1990:179-181, 201, Näsman 1991a:167, 1997:51, 2006:211, Hardt 2003:45). De tidligste handels- og håndværkspladser etableres fra denne periode, og

nye fundkategorier som eksempelvis importeret brudmetal bliver et markant indslag på de metalrige pladser. Dette afspejler en mere organiseret handel end tidligere, og det indikerer tillige en mere specialiseret form for håndværk (jf. eksempelvis Lund Hansen 2001).

Mængden af luksuriøse importvarer anvendt som gravgaver topper i starten af yngre romersk jernalder. Dette tolkes af flere forskere som en ny elites forsøg på at konsolidere sin magt (jf. bl.a. Hedeager 1990:207, Høilund Nielsen 1991:146). Fra 200-tallet etableres også de første centralpladser, ligesom de tidligste haller også er fra denne periode. Hallen tolkes ofte som en bygning til fester og politiske forhandlinger, men den sættes også hyppigt i forbindelse med religiøse formål (jf. eksempelvis Herschend 1993:178, Sørensen 1994: 37-38, Jeppesen & Madsen 1997:167, Thrane 1998:254). På efterhånden flere lokaliteter er der dog registreret mindre bygninger i forbindelse med hallerne, der tolkes som separate kultbygninger (Fabech 1998:152-153, 2006:27, Jørgensen 1998:242-248). Samlet afspejler det arkæologiske materiale en række ændringer i den primære økonomi i yngre jernalder. Disse ændringer har muliggjort en øget produktion samt en øget distribution af prestigevarer og herved en mere organiseret form for handel (jf. Näsman 2006:223). Fremvæksten og legitimeringen af magtfulde elitære miljøer må være en af forudsætningerne for den koncentration af magt og politisk kontrol samt for den samling og redistribution af ressourcer, som centralpladserne afspejler. Det øgede agrare overskud og redistributionen af dette har endvidere muliggjort en øget specialisering i samfundet.

Igennem germansk jernalder fortsætter udviklingen med stærke eliter, der kontrollerer og administrerer flere aspekter af samfundet. Der investeres generelt ikke så store ressourcer i gravmaterialet som i yngre romertid, hvilket tolkes som et indicium på, at magten efterhånden er konsolideret og legitimeret på bestemte slægter (jf. bl.a. Ringtved 1988b:49, Hedeager 1990:204, Høilund Nielsen 1991:128,146, Näsman 1991a:169). Nye nordiske prestigegegenstande, eksempelvis guldbrakteater optræder i fundmaterialet, og synes at udtrykke ideologiske og eventuelt også religiøse forestillinger med relation til eliten (jf. eksempelvis Andrén 1991, Axboe 1991:191-195, 200-201, Fabech 1991:290, Hauck 1994:79-84 Thrane 1998:255-257).

Omkring 700-tallet kan der igen iagttages større forandringer i bebyggelsen. Gårdstofferne øges betragteligt i størrelsen, og i landsbyerne fremstår gårdene nu så ensartede, at det formodes at være forbundet med deciderede reguleringer. Disse forandringer menes at være relateret til en intensivering af den agrare produktion, og de tidligste spor af muldfjælspløven i løbet af germansk jernalder synes at understøtte denne antagelse (jf. eksempelvis Näsman 1991a:168, 2006:211, Hardt 2003:25-28, Jensen 2004:160-161).

Antallet af registrerede centralpladser øges gennem germansk jernalder til et formodet maksimum i 700-tallet. Fra sen germansk jernalder og tidlig vikingetid stammer de tidligste bydannelser, de såkaldte

proto-byer, repræsenteret ved lokaliteter som Hedeby, Ribe og Kaupang. Disse tidlige byer er fåtallige, og antallet øges først for alvor i 1000-tallet (Näsman 2006:216-217, Skre 2007a:45). I samme tidsrum ændrer også handelen karakter, bl.a. ved at importvarerne ikke blot omfatter prestigevarer som tidligere, men også dagligvarer som kværnsten af rhinsk basalt, hvæssesten af skifer, klæberstenskar osv. (Sindbæk 2005:160-161, Näsman 2006:215).

Indicier på krig og konflikter som krigsbytteofringer, fæstningsværker, søspærringer o.lign. bliver mere talrige gennem yngre romertid og ældre germanertid. Bl.a. Ulf Näsman tolker perioden som præget af stammekrige og konflikter om ressourcekontrol, og via analogier hentet fra samtidige skriftlige og arkæologiske kilder vedrørende den politiske udvikling i det frankiske område, tolkes materialet som udtryk for, at mange små politiske enheder efterhånden bliver tvunget sammen i større stammeforbund. I yngre germansk jernalder er de konfliktindicerende arkæologiske kilder mere sparsomme, og dette tolkes som et vidnesbyrd om at én stamme, danerne, nu har opnået overherredømmet over det meste af Sydsandinavien (Näsman 1997, 1998:17-19, 2006:220-221). Nye forsvarsværker og strategiske anlæg, eksempelvis Danevirke, Kanhavekanalen på Samsø og trelleborgene, opføres i sen yngre germansk jernalder og vikingetid. Disse tolkes som udtryk for en ny konfliktpræget periode, der nu drejer sig om forsvaret af det danske kongeriges territorium (Näsman 2006:221).

Kildematerialet indikerer en udvikling fra flere mindre regionalgrupper i ældre romertid frem mod færre og større politiske enheder i løbet af yngre romertid og germanertid. Flere små og selvstændige stammeenheder formodes over tid at smelte sammen og indgå i større sammenslutninger, hver bestående af mere eller mindre selvstændige stammer domineret af en overordnet magt. Denne udvikling leder frem mod dannelsen af et egentligt kongerige i sen germanertid og vikingetid (jf. bilag 13) (Näsman 1997:60-65, 1998:2, 2006:223-228). Nogle forskere antager dog, at rigsdannelsen ikke har været en langsom og gradvis proces, men at det har været et relativt hurtigt forløb, forårsaget af magtkampe mellem selvstændige politiske enheder i vikingetid (jf. Callmer 1991:269-272).

1.2.2.3 Opsummering af centralpladssteori

Den arkæologiske centralpladsforskning har fra slutningen af 1980'erne udviklet sig til en selvstændig teori, der er løsrevet fra Christallers oprindelige udgangspunkt, men dog inspireret heraf. Centralpladsforskningen fokuserer ikke længere alene på geografiske problemstillinger, men på de lokaliteter, som ved fundmateriale og anlægstyper skiller sig ud fra periodens generelle bebyggelsesbillede. Dette fænomen søges forklaret ved undersøgelser af pladsernes funktioner, de samfundsstrukturelle forudsætninger, deres topografiske beliggenhed osv. Da problemstillingen ikke

længere som udgangspunkt er geografisk, er Christallers modeller ikke anvendelige, og da årsagerne til centralpladsernes tilstedeværelse søges forklaret via mange forskellige faktorer, er Christallers økonomiske teori ikke længere tilstrækkelig. Inspirationen fra Christallers oprindelige centralpladsteori kan dog iagttages i den arkæologiske centralpladsteori, bl.a. ved den funktionsrelaterede centralpladsdefinition samt ved teorierne om hierarki og interaktion mellem lokaliteterne (jf. Fabech 1999a:40).

Begrebet centralplads anvendes ofte som en bred betegnelse for de metalrige lokaliteter, der dukker op i det arkæologiske materiale fra overgangen til yngre romertid. Flere forskere definerer dog centralpladser via de funktioner, der formodes at have oppebåret den centrale betydning. Centrale funktioner (og elementer) kategoriseres som specialiseret håndværk, vareudveksling og distribution, kult og religion, forsvar, krigsmagt og kontrol, kommunikation, retsudøvelse og politisk ledelse. Med dette følger, at centralpladser kan være meget forskellige typer af lokaliteter med meget forskellige karakteristika mht. fund, anlæg, placering, størrelse osv. Det forekommer dermed hensigtsmæssigt at operere med centralpladsbegrebet som en øvre betegnelse for en relativt bred vifte af pladser med funktioner, der er væsentlige for samfundets sammenhængskraft, hvad angår administrative, sociale og åndelige forhold. Herunder kan de enkelte pladser defineres og betegnes efter hver deres (dominerende) karakteristika, dvs. som stormandsbebyggelse, handels-/håndværksplads, kultplads o.lign. (jf. eksempelvis Skre 2007a:49)

Flere forskere opererer med begrebet 'centralpladskompleks' med henvisning til centralpladsernes organisatoriske struktur. Dette udspringer især af observationerne fra Gudme, hvor de centrale funktioner har været spredt på flere lokaliteter inden for et afgrænset område. Ved denne definition omfatter en centralplads pr. definition flere lokaliteter (jf. eksempelvis Fabech 1999a:43). At der må regnes med variationer i den organisatoriske struktur fremhæves dog.

Når centralpladser defineres ved funktioner frem for et bestemt rigdomsniveau følger også, at der må regnes med mange grader af centralitet. I princippet kan selv enkeltelementer i en landsby, eksempelvis den største gård, tillægges en form for central betydning i den nære kontekst. I forbindelse med samfundsstrukturelle studier må der dog fokuseres på de pladser (eller komplekser af pladser), som afspejler centralitet for større områder eller en større gruppe af mennesker. Hvilket niveau de enkelte lokaliteter har været centrale på, er dog vanskeligt at afgøre (jf. Näsman 1998:3). Det væsentlige i den forbindelse er, at centraliteten har omfattet andre end dem, der har boet i eller umiddelbart ved den pågældende lokalitet (jf. Helgesson 2002:22, 24).

Den arkæologiske centralpladsteori er kontekstuel og tværfaglig. De enkelte fund og lokaliteter betragtes ikke isoleret, men anses for meningsgivende i den kontekst, de optræder i. Dette betyder også,

at andre kildetyper end rent arkæologiske anses som relevante og inddrages i tolkningerne vedrørende et bestemt områdes betydning og funktioner. Stednavnematerialet inddrages eksempelvis ofte, og i forbindelse med Gudme-komplekset har netop stednavnene fungeret som et væsentligt argument for områdets sakrale betydning.

Gudme er i høj grad blevet anvendt som inspirationskilde til og model for den arkæologiske centralpladsteori, eksempelvis mht. centralpladskarakteristiske funktioner og centralpladsstruktur. Efterhånden som antallet af registrerede centralpladser er forøget, har flere dog påpeget, at Gudme tillige med få andre lokaliteter er i særklasse hvad angår fundmateriale, anlæg og kompleksitet (jf. eksempelvis Helgesson 2008:251-252). Det er derfor spørgsmålet, i hvor høj grad Gudme afspejler generelle samfundsorganisatoriske strukturer.

1.2.3. Koblingen mellem navnemiljøteori og centralpladsteori

Navnemiljøteori og arkæologisk centralpladsteori er begge kontekstuelle tilgange, hvor et enkelt element ikke anskues isoleret, men relateres til de omgivelser og det samfund, det har været en del af. Et bredt spektrum af kildetyper inddrages i analyserne for at opnå en rigt facetteret og fuldstændig forståelse for det forhistoriske samfund.

Denne tilgang forekommer givtig. Hvis man ønsker at opstille teorier og hypoteser om samfundet i yngre jernalder, frem for blot at beskrive enkelte elementer inden for dette, må alle relevante kildetyper nødvendigvis inddrages. De to teorier synes umiddelbart at vise store overensstemmelser, men der kan dog være problematiske elementer i koblingen mellem dem.

Nogle af de funktioner, der i den arkæologiske centralpladsteori fremhæves som karakteristiske elementer ved centralpladskomplekser, er delvis baseret på iagttagelser af stednavnematerialet. Dette er i særlig grad tilfældet med sakrale funktioner, og hypoteser om Gudme-kompleksets betydning i forbindelse med førkristen kultudøvelse er f.eks. i høj grad baseret på tilstedeværelsen af sakrale navne. Derudover har stednavne også spillet en betydelig rolle i forbindelse med påvisning af forsvarsfunktioner, eksempelvis i form af navne med *bavn* og *warth* (jf. eksempelvis Ringtved 1999: 364-373, 377). Stednavne bliver dermed benyttet som en væsentlig sekundær kilde til forståelsen af, hvilke elementer og funktioner centralpladskomplekserne i de enkelte tilfælde har rummet og følgelig også til mere generelle hypoteser om centralpladskompleksernes karakteristika.

Dette er ikke i sig selv problematisk, idet der er tale om en kontekstuel teori, hvor tolkningerne endvidere oftest fremsættes som hypoteser. Men når der fra navnemiljøteoretisk side henvises til centralpladsteorien (hvor stednavne er en inkorporeret kildetype) som et argument for, at navnemiljøerne er udtryk for yngre jernalders centralpladskomplekser, er der risiko for cirkelslutninger.

Denne svaghed i teoridannelsen er ikke ensbetydende med en falsificering af teoriens indhold, men det er væsentligt at holde sig den lurende risiko for cirkelslutninger for øje i arbejdet med emnet.

1.3. Arbejdsmetode

Undersøgelsens formål er indkredset til en afprøvning af Brinks tese om muligheden for rekonstruktion af centralpladsindicerende navnemiljøer i Danmark. Dette foregår ved en gennemgang af stednavnematerialet i et antal undersøgelsesområder, der er udvalgt på basis af formodet centralpladsindicerende navneled.

Ved afprøvningen af Stefan Brinks tese, er det nødvendigt at tage udgangspunkt i de teoretiske forudsætninger herfor. Samfundsteoretiske diskussioner af centralpladsstrukturer og centralpladsdefinitioner har ikke relevans i denne forbindelse. Viser analyserne af de udvalgte undersøgelsesområder ikke strukturer, der kan sammenstilles med de svenske navnemiljøer, kan årsager hertil søges belyst ved kildekritiske overvejelser om undersøgelserne samt ved overvejelser af mere overordnet karakter.

I forbindelse med behandlingen af både det sproglige og det arkæologiske kildemateriale forekommer det hensigtsmæssigt, at arbejde med de definitioner og kategorier af centrale funktioner, der er opstillet af Bertil Helgesson og refereret i afsnit 1.2.2.2. Kategorierne af centrale funktioner forekommer velegnede som betydningskategorier til det sproglige materiale, og skitseringen af hhv. centrale og ikke-centrale elementer er velegnede til overvejelser om materialets centralpladsrelevans.

1.3.1. Udarbejdelse af søgeordsinventar

Forud for gennemgangen af navnematerialet i de udvalgte undersøgelsesområder er det nødvendigt at opstille et inventar af ord med mulig centralpladsrelevans, som områderne primært kan afsøges for. Disse betegnes søgeord. Da målet med undersøgelserne er at afklare, hvorvidt der kan iagttages navnemiljøer af lignende karakter som de svenske, forekommer det naturligt at tage udgangspunkt i de ord, der som navneled tillægges relevans ved de svenske navnemiljøanalyser.

Et inventar af søgeord er indledningsvis blevet udarbejdet på basis af centrale navnemiljøteoretiske publikationer (Brink 1990a, 1996a, 1997a, 1997b, 1998, 1999a, 1999b, Hellberg 1942, 1975, 1976, 1978, 1979, 1984a, 1984b, 1985, 1986a, 1986b, 1990). Alle de navneled, som i disse publikationer inddrages i forbindelse med navnemiljøanalyser, er indsamlet og tilføjet et katalog af søgeord. Søgeordsinventaret er dermed i udgangspunktet baseret på et udtræk af ovennævnte litteratur, hvilket har resulteret i 69 søgeord. Graden af de enkelte ords centralpladsrelevans er dog varierende.

Det er ikke alle ord på denne liste, der er registreret som navneled inden for det danske område. Omvendt er der også ord, der inden for det danske område vil kunne tillægges relevans, men som ikke optræder som navneled i det svenske område, eller som af tilfældige årsager ikke forekommer i den gennemgåede navnemiljølitteratur. Listen af søgeord er derfor suppleret med et antal ”særdanske” ord. Da der ikke findes litteratur, som opsummerer navne eller navneled med centralpladsrelevans i Danmark, er de særdanske søgeord indsamlet fra centralpladsrelaterede arkæologiske studier, eller fra udvalgt tværfaglig litteratur om stednavne og kulturhistorie. Dette har suppleret søgeordsinventaret med yderligere 15 ord, således at det i alt består af 84 søgeord.

Det katalog af søgeord, der herved er dannet, skal ikke betragtes som et komplet katalog af ord, der som navneled kan tillægges (en varierende grad af) centralpladsrelevans. I arbejdet med undersøgelsesområderne er der således også inddraget navne, der kan relateres til centralpladsrelevante betydningskategorier, men som ikke optræder i søgeordskataloget. Disse er ikke blevet tilføjet kataloget af søgeord, der først og fremmest fungerer som basis for undersøgelserne og som en illustration af det materiale, der opereres med i den svenske navnemiljøteori. En oplagt fremtidig opgave er at udarbejde et mere komplet katalog over navneled med samfundsstrukturel relevans, som er tilpasset det danske område.

Gennemgangen af de enkelte søgeord er delt op i et svensk og et dansk afsnit, hvilket skyldes, at de enkelte ord ikke nødvendigvis har samme karakteristika som navneled inden for de to områder, ligesom de ikke nødvendigvis tillægges de samme betydninger. Afslutningsvis vurderes det, hvilken grad af centralpladsrelevans, det enkelte søgeord kan tillægges, når det optræder som navneled i Danmark. Dette beskrives nærmere i afsnit 2.1. og 2.1.1.

1.3.2. Undersøgelsesområder, anvendte kilder mv.

Der er foretaget analyser af otte undersøgelsesområder, hvoraf det ene er fremstillet som appendiks til et andet område (Salløv), og måske skal ses i relation hertil. Seks af områderne tager udgangspunkt i et navn med søgeordet *sal*, et område tager udgangspunkt i søgeordet *tun(a)* og et område tager udgangspunkt i et navn af typen *Odinsvi*. Fire af områderne ligger på Sjælland, et ligger på Fyn, og tre ligger i Jylland (jf. bilag 14).

1.3.2.1. Udpegning af undersøgelsesområder

Navneledet sal

Stefan Brink mener på basis af studier i den norrøne litteratur, at subst. *sal* i den sene forhistoriske periode har været brugt synonymt med subst. *hal*. Forventningerne til, hvorledes det betegnede

fænomen i så fald manifesterer sig rent materielt, er forholdsvis konkrete, da det er nærliggende, at arbejde ud fra en hypotese om at betegnelsen *sal* som fænomen svarer til den bygningstype, der inden for arkæologien betegnes som en hal. Bebyggelser, der rummer haller, er ofte karakteriserede ved et særlig rigt og varieret fundmateriale, som eksempelvis importvarer, ædelmetaller og symbolladede genstande. Forekomsten af haller og de miljøer, som de optræder i, kan derved sandsynliggøres via sådanne fundkarakteristika⁷. Eventuelle teser med udgangspunkt i toponymiske iagttagelser kan således med rimelige forventninger efterprøves arkæologisk. Det må selvfølgelig påpeges, at der ikke kan forventes et højstatusmiljø i nærheden af alle *sal*-navne, da navnene formodentlig ikke udgør en homogen gruppe (jf. Brink 1999a:49). Ligeledes må det påpeges, at forekomsten af en rig bebyggelse (med halbygning) heller ikke nødvendigvis udgør kernen i et centralpladskompleks.

I dansk navneforskning tillægges navneleddet *sal* som hovedregel betydningen 'gudehus, tempel' eller 'stormandsgård', og det synes dermed ikke uoverlagt, at tillægge *sal* udsagnsværdi som centralpladsrelevant søgeord, om end navneleddet også i nogle tilfælde tillægges et bredere betydningsindhold (jf. Sal i afsnit 2.2.). Hvorvidt navneleddet betegner et sakralt eller et elitært fænomen er ikke absolut afgørende for dets centralpladsrelevans, da begge fænomener er af central karakter og formodes at være væsentlige komponenter i opkomsten og opretholdelsen af et centralpladsmiljø (jf. afsnit 1.2.2.2.). Følges den linje, at *sal* kan betegne en stormandsgård, er navneleddet endvidere det mest konkrete bud på en toponymisk kilde til yngre jernalders elitære bebyggelser i Danmark. Elitære miljøer besidder i sig selv centralitet via magten og evnen til at samle ressourcer. Da disse endvidere formodes at være en væsentlig forudsætning for opkomsten og opretholdelse af yngre jernalders centralpladser (jf. afsnit 1.2.2.2.), må spor efter tilstedeværelsen af sådanne miljøer være et godt udgangspunkt for afsøgning efter øvrige centralpladskararakteristika.

De mulige perspektiver ved at anvende navneleddet *sal* til udpegning af primære undersøgelsesområder er lovende, ikke mindst på grund af hypotesen om et betydningsindhold, som på en konkret måde vil kunne efterprøves arkæologisk. Afslører gennemgangen af navnematerialet inden for disse områder formodet centralpladsrelevante navnemiljøer, vil muligheden for at efterprøve navnematerialet i relation til det arkæologiske kildemateriale have et veldefineret udgangspunkt. På basis af ovenstående og på trods af de nødvendige forbehold fremstår navneleddet *sal* som et velegnet søgeord til udpegning af undersøgelsesområder.

⁷ Det er naturligvis ikke uproblematisk at jævnføre betydningsindholdet i et navneelement med et konkret arkæologisk fænomen, men her er det dog muligt at efterprøve empirisk.

Der arbejdes i det følgende med seks ud af omtrent femten danske bebyggelsesnavne med navneleddet *sal*. Det har ved denne sortering af navnene været væsentligt, at navnene med størst mulig sandsynlighed har kunnet tilskrives den relevante periode, hvorfor en tidlig overlevering, en relativt sikker navnetypologisk datering eller andre tungtvejende indicier har været af væsentlig betydning. De seks udvalgte navne er hhv. *Salløv* i Tune herred, (St., Ll.) *Salby* i Ramsø herred, *Salby* i Bjerge herred, *Sabl* og *Sall* i Houlbjerg herred og *Sabl* i Ginding herred.

Tre *sal*-navne skiller sig ud ved deres usammensatte form. Disse tre navne er endvidere de eneste danske *sal*-navne, der har status som sognebyer, hvilket indikerer, at de har været af en vis størrelse eller betydning ved tiden for sogneinstitutionens dannelse. To *Salby*-navne kan ad navnetypologisk vej med stor sandsynlighed tilskrives en førmiddelalderlig periode. Navnet *Salløv* er overleveret på en runesten fra 800-tallet (Snoldelev-stenen, DR 248), og navnet kan da i hvert fald tilskrives den relevante periode.

Odinsvi

Sal er benyttet som det primære søgeord til udpegning af undersøgelsesområder. For ikke at basere hele analysen på ét toponymisk element, er et navn af typen *Odinsvi* benyttet til udpegning af et enkelt undersøgelsesområde. Navne af denne type kan tillægges sandsynlig centralpladsrelevans (jf. Odin og Vi i afsnit 2.2.). Da der ikke er så klare forventninger til, hvorledes pladser af denne karakter afspejles i det arkæologiske materiale, er de dog knap så strategisk velegnede som *sal* til eventuelle empiriske efterprøvninger (jf. ovenstående). Der optræder fem navne af typen *Odinsvi* i Danmark (*Oddense*, *Odense*, *Oens*, *Onsved* og *Vojens*). Af tidsmæssige årsager er kun området omkring ét af disse navne blevet undersøgt. Det er *Onsved* i Horns Herred, men det havde været interessant, at gennemgå områderne omkring alle disse fem navne.

1.3.2.2. Afgrænsning af undersøgelsesområder

Det er vanskeligt at balancere mellem ønsket om at afsøge et tilstrækkeligt stort område til at intet forbigås i analysen uden samtidig at udvide området så meget, at det vanskeligt kan godtgøres, at elementer i periferien er en del af samme struktur som dem i det pågældende områdes kerne. Den tidsmæssige ramme for projektet har desuden sat en naturlig grænse mht. både størrelse og antal af undersøgelsesområder.

I et forsøg på at standardisere analyserne er størrelsen af de enkelte områder indledningsvis defineret ved at rumme et ejerlav med det toponymiske udgangspunkt samt alle de ejerlav, der grænser op til dette. Områderne er herefter udvidet, hvis de indeholder væsentligt centralpladsindicerende navnemateriale, eller hvis områderne støder direkte op til ejerlav med bebyggelsesnavne, der indeholder søgeord. Naturlige eller administrative grænser er desuden i flere tilfælde årsag til, at områdernes

afgrænsning er ændret i forhold til den oprindelige fremgangsmetode. Alle undersøgelsesområderne er af forskellige årsager udvidet eller ændret i forhold til det oprindelige udgangspunkt undtagen *Sallø*-området, hvortil et mindre område dog er føjet som et appendiks-område.

Afgrænsningen af de enkelte undersøgelsesområder er kunstig og kan ikke forventes at korrespondere med eventuelt afgrænsede områder i yngre jernalder. Ved at tage højde for naturlige og administrative grænser er håbet dog at komme nærmere ældre strukturer end ved at definere cirkulære områder baseret på en formodning om den maksimale radius af en centralpladsstruktur. Dette til trods for, at de naturlige grænser i flere tilfælde er af en relativt svag karakter, og at de administrative grænser i hovedsagen er yngre end den her relevante periode.

1.3.2.3. Kilder, indsamlingsmetode og opstilling af stednavnematerialet

Materialet er indsamlet via samlingerne på Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. Til afsøgning af marknavnematerialet er udskrifter af Markbogen (MB) fra 1681-1683 brugt som den primære kilde, da det er den ældste, tilnærmelsesvis komplette kilde til de danske marknavne. Materialet fra MB er herefter jævnført med materialet på de relevante matrikel- og udskiftningskort (MK) fra årene omkring 1800, hvis store værdi i denne sammenhæng er muligheden for at lokalisere de udvalgte marknavne præcist. Udskrifter af herreds- og tingbøger samt yngre kilder er desuden gennemset, og i tilfælde, hvor de har budt på supplerende navne af formodet centralpladsrelevans, er disse blevet inddraget. I ejerlav, hvor der ikke er bevaret matrikelkort med navnemateriale, kan de udvalgte marknavne som regel kun lokaliseres omtrentligt. I de tilfælde, hvor navnene ikke kan lokaliseres via MK, er yngre kort eller indberetninger til Stednavneudvalget (I) inddraget, hvis de pågældende navne optræder her. Navne, der kun er overleveret i kilder, som er yngre end MK inddrages som hovedregel ikke.

Ved gennemgangen af undersøgelsesområderne er de navne blevet valgt ud, som indeholder navneled, der figurerer i kataloget af søgeord. Den varierende centralpladsrelevans, som de enkelte søgeord er blevet tillagt, har ikke betydning i forbindelse med udvælgelsen af navnematerialet i områderne. Det er i den indledende fase væsentligt at inddrage alt det navnemateriale, der kan have, eller som i andre sammenhænge er blevet tillagt relevans for centralitet eller samfundsstruktur. Formålet med at vurdere hvert søgeords centralpladsrelevans er, at det udvalgte navnemateriale i en efterfølgende beskrivelse og sammenfatning kan vurderes. Alt eventuelt relevant navnemateriale kan således inddrages i en analyse, uden at alle navne og navneled fremstår som værende af samme kildeværdi. Denne indsamlingsstrategi illustrerer en maksimaltolkning, men med hensyntagen til materialets varierende signifikans for centralitet.

Ud over navne, der indeholder søgeord fra kataloget i afsnit 2.2., inddrages der også navne, som betydningsmæssigt korresponderer med søgeordene, dvs. navne, der kan henføres til de refererede kategorier af centrale funktioner (jf. afsnit 1.2.2.2.)⁸. Grunden til, at disse ord ikke forekommer i kataloget af søgeord, er hyppigst, at de ikke indgår i publicerede navnemiljøundersøgelser o.lign., fordi de optræder relativt sjældent som navneled (i hvert fald i det svenske område).

Det udvalgte navnemateriale præsenteres for hvert undersøgelsesområde. De udvalgte bebyggelsesnavne fremstilles først. Herefter følger marknavnematerialet, der præsenteres sognevis, men oplistet alfabetisk under de relevante ejerlav inden for de pågældende sogne. Sognene præsenteres efter sognenummer, og herunder anføres ejerlavene i alfabetisk rækkefølge.

Navnenes opslagsform markeres med fed skrift. For de udvalgte bebyggelsesnavne følges de af Stednavneudvalget godkendte retskrivningsnormer. For marknavnematerialet gengiver opslagsformerne som hovedregel belæggene fra MK (i nydansk form). Sene kildeformer kan dog også være anvendt som opslagsformer, fordi de pågældende navne formodes at være velkendte og etablerede i disse former. I enkelte tilfælde er der anvendt opslagsformer, der illustrerer, hvorfor navnet er udvalgt til analyse, selvom dette ikke korresponderer med MK-former eller yngre belæg. Forekommer der flere topografisk sammenhørende navne, der er dannet til samme navn, er de som hovedregel anført under én opslagsform (f.eks. Lundsbergers Vang, og Lundsbergers Ås under formen Lundsberg).

Efter opslagsformen følger de relevante kildeformer, som altid inkluderer ældste belæg. For marknavnene anføres kildeformerne i princippet kun frem til den yngste kortlagte form, hvilket hyppigst svarer til MK. Sene kildeformer præsenteres som hovedregel kun, hvis de pågældende kilder har relevans for lokaliseringen, eller hvis det forekommer opklarende for tolkning eller opslagsform.

1.3.2.4. Tolkning

Ved tolkningen af de udvalgte navne nævnes flere tolkningsmuligheder, når sådanne er tilstede. Der tages efterfølgende stilling til, hvilke(n) af disse muligheder, der forekommer mest sandsynlig, og i disse betragtninger vægter de sproglige argumenter højest, mens topografiske og kulturhistoriske vidnesbyrd inddrages, hvis det forekommer opklarende for et valg mellem flere mulige tolkninger. Øvrige kontekstbaserede argumenter, som beliggenhed nær formodet centralpladsrelaterede navne, benyttes derimod ikke i tolkningerne.

⁸ Undtaget herfra er dog navne, der indikerer samfærdsel, og som således kan henføres til betydningskategorien kommunikation.

1.3.2.5. Arkæologiske kilder

Det er en toponymisk problemstilling, der er undersøgelsens hovedfokus, men da problemstillingen omhandler samfundsstrukturelle forhold i yngre jernalder, er det arkæologiske kildemateriale relevant at inddrage. Kildematerialet kan bidrage med et lille indblik i bebyggelsesstrukturen i de pågældende områder, ligesom det kan afklares, om der er registreret status- eller centralpladsindicerende materiale fra den relevante periode.

Da det arkæologiske materiale er af sekundær relevans i forhold til projektets hovedfokus gennemgås materialet meget oversigtligt og i hovedsagen på basis af registreringerne i *Det Kulturhistoriske Centralregister* (DKC). DKC er for hvert undersøgelsesområde gennemgået for arkæologiske fund og lokaliteter fra yngre jernalder samt eventuelt øvrige elementer med relevans for emnet. Det havde været optimalt at jævnføre oplysningerne fra DKC med arkiverne på de relevante lokalmuseer, men dette har ikke været muligt inden for projektets rammer. I enkelte tilfælde er der dog rettet henvendelse til de relevante museer for uddybende oplysninger.

2. Søgeord

I dette afsnit præsenteres først og fremmest de ord, der som navneled tillægges relevans i forbindelse med de svenske navnemiljøanalyser. Dette illustrerer det ordinventar navnemiljøteoretikerne arbejder med, og i forbindelse med beskrivelserne af de enkelte ord og deres tolkninger som navneled illustreres også de navnemiljøteoretiske tolkningsstrategier og -metoder. Først og fremmest giver kataloget af søgeord dog et udgangspunkt til afsøgning efter centralpladsindicerende navnemiljøer i Danmark, der kan sammenstilles med de svenske navnemiljøanalyser, hvad angår det ordstof, som inddrages. Da projektets formål er at afsøge det danske materiale for navnemiljøer af lignende karakter som dem, der beskrives hos Lars Hellberg og Stefan Brink, forekommer det hensigtsmæssigt at arbejde med et søgeordsmateriale, der i udgangspunktet er sammenligneligt hermed⁹.

Indsamlingen af søgeord er først og fremmest foregået via udvalgte navnemiljøteoretiske publikationer af Hellberg og Brink (jf. afsnit 1.3.1.). Herved dannes et katalog af ord, der som navneled indeholder meget forskellige betydninger og centralpladsrelevans. Det er i den forbindelse væsentligt at påpege, at det ikke er alle disse ord, der benyttes som udgangspunkter for afsøgning efter centralpladsindicerende navnemiljøer i de svenske navnemiljøanalyser. Implicit tilskrives nogle af søgeordene en højere grad af udsagnsværdi for centralitet end andre.

Til kataloget af søgeord er der føjet et mindre antal særdanske søgeord (jf. afsnit 2.2.1.). Kataloget er ikke en komplet oversigt over de ord, der som led i danske stednavne vil kunne tillægges en eller anden form for centralpladsrelevans.

I søgeordskataloget beskrives først de søgeord, der er indsamlet fra den svenske navnemiljølitteratur, hvorefter de særdanske søgeord følger i et mindre underafsnit. Inden for hvert af disse afsnit er søgeordene oplistet alfabetisk efter den opslagsform, de er indsamlet i¹⁰. De søgeord, der er indsamlet fra svensk litteratur er således rubriceret under deres svenske form, mens de danske former er anført i parentes bagefter. Hver søgeordsbeskrivelse er opdelt i en svensk og en dansk del. For de særdanske søgeord er det dog kun deres karakteristika som navneled i Danmark, der beskrives. For de søgeord, der er indsamlet fra den svenske navnemiljølitteratur indledes hver søgeordsbeskrivelse med en kort skitsering af det enkelte ords karakteristika som navneled i Sverige og af eventuelle diskussioner

⁹ Der tages højde for en mulig variation i centralpladsterminologien ved at vurdere søgeordenes centralpladsrelevans som led i danske stednavne og ved at inddrage yderligere navnestof, som kan henføres til muligt centralpladsrelaterede betydningskategorier.

¹⁰ * markerer konstrueret (ikke overleveret) form.

vedrørende tolkning mv. Herefter følger en kort beskrivelse af den tolkning og centralpladsrelaterede betydning, det pågældende ord tillægges inden for navnemiljøteorien, samt af argumentationen herfor. Efter beskrivelsen af de svenske forhold følger en beskrivelse af søgeordets karakteristika som navneled i Danmark. Der er i flere tilfælde forskel på søgeordets karakteristika i hhv. det svenske og det danske navnemateriale, og følgelig også hyppigt i de tolkninger det som navneled tillægges inden for de to områder. Afslutningsvis vurderes søgeordets centralpladsrelevans i danske stednavne.

2.1. Vurdering af søgeordenes centralpladsrelevans

De indsamlede ord har meget varieret relevans for centralpladser i yngre jernalder. For at kunne anvende søgeordene til analyser af navnematerialets centralpladsrelevans i et givet område, er det derfor hensigtsmæssigt at vurdere, hvilken grad af centralpladsrelevans de enkelte ord kan tillægges.

Vurderingen baseres på søgeordenes karakteristika og tolkning som navneled i Danmark. Ved vurderingen tages der hensyn til både centralpladsrelevansen af de funktioner eller elementer søgeordene afspejler og til bredden af deres leksikale betydningsindhold.

Ved bedømmelsen af centralpladsrelevansen af de funktioner eller elementer søgeordene afspejler, benyttes Bertil Helgessons definerede kategorier af centrale funktioner og hans beskrivelser af, hvor snævert forskellige aktiviteter inden for disse funktionskategorier kan relateres til centralitet (jf. afsnit 1.2.2.2.). Det er altså ved vurderingen af søgeordenes centralpladsrelevans væsentligt, om de kan relateres til elementer inden for en af følgende betydningskategorier: *(Specialiseret) Håndværk & produktion, Vareudveksling & distribution, Kult & religion, Forsvar, krigsmagt & kontrol, Retsudøvelse, Kommunikation* eller *Politisk ledelse* (i navnematerialet afspejlet (indirekte) gennem vidnesbyrd om samfundets elitære grupper). Dernæst må det vurderes, hvor snævert de enkelte fænomener inden for disse kan forventes relateret til yngre jernalders centrale pladser.

Det er væsentligt at gøre opmærksom på, at selv ved en positiv vurdering af et søgeords centralpladsrelevans, kan det ikke afgøres, hvilket niveau af centralitet det afspejler som navneled, dvs. hvorvidt det betegner en lokalitet med centrale funktioner på et lokalt, regionalt eller overregionalt niveau. Det er eksempelvis ikke urimeligt at antage, at nogle sakrale navne kan betegne sakrale pladser med betydning for mindre og helt lokale befolkningsgrupper. Selvom de dermed ikke repræsenterer centralitet på et niveau, der har direkte relevans her, kan de dårligt skelnes fra de sakrale navne, der repræsenterer sakrale pladser på et hierarkisk højere niveau. Det samme gør sig gældende med navne, der kan relateres til hovedparten af de øvrige betydningskategorier, eksempelvis håndværk, vareudveksling, forsvar osv.

2.1.1. Kategorier af centralpladsrelevans

Søgeordene grupperes i forskellige kategorier af centralpladsrelevans. Dette er imidlertid ikke uproblematisk. Søgeordenes leksikale betydningsindhold er hyppigt bredt og relativt værdineutralt, hvilket vanskeliggør en fast og entydig vurdering af den centralpladsrelevans, de kan tillægges. Dertil kommer, at der lægges vægt på parametre af hhv. sproglig og kulturhistorisk karakter i vurderingen, og at disse ikke nødvendigvis korresponderer. Eksempelvis er hedenske præstebetegnelser interessante i forbindelse med studier af den førkristne samfundsstruktur og kan tillægges relevans i forbindelse med centralitet via deres funktioner og formodet høje status i samfundet. For nogle af disse præstebetegnelser det gælder imidlertid, at den sproglige vurdering af deres udsagnsværdi må være relativt lav, idet de er rekonstruerede på basis af enkelte stednavne og tillige formodes at kunne optræde som personnavne. For flere af søgeordene gælder endvidere, at deres forventede udsagnsværdi afhænger af, om de optræder som navneled i gamle bebyggelsesnavne eller sent overleverede marknavne¹¹. Dette gælder eksempelvis personbetegnelsen *smed*, der formodentlig kan afspejle mere centralpladsrelevante lokaliteter i gamle bebyggelsesnavne, end i de hyppige og sent overleverede marknavne, som formodentlig blot afspejler den jord, som den lokale smed har haft brugsretten over.

Grupperingen af søgeordene i forskellige kategorier af centralpladsrelevans bliver uundgåeligt subjektiv, og placeringen af det enkelte søgeord inden for en given gruppe eller kategori vil derfor også altid kunne diskuteres. I flere tilfælde vil der kunne argumenteres for, at et søgeord kan placeres i flere kategorier alt efter hvilken sammensætning eller hvilken kategori af navne, det optræder i.

Kategorierne er brede, og flere af dem rummer søgeord med varierende grad af centralpladsrelevans. I kategorien *Eventuel centralpladsrelevans* har nogle søgeord således større udsagnsværdi for centralitet end andre, og nederst i denne kategori ligger eksempelvis søgeord som *lund*, *karl* og *smed*, mens et søgeord som *hellig* ligger øverst. Den vanskelige vurdering af hvert enkelt søgeord bevirker dog, at det er problematisk at inddele dem i flere og mere snævre kategorier.

Kategorierne af centralpladsrelevans skal imidlertid også kun fungere som vejledende, ligesom grænserne mellem de forskellige kategorier ikke skal betragtes som faste; kategorierne fungerer primært som et redskab for håndtering af søgeordene i de efterfølgende analyser, således at de alle kan inddrages ved excerperingen af navnematerialet i de udvalgte undersøgelsesområder, men under hensyntagen til

¹¹ Når det drejer sig om marknavne, er det ikke i alle tilfælde muligt at sikre sig, at navnene er meget ældre end 1600-tallet, hvorfra hovedparten er overleveret. Bent Jørgensen har ved flere lejligheder argumenteret for, at marknavne som corpus hører middelalderen til (jf. Jørgensen 1984:269, 1991:121-123), men når anvendelsen af begrebet marknavn som her er udvidet ved også at inddrage navne på naturforekomster, kan der dog være væsentligt ældre navne i materialet.

deres varierende udsagnsværdi for centralitet. Det er endvidere håbet, at grupperingen i kategorier af centralpladsrelevans illustrerer den store variation i søgeordenes udsagnsværdi som navneled i Danmark samt begrundelserne herfor bedre, end hvis hvert søgeord vurderes med en individuel beskrivelse.

Søgeordene grupperes i følgende kategorier:

Ikke registreret i Danmark. Til denne gruppe føjes de søgeord, der ikke er registrerede som navneled i Danmark.

Manglende centralpladsrelevans. Til denne gruppe føjes søgeord, hvis kendte betydningsindhold som navneled i Danmark ikke kan indpasses i kategorierne af centrale funktioner eller elementer.

Mulig centralpladsrelevans. Til denne gruppe føjes søgeord, der som navneled kan indpasses i kategorierne af centrale funktioner, men hvor ordidentifikationen, betydningsindholdet eller dateringsrammen alligevel er for bred eller usikker til en gruppering som sandsynlig centralpladsrelevant. Derudover er relationen til centralitet (centralpladser) ikke nødvendigvis snæver, og de kan således ligesåvel betegne almene strukturer i jernalderens samfund som centrale.

Sandsynlig centralpladsrelevans. Til denne gruppe føjes søgeord, der som navneled kan indpasses i de opstillede kategorier af centrale funktioner, og som bør tillægges udsagnsværdi for centralitet og samfundsstruktur i yngre jernalder, såfremt de indgår i navne, der er sandsynligt førmiddelalderlige. For nogle af disse ord gælder det dog, at de sandsynligvis betegner lokaliteter af varierende karakter mht. funktioner og central betydning.

En liste over søgeordene sorteret i de ovennævnte kategorier kan ses i bilag 15.

2.2. Søgeordskatalog

***Al**

Der har været tilnærmelsesvis konsensus om at tolke et i stednavne indgående ord *al* som et til gotisk svarende *alhs* f. i betydningen 'tempel'. Problemerne med at adskille et sakralt **al* fra eksempelvis træbetegnelsen *al* og fiskebetegnelsen *āl* (fsv. *al*) er dog hyppigt blevet fremhævet (Vikstrand 2001:191-192, Svenskt ortnamnslexikon s. 18, Elmevik 2004:38-40). Et til got. *alhs* svarende **al* er ikke sikkert belagt i de nordiske sprog, men findes derimod i det feng. *ealb* og det fsax. *alah* (Vikstrand 2001:191, Svenskt ortnamnslexikon s. 18).

Stefan Brink har gjort opmærksom på, at tolkningen af **al* i betydningen 'tempel, helligdom' beror på analyser af kontinental litteratur, hvor ordet er anvendt i religiøs kontekst. Når ordet derimod er anvendt i germanske lovtekster, fremstår det i betydningen 'gård, hus' og senere 'kirke'. En ensidig sakral tolkning af **al* er dermed behæftet med kildekritiske problemer. Brink argumenterer i stedet for, at **al* i de nordiske sprog har betydet 'fornemt hus, hus som har haft en vis betydning for en bygd

o.lign.’ Når ordet indgår som forled i stednavne, kan det dog ifølge Brink indeholde betydningen ’beskyttet, værnet, evt. hellig, fredet plads’, mens teofore stednavne med efterleddet *-al* kan sigte til kultsteder. I sidstnævnte tilfælde anses **al* dog udelukkende for at have sakral referens (Brink 1992:108-109, 116-117). Per Vikstrand er ikke overbevist om, at en sakral betydning er sekundær, men han mener samtidig ikke, at der er tydelige vidnesbyrd om, hvad ordet betyder som stednavneled; har der eksisteret et sakralt **al* i det nordiske område, mener han dog, at distrikts- og bygdeindicerende navne med dette ord indicerer, at der er tale om pladser med høj centralitet (Vikstrand 2001:205-206). Lennart Elmevik mener, at **al* i nogle af de svenske stednavne indeholder betydningen ’indhegnet plads’. Af denne betydning mener han, betydningen ’beskyttet, indhegnet plads’ er udviklet – en betydning han mener ligger i en række svenske stednavne indeholdende ordet **al*. Elmevik mener, at disse pladser har fungeret som samlingspladser, eventuelt i form af pladser til rets- eller kultudøvelse og/eller tilflugtspladser i tilfælde af ufred (Elmevik 2004:51-52).

I den navnemiljøteoretiske litteratur tolker Lars Hellberg **al* som ’tempel’, mens Stefan Brink tolker ordet i betydningen ’fornemt hus, hus med betydning for en bygd, halbygning o.lign.’ (Hellberg 1984b:139, Brink 1996a:262, 1997b:416, 1999a:33). Begge tolkninger har dog centralpladsrelevans, og stednavne indeholdende et formodet **al* benyttes da også i afsøgninger og analyser af formodet centralpladsindicerende navnemiljøer.

**Al* optræder muligvis som forled i enkelte danske stednavne, og navneleddet tolkes i disse tilfælde i betydningen ’(hedensk) tempel’ (Jørgensen 1995:20). Som nævnt i det ovenstående kan et eventuelt **al* falde lydligt sammen med flere andre ord, hvilket vanskeliggør en sikker erkendelse af det sakrale navneled. Til de allerede nævnte ord kan føjes, at **al* i nogle dele af Danmark ikke vil kunne skelnes fra *al*, glda. **alh*, i betydningen ’hårdt jordlag (under hede)’ (Jørgensen 2005:191-192). Stednavnet *Albøge* er et af de få danske eksempler, der med nogenlunde sikkerhed formodes at indeholde forleddet **al* i betydningen ’(hedensk) tempel’. Denne tolkning skyldes i hovedsagen et fravalg af tolkningsmuligheden *al* ’elletræ’, som betydningsmæssigt vil kollidere med efterleddet *-bøge*, som betyder ’bevoksning af bøg’ (Christensen & Kousgård Sørensen 1972:126). Ud over *Albøge* menes det sydøstfynske *Albjerg* at være det eneste danske stednavn, der med nogenlunde sikkerhed indeholder et sakralt **al*. I dette navn forekommer det muligvis mere nærliggende at tolke forleddet som ordet *al* ’elletræ’, og valget af en sakral tolkning skyldes da også alene navnets geografiske beliggenhed nær *Gudme* (og *Gudbjerg*). Tolkningen af *Albjerg* er dermed baseret på et kontekstuel argument, der hviler på en formodning om sakrale centre eller landskaber. Der er sået tvivl om den sakrale tolkning af dette navn inden for de

senere år, ligesom der er sat spørgsmålstegn ved geografisk beliggenhed som gyldigt tolkningskriterium for sakrale navne (jf. Vikstrand 1999:15, Jørgensen 2005:192-193).

Som det fremgår af ovenstående, er et eventuelt sakralt **al* overordentlig vanskeligt at påvise som navneled, og de få danske eksempler er ikke helt entydige. I fald der kan regnes med et sakralt navneled **al* i danske stednavne, må det kategoriseres med et navneled som *vi* (jf. nedenstående), der afspejler steder, hvor kultiske aktiviteter har fundet sted, og som dermed har haft samlende, centrale funktioner inden for de pågældende områder. Dette såfremt betydningen 'tempel' opretholdes snarere end den af Bent Jørgensen foreslåede modifikation 'indfredet sted', der ikke nødvendigvis implicerer kultiske aktiviteter eller samlende funktioner og dermed centralitet (jf. Jørgensen 2005:192).

Det sakrale **al* kan som navneled afspejle lokaliteter, med relation til førkristen kult og religion, men ved en mulig betydning 'indfredet sted', kan regulær kultudøvelse ikke nødvendigvis forudsættes. Vanskelighederne ved at adskille dette **al* fra andre navneled gør risikoen for fejltolkninger overhængende, og der må skelnes nøje mellem dette og andre navneled, der også optræder i formen *Al-* i sammensatte stednavne. **Al* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det kan påvises i danske stednavne.

***As**

Fsv. **as* formodes at være en østnordisk form af det oldn. *áss* m., som betyder '(ase)gud'. Ordet er ikke direkte overleveret i en sikker østnordisk kontekst, men formodes at være overleveret indirekte i det svenske ord *áska* 'torden' (oprindeligt en sammensætning af **as* og *ekja* 'kørsel') og i personnavne med forleddet *As-* (Holmberg 1992, Vikstrand 2001: 398-399). Da ordet kun vanskeligt kan adskilles fra substantivet *ås* 'højdedrag', er det usikkert og omdiskuteret, hvorvidt det forekommer som navneled i (svenske) stednavne (Holmberg 1992:244, Vikstrand 2001:399).

I den navnemiljøteoretiske litteratur, fremdrages **as* som muligt navneled kun i få tilfælde (bl.a. Hellberg 1986a:61), og ordet benyttes følgelig ikke som udgangspunkt for afsøgning efter centralplads-indicerende navnemiljøer. Som navneled betragtes **as* som interessant, da det på linje med øvrige sakrale navneled afspejler religiøse elementer og funktioner i det hedenske samfund.

Også i Danmark er det usikkert, hvorvidt **as* optræder som navneled (jf. Holmberg 1992:243-244, Jørgensen 1995:357). Som ovenfor nævnt kan der ske sammenfald med andre ord, og i et navn som det fynske *Åsum* kan det således ikke afgøres, hvorvidt forleddet er **as* eller højdebetegnelsen *ås*. **As* kan antage formen *As-* og muligvis også *Es-* eller *Æs-* i stednavne (Holmberg 1992:243-344, Kousgård Sørensen 1992:234).

Som det fremgår af ovenstående er navneleddet **as* i betydningen 'hedensk gud' vanskeligt at påvise, og der er ingen entydige eksempler på dette navneled inden for det danske område. Hvis der overhovedet kan regnes med navneleddet **as*, må det kategoriseres med navneled som *gud* og **ti*, afspejlende steder, der har været viet til guderne. Det forekommer sandsynligt, at de til sådanne steder har været knyttet kultiske aktiviteter, men sakrale navne kan dog betegne lokaliteter af meget forskellig funktion og karakter (jf. Vikstrand 2001:20-21, 27, 33).

**As* afspejler som navneled steder, der har været viet til guderne, og dermed steder, som har relevans for førkristen kult og religion. Det kan dog ikke forudsættes, at de pågældende lokaliteter har dannet ramme for egentlig kultudøvelse og dermed centrale funktioner, idet sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig karakter. Der må endvidere tages højde for vanskelighederne ved at skelne **as* fra andre navneled, som optræder i formen *As-*, *Ås-*, *Es-* og *Æs-* i danske stednavne, og et sakralt tolkningsvalg må derfor fremføres med væsentlige forbehold. Navneleddet **as* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det kan påvises i danske stednavne.

Bo

Substantivet *bo*, fsv. *bō* n. optræder som navneled i et antal svenske stednavne. Ordet betyder 'bolig, bosted, gård, ejendom', men i de middelalderlige landskabslove benyttes ordet desuden som betegnelse for øvrighedens gods og menes derfor også at indeholde betydningen 'forvaltningsgård'. Disse forvaltningsgårde formodes at have været centre inden for kronens forvaltning eller private godskomplekser (jf. Björvand & Lindeman 2000: 88, Svenskt ortnamnslexikon s. 39).

Substantivet *bo* optræder både som usammensat stednavn og som henholdsvis for- og efterled i de svenske stednavne. De usammensatte *Bo*-navne samt det flere steder forekommende *Bosgård/Bogård* tolkes som udtryk for forvaltningsgårde og dermed som relateret til administrative funktioner. Det understreges dog, at de usammensatte *Bo*-navne også kan indeholde den mere almindelige betydning 'gård'. Denne betydning formodes at foreligge i hovedparten af de svenske stednavne med efterleddet *-bo*. Ordet kan som navneled også betyde 'bygd' (Rahmquist 1994:109, Svenskt ortnamnslexikon s. 39).

Navne indeholdende substantivet *bo* tillægges i den navnemiljøteoretiske litteratur omtrent samme betydning som ovenfor beskrevet. Lars Hellberg mener, at *Bo*-navne betegner embedsboliger for kongelige embedsmænd, særligt for forvaltere inden for krongodskomplekset. Han fremhæver desuden, at sammensætningen *Boberg(a)* forekommer flere steder inden for krongodskomplekser, og han mener, at disse formodentlig også kan betegne 'fornborge' (Hellberg 1975:96-97, 1979:148). Med reference til Sigurd Rahmquist fremhæver Stefan Brink, at navnene *Bo* i Svealand og *Bosgård* i Götaland formodentlig har udgjort en form for hovedgårde inden for private godskomplekser, men at de eventuelt i nogle

tilfælde kan have betegnet forvaltningsgårde inden for krongodset (Brink 1996a:260, 1999a:31). Begge understreger, at navne indeholdende substantivet *bo* også kan indeholde betydningen 'gård', 'bygd' og/eller 'distrikt'. Navneleddet indikerer med andre ord ikke altid (magt)centre (Hellberg 1975:96-97, Brink 1996a:259).

I danske stednavne kan *bo* både indgå som indbyggerbetegnende efterled og som navneled i betydningen 'bolig, bopæl, bosted' (jf. KLNMBd. 2, sp. 25, 29, Jørgensen 1995:39). I sidstnævnte betydning indgår navneleddet ofte i nye navne på mindre bebyggelser, men det forekommer desuden i enkelte ældre overleverede navne (jf. KLNMBd. 2 sp. 26, Jørgensen 1995:39). I et enkelt sjællandsk navn, *Voldborg Herred*, er *bo* tolket i betydningen 'bygd', og navnet betragtes som et eventuelt vidnesbyrd om en ældre distriktsinddeling i det danske område svarende til de mellemsvenske *bo*-distrikter. Samme tolkning tillægges det skånske *Guthisbo* (Jørgensen 1980:40-43, 1995:338). Der forekommer ikke usammensatte *Bo*-navne i Danmark.

Der er ingen indicier på, at navneleddet *bo* har været anvendt i en centralpladsrelevant betydning i Danmark. *Bo* synes ikke i Danmark at have indeholdt særbetydningen 'forvaltningsgård', som det er tilfældet i det mellemsvenske område, og i den bredere betydning 'bolig' optræder navneleddet først og fremmest i nye navne. I et enkelt gammelt navn kan *bo* indgå i en distriktsbetegnende betydning. Navneleddet *bo* kan ikke tillægges centralpladsrelevans i Danmark.

***Boe**

Lars Hellberg mener at kunne identificere en høvdingetitel i form af et fsv. **boe* i et mindre antal svenske stednavne. Det skal ifølge Hellberg være et sådant **boe*, der indgår som forled i navnet *Bogsten*, som forekommer tre steder i Sverige (i Södermanland og Östergötland), og som oprindeligt har betegnet fornborge. **Boe* foreslås ligeledes som en mulig forledstolkning i navnet *Boö(n)* (Hellberg 1978:76, 1979:148).

**Boe* skal ifølge Hellberg være af omtrent samme betydning som fsv. *stamnbøe*, oldn. *stafnbui*. Dette har oprindeligt været en betegnelse for den, der havde plads yderst i stavnen på et vikingeskib, og som forsvarede denne del af skibet i strid, men i en udvidet betydning har betegnelsen også været benyttet om en befalingsmand eller styrmand på et skib samt tillige om en befalingsmand på land i vikingetiden (Ordbok över svenska språket bd. 13, sp. 10871, Hellberg 1978:76). **Boe* er ifølge Hellberg formelt identisk med personnavnet *Bo* (Hellberg 1979:148).

Stednavne, der eventuelt kan indeholde høvdingetitlen **boe*, nævnes kun ganske få steder i den navnemiljøteoretiske litteratur, og ordet benyttes følgelig ikke til afsøgning efter centralpladsindicerende

navnemiljøer. Når det forekommer nær navne med formodet samfundsstrukturel relevans, nævnes det som meningsfuldt og relevant i den pågældende sammenhæng.

Det har ikke umiddelbart være muligt at finde litteratur, hvor Hellbergs tese om høvdingetitlen **boe* kommenteres.

En eventuel høvdingetitel **boe* er ikke registreret som navneled i Danmark.

Bor

Substantivet *bor* formodes at være dannet til verbet *bære* og menes oprindeligt at betyde 'det at bære', hvoraf betydningen 'bærested (mellem to farbare vandveje), strækning hvor man bærer (både eller last)' er opstået. *Bor* kan endvidere betyde '(sten)bakke, højde', men dette formodes at være en sekundær betydning. Betydningen af *bor* modsvares af navneleddene *ed* og *drag* (jf. *drag*), men de tre navneled synes at have forskellige geografiske tyngdepunkter. *Bor* er velrepræsenteret som navneled i det mellemsvenske område, og det forekommer med en eventuel undtagelse kun i dette område. *Ed*-navnene er der imod svagt repræsenterede i Mellemsverige, og har i øvrigt en vestnordisk udbredelse. *Drag* forekommer som navneled i hele det skandinaviske område (Widmark 1957:43-44, 84-85, 90, Svenskt ortnamnslexikon s. 43).

I den navnemiljøteoretiske litteratur inddrages navne med *bor* kun, hvis de forekommer inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer. De pågældende navne anses i disse tilfælde for interessante i forbindelse med de centralpladsrelevante karakteristika, der afspejles i navnemiljøernes øvrige navnelementer, da de formodentlig afspejler transportveje og dermed kommunikative linjer. Lars Hellberg citerer i den forbindelse Bengt Hesselman for at mene, at *bor*-navnenes udbredelsesområde falder sammen med det gamle Svearige (Hellberg 1942:91).

Bor er ikke registreret som navneled i Danmark.

Borg

Substantivet *borg*, fsv. *borgb* f. i betydningen 'befæstet plads, fæstning' optræder hyppigt som usammensat stednavn og som led i sammensatte stednavne i det svenske område. I nogle tilfælde indeholder navnene dog *borg* i den ældre betydning '(plateaulignende) højde/bakke med stejle sider' (jf. Svenskt ortnamnslexikon s. 43-44).

I den navnemiljøteoretiske litteratur inddrages navne med ordet *borg*, hvis de forekommer inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer. I disse tilfælde anses navnene som interessante i relation til de formodede centralpladsstrukturer, og navnene tolkes med forsigtighed som udtryk for

centralpladskompleksernes forsvarsmæssige funktion. Ifølge Stefan Brink var *borg*, *ring* og *sten* de mest benyttede betegnelser for borganlæg i Sverige i forhistorisk tid (Brink 1997b:414).

Borg er også et hyppigt forekommende navneled inden for det danske område, og det optræder både som usammensat stednavn og som led i sammensatte stednavne. Det primære betydningsindhold menes også i Danmark at være 'naturlig bakke, forhøjning', men den sekundære betydning 'befæstet højde' formodes dog at være opstået relativt tidligt (Wohlert 1964:67-68, Jørgensen 1995:41).

Det kan i mange stednavne være vanskeligt at afgøre, om *borg* optræder i den primære topografiske betydning eller i den sekundære betydning 'befæstet højde'. Det er endvidere usikkert, hvor langt tilbage i tid den sekundære betydning med rimelighed kan trækkes, og dermed i hvor høj grad den tidsmæssigt kan relateres til yngre jernalder. Hvis navneleddet *borg* med betydningen 'befæstet højde' kan påvises i stednavne, der er dannet i yngre jernalder, kan det henføres til betydningskategorien forsvar, krigsmagt og kontrol. Forsvarsfunktioner kan dog næppe relateres snævert til centralitet på højt niveau.

Navneleddet *borg* kan afspejle elementer, der kategoriseres som centrale. Det kan dog være vanskeligt at afgøre, om navneleddet i et givet navn sigter til et naturligt højdedrag eller en befæstet lokalitet, ligesom det er usikkert, i hvor høj grad der kan regnes med det sekundære betydningsindhold i yngre jernalder. I gamle stednavne formodes *borg* primært at optræde med et topografisk betydningsindhold, men det er muligt, at arkæologiske undersøgelser i nogle tilfælde vil kunne føje nyt til diskussionen om dateringsrammen for navneleddets sekundære betydningsindhold. Det er endvidere usikkert, hvor snævert forsvarsanlæg kan relateres til centralitet. Navneleddet *borg* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Bryte (bryde)

Substantivet *bryte*, fsv. *bryti* m. med grundbetydningen 'den, der sønderdeler og uddeler maden' optræder som forled i svenske stednavne med den i vikingetid og tidlig middelalder gældende betydning '(ufri) mand, der havde opsyn med trællene på en ejendom, forvalter'. I de svenske stednavne er betegnelsen hyppigst sammensat med *-torp*, mens sammensætninger med *-sta(d)* samt *-by* og eventuelt *-holm* og *-säter* forekommer i enkelte tilfælde (jf. Ordbok över svenska språket bd. 5, sp. 4419, KLNMBd. 2, sp. 269-274, Hellberg 1975:94, 1979:108, 145). Hvorvidt de enkelte navne repræsenterer bryder i tjeneste hos konge, stormand eller andet fremgår ikke af navnene.

Personbetegnelsen *bryte* tolkes i den navnemiljøteoretiske litteratur på samme måde som i det ovenstående – hos Lars Hellberg dog eventuelt med lidt større vægt på det kongelige tilhørsforhold (Hellberg 1975:102, 1979:145). Forekomsten af et *Bryte*-navn formodes at indicere, at en stormand eller

konge har haft besiddelser (og folk/forvaltere) i det pågældende område, og det betragtes følgelig som et indirekte vidnesbyrd om tilstedeværelsen af en elite eller (central)magt.

Personbetegnelsen *bryde*, gl. brythi, tillægges generelt betydningen 'godsbestyrer, (gods)forvalter' i Danmark. Navneleddet er i det danske område hyppigst sammensat med *-torp* og *-gård*, men optræder også med efterled som *-bølle*, *-bæk* og *-næs*. I Danmark formodes stednavne med navneleddet *bryde* ikke at være ældre end vikingetid (KLNMBd. 2, sp. 273-274, Jørgensen 1995:46-48). I marknavne kan der vanskeligt skelnes mellem personbetegnelsen *bryde* og vb. *bryde*, gl. bryta, der betyder 'bryde jord, tage jord ind til dyrkning'.

Som navneled indikerer personbetegnelsen *bryde* tilstedeværelsen af en (gods)forvalter og dermed indirekte større jordbesiddere. I enkelte tilfælde, hvor steder med *Bryde*-navne i Valdemars Jordebog beskrives som kongelig ejendom eller kongelev, kan de pågældende bryder med sandsynlighed anses for at være kongelige godsfovaltere (KLNMBd. 2, sp. 273-274). Der må tages højde for, at navneleddet ikke kan forventes at afspejle områder med centrale funktioner eller en direkte tilstedeværelse af en jordbesiddende elite, og det er endvidere væsentligt, at en del stednavne med navneleddet *bryde* sandsynligvis er dannet i historisk tid.

Navneleddet *bryde* indikerer indirekte eliten i form af en større jordbesidder med behov for en forvalter. Denne jordbesidders godsmængde kan have været af varierende størrelse, og navneleddet kan dermed indirekte repræsentere alt fra storbonde til kongemagt. Personbetegnelsen er interessant i forbindelse med samfundsstruktur i den sene forhistoriske periode, men en del af navnene vil dog ikke kunne relateres til yngre jernalder. Navneleddet *bryde* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Böte

Substantivet *böte*, fsv. *böte* n. formodes at indeholde betydningen 'udkigsplads, signaleringsplads, bavn' (Modéer 1937:43-44). Som navneled optræder ordet i en tilnærmelsesvis kæde af stednavne langs den østsvenske kyst fra Blekinge i syd og til Uppland i nord samt i de finlandssvenske kystområder. *Böte*-navnenes geografiske spredning stemmer meget vel overens med det område, der har været under indflydelse af det gamle Svearige, og navnene tolkes generelt som afspejlende en del af Svearigets kystbundne forsvarssystem (Modéer 1937:39, 45). At brugen af navneleddet har knyttet sig specielt til det svenske rige understreges af, at *böte* i Norge modsvarer af navneleddet fno. *viti* og i Danmark af navneleddet gl. *baken*, (nda. *bavn*) (Modéer 1937:89-90). De ældste *böte*-navne dateres til vikingetid,

men Ivar Modéer understreger, at alle navnene ikke er samtidige, og at et flertal skal tilskrives middelalderen (Modéer 1937:66).

I den navnemiljøteoretiske litteratur fremhæver Lars Hellberg *böte*-navnenes tilknytning til Sveariget, og han tolker deres spredning som et vidnesbyrd om rigets kraftige ekspansion (Hellberg 1979:139). Han mener, at de enkelte navne er udtryk for signalsystemet inden for de formodede administrative centralpladser, udlagt af Svearigets centralmagt (Hellberg 1975:99). *Böte* betragtes dermed som et vigtigt søgeord i kystområderne i forbindelse med afsøgningen af de navnemiljøer, som Hellberg formoder afspejler administrative centralpladser inden for Sveariget.

Böte er ikke registreret som navneled i Danmark.

Drag

Substantivet *drag*, fsv. *dragb* n. indeholder betydningen 'smalt næs', 'smal landtunge beliggende mellem to farbare vandveje (over hvilken både må slæbes eller bæres)', eventuelt 'båddrag' (jf. Ordbok över svenska språket bd. 7, sp. 2007-2008, Svenskt ortnamnslexikon s. 61). Ordet *drag* optræder som stednavneled i hele det skandinaviske område (jf. *bor*).

I den navnemiljøteoretiske litteratur inddrages navne indeholdende ordet *drag* kun i enkelte tilfælde, hvis de optræder inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer. Navneleddet tolkes i betydningen 'båddrag', og det indicerer dermed linjer for transport og kommunikation. De pågældende navne relateres til de centralpladsrelevante karakteristika, der afspejles i navnemiljøernes øvrige navnelementer (Hellberg 1979:130).

Navneleddet *drag* tillægges inden for det danske område betydningen 'landtange, som skibe kan trækkes (drages) over' eller 'sted, hvor både eller garn trækkes på land, landtrækningssted'. Af førstnævnte menes endnu en betydning 'smal landtange, der forbinder to landområder' at være udviklet. Denne tolkning foretrækkes i flere tilfælde, hvis de steder, som navnene sigter til, er så brede, at eventuelle fordele ved at trække bådene over land frem for at sejle rundt om ikke synes oplagte (jf. Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:109-110, Jørgensen 1979:65, Holmberg 1980:64-65, Jørgensen 1995:61-62). I den sydøstlige del af Danmark optræder navneleddet i formen *drej* (Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:110, Jørgensen 1979:65).

Det kan i mange tilfælde være vanskeligt at afgøre, hvilken af de ovennævnte betydninger navneleddet *drag* optræder i. Kan betydningen 'landtange, som skibe kan trækkes over' påvises, kan navneleddet afspejle ruter for samfærdsel. Navnene kan afspejle punkter på væsentlige sejlruiter og

samfærdselsårer, og de er således af generel kulturhistorisk interesse, men der kan ikke forudsættes en geografisk relation mellem disse punkter og steder af central karakter.

Drag kan som navneled indeholde flere mulige betydninger. Navneleddet kan i nogle tilfælde afspejle kommunikation, men samfærdsel og kommunikative linjer kan ikke nødvendigvis relateres snævert til centralitet. I den svenske navnemiljølitteratur inddrages navne med *drag* da også kun som interessante, hvis de optræder i områder med formodet centralpladsindicerende navnemiljøer. Navneleddet *drag* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Erik

Personnavnet *Erik* blev i forhistorisk tid og middelalder (blandt andet) benyttet som svensk kongenavn. Det formodes, at der bag personnavnet ligger et urnordisk appellativ **aina-rikiāR* med betydningen 'den almægtige, den enerådende, den mest magtfulde'. Appellativet synes oprindeligt at have været en herskertitel, og den menes at have været anvendt som betegnelse for (bl.a.) Svea-kongerne (Hellberg 1986b:26, Brink 1999b:431, Vikstrand 2006:179).

I den navnemiljøteoretiske litteratur tolkes forleddet i navne som *Eriksgata* og *Eriksöre* som det bag personnavnet liggende appellativ. Dette begrundes med, at personnavnet *Erik* sjældent forekommer i forhistoriske stednavne (Brink 1999b:431). Lars Hellberg fremhæver, at efterleddet i det ølandske *Eriksöre* er substantivet *rör* 'stenrøse' (der på Öland betegner en (større) gravrøse eller gravhøj), og han mener, navnet afspejler, at en uppsvensk konge i forhistorisk tid er blevet gravlagt der (Hellberg 1986b:25-26). Stefan Brink modificerer dette en smule ved at tolke navnet som "the grave mound erected over the overlord, the supreme king, or the grave mound connected to a man of his quality" (Brink 1999b:431), hvor sidstnævnte forslag synes at indbefatte den mulighed, at navnet også kan være motiveret af eventuelle sagn, der har knyttet sig til røsen. Per Vikstrand har senest behandlet navnet, og hans holdning er også den, at navnet er opstået, fordi en konge antages at være gravlagt i røsen; hvorvidt dette er historisk korrekt eller skyldes en sekundær tradition – et sagn – der har knyttet sig til røsen, mener han ikke kan afgøres (Vikstrand 2006:180). At navnet *Eriksöre* er tilstrækkelig gammelt til at stemme overens med Hellbergs teori er ikke entydigt. Hellberg argumenterer bl.a. for navnets høje alder ud fra dets beliggenhed nær *Torslunda* og *Karlevi*; de tre navne opfattes som udtryk for én og samme struktur, og de betragtes følgelig som relativt samtidige (Hellberg 1986b:25). En datering, der i høj grad bygger på en kontekstuel argumentation, kan næppe anses for entydig, men da navnet er belagt allerede i 1377 må det dog have en vis alder.

Navneleddet *Erik*- benyttes ikke som udgangspunkt for afsøgning efter centralpladsindicerende navnemiljøer, men tages eventuelt i betragtning, hvis det forekommer i en formodet

centralpladsindicerende kontekst. Det sættes i forbindelse med den højeste elite (eventuelt centralmagten) i det forhistoriske samfund og formodes dermed at afspejle en tilstedeværelse af, eller tilknytning til, en sådan magt i det pågældende område.

Der er ingen indicier på, at navneleddet *Erik* har været anvendt i en centralpladsrelevant betydning i Danmark. Den relation til kongemagten, som personnavnet *Erik* har i Sverige, har det ikke i Danmark, og det kan endvidere ikke godtgøres, at det formodede bagvedliggende appellativ optræder som navneled her. Navneleddet kan dermed ikke tillægges centralpladsrelevans, når det optræder i danske stednavne.

Fred

Substantivet *fred*, fsv. *friþer* m. indeholder betydningen 'ikke krig, våbenhvile', endvidere 'retslig orden og sikkerhed, sikkerhed for personer og ejendom' (jf. Ordbok över svenska språket bd. 8, sp. 1417-1418, Bjorvand & Lindeman 2000:252). Ordet optræder som navneled i svenske stednavne.

I den navnemiljøteoretiske litteratur tillægges navneleddet *fred* betydningen 'fredet plads, fredhellig plads', og i nogle tilfælde relateres det til den "købsfred", der menes at have rådet på fortidens handelspladser (Hellberg 1979:150, Brink 1997a:81). I nogle tilfælde formodes navneleddet *fred* dermed indirekte at indicere forekomsten af handelspladser.

Subst. *fred*, glda. *frith*, optræder også som navneled i Danmark, og det tillægges i danske navne bl.a. betydninger som 'retsikkerhed', 'fredhellighed' og 'fredet sted'. Navnet *Fredsted* forekommer to gange i Jylland, og formodes at bestå af et oprindeligt appellativ glda. **fritbstatb* med betydningen 'fredhelligt sted' (DS 23 s. 112, Jørgensen 2008:84).

I betydningen 'fredhellig' kan navneleddet *fred* indirekte afspejle steder, hvor mennesker har kunnet mødes eller samles uden risiko for voldelige hændelser eller overfald. Det er sandsynligt, at sådanne steder kan have været sammenfaldende med steder for handel eller retsudøvelse, da disse funktioner må have forudsat en form for garanti for opretholdelse af fred (jf. afsnit 1.2.2.2.).

Navneleddet *fred* kan indirekte afspejle steder med en form for centralitet pga. en mulig relation mellem fredhellighed og funktioner som handel og retsudøvelse. Navneleddet har dog et bredt betydningsindhold. *Fred* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder som navneled i Danmark.

Frigg

Gudindenavnet *Frigg* formodes at indgå i navnet *Friggeråker*, som optræder to steder i Västergötland (Brink 1997a:67, Vikstrand 2001:90). Lennart Elmevik har dog foreslået, at forleddet snarere end gudindenavnet *Frigg* indeholder et substantiv svarende til oldn. *fridgerd* 'fredsslutning' (Elmevik 1995:74).

Da *Frigg* kun optræder som navneled i to tilnærmelsesvist sikre tilfælde benyttes gudindenavnet ikke som decideret søgeord til afsøgning efter centralpladsindicerende navnemiljøer. I de tilfælde, hvor det forekommer, inddrages det som en del af den formodede centralpladsstruktur i det pågældende område, repræsenterende centralpladskompleksets religiøse funktioner.

Gudindenavnet *Frigg* er ikke registreret som navneled i Danmark.

Frö (Frej)

Der synes at råde nogenlunde enighed om, at gudenavnet fsv. **Frö*, oldn. *Freyr*, stammer fra et urnordisk **FruiaR* med betydningen 'den fremmeste'. Det formodes, at der er tale om et oprindeligt appellativ, der i funktion som titel eller noanavn for en gud sekundært har fået status som et egentligt gudenavn. Alternative forslag til gudenavnets etymologi er dog fremsat (Vikstrand 2001:55). Gudenavnet optræder som forled i flere svenske stednavne bl.a. med efterled som *-al*, *-berg*, *-lund(a)* - *tuna*, *-vi*, og *-åker*. I to navne er *Frö* sammensat med distriktsbetegnelserne *tolft* og *fjerdings* (jf. Brink 1990a:477, Vikstrand 2001:58, 71).

I den navnemiljøteoretiske litteratur benyttes gudenavnet *Frö* som søgeord på linje med de øvrige hedenske gudenavne. Forekommer det inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer, tolkes det som en del af denne struktur, og anses for at afspejle de religiøse funktioner inden for centralpladskomplekset. Med basis i de norrøne kilder, hvor *Freyr* bl.a. omtales som sveernes særlige gud, mener Lars Hellberg, at dyrkelsen af *Frö* kan beskrives som Svearigets statsreligion. Han mener, kulten omkring *Frö* har gennemsyret rigets politiske organisation, og at det bl.a. også er i den sammenhæng de distriktsbetegnende *Frö*-navne skal forstås. Dyrkelsen af *Frö*, og følgelig også stednavne indeholdende dette gudenavn, betragtes dermed som tæt knyttet til Sveariget og dets kulturelle indflydelse på andre områder (Hellberg 1986b:24). I opposition hertil har Per Vikstrand gjort opmærksom på, at *Frö*-navnene netop ikke optræder i Svearigets gamle kultcentrum i området omkring Uppsala; har *Frö* været sveernes vigtigste gud, som det fremgår af de norrøne kilder, afspejles dette ikke i stednavnenes geografiske udbredelse (Vikstrand 2001:57-59).

Også i Danmark optræder gudenavnet *Frej* som navneled, om end i færre tilfælde end i Sverige. Gudenavnet formodes at optræde som forled i det sønderjyske *Frøs Herred* samt i det sjællandske *Frøsmose*, ligesom det eventuelt kan forekomme i enkelte naturnavne, hvis sene overlevering dog bevirker, at tolkningen er usikker (Hald 1965:248, Kousgård Sørensen 1992:235, Jørgensen 1995:86). Det flere gange forekommende *Frøsløv* menes derimod at indeholde en præstebetegnelse **frøvi(r)* eller et hermed identisk personnavn, men det er også nævnt som en mulighed, at forleddet kan være det til grund for gudenavnet *Frej* liggende appellativ glda. **frø* i betydningen 'herre'. At der ikke formodes at være tale om gudenavnet *Frej* i disse tilfælde, skyldes at gudenavne generelt menes at korrespondere dårligt med bebyggelsesbetegnende efterled, og i dette tilfælde med efterleddet *-løv*, der overordnet tolkes i betydningen 'arvegods'. En sammensætning gudenavn+*løv* menes i øvrigt at være uden paralleller (jf. Kousgård Sørensen 1989:14, Jørgensen 1995:86. For en generel diskussion af formodningen om dårlig korrespondens mellem gudenavne og bebyggelsesbetegnende efterled se i øvrigt Holmberg 2003:111-113).

I de tilfælde, hvor *Frej* kan påvises som navneled, må det kategoriseres med de øvrige hedenske gudenavne, der, når de optræder som navneled, kan afspejle steder, der har været viet til de pågældende guder. At gudenavnet *Frej* indgår som forled i et herredsnavn, hvor et til grund for herredsnavnet liggende bebyggelses- eller naturnavn ikke umiddelbart kan iagttages, antyder, at guden kan have haft en særlig position (frem for andre guder) i det pågældende område. Det er dog usikkert, hvilken nærmere betydning distriktsbetegnende navne med gudenavne som forled kan tillægges i de (få) tilfælde, hvor der synes at være tale om primære sammensætninger, dvs. hvor navnene altså ikke kan være dannet på basis af navne på væsentlige lokaliteter inden for de pågældende områder (jf. diskussion hos Vikstrand 2001:62-66).

Gudenavnet *Frej* afspejler som navneled steder, der har været viet til den pågældende gud, og dermed steder, som har relevans i forbindelse med førkristen kult og religion. Det kan dog ikke forudsættes, at de pågældende lokaliteter har dannet ramme for egentlig kultudøvelse og dermed centrale funktioner, idet sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig karakter. Der må endvidere tages højde for, at det i nogle stednavne kan være vanskeligt at skelne mellem gudenavnet og personnavnet *Frøvir* eller den til grund herfor liggende præstebetegnelse. Gudenavnet *Frej* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder i danske stednavne.

Fröja (Freja)

Gudindenavnet oldn. *Freyja*, fsv. **Frö(i)a*, nsv. *Fröja*, optræder sandsynligvis som forled i nogle svenske stednavne. Som navneled er gudindenavnet vanskeligt at adskille fra stednavne indeholdende adjektivet

frö, *frödd* 'frugtbar' samt substantivet *frö* 'frø', og dette har medført diskussioner om, hvorvidt gudindenavnet overhovedet optræder som stednavneled. Et antal forskere synes dog at regne med, at gudindenavnet *Fröja* forekommer som navneled, selvom mulighederne for at udskille en eventuel teofor gruppe blandt stednavne med forleddet *Frö-* er begrænsede (Vikstrand 2001:72-77). Per Vikstrand mener, at man sikrest kan regne med gudindenavnet i sammensatte stednavne med sakrale efterled (eksempelvis *vi*), eller efterled, som hyppigt optræder med sakral referens (eksempelvis *lund*). Desuden mener han, at en eventuel sakral tolkning af et *Frö*-navn i nogle tilfælde kan sandsynliggøres på basis af den (toponymiske) kontekst, det pågældende navn optræder i (Vikstrand 2001:75, 92-93).

I den navnemiljøteoretiske litteratur betragtes gudindenavnet *Fröja* på linje med de øvrige hedenske gudenavne. Forekommer det inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer tolkes det som en del af denne struktur, og anses for at afspejle de religiøse funktioner inden for centralpladskomplekset.

I danske stednavne menes *Freja* at optræde som forled i enkelte tilfælde, eksempelvis i *Frøbjerg* på Fyn og eventuelt *Fredbjerg* i Himmerland. Også her gælder det dog, at gudindenavnet meget vanskeligt kan skelnes fra dyrebetegnelsen *frø* og substantivet *frø* (fra planter) (jf. Kousgård Sørensen 1992:236, Jørgensen 1995:83, 85-86).

Som det fremgår af ovenstående kan gudindenavnet *Freja* falde lydligt sammen med flere andre ord, når det optræder som navneled, og en sikker identifikation er dermed meget vanskelig. I de få tilfælde, hvor navneleddet *Freja* kan påvises, må det kategoriseres med de øvrige hedenske gudenavne, der som navneled kan afspejle steder, som har været viet til de pågældende guder. Det er nærliggende at betragte sakrale stednavne som generelt afspejlende pladser, hvor kultiske aktiviteter har fundet sted, og som dermed har omfattet visse centrale funktioner. Som nævnt kan sakrale navne dog betegne lokaliteter af meget forskellig funktion og karakter, ligesom de pågældende pladser kan have været af betydning for områder og befolkningsgrupper af meget varierende størrelser.

Gudindenavnet *Freja* afspejler som navneled steder, der har været viet til den pågældende gudinde, og dermed steder, som har relevans i forbindelse med førkristen kult og religion. Det kan dog ikke forudsættes, at de pågældende lokaliteter har dannet ramme for egentlig kultudøvelse og dermed centrale funktioner, idet sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig karakter. Der må dog tages højde for vanskelighederne ved at adskille gudindenavnet *Freja* fra andre navneled, og et sakralt tolkningsvalg må derfor fremføres med væsentlige forbehold. Gudindenavnet *Freja* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder i danske stednavne.

Gillberg(a) (Gilbjerg)

Navnet *Gillberg(a)* optræder flere gange i Sverige, og særligt i Mälardalen er det hyppigt (Hellberg 1975:97, 1986b:26). Der er forskellige forslag til, hvorledes navnet skal tolkes, herunder også hvorvidt det skal betragtes som et sammensat stednavn eller som et appellativ i funktion som stednavn.

Et tolkningsforslag går på, at navnet er sammensat af et til oldn. og no. dial. svarende fsv. **gil* n. 'kløft' og fsv. *berg* n. 'bjerg' (ofte i pluralis) (Ståhle 1946: 215, Ortnamnen i Värmlands Län 1 s. 34). Et andet tolkningsforslag argumenterer for et betydningsindhold af mere kultisk-social karakter, afspejlende en form for gilde-institution i forbindelse med kulten. I sidstnævnte tolkningsforslag benyttes navnets hyppige forekomst og placering nær gamle helligdomme som en vigtig del af argumentationen (refereret hos Ståhle 1946:216, Ortnamnen i Värmlands Län 1 s. 34-35).

I den navnemiljøteoretiske litteratur har Lars Hellberg argumenteret for, at der frem for et sammensat stednavn er tale om et oprindeligt appellativ fsv. **gillb(i)ærg* i funktion som stednavn. Han mener, at navnet indtager en særstilling, fordi det i flere tilfælde forekommer centralt i gamle bygder og nær lokaliteter, hvis navne formodes at angive en form for social funktion (Hellberg 1975:97). Stefan Brink synes at mene, at der er tale om et sammensat stednavn, men i øvrigt at forleddet er uklart. Også han fremhæver navnet som interessant grundet dets forekomst inden for centralpladsindicerende navnemiljøer, men han har – som Hellberg – ikke noget egentligt tolkningsforslag (Brink 1997b:412, 1998:310). Den navnemiljøteoretiske holdning til navnet beror på et kontekstuel argument frem for et sprogligt.

Stednavnet *Gilbjerg* optræder også inden for det danske område, men der er ikke umiddelbart indicier på, at der er tale om et oprindeligt appellativ i funktion som stednavn. Navnet tolkes som sammensat af substantivet glda. **gil* 'kløft' og substantivet *bjerg* 'bakke' (jf. Jørgensen 1995:94). Navneleddet *gil* kan lydligt falde sammen med andre navneled, eksempelvis subst. *gilde* og plantebetegnelsen *gyvel*.

Diskussionerne omkring navnet *Gillberg(a)* inden for svensk stednavneforskning skyldes i hovedsagen navnets hyppighed, dets centrale forekomst inden for gamle bygder samt dets tilsyneladende geografiske relation til gamle helligdomme eller formodede centralpladsindicerende navnemiljøer. Der er ikke nogle af disse elementer, der karakteriserer de danske *Gilbjerg*-navne, og argumenterne for at tillægge navnet en særtolkning i forhold til dets leksikale indhold er derfor ikke tilstede.

Der er ingen indicier på, at navnet *Gilbjerg* har haft en centralpladsrelevant betydning i Danmark, og det kan dermed ikke tillægges centralpladsrelevans, når det optræder her.

Gud

Substantivet *gud*, fsv. *gudh* m. 'overnaturligt væsen med magt over naturen og menneskene' optræder som forled i svenske stednavne både fra hedensk og kristen tid. Ordet har over tid skiftet køn fra neutrum til maskulinum; om de hedenske guder anvendes i princippet subst. *gud* i neutrum (hyppigst i pluralis), mens *gud* i maskulinum (singularis) anvendes om den kristne gud (jf. Bjorvand & Lindeman 2000:323-324, Vikstrand 2001:401-402).

I den navnemiljøteoretiske litteratur betragtes navne med ordet *gud* som interessante på linje med andre sakrale navne. Forekommer et navn med dette ord inden for et centralpladsindicerende navnemiljø, tolkes det som meningsgivende inden for denne formodede kontekst og dermed som udtryk for (en del af) centralpladskompleksets sakrale funktion (Brink 1997:67-68).

Også inden for det danske område optræder *gud* som navneled. Særligt påfaldende blandt stednavne med dette navneled er *Gudhēm*, som optræder 11 gange i Norden. John Kousgård Sørensen mener, der er tale om et oprindeligt appellativ frem for et sammensat stednavn, og baseret på den formodede betydning af substantivet *gōðheimr* i den norrøne litteratur, tolker han navnet som "det sted, hvor guderne "opholder sig", hører hjemme, og hvor de gøres til genstand for særlig kult" (Kousgård Sørensen 1985:15).

Som navneled i førkristne navne må *gud* kategoriseres sammen med det eventuelle navneled **as* samt navneleddet **ū*, afspejlende steder, der har været viet til guderne. Det er sandsynligt, at der har været knyttet kultiske aktiviteter og dermed centrale funktioner til disse steder, men det kan naturligvis ikke afgøres sikkert (jf. **A₁*). Ved ovennævnte tolkning af *Gudhēm*-navnene formodes disse lokaliteter dog at have rummet funktioner af kultisk karakter.

I førkristne navne afspejler navneleddet *gud* steder, der har været viet til guderne, og dermed steder, som har relevans i forbindelse med førkristen kult og religion. Det kan dog ikke forudsættes, at alle de pågældende lokaliteter har dannet ramme for egentlig kultudøvelse og dermed centrale funktioner, idet sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig karakter. Navneleddet *gud* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder i førkristne navne i Danmark.

***Gudhi (gode)**

Fsv. **gudhi* formodes at være en østnordisk form af den oldn. personbetegnelse *gōði* m. I det østnordiske område er betegnelsen overleveret direkte i Danmark via to runeindskrifter (hhv. Glavendrup og Helnæs), mens den i Sverige kun er indirekte overleveret. Ordet formodes at indgå som

forled i et mindre antal svenske stednavne, men det kan ikke afvises, at der i stedet for personbetegnelsen er tale om personnavnet fsv. *Gudhi* (Ebel 1998:260, Vikstrand 2001:387).

Ordet *gödi* kendes på Island som en høvdingetitel, der i førkristen tid inkluderede både sakrale og profane funktioner, men som efter kristendommens indførelse udelukkende var af politisk, retslig karakter (Ebel 1998:263). Hvorvidt betegnelsen i det østnordiske område omfattede funktioner af både religiøs eller verdslig karakter er usikkert, men det fremhæves, at den oprindeligt må have dækket over religiøse funktioner, da ordet er en afledning til *gud* (Vikstrand 2001:387).

I den navnemiljøteoretiske litteratur tillægges **gudhi* samme betydning som i det ovenstående, men det varierer, hvorvidt betegnelsen tilskrives den profane eller sakrale sfære. Lars Hellberg lægger vægt på, at der er tale om en hedensk præsteterm, mens Stefan Brink mener, at der er tale om en politisk leder, eventuelt (oprindeligt) med religiøse beføjelser (Hellberg 1975:101, 1976:9-11, 1979:129, Brink 1996a:267, 1998:317, 1999a:44). Stednavne, der formodes at indeholde dette ord, betragtes som relevante i forbindelse med samfundsstrukturen, og de formodes at afspejle en tilstedeværelse af en elite (magtfulde personer) samt eventuelt religiøse funktioner i de områder, hvori de optræder.

Personbetegnelsen *gode* synes ikke at være registreret som navneled i Danmark. Det nævnes, at *gode* falder lydligt sammen med substantivet *gud*, når dette optræder i genitiv pluralis, og nogle af de stednavne, hvis forled er tolkes som substantivet *gud* i denne form, kan derfor i princippet indeholde personbetegnelsen *gode* (Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:123). Der angives dog ikke nogen eksempler, hvor dette reelt kan være tilfældet.

Gärde (gårde)

Substantivet *gårde*, fsv. *gårthe* n. betyder 'hegn, gårde' og betegner som navneled hyppigt selve det indhegnede område (jf. Ordbok över svenska språket bd. 10, sp. 1619-1620, Svenskt ortnamnslexikon s. 101).

I den navnemiljøteoretiske litteratur fremhæver Lars Hellberg, at ordet *gårde* inden for det gamle Svearige og på Gotland har kunnet betyde 'landingsplads, (mindre) havneanlæg' (Hellberg 1978:74, 1979:131). Denne særbetydning formodes at forekomme i tre gotlandske *gårde*-navne sammensat med ordet *snäcke*, samt i navnet *Segersgårde* i Småland. Hellberg mener, at de tre gotlandske navne betegner pladser, hvor forskellige ledingsdistrikter har haft deres skibe liggende, mens forleddet i *Segersgårde* tolkes som personnavnet *Sighar* eller *Sigger*, der foreslås at have været navnet på en særligt bemærkelsesværdig skibshøvding (1979:131).

Navneleddet *garde* indeholder i danske stednavne betydningen 'indhegning' (jf. eksempelvis Jørgensen 1995:73). Der kendes ikke umiddelbart nogle eksempler på, at *garde* i danske stednavne er sammensat med *snekke* (jf. Holmberg & Skamby Madsen 1998:214-220), ligesom der heller ikke er andre indicier på, at Lars Hellbergs tolkning af *garde* i særbetydningen 'landingsplads, (mindre) havneanlæg' kan opretholdes inden for det danske område.

Der er ingen indicier på, at navneleddet *garde* har været anvendt i en centralpladsrelevant betydning i Danmark, og det kan dermed ikke tillægges centralpladsrelevans, når det optræder her.

***Göti**

Som et alternativ til den fremherskende tolkning af stednavnet *Götlunda*, foreslår Stefan Brink i et enkelt tilfælde, at forleddet kan være et gudenavn **Göti* frem for folkebetegnelsen *göter* (Brink 1999b:427). Dette tolkningsforslag skyldes sandsynligvis, at efterleddet formodes at sigte til en hellig lund; i sammensatte navne af denne karakter er gudenavne ikke sjældent forekommende.

Det har ikke været muligt, at genfinde denne tolkning andre steder, ligesom det ikke har været muligt at finde andre henvisninger til dette eventuelle gudenavn.

Det eventuelle gudenavn **Göti* er ikke registreret som navneled i Danmark.

Harg (*hargh)

Et til oldn. *hǫrg* m. svarende *harg*, fsv. **hargher* er ikke direkte belagt i det fornsvenske sprog, men formodes at optræde som navneled i svenske stednavne. Der synes at herske enighed om, at ordets oprindelige betydning er 'stenet plads, stenhob, stenrøse, klippe' o. lign. Et stort antal forskere mener desuden, at ordet har en sakral betydning 'kultisk stenkonstruktion, stenalter' (jf. Rostvik 1967:93-94, Vikstrand 2001:207-208, 223-225, Svenskt ortnamnslexikon s. 111). At der foreligger en sakral betydning i *harg* menes dokumenteret ved, at det som navneled bl.a. forekommer i teofore sammensætninger, samt at oldn. *hǫrg* optræder i vestnordiske skriftlige kilder med et sakralt indhold (Vikstrand 2001:210, 225, Svenskt ortnamnslexikon s. 111). Forskere som Jørn Sandnes og Allan Rostvik mener dog generelt, at navneleddet *harg* er naturbetegnende (Sandnes 1964:120, Rostvik 1967:95-96). Med hensyn til ordets sakrale betydningsindhold i de vestnordiske kilder mener Rostvik, at det udelukkende er at betragte som et indlån fra den vestgermanske kristne oversættelseslitteratur (Rostvik 1967:96). Per Vikstrand mener derimod, at et sakralt *harg* ikke blot er et nordisk fænomen, men at det skal betragtes som en samgermansk term for kultplads med rødder langt tilbage i tid. Med dette mener Vikstrand endvidere, at ordet har haft en løsrevet sakral betydning gennem så lang tid, at

det som navneled kan sigte til mange forskellige kultpladser og ikke kun kultpladser relaterede til sten (Vikstrand 2001:216).

Inden for navnemiljøteorien tillægges *harg* hyppigt en sakral betydning, om end det nævnes, at navneleddet også kan have et profant betydningsindhold (Hellberg 1984b:140, 1986a:48, Brink 1990a:483, 1996a:265). Det ikke blot *harg*-navne med sakrale navneled, der tolkes som sakrale, men i flere tilfælde også usammensatte *Harg*-navne. Som argument for en sakral tolkning af de enkelte navne benyttes argumenter som fravær af sten på det pågældende sted, navnets tilstedeværelse inden for et særligt navnemiljø, samt dets eventuelle status som sogneavn (Hellberg 1986a:58, Brink 1990a:483). Ifølge Stefan Brink er det tvivlsomt, om *harg* skal betragtes som en decideret centralpladsterm, men han fremhæver, at det som navneled hyppigt optræder inden for navnemiljøer, der indikerer magt og centralitet (Brink 1996a:265-266 1999a:37). Optræder navneleddet *harg* inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer, betragtes det som en samtidig del af denne struktur, afspejlende centralpladskompleksets sakrale funktioner.

Subst. glda. **hargh* optræder som henholdsvis usammensat stednavn og som forled i sammensatte stednavne i Danmark. I modsætning til det svenske område forekommer navneleddet ikke i sammensætninger med gudenavne eller andre sakrale navneled, hvilket gør en sikker påvisning af et eventuelt sakralt betydningsindhold i de pågældende navne meget vanskelig. Den sakrale betydning 'hedensk helligdom, stenalter' formodes eventuelt at optræde i eksempelvis herredsnavnet *Harre* og det sønderjyske *Harreby* (Hald 1965:254, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:12-13, Kousgård Sørensen 1992:232, Jørgensen 1995:111).

Som det fremgår af ovenstående, er det vanskeligt at påvise, om **hargh* i danske stednavne indgår i den sekundære sakrale betydning 'hedensk helligdom, stenalter', og en sikker identifikation er vel næppe mulig. I tilfælde, hvor navneleddet **hargh* menes at optræde i en sakral betydning, kan det kategoriseres sammen med et navneled som **hylla* (jf. nedenstående), der også formodes at kunne optræde i stednavne med et sekundært betydningsindhold af sakral relevans. Navneleddene kan i denne betydning afspejle steder, hvor kultiske aktiviteter har fundet sted, og som dermed har haft centrale funktioner.

**Hargh* kan som navneled afspejle førkristen kult og religion, men det er vanskeligt at skelne mellem den oprindelige betydning 'stendynge' og den formodet sekundære betydning 'hedensk helligdom, stenalter'. Navneleddet **hargh* tillægges derfor eventuel centralpladsrelevans, når det optræder som navneled i Danmark.

Helig (hellig)

Det er omdiskuteret hvilken præcis betydning, der ligger i stednavne indeholdende adjektivet *belig*, fsv. *belagher*, da ordet tilsyneladende har haft en videre betydning i førkristen tid end i kristen. Ordet har kunnet benyttes i en sakral betydning 'fyldt af overnaturlig kraft', men synes desuden at have haft et profant betydningsindhold 'hel, ukrænkelig; udelukkende tilhørende, egen', i stednavne ofte tolket i betydningen 'fredet område, fredhellig' (Calissendorff 1964:119, Vikstrand 2001:227-228, 251-252).

Ordet *belig* er i de svenske stednavne hyppigt sammensat med *ö*, og nogle forskere mener, at de mange *Helgö*-navne kan være oprindelige appellativiske benævnelser, som først med tiden har fået funktion som stednavne. Det har ligeledes været diskuteret, hvorvidt der bag det flere gange forekommende *Helgestad* eventuelt ligger et oprindeligt appellativ **hælghestadher* i betydningen 'hellig plads' (Vikstrand 2001:238-239, 250-253).

I den navnemiljøteoretiske litteratur tillægges navne indeholdende ordet *belig* samme betydning som i ovenstående. Hvis *belig* i stednavne er sammensat med "sikre" sakrale betegnelser (eksempelvis *vi*) eller ord med formodet sakral referens (eksempelvis *ege*), tolkes de pågældende navne i en sakral betydning. Når *belig* indgår i sammensatte navne af anden karakter, tolkes det som regel i en profan betydning, ofte i betydningen 'fredhellig'. Det fredhellige aspekt formodes at have været en væsentlig faktor for bl.a. retsudøvelse og handel, og tilstedeværelsen af en centralmagt menes at have været en vigtig faktor for opretholdelsen af retslige bestemmelser, der har kunnet sikre den fredhellige tilstand (Hellberg 1979:131, 150, 1986a:60, Brink 1998:313-314, 1999a:20). Ifølge disse ræsonnementer er navneleddet *belig* et væsentligt centralpladsrelevant søgeord.

Navneleddet *bellig* optræder også i danske stednavne, men det kan i nogle stednavne være vanskeligt at skelne mellem adjektivet *bellig* og personnavnet *Helge*. For stednavne overleveret efter 1400-tallet gælder det endvidere, at det kan være vanskeligt at skelne mellem adjektivet *bellig* og substantivet glda. *halla* f. 'skråning'. Navnetypologiske overvejelser samt ekstralingvistiske iagttagelser vil i nogle tilfælde kunne motivere et tolkningsvalg; da personnavne sjældent optræder som forled i naturnavne, kan det motivere et valg mellem *bellig* og *Helge* i navne med naturbetegnende efterled, og hvis en lokalitet er beliggende på eller ved en skråning, kan det indicere, at et navneled skal identificeres som substantivet *halla* i stedet for adjektivet *bellig* (jf. Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:128-129). Blandt bebyggelsesnavne med navneleddet *bellig* er bl.a. *Hellum* i hhv. Vendsyssel og Himmerland samt muligvis det sjællandske *Hellested*. Navneleddet indgår desuden i et antal naturnavne, eksempelvis i *Helgenæs* og *Helved* (Kousgård Sørensen 1992:236, Jørgensen 1995:116). Ifølge nogle forskere skal nogle stednavne med navneleddet

bellig, herunder eksempelvis *Helgenæs*, dog betragtes som noa-navne, der er tillagt stederne som omskrivende benævnelser, fordi de oprindelige navne har været for ”farlige” eller for kraftfulde at nævne og dermed er blevet tabubelagte (jf. Hald 1965:253-254, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:132).

Som nævnt i det ovenstående formodes adjektivet *bellig* at have et relativt bredt betydningsindhold i førkristen tid, og til det allerede nævnte kan føjes, at Kristian Hald desuden fremhæver betydningen ’lykkebringende’ (Hald 1965:253-254). Med dette in mente er det usikkert, hvor entydigt navneleddet *bellig* kan relateres til den sakrale sfære og ikke mindst egentlig kultudøvelse. Det er selvfølgelig muligt, at navneleddet *bellig* i nogle tilfælde afspejler steder, der har været anset for at være kontaktflader mellem det profane og det sakrale eller steder, som har været omgivet af mytiske forestillinger. Der synes ikke i det danske materiale at være eksempler på, at navneleddet *bellig* er relateret til fænomener som handel og retslig udøvelse.

Navneleddet *bellig* kan afspejle elementer med relation til førkristen kult og religion, men det kan ikke nødvendigvis tillægges en tolkning med relation til den sakrale sfære. Dertil kommer, at *bellig* i nogle stednavne vanskeligt kan skelnes fra andre navneled. Navneleddet *bellig* tillægges eventuel central-pladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Hov

Substantivet *hov*, fsv. *hof* n. optræder som usammensat stednavn i hovedparten af det svenske område. Derudover forekommer ordet også som led i sammensatte stednavne (Vikstrand 2001:251, Svenskt ortnamnslexikon s. 131).

Ordet *hov* synes i stednavne at kunne betyde henholdsvis ’forhøjning, højde, bjerg’, ’(stormands)gård’ og ’tempel, gudehus, sakralt relateret bygning’. Den terrænbetegnende betydning menes at være den ældste, men nogle af *Hov*-navnenes beliggenhed synes ikke at stemme overens med en sådan betydning. For disse navne – og formodentlig for en stor del af de øvrige – må en anden af de ovenstående tolkningsmuligheder foretrækkes. I et forsøg på at tolke ordet nærmere har bl.a. Per Vikstrand gennemgået det til *hov* svarende oldn. *hof* i den norrøne litteratur. Ifølge disse kilder, var hovet en bygning, som kunne være relateret til den førkristne religion, men en nærmere præciseret tolkning har ikke at kunnet udledes (Vikstrand 2001:251, 259-260, 264-266).

I den navnemiljøteoretiske litteratur tolker Lars Hellberg navneleddet *hov* som ’halbygning til festlige sammenkomster’, mens Stefan Brink tolker det i betydningen ’førkristen kultplads eller særskilt bygning (eventuelt hal) til forskellige formål af social kollektiv karakter, som bl.a. kult, gæstebud osv.’ (Hellberg 1975:101, 1986a:60, Brink 1997a:80, 1997b:408, 1999a:32). De navnemiljøteoretiske tolkninger af ordet

adskiller sig dermed ikke meget fra de ovenstående tolkninger. Den terrænbetegnende betydning nævnes dog sjældent som en mulighed, hvis *hov*-navne forekommer inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer eller kontekster af lignende karakter. Navnenes placering inden for de enkelte bygder benyttes som ekstralingvistisk tolkningsargument, og eksempelvis navnenes hyppige placering i tilknytning til kirker i Jämtland tolkes af Brink som indicium på kult(plads)kontinuitet (Brink 1990a:462, 1996a:260, 1999a:32).

Hov optræder også i danske stednavne, men da navneleddet som ovenfor nævnt kan indeholde flere betydninger, er det vanskeligt at afgøre, om det optræder i en sakral betydning. Det foreslås, at en sakral betydning muligvis kan forekomme i navnene *Hove* på Sjælland og i Vestjylland, *Hov* i Skåne samt eventuelt i det vestjyske navn *Hoven* (jf. Hald 1965:254-255, Kousgård Sørensen 1992:232-233, Jørgensen 1995:129-130). I nogle stednavne kan *hov* falde lydligt sammen med andre ord, eksempelvis gl'da. **hō* 'trug, kar' (jf. Hald 1965:254-255, Jørgensen 1995:129). Der synes ikke at være eksempler på, at *hov* tillægges betydningen 'stormandsgård' i Danmark, men derimod nævnes den mere neutrale betydning 'gård, hus' (jf. Jørgensen 1995:129).

Som nævnt er det vanskeligt at påvise, om navneleddet *hov* optræder i betydningen 'gudehov, gudetempel'. I de tilfælde, hvor navneleddet *hov* menes at indeholde en sakral betydning, må det kategoriseres sammen med navneled som eksempelvis *vi* (jf. nedenstående), der formodes at betegne steder, hvor kultiske aktiviteter har fundet sted, og som dermed har haft samlende, centrale funktioner inden for de pågældende områder.

Hov kan som navneled afspejle førkristen kult og religion, men det er vanskeligt at afgøre, hvornår navneleddet optræder i en sakral eller profan betydning. Navneleddet *hov* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Hus(a)

Substantivet *hus*, fsv. *hūs* n. 'bygning, bolig, hjem' optræder som henholdsvis for- og efterled i flere svenske stednavne. I nogle middelalderlige stednavne har navneleddet betydningen '(befæstet) hus, slot, borg, fæstning' (jf. Ordbok över svenska språket bd. 11, sp. 1449-1452, Svenskt ortnamnslexikon s. 136-138).

Lars Hellberg mener, at en (for et neutralt substantiv) særlig plural form af *hus*, *husa*, som henholdsvis navneled og usammensat stednavn afspejler administrative centralpladser (Hellberg 1975:93, 1979:143). I flere stednavne, hvor *husa* indgår som navneled, mener Hellberg at kunne rekonstruere oprindeligt usammensatte **Husa*-navne, og han mener generelt, at de sammensatte navne

er sekundære og et resultat af reciprokering (Hellberg 1979:129, 152, 1986a:63). *Husa*-navnene afspejler efter Hellbergs mening en forgænger for den middelalderlige *Husaby*-institution (jf. *Husaby*). Han mener, at navnet *Husaby* oprindeligt er opstået ved, at det artsangivende (epexegetiske) *-by* er føjet til **Husa* som følge af reguleringer af de pågældende bebyggelser. Af de epexegetiske navne er appellativet *husaby* siden opstået. *Husa*-navnene skal ifølge Hellberg tilskrives yngre vendetid og vikingetid, dvs. ca. 700-1000 e. Kr. (Hellberg 1975:109-110). Han mener, at navnetypen oprindeligt betegner centre for udenrigshandel, styret og organiseret af staten og rettet mod eksport af skind, pelsværk og eventuelt jern. Fra oprindeligt at have været centre for handel mener han, at hovedparten af pladserne efterhånden er blevet administrative centre, og at en del af de yngre *Husa*-bebyggelser udelukkende har haft denne funktion (Hellberg 1979:145). Flere svenske navneforskere, heriblandt Stefan Brink, refererer Lars Hellbergs tese om oprindeligt usammensatte **Husa*-navne, der afspejler (administrative) centralpladser. Brink gør dog opmærksom på, at skånske navne med efterleddet *-husa* formodentlig ikke kan tillægges samme betydningsindhold, da disse synes at være yngre, modebetingede navne, hyppigt med personnavne som forled (Brink 1998:307, 322-323, 1999a:35).

Inden for navnemiljøteorien benyttes navneleddet *-husa* og stednavnet **Husa* som et søgeord omtrent på linje med *Tuna* og *Husaby*. Disse tre navne eller navneled formodes at afspejle omtrent samme funktioner og samme institution blot til forskellig tid (jf. Hellberg 1975:110 samt afsnit 1.2.1.1.). Optræder *husa*-navne inden for formodede centralpladsindicerende navnemiljøer tolkes de som vidnesbyrd om tilstedeværelsen af de administrative magtfaktorer inden for centralpladskomplekset.

Ordet *hus* optræder som navneled i Danmark, men som usammensat stednavn forekommer det kun i ganske få tilfælde, eksempelvis i det sjællandske *Husum*. Navneleddet tolkes generelt som 'hus, enkelt (mindre) bebyggelse', men i den sene del af middelalderen og i de efterfølgende århundreder har navneleddet desuden kunnet betyde 'befæstet hus, borg, slot' (jf. Jørgensen 1995:132, Albøge 2000:121).

Der synes ikke at være gjort iagttagelser hverken ad sproglig eller ekstralingvistisk karakter, der indicerer, at *hus* i Danmark har fungeret som centralpladsterm, ligesom tilstedeværelsen af den særlige plurale form ikke er påvist. I stednavnet *Hus(e)by* er det lidt uklart, hvilken betydning *hus* indgår i, men da der formodentlig er tale om et oprindeligt appellativ i funktion som stednavn, kommer man ikke en karakteristisk af navneleddet *hus* nærmere via dette (jf. Jørgensen 2005:189, Albøge 2000:121). Det kan selvfølgelig ikke afvises, at *hus(e)* i nogle tilfælde har betegnet bygninger, der på en eller anden måde har skilt sig ud fra mængden, men dette er næppe generelt. Navneleddet *hus* har været brugt i

navnedannelser helt op til nutiden, og mange af de pågældende stednavne er unge. Navneleddet *hus* kan dermed ikke tillægges centralpladsrelevans i Danmark.

Husaby (Hus(e)by)

Ordet fsv. *husaby* forekommer som stednavn ca. 70 gange i Sverige, hvoraf den største koncentration kan iagttages i det upplandske område.

Ordet *husaby* indgår i det gammelsvenske lovsprog som term for en kongsgård, og der synes at råde nogenlunde enighed om, at navnet *Husaby* i de fleste tilfælde er et oprindeligt appellativ, som først siden har fået status som stednavn. Dette kan være foregået ved, at appellativet sekundært er blevet knyttet til de bebyggelser, der har haft status som kongsgårde (/husaby'er); med tiden er de pågældende bebyggelsers oprindelige navne gået af brug, udkonkurreret af den epexegetiske betegnelse *husaby*, der således er blevet bebyggelsernes reelle navne. Ved nogle *Husaby*-lokaliteter kan dobbeltnavne iagttages, og da en del af disse tolkes som bestående af lokaliteternes oprindelige navne samt et senere tilføjet *husaby*, betragtes det som et vidnesbyrd om, at *Husaby*-navnene er sekundære. Husaby-institutionen – og dermed navnene – dateres generelt til sen vikingetid og tidlig middelalder (Brink 1999c:286-287, Svenskt ortnamnslexikon s. 136).

I modsætning til ovenstående mener Lars Hellberg som nævnt, at en del af *Husaby*-navnene er opstået ved, at bebyggelser med navnet **Husa* (jf. ovenfor) har fået tilføjet det epexegetiske *-by* som følge af en form for regulering. Appellativet *husaby* er ifølge Hellberg opstået på baggrund af de epexegetiske *Husaby*-navne, men han mener, at dette sekundære appellativ siden kan have udkonkurreret ældre bebyggelsesnavne som ovenfor beskrevet (Hellberg 1975:109, 1979:143-145, 1984b:137).

I den navnemiljøteoretiske litteratur betragtes *Husaby*-navnene ikke blot som indicier på kongsgårde fra sen vikingetid/tidlig middelalder, men også som vidnesbyrd om tilstedeværelsen af ældre kongs- eller stormandsgårde. Ved flere *Husaby*-lokaliteter er der iagttaget større gravfelter og storhøje fra yngre jernalder og særligt vikingetid, hvilket synes at bekræfte, at områderne har været centrale allerede i forhistorisk tid. Det formodes, at *Husaby*-bebyggelserne enten repræsenterer ældre centrale bebyggelser, hvis oprindelige navne er erstattet af navnet *Husaby*, eller at der er tale om nyopførte kongsgårde, eventuelt som arvtagere til ældre centrale bebyggelser inden for samme områder (Hellberg 1975:109, 1979:145, 1984a:92, Brink 1996a:272, 1997a:80, 1999a:41, 1999c:289-290). Stefan Brink mener, at *Husaby*'erne både kan repræsentere ejendomme, som har været i kongeslægts eje gennem generationer (en form for *patrimonium*) og/eller ejendomme tilført kongemagten gennem konfiskation, donation o. lign. (en form for *kongelej*) (Brink 1999c:288).

Stednavnet *Hus(e)by* optræder 9 gange inden for det danske område. Også i Danmark menes der at være tale om et oprindeligt appellativ i funktion som stednavn, og navnene formodes også at betegne kongsgårde. Det nævnes dog, at *Hus(e)by* også kan have betegnet embedsboliger for biskopper. I et enkelt tilfælde, nævnes tolkningen ”byen med husene” som et alternativ, hvilket i så fald vil betyde, at der er tale om et sammensat stednavn frem for et appellativ i funktion som stednavn (jf. Jørgensen 1995:132, Albøge 2000: 121). I Danmark formodes *Hus(e)by*-erne ligesom i Sverige at stamme fra sen vikingetid og tidlig middelalder, eventuelt med tyngdepunktet i tidlig middelalder (jf. Hald 1965:107-108, Jørgensen 2005:189). Der findes dog også sent overleverede *Hus(e)by*-navne, der sandsynligvis kan betragtes som helt unge opkaldelsesnavne (eksempelvis DS bd. 2 s. 44).

Som betegnelse for en kongsgård eller alternativt som embedsbolig for en biskop afspejler *Hus(e)by*-navnene væsentlige administrative funktioner og følgelig en form for centralitet. Hovedparten af navnene, hvis ikke alle, formodes dog at skulle tilskrives tidlig middelalder, og dermed afspejler de sandsynligvis ikke forhold med relevans for yngre jernalder. De ekstralingvistiske iagttagelser, der er gjort omkring en stor del af de svenske *Husaby*-er, og som har medført en tese om, at de *Husaby*-betegnede kongsgårde i mange tilfælde er funderet på ældre stormandssæder (jf. ovenstående), er ikke gjort i Danmark. Umiddelbart synes der ikke at være særlige koncentrationer af rige fund, grave eller bebyggelser omkring de danske *Hus(e)by*-er, men det er muligt, at en nærmere undersøgelse af områderne vil kunne afklare dette.

Navnet *Hus(e)by* skal sandsynligvis først og fremmest relateres til tidlig middelalder, men nogle af navnene kan i princippet være samtidige med den sene del af den her relevante periode. Der er ikke gjort iagttagelser, som indikerer, at de danske *Hus(e)by*-er er beliggende ved gamle stormandsbebyggelser, og det kan dermed ikke forventes, at *Hus(e)by*-erne indirekte afspejler en tilstedeværelse af centralpladser eller stormandssæder fra yngre jernalder. Det er dog muligt, at undersøgelser af de toponymiske og ekstralingvistiske kontekster, som de danske *Hus(e)by*-navne optræder i, kan føje nyt til denne diskussion. Stednavnet *Hus(e)by* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

***Härn (*Hærn)**

Ordet **Härn* formodes at indgå i de fire upplandske stednavne *Härnavi/Ärnavi*. Tidligere forskning tolkede **Härn* som en fsv. form af det oldn. *Hörn*, der benyttes som tilnavn til *Freja* i Snorres Edda. En alternativ tolkning er, at navnene i stedet for et **Härn* indeholder genitiv pluralis af fsv. **arin* eller **ari* ’frugtbarhedsgud’ (Elmevik 1995:69, 73, Vikstrand 2001:305-307, Svenskt ortnamnslexikon s. 145).

Mens der har været diskussion om ovenstående tolkningsforslag, synes der at råde enighed om, at forleddet i de fire upplandske navne skal tolkes som et gude- eller gudindenavn. Dette skyldes navnetypologiske overvejelser, da efterleddet *-vi* hyppigst indgår i teofore sammensætninger. Per Vikstrand gør opmærksom på, at det ikke kan afgøres, hvorvidt der er tale om en gud eller en gudinde, men han påpeger, at det må være et regionalt benyttet gudenavn. På basis af den kontekst de pågældende navne indgår i, argumenterer han desuden for, at navnene er af høj alder, og at de har været knyttet til et hierarkisk højt samfundsniveau (Vikstrand 2001:308-310).

Lars Hellberg har i navnemiljøteoretiske analyser inddraget navne indeholdende det formodede fsv. **Härn*. Han støtter teorien om, at **Härn* er et binavn til *Freja* (Hellberg 1984a:93, 1986a:48, 50).

Det formodede gude- eller gudindenavn **Hærn* synes ikke at være registreret som navneled i Danmark. Tidligere har nogle forskere ment, at dette navn indgik som forled i det jyske stednavn *Hindborg*, men denne tolkning er siden afvist, og forleddet tolkes i stedet som appellativet **hærn* med betydningen 'forhøjning' (Hald 1965:93-94, Jørgensen 1995:121).

***Hærse**

Personbetegnelsen oldn. *hersir* m. er overleveret i den norrøne litteratur, og her betegner ordet en form for leder/verdslig myndighed inden for et bebyggelsesdistrikt (jf. *Lexicon poeticum* s. 246, Brink 1997b:416). Personbetegnelsen er ikke overleveret i det (forn)svenske sprog, men nogle forskere mener, at den kan være overleveret i et antal svenske stednavne (bl.a. Hellberg 1975:94, 1978:70, 1979:147-148, 160, Franzén 1982:20, Brink 1999a:44).

Det er først og fremmest Lars Hellberg, der i den navnemiljøteoretiske litteratur beskæftiger sig med **hærse*-titlen, der ifølge ham optræder som forled i flere stednavne i det centralsvenske område og særligt langs kysterne (Hellberg 1978:70, 1979:160). Hellberg fremhæver, at navneleddet sjældent forekommer inden for centralpladsindicerende navnemiljøer, men at der i stedet synes at være en klar sammenhæng med fornborge, ledingshavne osv. Denne iagttagelse tolkes som udtryk for, at betegnelsen i en eller anden udstrækning var tilknyttet militæret, og ifølge Hellberg tyder noget endvidere på, at *hærse* havde ansvar for vagttjeneste og signalering (Hellberg 1975:94, 1979:148). Stefan Brink skriver om den svenske **hærse*, at den som titel betegnede en form for leder, og han henfører den til gruppen af "militära förband och krigare" (Brink 1999a:15, 44).

Navneleddet **hærse* er tilsyneladende ikke knyttet til de centralpladsindicerende navnemiljøer, men det betragtes som relevant i forhold til den forhistoriske samfundsstruktur. Navneleddet menes at afspejle nogle af samfundets lederfigurer tillige med organiseringen af militære og forsvarsmæssige

elementer i landskabet. Selvom navneleddet ikke optræder inden for centralpladskomplekserne, må der med dette fordres en strukturel tilknytning hertil.

En personbetegnelse, der svarer til fsv. **hørse* er ikke registreret som navneled i Danmark.

Hög (høj)

Substantivet *hög*, fsv. *högher* m. forekommer som usammensat stednavn eller som navneled i sammensatte stednavne i hele det svenske område. Stednavnene sigter til naturlige høje eller gravhøje (jf. Ordbok över svenska språket bd. 12, sp. 2234-2237, Svenskt ortnamnslexikon s. 146).

Inden for navnemiljøteorien tillægges ordet *hög* som stednavn eller stednavneled til tider en centralpladsrelevant betydning. Stefan Brink mener, at der kan være foregået en gradvis udvikling fra brugen af høje som "legal records" til en funktion som tingsteder (Brink 1997b:403); en given høj kan dermed være blevet en form for knudepunkt i bebyggelsesdistriktet, et samlingssted, og dermed en form for centralplads, eventuelt sekundært med kongsgård eller halbygning. Denne udvikling i funktionen på nogle lokaliteter med navne, der indeholder ordet *hög*, skal i så fald have bevirket, at substantivet *hög* som stednavnelement gradvist har udviklet sig til en teknisk term for en centralplads (Brink 1996a:262, 1997b:403, 1999a:34). Den formodede særbetydning fremhæves, når stednavnene forekommer inden for formodede centralpladsindicerende navnemiljøer eller i en lignende sammenhæng, der formodes at være meningsgivende mht. samfundsstrukturen. Et eksempel er navnekombinationen *Högsby*(>**Hög*)-*Huseby* og *Hög-Kungsgården* i henholdsvis Småland og Hälsingland, der tolkes som udtryk for hhv. tingplads og administrativt centrum de pågældende steder (Brink 1998:309). Den centralpladsindicerende betydning kan ikke tillægges ordet *hög* som navneelement på basis af det rent sproglige betydningsindhold.

Navneleddet *høj* optræder hyppigt som navneled inden for det danske område. *Høj* optræder både som for- og efterled i sammensatte stednavne, og det forekommer desuden som usammensat stednavn om end relativt sjældent. Særligt hyppigt er *-høj* som efterled i marknavne. Nogle forskere har ment, at navneleddet *høj* (som efterled) i hovedreglen skal tolkes i betydningen 'gravhøj', men generelt tillægges navneleddet dog betydningen '(grav)høj, naturlig højning' (jf. Hald 1965:83, 1966:13, Jørgensen 1995:136).

I Danmark synes der ikke umiddelbart at være indicier på, at navneleddet *høj* kan tillægges en særbetydning som centralpladsterm. At nogle høje har været benyttet som tingpladser og dermed har fungeret som en form for centrale pladser, hersker der vel næppe tvivl om; en sådan funktion kan dog

ikke godtgøres på basis af navnelementet *høj*, men kræver et sikkert tingpladsindicerende navneled. Navne som *Tinghøj* og *Måløv* afspejler formodentlig tingsteder, men det er forleddene, der afspejler disse funktioner, og det bevirker ikke, at navneleddet *høj* i sig selv kan tillægges en tingpladsindicerende betydning. Der er ikke i Danmark gjort iagttagelser af ekstralingvistisk karakter, der kan godtgøre, at navneleddet *høj* skal tillægges en centralpladsrelevant særbetydning.

Der er ingen indicier på, at navneleddet *høj* har været anvendt i en centralpladsrelevant betydning i Danmark. Nogle *høj*-navne kan afspejle steder, der (eventuelt sekundært) har fungeret som samlingspladser med centrale funktioner – eksempelvis tingsteder – men dette bevirker ikke, at navneleddet *høj* i sig selv kan tillægges en centralpladsrelevant særbetydning. Navneleddet *høj* kan ikke tillægges centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

***Ingvi/*Ingi**

Inge- optræder som forled i en mindre gruppe stednavne i Mälaronrådet bestående af navnene *Ingespjuta*, *Ingeberga* og *Ingeby*, hvoraf sidstnævnte forekommer fire gange. Forleddene er i nogle sammenhænge tolket som det svenske mandsnavn *Inge*, men denne tolkning er dog afvist fra flere sider, bl.a. fordi *-by*-navne i Sverige sjældent indeholder personnavne som forled (jf. bl.a. Hellberg 1975:106, Ståhl 1985:82, Andersson 2005:444).

Lars Hellberg har argumenteret for, at *Inge*- i disse navne skal tolkes som fsv. **Ingvi* (senere **Ingi*), oldn. *Yngvi*, ”ingvionen *par préférence*” en betegnelse for sveakongen med baggrund i folkebetegnelsen *Ingvioner*, afledt af det formodede forngermanske gudenavn *Ing*, og med betydningen ”ättlingar (dyrkare) av *Ing*” (Hellberg 1975:106, 1986b:23-24). Stednavnene tolker han som afspejlende sveakongens (eller kronens) besiddelser, og han finder tolkningen bekræftet af, at alle de pågældende navne indgår i formodede centralpladsindicerende navnemiljøer (Hellberg 1975:106-107). Forleddet *Inge*- tolkes dermed som udtryk for centralmagts (indirekte) tilstedeværelse, besiddelse og magt, når det optræder inden for navnemiljøer i det Mälarsvenske område. Navnene betragtes dermed som en ældre pendant til navne indeholdende *Kununga*-, når de optræder inden for samme onomastiske miljøer (jf. Hellberg 1975:108).

En kongebetegnelse **Ingvi/*Ingi* bør være snævert relateret til Sveariget, og den er da heller ikke registreret som navneled i Danmark.

Jarl

Substantivet *jarl*, fsv. *iarl*, *iärl* m. betyder ’fri, fornem mand’ og har betegnet kongens højeste embedsmænd. Fra norrøne kilder ved man, at titlen i sen forhistorie og ældre middelalder har været

brugt om en person, som på kongens vegne eller i kongens fravær styrede et givet område af en vis størrelse (jf. Ordbok över svenska språket bd. 13, sp. 73-74). *Jarl* optræder som forled i svenske stednavne.

I den navnemiljøteoretiske litteratur tillægges navneleddet *jarl* samme betydning som ovenstående beskrevet. Det opfattes som en embedstitel og henføres til gruppen af ”militära förband och krigare” (Hellberg 1975:94, Brink 1999a:15). Inspireret af Johannes Steenstrup foreslår Stefan Brink, at navnet *Jarllev*, der optræder i både Danmark, Norge og Sverige, eventuelt skal tolkes som dannet af et oprindeligt appellativ **jarllev* frem for at være et sammensat stednavn. Det eventuelle appellativ vil følgelig kunne sidestilles med det danske ord *kongelev*, der i tidlig middelalder var betegnelsen for det danske krongods. **Jarllev* skal i så fald tolkes i retning af ’gods henlagt til en jarls underhold’ (Brink 1997a:77). Forekommer et stednavn med personbetegnelsen *jarl* inden for et formodet centralpladsindicerende navnemiljø tolkes det som vidnesbyrd om centralpladskompleksets administrative magtfaktor i form af stormand eller elite.

Personbetegnelsen *jarl* forekommer også i danske stednavne, og den optræder som forled i både bebyggelsesbetegnende og naturbetegnende navne (Jørgensen 1995:145-146). Mest opmærksomhed har der været omkring herredsnavnet *Jerlev* samt til dels også navnet *Hjerlev* (Åsum sogn og herred, Fyn), der dog kun er overleveret som marknavn og dermed tidligst kendes fra MB 1682. Det er som nævnt foreslået, at der ligger et oprindeligt appellativ **jarllev* bag disse navne, og at de dermed afspejler en form for embedsgods for jarle (jf. Hald 1965:76, Danmarks Stednavne bd. 14 s. 98). Der er dog ikke enighed om denne tolkning, bl.a. fordi der ikke findes direkte belæg for eksistensen af dette appellativ (Søndergaard 1972:86-87). Optræder *jarl* i genitiv singularis, kan der rent formelt være tale om personbetegnelsen såvel som personnavnet *Jarl*. Sidstnævnte er dog ikke direkte overleveret i gammeldansk (jf. Søndergaard 1972:87, Jørgensen 1995:145). Appellativet *jarl* er først direkte overleveret fra 1400-tallet, men personbetegnelse forekomst i *-lev*-navne viser, at den må have været i funktion i Danmark før den tid. Det er foreslået, at jarletitlen kan være gået af brug i Danmark i løbet af 1100-tallet, og hvis dette er korrekt, kan det angive en terminus ante quem for tidligt overleverede stednavne med *Jarl-* (jf. KLNMB bd. 7 sp. 565-566).

Personbetegnelsen *jarl* kan som navneled afspejle steder, der har været relateret til personer med denne titel i form af ejerforhold, brugsret el.lign. Nogle navne menes eventuelt at afspejle decideret embedsgods, men dette er dog omdiskuteret. Tilstedeværelsen af en magtfuld elite afspejler i sig selv centralitet, men det kan selvfølgelig ikke forudsættes, at der knytter sig øvrige centrale funktioner til disse steder.

Personbetegnelsen *jarl* kan som navneled afspejle samfundets øverste elite og dermed indirekte afspejle magt og politisk ledelse. Det er uvist, om der kan forudsættes en direkte tilstedeværelse af den pågældende elite på lokaliteter med dette navneled. Da personbetegnelsen *jarl* repræsenterer elite og dermed (indirekte) politisk ledelse, tillægges den sandsynlig centralpladsrelevans, når den optræder i førmiddelalderlige stednavne.

Karl

Substantivet fsv. *karl* m. '(voksen) mand, fri mand, bonde' optræder som forled i et relativt stort antal svenske stednavne (jf. Ordbok över svenska språket bd. 13, sp. 574-576, Bjorvand & Lindeman 2000:452-453). Variationen af efterled er stor og omfatter bl.a. *-berg*, *-drag*, *-holm*, *-näs*, *-stad*, *-vi*, *-äng*, *-ö* og *-åker*. Særlig interesse knytter sig dog til sammensætningen *Karlaby*. Dette stednavn optræder ca. 35 gange inden for det svenske område med et klart geografisk tyngdepunkt i Uppland samt landskaberne syd herfor, Södermanland og Östergötland. Forleddet er subst *karl* i genitiv pluralis, og sammensætningen *Karlaby* sammenstilles ofte med andre stednavne på *-by* med personbetegnende forled i genitiv pluralis, eksempelvis *Rinkeby*, *Svenneby* og *Thegneby* (jf. **Rink*, *Sven* og **Thegn*). Gennem tiden er forleddet i *Karlaby*'erne bl.a. blevet tolket som afspejlende de givne steders mandlige indbyggere i almindelighed, grupper af mænd med uvis funktion og rang, tingsmænd/tingsmenigheder, krigere eller andet. På grund af den hyppighed, hvormed dette stednavn optræder, har flere forskere foreslået, at der bag navnet ligger et appellativ **karlaby* (Hellberg 1984a:93, Svenskt ortnamnslexikon s. 160-161). De fleste forskere tillægger kun *karl* særbetydning, når det optræder i sammensætningen *Karlaby* (jf. Olsson 1984:81).

Det er først og fremmest Lars Hellberg, der har fremlagt en generel tolkning af *Karlaby*-navnene. Han lægger vægt på, at *Karlaby*'erne i det gamle Svearige hyppigt ligger placerede inden for centralpladsindicerende navnemiljøer, som han mener har været forvaltningscentre i Sveariget (Hellberg 1984a:91). Det er iagttagelsen af denne tilsyneladende sammenhæng mellem en gruppe af enslydende navne og de formodede administrative centralpladser, der i udgangspunktet bevirker, at Hellberg tillægger *Karlaby*'erne en generel særtolkning i forhold til den leksikale betydning i de ord, navnet består af. Hellberg har en mening om, hvilke funktioner, der har været knyttet til de administrative centralpladser, og han søger derfor efter en betydning i navnet, der giver mening i relation til dette (jf. Hellberg 1984a:91). Med gruppen af *-by*-navne med personbetegnende forled i genitiv pluralis – særligt *Rinkeby*'erne – som "tolkningsmodel" for *Karlaby*'erne, mener Hellberg, at alle disse navne afspejler grupper af krigerforbund med forskellig rang og status (Hellberg 1975:98, 1984a:98). *Karlaby*'erne vidner ifølge Hellberg således om bebyggelser, der har huset faste forbund – garnisoner – af karle, bestående

af frie bønder i tjeneste hos en stormand, konge el.lign. Karlene formodes at repræsentere de nederste sociale lag blandt de formodede krigerforbund (Hellberg 1984a:98, 101). Den betydning Hellberg tillægger *Karlaby*'erne, overfører han generelt til stednavne indeholdende *karl* i genitiv pluralis, og alt efter efterleddenes art tolker han de pågældende stednavne i relation til den formodede gruppe af bondekrigere. Således tolker han sammensætninger med højdebetegnelser som udtryk for særlige samlingspladser eller mødesteder for karle, sammensætninger med *-vi* og *-åker* tolkes som karlenes særskilte kultsteder, sammensætninger med *-äng* og *-säter* tolkes som kronens jord, hvori karlene har haft andele, og sammensætninger med ord som *-vik* og *-hamn* tolkes som indicium på, at karlene også har haft sømilitære funktioner (Hellberg 1979:129, 1984a:93-96, 1990:70). Placeringen af *Karlar*-navne uden for centralpladsindicerende navnemiljøer tolkes som vidnesbyrd om, at karlene også har haft opgaver som lå langt væk fra de administrative centralpladser, eksempelvis i forbindelse med samfærdslen til lands og til søs samt beskyttelse af dertil knyttede anlæg som f.eks. broer (Hellberg 1984a:95-96, 1990:69-70).

Forekomsten af *Karlar*-navne inden for formodede centralpladsindicerende navnemiljøer menes overordnet at indicere tilstedeværelsen af en krigerhird (af lav rang) knyttet til stormanden eller kongen, og navnene formodes dermed at afspejle centralpladskompleksets militære funktioner. *Karlar*-navne, der ikke umiddelbart kan relateres til onomastiske miljøer af denne karakter, formodes i stedet at være vidnesbyrd om udstationerede grupper af karle.

Hellbergs tolkninger af navneleddet *karl/karlar* synes at være blevet tilnærmelsesvist alment accepteret i navnemiljøteoretiske kredse, og hvad angår den generelle tolkning af navnet *Karlaby*, så synes den at være blevet godtaget inden for den svenske navneforskning i almindelighed (jf. Brink 1997a:73, 1999a:43, 1999b:430, Svenskt ortnamnslexikon s. 160-161). Tolkningen hviler først og fremmest på en kontekstuel argumentation.

Også i det danske område optræder *karl* (fri) 'mand, bonde' som navneled, om end i væsentligt færre tilfælde end i Sverige (jf. Hald 1965:107, Jørgensen 1995:150, 2005:189). *Karl* optræder både i bebyggelses-, mark- og naturbetegnende stednavne, og det forekommer i både singulare og plurale former (jf. Jørgensen 1995:150). I Danmark menes sammensætningen *Karleby* at optræde omkring ti gange (Hellberg 1984a:86). Det kan være vanskeligt at skelne mellem personbetegnelsen *karl* i singularis og personnavnet *Karl*.

Der synes ikke umiddelbart at være belæg for at tillægge personbetegnelsen *karl* en særbetydning med relation til krigerfunktioner, når det optræder som navneled inden for det danske område (jf. Jørgensen 2005:189). Den særtolkning navneleddet tillægges inden for det svenske område er bl.a.

baseret på den hyppige forekomst af stednavnet *Karlabý* og den særlige toponymiske kontekst, hvori dette stednavn synes at optræde. Stednavnet *Karleby* optræder også i Danmark, men i færre tilfælde end i Sverige, og der er ikke iagttagelser af ekstralingvistisk karakter, der kan godtgøre, at *karl* i disse navne har betegnet krigergrupper. Det mønster, der synes at gøre sig gældende omkring navneleddet *karl* (og særligt *Karlabý*'erne) i Sverige, kan ikke iagttages inden for det danske område, og argumenterne for at tillægge navneleddet en tolkning, der sprænger rammerne for ordets leksikale betydningsindhold, er dermed ikke tilstede. At tillægge navneleddet en særbetydning med henvisning til de svenske tolkninger må betragtes som usikkert, fordi argumenterne for disse er baseret på en kontekst, der ikke umiddelbart forekommer i det danske materiale. Den kontekstbaserede tolkning bør efterprøves uden for konteksten, før den tilskrives almen gyldighed.

Der er ingen umiddelbare indicier på, at navneleddet *karl* har været anvendt i en centralpladsrelevant betydning i Danmark. De gentagne mønstre og den toponymiske kontekst, der tilsyneladende er karakteristisk vedrørende navneleddet *karl* i Sverige, er ikke umiddelbart påvist i Danmark. Den tolkning, som navneleddet tillægges i Sverige, kan derfor ikke uden videre overføres til det danske område. Undersøgelser af navneleddets karakteristika i Danmark ville dog være af interesse, måske med særlig fokus på *Karleby*-navnene. Navneleddet *karl* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Knarr (Knar)

Substantivet *knarr*, oldn. *knǫrr* m. betegner en bestemt type af handelsskib, der blev benyttet i vikingetiden. Ordet optræder som forled i svenske stednavne på øer, holme og vige, særligt langs den svenske østkyst (jf. Ordbok över svenska språket bd. 14, sp. 1653-1654, Hellberg 1979:150).

I den navnemiljøteoretiske litteratur tillægges stednavneleddet *knarr* samme betydning som beskrevet i det ovenstående. Ordet benyttes ikke til afsøgning efter formodede centralpladser, men forekommer det nær stednavne med formodet relevans for jernalderens samfund, nævnes det i forbindelse med disse. I én undersøgelse fremhæves det som afspejlende den merkantile søfart i opposition til områdets sømilitære funktioner afspejlet ved navne som *Härsåsen* og *Styrö* (Hellberg 1979:150). Stednavne indeholdende ordet *knarr* formodes at betegne steder, hvor handelsskibe kunne lægge til, lodse og laste. Navneleddet formodes altså at indicere ladepladser og dermed indirekte også handel.

Skibsbetegnelsen *knar* optræder i få danske stednavne, men det forekommer muligvis som forled i bebyggelsesnavnet *Knardrup* samt i marknavnet *Knardræt* i Sønderjylland¹² (jf. eksempelvis Jørgensen 1995:159). En stor del af de øvrige danske navne med forleddet *Knar-* menes at indeholde substantivet *knar* med betydningen 'knast, knude', som vanskeligt kan skelnes fra skibsbetegnelsen (jf. eksempelvis DS bd. 1 s. 38). Det er muligt, at en samlet gennemgang af materialet ville øge antallet af navne, der indeholder skibsbetegnelsen.

I de få tilfælde, hvor skibsbetegnelsen *knar* optræder som navneled, afspejler de pågældende navne formodentlig samfærdsel og kommunikation. Det er vel muligt, at navneleddet *knar* ligesom *skib* og *snekke* desuden kan betegne natur- eller kulturformationer med skibslignende form eller steder, hvorfra der er hentet tømmer til skibsbyggeri. I det sønderjyske *Knardræt* afspejler navnet muligvis et landtrækningssted, dvs. en form for anløbsplads for skibe af den pågældende type. Det kan ikke afvises, at dette sted kan have inkluderet en form for ladepladsaktivitet, skibstypen taget i betragtning, men en sådan tolkning overskrider dog grænsen for, hvad navneleddets udsagnsværdi alene kan bære.

Da ordet *knar* betegner et handelsskib i vikingetiden, er det fristende at betragte navneleddet *knar* som et indirekte indicium på handel, dvs. afspejlende en funktion af central karakter. Der må dog tages højde for, at navneleddet lige så vel som at afspejle ladepladser kan afspejle ruter for samfærdsel og transport eller måske være af sammenlignende karakter. Navneleddet *knarr* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Kogg (kogge)

Substantivet *kogg*, fsv. *kogger* m. betegner en bestemt type handelsskib, som oprindeligt menes at stamme fra det frisiske område, og hvorfra det kendes fra tiden før 800-tallet. I det nordiske område menes skibstypen først at gøre sig gældende i middelalderen. Ordet optræder som forled i sammensatte stednavne (jf. Den Store Danske Encyklopædi bd. 11, s. 47, Svenskt ortnamnslexikon s. 174).

I den navnemiljøteoretiske litteratur bruges ordet *kogg* ikke til afsøgning efter centralpladsindicerende navnemiljøer, men som navneled inddrages det i et par tilfælde som relevant i forbindelse med formodede centralpladsstrukturer (Hellberg 1978:74, 1979:129-131). I en undersøgelse fremhæver Lars Hellberg således navnene *Kuggviken* og *Segersgårde* som vidnesbyrd om det pågældende områdes centralhavne af henholdsvis merkantil og sømilitær karakter. Han mener, at det pågældende *kogg*-navn

¹² Forleddet i *Knardræt* sammenstilles i DS med det bornholmske subst. *knarr* 'knast' og det norske subst. *knarre* 'spids stub'. Alternativt nævnes mandsnavnet *glda*. **Knarr* som en mulighed (jf. DS bd. 6 s. 111). Sættningen med *dræt*, der enkelt tolkes i betydningen 'dragnet', indikerer dog, at forleddet snarere er skibsbetegnelsen *knar*. Denne tolkning kan i øvrigt understøttes af lokalitetens beliggenhed i bunden af Genner Fjord.

henviser til en havn for denne skibstype, og at det i hvert fald i nogle tilfælde indikerer frisisk fjernhandel i Østesøområdet i vikingetiden eller tidligere. Som argument henvises der til navnet *Kugghamn* ved handelspladsen Birka; da handelspladsen mistede sin betydning før 1000-tallet formodes dette at antyde en terminus ante quem for navnedannelsen (Hellberg 1979:129-131). Stednavne indeholdende substantivet *kogg* formodes dermed at betegne havne for denne type af handelsskibe og indirekte at indicere handel. Da skibstypen oprindeligt menes at stamme fra det frisiske område tolkes navneleddet som vidnesbyrd om frisiske handelsforbindelser til dette område.

Skibsbetegnelsen *kogge* er ikke registreret som navneled i Danmark.

Konung (konge)

Substantivet *konung*, fsv. *konunger/kununger* m. 'monark, regent' optræder som forled i en række svenske stednavne. I mange tilfælde kan det påvises eller sandsynliggøres, at steder med dette forled har været kongsgårde eller øvrigt krongods (jf. Bjorvand & Lindeman 2000:476-477, Svenskt ortnamnslexikon s. 176-177). I Norrland synes navnet *Kungsgården* at være benyttet på samme måde som – og i stedet for – navnet *Husaby*, og det vil sige, at der formodentlig er tale om oprindelige appellative betegnelser, der efterhånden har fået status som stednavne (Brink 1999a:21). *Kungsgården* i Ovensjö sn i Gästrikland er et eksempel på dette, da bebyggelsen i middelalderen blev kaldet *Vibok*, som ved nogle af *Husaby*-lokaliteterne er et ældre navn altså blevet udkonkurreret af en yngre appellativ betegnelse (Hedblom 1958:78-80, Vikstrand 2000:223, Svenskt ortnamnslexikon s. 176).

I den navnemiljøteoretiske litteratur betragtes navneleddet *konung* som interessant, da det kan afspejle centralmagts besiddelser i et givent område. Centralmagten må dermed have haft en vis tilknytning til eller interesse i det pågældende sted (Hellberg 1975:108, Brink 1997b:414-415). Lars Hellberg fremhæver desuden, at når stednavne med forleddet *Kununga-* ('kongernes') indgår i centralpladsindicerende navnemiljøer, er det som naboer til de formodede administrative kernebebyggelser (hyppigt *Tuna*-navne) inden for centralpladserne. Navneleddet betragter han som en yngre parallel til stednavne med forleddet *Inge-* (Hellberg 1975:108).

Per Vikstrand har i nogle tilfælde påvist en tendens til sammenhæng mellem *Konungs-* og *Vi-*navne i Mälardalen. Dette betragtes som en yngre pendant til den sammenhæng, der ved flere lejligheder er påvist mellem kultindicerende navne og formodede administrative centralpladser som eksempelvis *Tuna*. Sammenhængen mellem *Konungs-* og *Vi* tolkes derfor som udtryk for et yngre lag af centralpladsindicerende navnemiljøer, afspejlende en førkristen kongeinstitution (Vikstrand 2000:226).

Ordet *konge*, glda. *kunung/konung*, optræder som forled i et relativt stort antal danske stednavne på både bebyggelses- og marknavneniveau. Navneleddet tolkes hyppigst som en angivelse af ejerforhold, men det kan også betegne steder, hvortil sagn om konger relateres eller steder, hvor en konge har opholdt sig (i kortere tid) osv. Navneleddet kan desuden være anvendt i en mere beskrivende betydning i forbindelse med høj prestige eller ekstraordinære karaktertræk ved en given lokalitet (jf. Jørgensen 1995:162-163, 2001:24).

Navneleddet *konge* sigter således ikke i alle stednavne direkte til konge eller centralmagt. Det afspejler dog hyppigt kongemagtens besiddelser i et givent område og indikerer dermed, at centralmagten har haft en vis tilknytning til det pågældende sted. Kongens eller centralmagts tilstedeværelse de pågældende steder har naturligvis oftest været indirekte, og at centralmagten har haft besiddelser inden for et område er ikke ensbetydende med, at det pågældende område har været karakteriseret af centralitet eller akkumulation af centrale funktioner. Det er selvfølgelig muligt, at kongemagten har opnået nogle af sine besiddelser gennem konfiskation eller donation fra store jordbesiddere, og at disse i princippet kan have repræsenteret områder, der i yngre jernalder var karakteriseret ved centralitet. Det er dog sandsynligt, at kongemagtens godsforøgelser er foregået ad flere veje og over lange tidsrum. Navneleddet *konge* har været brugt i navnedannelser helt op til nutiden, og hovedparten af de pågældende navne skal formodentlig tilskrives historisk tid.

Personbetegnelsen *konge* kan som navneled afspejle samfundets øverste elite (leder) og dermed indirekte afspejle magt og politisk ledelse. Navneleddet afspejler hyppigt ejerforhold, og der kan ikke forudsættes en direkte tilstedeværelse af en konge på lokaliteter med dette navneled. *Konge*- kan desuden sigte til en bred vifte af elementer. Det er dog uvist, i hvor høj grad disse forbehold har relevans for navne, der er dannet i en førmiddelalderlig periode, hvor personbetegnelsen *konge*, hvor relationen mellem en konge og dennes besiddelser måske var knap så distancerede eller indirekte som i senere tid. Navneleddet indeholder en meget bred dateringsramme, og hovedparten af de navne, hvori det indgår, kan ikke relateres til yngre jernalder. Da personbetegnelsen *konge* repræsenterer samfundets øverste elite/leder og dermed politisk styre, tillægges den sandsynlig centralpladsrelevans, når den optræder i sandsynligt førmiddelalderlige stednavne.

***Liudhgudh(a) (*Luthguth)**

Et sammensat ord fsv. **liudhgudh(a)*, glda. **luthguth(a)*, formodes at indgå som forled i herredsnavnet *Luggude*, sognenavnet *Ludgo* og bynavnet *Luggavi* (Sahlgren 1920:57, Svenskt ortnamnslexikon s. 197-198). Med henvisning til at efterleddet i *Ludgo* og *Luggavi* er *vi* 'hellig plads, helligdom, kultplads', og at teofore forled er hyppige i denne navnetype, mener Jöran Sahlgren, at forleddet i disse stednavne skal

tolkes som et gudenavn. Han mener, der er tale om et oprindeligt **ludhgudha* bestående af *ludh*, fsv. *liudh* '(våxande,) vegetation, afgrøde, frodighed, frugtbarhed' og fsv. *gudha* 'gudinde'. Han tolker dermed ordet som navn på en frugtbarhedsgudinde, eventuelt et noanavn for Nerthus og en ældre pendant til Freja (Sahlgren 1918a:29, 33, 1920:57). Skønt denne tolkning hyppigt refereres, er der også fremsat andre tolkningsforslag (se f.eks. Strid 1996:17-18, Vikstrand 2001:310-315, Skånes ortnamn del 12 s. 27-28).

Stefan Brink beskæftiger sig i et enkelt tilfælde med herredsnavnet *Luggude* og nævner mht. tolkningen, at forleddet kan være et gudenavn fsv. **Ludhgudh(a)*, gllda. **Luthguth*, eller et ord indeholdende en hedensk præstebetegnelse på *-gudhi* (Brink 1998:316).

**Luthguth* er ikke registreret som hverken appellativ eller navneled i (det nuværende) Danmark.

Lund

Substantivet *lund*, fsv. *lundher* m. forekommer hyppigt som usammensat stednavn og som navneled i sammensatte stednavne i det svenske område.

Den appellative betydning af substantivet er 'lille skov, mindre træklynge', men det har gennem tiden været diskuteret, hvorvidt det som stednavn og stednavneled kan have udviklet en løsrevet sakral betydning 'hellig lund'. Nogle forskere mener, at en sakral tolkning kun kan godtgøres, når *lund* indgår i en sikker sakral (/teofor) sammensætning; *lund* kan ifølge disse have sakral referens, men ikke en løsrevet sakral betydning i sig selv. Andre forskere mener, at *lund* som usammensat stednavn eller som navneled kan tillægges en sakral betydning, hvis de pågældende navne forekommer nær kirker, kendte kultsteder og/eller sikre sakrale navne. I disse tilfælde beror den sakrale tolkning på, hvilken kontekst det enkelte navn forekommer i. Lignende gør sig gældende, hvis navne af denne karakter (kun) er overleveret som distriktsnavne, da disse distrikter menes at være navngivende efter gamle samlingspladser/kultpladser inden for de pågældende områder (jf. *åker*). Enkelte fremhæver desuden, at den leksikale betydning af *lund* er for bred og upræcis til at foreligge i usammensatte *Lund*-navne, og at det derfor må være den sakrale særbetydning, der foreligger i disse navne (Pamp 1990:20, Bjorvand & Lindeman 2000:549, Vikstrand 2001:282-283, Svenskt ortnamnslexikon s. 199).

I de navnemiljøteoretiske tekster bliver navne indeholdende *lund* betragtet som indicier på pladser af kultisk karakter, hvis de optræder i sakrale sammensætninger, eller hvis de forekommer inden for navnemiljøer eller nær kirker. Det er ikke blot bebyggelsesnavne, men også mark- eller naturnavne indeholdende *lund*, der betragtes som kultpladsindicerende, hvis de forekommer inden for formodede meningsgivende kontekster (Hellberg 1979:136, 1986a:57-58, Brink 1990a:477, 1997a:79, 1998:304).

Lund optræder hyppigt som navneled i Danmark, og det tillægges generelt betydningen 'lille skov' (jf. Jørgensen 1995:184). *Lund* forekommer både som usammensat stednavn og som hhv. for- og efterled i sammensatte stednavne. Ligesom i Sverige har det ved nogle lejligheder været fremhævet, at navneleddet *lund* i sig selv har haft et sekundært sakralt betydningsindhold (jf. eksempelvis Olrik 1911:10). Der synes dog at være generel konsensus om, at *lund* i sammensætning med sikre sakrale navneled har sakral referens, men at dette ikke medfører, at navneleddet kan tillægges en løsrevet sakral betydning (jf. Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:10-11).

Som ovenfor nævnt er argumenterne for at tillægge navneleddet *lund* en sakral særbetydning ofte baseret på, at navnet optræder nær kirker eller inden for formodede centralpladsindicerende navnemiljøer. Denne argumentation kan dog ikke umiddelbart anvendelig i forbindelse med danske *lund*-navne, idet antallet af navne (især marknavne) med dette navneled er så stort, at det ikke kan betragtes som signifikant, hvis eller når nogle af disse optræder nær kirker eller formodet centralpladsindicerende stednavne. At tillægge navneleddet *lund* en generel sakral særbetydning synes der ikke at være belæg for inden for det danske område.

Navneleddet *lund* kan have sakral referens i sakrale sammensætninger, og det kan selvfølgelig heller ikke afvises, at *lund* i enkelte usammensatte stednavne eller ikke-sakrale sammensætninger kan optræde i en sakral særbetydning. Dette må dog betragtes som spekulativt, og det bør under alle omstændigheder ikke føre til en generel særtolkning af navneleddet. Navneleddet *lund* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

***Lytir**

Et formodet fsv. **lytir*/**Lytir* betragtes af nogle forskere som indgående i et mindre antal svenske stednavne.

En gud dyrket af sveerne ved navn *Lytir* nævnes i *Flateyjarbók*, og nogle forskere har ment at kunne genfinde dette navn i stednavne som *Lytislunda* og *Lytisbergh*. Nogle har ment, at der her var tale om en i øvrigt overset gud ved navn **Lytir*, mens andre har tolket navnet som et nedsættende tilnavn for guden Frej med betydningen 'skænderen, fordærveren, ødelæggeren' o.lign. Det nedsættende tilnavn skulle ifølge dette være et resultat af kristen propaganda, og at det drejer sig om Frej menes godtgjort ved, at guden omtales som særligt dyrket i Uppsala, og at netop Frej i andre kilder fremhæves som sveernes gud (refereret hos Elmevik 1966:48-49, Vikstrand 2001:390). Lennart Elmevik fremhæver, at ordet flere gange indgår som forled i sammensætning med *-lund(a)*, og ud fra en navnetypologisk betragtning mener han derfor, at der må være tale om et kulnavn eller et kulnavne-relateret navn. Han foreslår, at

**lytir* betyder 'spåmand, offerpræst' o.lign. (Elmevik 1966:55, 1990:503). Også Per Vikstrand fremhæver det navnetypologiske aspekt, men han mener, at dette er et argument for, at ordet skal tolkes som et gudenavn eller eventuelt et gudetilnavn snarere end som en betegnelse for en kultfunktionær eller en præstebetegnelse. Han mener, at **Lytir* er et tilnavn for Odin (Vikstrand 2001:393).

Inden for navnemiljøteorien fremhæver Stefan Brink **lytir/*Lytir* som et centralpladsrelevant søgeord, og navne indeholdende dette forled betragtes derfor som relevante for samfundsstrukturelle analyser. Ordet fremhæves både som en hedensk præstebetegnelse og som et tilnavn til Frej, og det relateres dermed til den sakrale sfære (Brink 1996a:266-267, 1999a:15, 46).

Det eventuelle gudenavn **Lytir* eller den eventuelle hedenske præstebetegnelse **lytir* er ikke registreret som navneled i Danmark.

Naust (nøst)

Substantivet oldn. *naust* n. 'lille bådhus' knytter sig særligt til det vestnordiske område. Nogle forskere mener, at naust'erne på Vestlandet i Norge har været opført til ledingsflåden, men i øvrigt synes naust'er at være opført til at huse skibe af mange forskellige størrelser og funktioner. I Sverige benyttes termen *skepphus* om samme fænomen, men ordet *naust* forekommer dog i områder, der tidligere har hørt under Norge (jf. KLMN bd. 12, sp. 251-256, Brink 1997a:80, Bjorvand & Lindeman 2000:644-645).

Stefan Brink fremhæver i en enkelt navnemiljøundersøgelse fra Bohuslän et navn, *Nötskärr* (1388 *Nauskiarrum*), hvor forleddet muligvis er *naust*. Han henviser til den formodede sammenhæng mellem Vestlandets naust'er og ledingsflåden og foreslår, at det samme kunne være tilfældet med det pågældende navn. Dermed tilskrives navnet en mulig funktion i forbindelse med militær og forsvar inden for det pågældende navnemiljø (Brink 1997a:80).

Naust, da. *nøst*, er ikke registreret som navneled i Danmark.

Njård (Njord)

Gudenavnet oldn. *Njörðr* er overleveret i de norrøne kilder, hvor guden beskrives som en mandlig guddom. Det samme gudenavn er overleveret i den latiniserede form *Nerthus* i Tacitus' *Germania* fra år 98 e. Kr. *Nerthus* formodes at svare til et urgermansk **Nerþuz*. I denne kilde beskrives guddommen imidlertid som en gudinde (Hultgård 2002:235-236, Vikstrand 2001:94). På grund af Tacitus' beskrivelse, har der gennem tiden været mange diskussioner om gudens køn. Det er bl.a. blevet foreslået, at guden har været tvekønnet og dermed har bestået af både en maskulin og en feminin side,

ligesom det er blevet foreslået, at guden har skiftet køn over tid, således at der på 'Tacitus' tid var tale om en kvindelig guddom, som efterhånden ændrede karakter og senest i vikingetid havde antaget form af en maskulin gud. Nogle forskere mener, at det urgermanske **Nerþuz*, der betyder 'kraft', oprindeligt er blevet brugt som en appellativ betegnelse eller som et noanavn, og at det dermed har kunnet betegne feminine såvel som maskuline guder. Andre forskere har ment, at der oprindeligt har været tale om et gudepar bestående af guden **Nerþuz* og gudinden **Erþu*, oldn. *Jorð*, og at Tacitus i sin beretning har forvekslet de to guder (Hultgård 2002:236, Vikstrand 2001:101-102). I stednavne indgår gudenavnet i genitiv singularis, men da navnet tilhører u-stammerne, som både i maskulinum og femininum har samme bøjningsendelse i gen. sing. (-ar), kan det ikke ad den vej afgøres, om der er tale om en mandlig eller en kvindelig guddom. Trods dette, er der i den svenske stednavneforskning tradition for at tolke *Njörd* som et gudindenavn, hvilket ifølge Per Vikstrand skyldes den klassiske tese i sakralnavneforskningen om dyrkelsen af gudepar bestående af en mandlig og en kvindelig guddom, i dette tilfælde Ull og Njörd. Mod denne tese indvender Vikstrand, at teofore stednavne med mandlige gudenavne også kan optræde som par (Vikstrand 2001:114).

Gudenavnet fsv. *Njörd* optræder i knap 20 svenske stednavne, stort set alle beliggende i det centralsvenske område. Hovedparten af *Njörd*-navnene er beliggende i områder uden observerbare indikatorer på centralitet (Vikstrand 2001:98-99).

I den navnemiljøteoretiske litteratur benyttes gudenavnet *Njörd* som søgeord på linje med de øvrige hedenske gudenavne. Når det forekommer inden for formodede centralpladsindicerende navnemiljøer, tolkes det som en del af denne struktur, og anses for at afspejle de religiøse funktioner inden for centralpladskomplekset. Både Lars Hellberg og Stefan Brink omtaler *Njörd* som et gudindenavn (Hellberg 1975:100, 1979:128, Brink 1997a: 69, 1999a:46).

I Danmark formodes gudenavnet *Njörd* at optræde i stednavnet *Narå*, der forekommer to gange på Fyn, samt i det sjællandske *Nærum*. Gudenavnet er sammensat med henholdsvis *-høj* i *Narå* og *-rum* i *Nærum* (Kousgård Sørensen 1992:235, Jørgensen 1995:209, DS bd. 25 s. 305).

I de få tilfælde, hvor gudenavnet *Njörd* kan påvises som navneled, må det kategoriseres med de øvrige hedenske gudenavne, der i stednavne kan betegne lokaliteter, som har været viet til de pågældende guder. Det er generelt nærliggende at betragte sakrale stednavne, som afspejlende pladser, hvor kultiske aktiviteter har fundet sted og dermed omfattende visse centrale funktioner. Som nævnt kan sakrale navne dog betegne lokaliteter af forskellig funktion og karakter (jf. *As).

Gudenavnet *Njörd* afspejler som navneled steder, der har været viet til den pågældende gud, og dermed steder, som har relevans i forbindelse med førkristen kult og religion. Det kan dog ikke

forudsættes, at de pågældende lokaliteter har dannet ramme for egentlig kultudøvelse, idet sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig karakter. Gudenavnet *Njord* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder i danske stednavne.

Oden (Odin)

Gudenavnet *Oden*, fsv. *Odhin/Odhen* optræder som forled i svenske stednavne, bl.a. i sammensætninger med *vi*, *lunda*, *eke* og *berga* (Vikstrand 2001:119). I et enkelt hallandsk stednavn er *Odin* sammensat med efterleddet *sal* (Hald 1963:105, 1965:251, Kousgård Sørensen 1992:234). Der kan eventuelt være afgrænsningsproblemer mellem gudenavnet og et formodet personnavn fsv. *Odhin*, en sideform til *Odhin* (< **AuðwinR*), men da personnavnet er svagt belagt, betragtes antallet af mulige sammenfald som fåtallige (Vikstrand 2001:116-119). Per Vikstrand gør endvidere opmærksom på, at nogle stednavne indeholdende *Oden* kan være dannet i historisk tid; han fremhæver, at navnet *Oden* formodentlig har eksisteret i den folkelige overlevering som navn for et demoniseret væsen op gennem historisk tid, og at det således kan være brugt i navnedannelser om steder, hvortil der har knyttet sig forestillinger af overtroisk karakter (Vikstrand 2001:132-134).

I den navnemiljøteoretiske litteratur benyttes gudenavnet *Oden* som søgeord på linje med de øvrige hedenske gudenavne. I det mellemsvenske område optræder det kun sjældent inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer, men når eller hvis det forekommer, tolkes det som en del af denne struktur og anses for at afspejle de religiøse funktioner inden for centralpladskomplekset. Lars Hellberg tolker den geografiske udbredelse af de mellemsvenske *Oden*-navne meget direkte, og han mener, at Svearigets ægte, gamle kultpladser dermed kan anses for at have været viede til frugtbarhedsguderne. *Oden*-kulten mener han derimod har spredt sig relativt sent ind i Sveariget fra sydvest, formodentlig fra Västergötland (Hellberg 1986a:68).

Også i Danmark optræder *Odin* som navneled og efter danske forhold bemærkelsesværdigt ofte i sammensætninger med kultpladsindicerende efterled. Som det eneste gudenavn optræder *Odin* i sammensætninger med det kultpladsindicerende navneled *vi*. Derudover er navneleddet glde. **hyllæ*, som formodes at kunne indeholde betydningen 'gudehus af træ' eller 'træstillads med gudebillede', kun observeret i sikre tilfælde i sammensætninger med dette gudenavn (jf. Hald 1963:99-105, 1965:251-252, Kousgård Sørensen 1992:231-232, 234, Jørgensen 1995:215, 338-339). Som det er tilfældet med de øvrige hedenske gudenavne, når de optræder som navneled, findes *Odin* også sammensat med naturbetegnende efterled som *-bjerg*, *-bæk*, *-høj* og *-lund(a)*, men i sammensætning med disse efterled kan

der i princippet ikke skelnes mellem unge og gamle *Odin*-navne (jf. ovenstående samt Hald 1963:106, 1965:252).

Gudenavnet *Odin* kan som navneled kategoriseres med de øvrige hedenske gudenavne, som, når de optræder i stednavne, kan afspejle steder, der er viet til de pågældende guder. I de relativt hyppige tilfælde, hvor navneleddet *Odin* er sammensat med kultpladsindicerende efterled, bør navnene vidne om førkristen kultudøvelse, men der må i de øvrige *Odin*-navne tages højde for, at sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig funktion og karakter. Odin betragtes hyppigt som elitens gud (jf. bl.a. Axboe 1991:194-195, Bæksted 1992:68).

Gudenavnet *Odin* afspejler som navneled steder, der har været viet til den pågældende gud, og dermed steder, som har relevans i forbindelse med førkristen kult og religion. Det kan dog ikke forudsættes, at de pågældende lokaliteter har dannet ramme for egentlig kultudøvelse, idet sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig karakter. Der må tages højde for, at nogle *Odin*-navne eventuelt kan være dannet i historisk tid. Gudenavnet *Odin* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder i danske stednavne.

Ring

Substantivet *ring*, fsv. *ringer* m. '(tynd) cirkelformet genstand med åbning i midten' kan i nogle svenske stednavne have betydningen '(ringformet) borg, (sv.) fornborg'. Navneleddet kan dog lige såvel sigte til andre ringformede fænomener som eksempelvis (runde) søer eller stensætninger, hvorfor der er behov for positive indicier i form af en registreret 'fornborg' nær navnet, en interessant sammensætning af navneled o.lign., før *ring* i et givet navn kan foreslås tolket i betydningen 'borg' (jf. Ordbok över svenska språket bd. 22, sp. 2020, Bjorvand & Lindeman 2000:727, Svenskt ortnamnslexikon s. 255).

Ifølge Stefan Brink var *ring* sammen med substantiverne *borg* og *sten* de mest benyttede betegnelser for borganlæg i Sverige i forhistorisk tid (Brink 1997b:414). I den navnemiljøteoretiske litteratur benyttes navneelementet *ring* ikke som søgeord i sig selv, men betragtes som interessant, hvis det optræder inden for formodet centralpladsrelevante navnemiljøer. Det formodes i disse tilfælde at afspejle centralpladskompleksets forsvarsmæssige funktioner.

Også i Danmark optræder ordet *ring* som navneled, og det kan som i Sverige betegne forskellige ringformede fænomener som stensætninger og høje (jf. eksempelvis Jørgensen 1995:232). Der synes ikke umiddelbart at være eksempler på, at navneleddet *ring* er blevet anvendt i betydningen 'borg, forsvarsanlæg'.

Der er ingen indicier på, at navneleddet *ring* har været anvendt i en centralpladsrelevant betydning, når det optræder i Danmark, og det kan dermed heller ikke tillægges centralpladsrelevans her.

***Rinker (*rink)**

Forleddet *Rinka-/Rinke-* tolkes i svenske stednavne som værende et til oldn. *reker* m. svarende fsv. **rinker*. Substantivet **rinker* tolkes som 'mand, kriger' og forekommer som navneled hyppigst i sammensætninger med *-by*. *Rinkaby*-navnene kan iagttages i den østlige del af Sverige med hovedkoncentration i det centrale Uppland (Brink 1999b:425, Svenskt ortnamnslexikon s. 255).

I den navnemiljøteoretiske litteratur tolkes ordet **rinker* som 'kriger', og der formodes at være tale om krigere af højeste rang, som har gjort tjeneste hos konge eller stormand. Det påpeges, at ordet som navneled indgår i genitiv pluralis, og de pågældende stednavne tolkes derfor som udtryk for en tilstedeværelse af flere krigere, eventuelt i form af garnisonsforbund bestående af rinkar. *Rinkaby*'erne henføres i den forbindelse til en gruppe af stednavne på *-by* med personbetegnende forled i genitiv pluralis som *karlar*, *svenner* og **thegnar* (jf. *Karl*, *Sven* og **Thegn*); disse navne formodes at afspejle en tilstedeværelse af faste garnisoner i de pågældende bebyggelser, bestående af krigere af forskellig rang og status (Hellberg 1975:94, 1979:146, 1984a:92, Brink 1997b:423, 1998:298, 312, 1999a:15). Lars Hellberg gør opmærksom på, at mange *Rinkaby*'er forekommer inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer. Da han mener, at navnemiljøerne er udtryk for Svearigets ekspansion og organisering, tolker han dette som et udtryk for, at rinkerne hovedsageligt har været i kongens eller kronens tjeneste. Han mener dog, at navnene i Uppland kan være udtryk for, at rinkerne også har kunnet tjene de enkelte stormænd, da sammenhængen mellem *Rinkaby*'er og navnemiljøer ikke synes at være så entydig her (Hellberg 1984a:92). Stefan Brink benytter derimod tilstedeværelsen af *Rinkaby*'er uden for registrerbare navnemiljøer som et argument for, at stormænd eller elite i yngre jernalder var store jordbesiddere og følgelig kunne tildele deres krigere jord eller gårde i et område. Alternativt menes disse navne at afspejle udstationerede krigere (Brink 1999b:432-433).

Et glda. **rink* svarende til oldn. *reker* formodes også at optræde som navneled i Danmark, og som i Sverige tillægges det betydningen 'mand, kriger'. I de danske stednavne optræder navneleddet i formen *Rinke-/Rynke-*, og det findes sammensat med efterleddene *-by*, *-næs* og *-høj*. Navnet *Rynkeby* optræder fem gange i Danmark (jf. Hald 1933:1-4, Jørgensen 1995:232, 237).

Navneleddet **rink* kan afspejle steder, som har været karakteriseret ved eller af personer med relation til krigerfunktioner, men det er usikkert, hvorvidt der sigtes til professionelle krigere eller til personer, som kun havde sekundære funktioner som sådanne. Dette er selvfølgelig væsentligt for, hvor

snævert navneleddet kan relateres til stormandsmiljøer og centralitet. Der må tages forbehold for, hvor entydigt navneleddet kan relateres til krigersfæren, da **rink* ifølge ovenstående betydningsindhold formodentlig også kan optræde som navneled i den bredere betydning 'mand'.

Personbetegnelsen **rink* kan som navneled afspejle tilstedeværelse af krigere og dermed (indirekte) afspejle elementer som forsvar, militær og kontrol. Der må dog tages højde for, at navneleddet i princippet også kan optræde i den noget bredere betydning 'mand', ligesom det er uvist, hvor snæver relationen mellem rinker og centralpladser eller stormandsmiljøer har været. Personbetegnelsen **rink* tillægges dog sandsynlig centralpladsrelevans, når den optræder som navneled i Danmark.

Sal

Substantivet *sal*, fsv. *sal* m. forekommer som såvel usammensat stednavn som hhv. for- og efterled i svenske stednavne (jf. Ordbok över svenska språket bd. 24, sp. 243, Svenskt ortnamnslexikon s. 267).

Ordet *sal* betyder 'hus med ét rum, (stort) rum', og ordet synes både at blive benyttet i betydningen '(stormand eller fyrstes) gård, halbygning, festsal' og i betydningen 'midlertidigt bosted, bod' (Ordbok över svenska språket bd. 24, sp. 243, Svenskt ortnamnslexikon s. 267). Der synes tidligere at have rådet tilnærmelsesvis enighed om, at ordet *sal* i stednavne har betydet 'fæbod' eller 'høbod, (engs)lade', og at ordet dermed nærmere er identisk med oldn. *sel* 'hus, som er opført til sommerophold i udmarken, sæterbod' end oldn. *salr* 'stort hus med et rum' (Sahlgren 1953:29-31, Hellberg 1967:181-182, 188). Som et argument for denne tolkning fremhæves, at nogle af de navne, der indeholder *sal*, er beliggende på eller tæt ved lerslette, hvilket anses for foreneligt med uopdyrkede udmarksarealer snarere end opdyrkede områder med stormandsbebyggelser (Hellberg 1967:186, Svenskt ortnamnslexikon s. 267). Jan Paul Strid sætter dog spørgsmålstegn ved denne tolkning, og han mener, det bør efterprøves, om nogle af de svenske *sal*-navne i stedet bør tolkes i betydningen 'sal for kultiske sammenkomster, helligdom' (Strid 1999:101). Per Vikstrand fremhæver, at det må være væsentligt at inddrage et navn som *Odens(s)al* (såfremt efterleddet er *sal* og ikke **al*) i en nuanceret diskussion af betydningsindholdet i *sal* (Vikstrand 2004:173-174).

I den navnemiljøteoretiske litteratur tolker Stefan Brink *sal* i betydningen 'etrummet langhus, hal' og fremhæver funktioner som gæstebudshal, festsal, kultsal, repræsentationssal for konge eller høvding mv. Som argument for denne betydning fremhæves, at ordet *sal* benyttes synonymt med ordet *hal* i bl.a. *Beowulf* og *Rigspula*. At salen desuden kan have rummet funktioner af kultisk karakter fremgår af sammensatte *sal*-navne med teofore forled (Brink 1996a:255-256, 1997a:66, 1999a:28-30). Stednavne indeholdende *sal* tolkes dermed som udtryk for stormandsbebyggelser, og hvis et af disse navne forekommer inden for et formodet centralpladsindicerende navnemiljø tolkes navn (og fænomen) som

en samtidig del af denne struktur. Brink fremhæver dog, at betydningsindholdet i stednavnelementet *sal* bør efterprøves (Brink 1999a:49). Lars Hellberg tillægger ikke *sal* centralpladsrelevans (jf. Hellberg 1967:186).

I Danmark optræder *sal* som hhv. usammensat stednavn og som forled i sammensatte stednavne. Navneleddet er hyppigst sammensat med efterled som *-toft(e)*, *-torp* og *-by*. *Sal* optræder som usammensat stednavn i tre (sikre) tilfælde, og i to af disse optræder det i plural form. *Sal* formodes at optræde i knap 15 danske bebyggelsesnavne, og af disse er de tre usammensatte *Sal*-navne de eneste, der har sognestatus. Det kan være vanskeligt at skelne mellem subst. *sal* og eksempelvis substantiverne *selje* 'pil' og *sadel*, såfremt de pågældende navne ikke er tilstrækkelig tidligt overleverede. Ordet kan desuden ikke skelnes fra adjektivet **sal* med betydningen 'bleg, mørk', men her vil den sammensætning, ordet forekommer i, ofte kunne motivere et tolkningsvalg.

Inden for dansk stednavneforskning er betydningsindholdet i navneleddet *sal* også blevet diskuteret. Nogle forskere har fremhævet, at grundbetydningen er 'hus, bygning, midlertidig bolig', men at ordet muligvis kan indgå i stednavne med en mere specialiseret betydning, eller at en mere specifik betydning kan have udviklet sig gennem tiden (La Cour 1915:13, Kousgård Sørensen 1989:12 Rentenaar 1996:177). Hvad angår diskussionen af ordets eventuelt specifikke betydning, synes der at være to hovedretninger i dansk navneforskning, hvoraf den ene fremhæver, at *sal* skal tolkes som 'hedensk helligdom, tempel, kulthus', mens den anden fremhæver, at ordet skal tolkes som 'hal, stormands sædegård, større bygning' (jf. bl.a. Olrik 1909:9, Kristensen 1914-16:120, La Cour 1915:13, Aakjær 1926-27:116, KLN bd. 14 sp. 678, Kousgård Sørensen 1989:13, Jørgensen 2008:243ff). Det er især Snoldelev-stenen, hvor en thul nævnes i relation til stednavnet *Salhauku(m)* (*Salhøje* > *Salløv*), der har haft stor betydning for den sakrale tolkning af navneleddet *sal*. Især tidligere tiders forskning har lagt vægt på thulens formodede sakrale funktioner, og kombinationen af denne personbetegnelse og et stednavn med forleddet *Sal*- har bevirket, at navneleddet gennem tiden hyppigt er blevet tillagt en generel sakral betydning (eksempelvis Olrik 1909:9, Kristensen 1914-16:120). At *sal* optræder som usammensat stednavn fremhæves dog også som et indicium på en sakral betydning (Kousgård Sørensen 1989:12). Tolkningen af *sal* i betydningen 'stormandsgård' synes at have rod bl.a. i navneleddets formodede betydning i det tyske og frankiske område samt i betydningen af oldn. *salr*, der dog eventuelt også kan betegne boliger af mere ydmyg karakter (jf. bl.a. Aakjær 1926-27:116, Kousgård Sørensen 1989:12).

Hvorvidt *sal* som navneled skal tillægges den brede betydning 'bolig' eller en mere specifik betydning i relation til kult og religion eller elitær bebyggelse er usikkert, og det er muligt, at det som navneled betegner fænomener af forskellig karakter. John Kousgård Sørensen og Bent Jørgensen har blandt

andre fremhævet, at den meget brede betydning 'bolig' ikke synes forenelig med ordets optræden som karakteriserende element (forled) i stednavne og i særdeleshed ikke med dets optræden som usammensat stednavn. Der bør derfor ligge en mere specifik betydning i dets anvendelse som navneled (Kousgård Sørensen 1989:12, Jørgensen 2008:243). Hvorvidt karakteren af den bolig, der betegnes, er af elitær eller af sakral funktion er ikke absolut afgørende i forbindelse med navneleddets eventuelle centralpladsrelevans, og det er muligt, at der ikke kan skelnes skarpt mellem disse funktioner. Formodningen om, at *sal* kan betegne en stormandsgård og eventuelt en hal, bevirker, at navneleddet er meget interessant i forbindelse med centralpladsstudier, da det i så fald er et af de bedste bud på et snævert centralpladsrelateret søgeord, udfra den tanke, at elite og magt er den væsentligste forudsætning for centralitet (jf. afsnit 1.2.2.2.).

Navneleddet *sal* kan som navneled betegne et hus af særlig karakter, eventuelt med relation til elite eller religion. Da navneleddet eventuelt også kan betegne en bolig i bredere forstand, er det muligt, at ikke alle stednavne med dette navneled har betegnet centralpladsrelaterede lokaliteter. Der må tages højde for, at navneleddet i sent overleverede navne vanskeligt kan skelnes fra navneled som *selje* og *sadel*, ligesom det falder sammen adjektivet **sal*, der dog ikke forekommer hyppigt som navneled i Danmark. *Sal* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder som navneled i Danmark.

Sked(e)

Et til oldn. *skeið* n. svarende subst. *skede* i betydningen 'løbebane, løb' optræder muligvis i nogle svenske stednavne, blandt andet i det flere gange forekommende stednavn *Skædhvi*. Dette navn er eventuelt et oprindeligt sammensat appellativ fsv. **skædhvi* med efterleddet fsv. *vi* 'hellig plads, kultplads' (jf. Vikstrand 2001:346-362, Svenskt ortnamnslexikon s. 277). Bl.a. Elias Wessén har argumenteret for et kultisk betydningsindhold i dette navneled, og han mener at navnet *Hästske* afspejler kultiske hestevæddeløb og hestekampe med traditioner langt op i tid, men med en oprindelig tilknytning til *Ull*-kulten (Wessén 1921:124-125). Stednavne med navneleddet *sked(e)* kan dog indeholde flere forskellige ord, der lydligt falder sammen, og som det derfor kan være vanskeligt at skelne mellem (Sahlgren 1950:7, Vikstrand 2001:347). Jöran Sahlgren har opponeret mod Wesséns tolkning og har gennem en påvisning af flere forskellige dyrebetegnelser i navne med *-sked(e)* foreslået, at der nærmere er tale om et ord for 'markskel, grænse' end et ord for (kultisk relaterede) væddeløbsbaner (Sahlgren 1950:6, 9). Per Vikstrand nævner flere tolkningsmuligheder, men foretrækker en kultrelateret betydning i navnet *Skædhvi* (Vikstrand 2001:361). I en artikel fra 2005 tolker Elsa Melin generelt navneleddet *sked(e)* som 'vej på ås, bjergryg' med en sekundær betydning 'rågang, grænse' (Melin 2005:22). Melin mener ikke, at subst. *skede*, oldn. *skeið* n., optræder i disse navne, eller at der i øvrigt foreligger kultrelaterede

betydninger. Navnet *Hästske* tolker hun eksempelvis i betydningen ”lättframkomlig väg för hästar” (Melin 2005:20, 22).

Lars Hellberg fremhæver, at **sked* (eller **skæið*) er et relativt almindeligt forekommende kulnavneled, og som argument herfor fremhæver han de flere gange forekommende sammensætninger med *vi* og *barg* (Hellberg 1975:101, 1986a:58). Hellberg anfører dog, at betydningsindholdet er uvist (Hellberg 1975:101).

Et kultrelateret navneled *sked(e)*, herunder et til oldn. *skeið* n. ’løbebane, løb’ svarende substantiv, er ikke registreret som navneled i Danmark.

Skepp (skib)

Substantivet *skepp*, fsv. *skip* n. indeholder betydningen ’båd, større fartøj’ (jf. Ordbok över svenska språket bd. 26, sp. 3773, Bjorvand & Lindeman 2000:795-796). Når *skepp* indgår i stednavne, kan det både sigte til steder med skibe (havne, ladepladser o.lign.), til steder, hvor der blev hentet tømmer til skibsbyggeri, til skibsformede topografiske karakteristika osv. (jf. Svenskt ortnamnslexikon s. 278).

I den navnemiljøteoretiske litteratur inddrages navne indeholdende ordet *skepp* i nogle tilfælde, hvis de optræder inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer. I disse tilfælde foreslås de sat i forbindelse med ledingsvæsenet og tolkes med forsigtighed som udtryk for baser [’bashamnar’] inden for ledingsdistrikterne (Hellberg 1975:98). Det er Lars Hellberg, der fremlægger dette tolkningsforslag, og han mener, at de pågældende navne kan være udtryk for dele af den sømilitære organisation, som har været udlagt i de administrative centralpladser inden for Sveariget.

I Danmark tolkes navneleddet *skib* på samme måde som i Sverige, og det kan dermed både betegne aktiviteter med rigtige skibe, optræde i en sammenlignende betydning eller betegne steder, hvor der er blevet hentet tømmer til skibsbyggeri (jf. Jørgensen 1995:254, Holmberg & Skamby Madsen 1998:204-206).

Navneleddet *skib* kan betegne meget forskellige lokaliteter, og det kan således afspejle generel samfærdsel, landingspladser eller havneanlæg. Dertil kommer, at navneleddet kan betegne fænomener, der ikke kan forbindes med reelle skibsaktiviteter, og at det endvidere har en meget bred dateringsramme. Navneleddet kan afspejle kommunikation, men samfærdsel og kommunikative linjer kan ikke nødvendigvis relateres snævert til centralitet, og det er således nærmere af interesse i forbindelse med generelle kulturhistoriske studier. Det kan selvfølgelig ikke afvises, at nogle navne indeholdende *skib* har betegnet funktioner af central karakter, men dette berettiger ikke til en generel

værdiladning eller særtolkning af navneleddet. Navneleddet *skib* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Skeið

Et til oldn. *skeið* f. 'krigsskib, langskib' svarende runesvensk *skaið* optræder muligvis i nogle svenske stednavne, bl.a. i sammensætninger med *-husa* og *-vik(en)* (jf. Hellberg 1975: 98, Vikstrand 2001:360).

Lars Hellberg relaterer disse navne til ledingsorganisationen, og han tolker dem som udtryk for baser ("bashamnar") inden for ledingsdistrikterne. Hellberg mener, at de pågældende navne kan være udtryk for dele af den sømilitære organisation, som har været udlagt til de administrative centralpladser inden for Sveariget (jf. Hellberg 1975:98, 1978:73, 1984b:137).

Subst. oldn. *skeið*, glda. **skēth*, er overleveret på Tryggevælde-stenen (DR 230) i formen *skaiþ*, hvor det optræder i betydningen 'skibssætning' (jf. Danmarks Runeindskrifter sp. 281-284, Lerche Nielsen 2006:302). I denne betydning optræder ordet muligvis også i stednavnet *Skebjerg*, der forekommer flere steder i Danmark. Som navneled er substantivet dog vanskeligt at skelne fra flere andre ord, bl.a. subst. glda. *skēthi* n. 'grænse' (jf. Kousgård Sørensen 1964:90, Jørgensen 2008:253). Runedansk *skaiþ*, glda. **skēth*, er ikke registreret i betydningen 'langskib, krigsskib' som navneled i Danmark, og det kan således ikke tillægges centralpladsrelevans.

Smed

Substantivet *smed*, fsv. *smidher* m. tillægges generelt betydningen 'smed, håndværker', når det optræder som navneled i svenske stednavne (Svenskt ortnamnslexikon s. 285).

Denne tolkning opretholdes i den navnemiljøteoretiske litteratur, men i en lidt mere værdiladet betydning. Lars Hellberg påpeger, at der synes at være en sammenhæng mellem *smede*-navne og *tuna-*, *husa-* og *husaby*-lokaliteter, og at *smede*-navnene generelt optræder hyppigt inden for navnemiljøer. Da navnemiljøerne anses for at være udtryk for den reelle organisering af bebyggelsen, bevirker det, at navne indeholdende *smed* heller ikke anses for at være tilfældigt forekommende inden for disse eller at afspejle en hvilken som helst smed. Hellberg mener, at navnene afspejler tilstedeværelse af kongelige embedssmede – sandsynligvis våbensmede – inden for navnemiljøerne, og som et argument herfor fremhæver han et anglosaksisk lovskrift fra 600-tallet, hvori kongelige embedssmede omtales. En lignende betydning fremsættes af Stefan Brink, der mener, at smeden i de pågældende navne er udtryk for smeden "par préférence" inden for de enkelte centralpladser (Brink 1996a:241). Det foreslås, at en sådan smed har produceret våben eller kunst- og prestigegenstande. Det er særligt den gentagne forekomst af navnet *Smed(e)by* inden for navnemiljøerne, der har været katalysator for den

navnemiljøteoretiske tolkning af navneleddet *smed*. Navnet *Smed(e)by* tolkes som '(våben)smedens embedsbolig eller -gård' (Hellberg 1975:94-95, 1976:9-10, 1984a:88, Brink 1996a:241-242, 1997a:80).

Navneleddet *smed* optræder hyppigt som forled i danske stednavne, og særligt i mark- og naturbetegnende navne forekommer det i et stort antal. *Smed* tolkes generelt som 'håndværker, smed', når det optræder som navneled i Danmark (jf. Jørgensen 1995:263). Sammensætningen *Smedeby* er påvist i et enkelt tilfælde.

Der er intet i det danske stednavnemateriale, der godtgør, at navneleddet *smed* skal tillægges en værdiladet tolkning med relation til elitære miljøer i yngre jernalder. I Sverige er det bl.a. den gentagne forekomst af *Smedeby*-navne samt den særlige toponymiske kontekst, hvori de hyppigt synes at indgå, der benyttes som argument for at tillægge navneleddet en centralpladsrelevant betydning. Disse forhold er ikke karakteristiske i Danmark. Dertil kommer, at navneleddet har en meget vid dateringsramme, og hovedparten af det meget store antal mark- og naturbetegnede *smede*-navne må betragtes som relativt unge navne. I forbindelse med de *smede*-navne, der kan tilskrives en høj alder er det endvidere væsentligt, at smedehåndværk ikke er snævert relateret til centralpladser og stormandsmiljøer i jernalderens samfund. Ved arkæologiske undersøgelser er det påvist, at håndværksaktiviteter og herunder smedeaktiviteter generelt fremstår som karakteristiske elementer ved yngre jernalders centralpladskomplekser og stormandssæder, men der er ligeledes påvist smedehåndværk på en stor del af de almindelige agrare bebyggelser fra denne tid (jf. afsnit 1.2.2.2.). Navneleddet *smed* kan derfor ikke uden videre tolkes som udtryk for tilstedeværelsen af stormandssæder og centralitet, ligesom det i de fleste tilfælde ikke kan relateres til yngre jernalder.

Navneleddet *smed* har været benyttet i navnedannelser helt frem til nutiden, og hovedparten af de pågældende navne – og særligt det meget store antal marknavne – er relativt unge. Disse navne kan selvfølgelig ikke tillægges centralpladsrelevans. Navneleddet *smed* optræder dog også i gamle navne. Specialiseret håndværk og produktion kategoriseres i centralpladslitteraturen som centrale funktioner, men det kan ikke afgøres, om navneleddet *smed* afspejler specialiserede funktioner eller ej. Det kan selvfølgelig ikke afvises, at enkelte *Smede*-navne har afspejlet smede (og smedehåndværk) med relation til elitære miljøer i jernalderens samfund, men dette berettiger ikke til en generel værdiladning i tolkningen af navneleddets udsagnsværdi. I sandsynligt gamle navne tillægges navneleddet *smed* eventuel centralpladsrelevans.

Snäcka (snekke)

Substantivet *snäcka*, fsv. *snäkkia* f. tillægges generelt betydningen 'mindre fartøj, ledingskib, krigsskib' når det forekommer i svenske stednavne. Ingemar Olsson gør dog opmærksom på, at ordet også kan indgå i stednavne, der sigter til snekkelignende naturformationer eller oldtidsminder i form af skibssætninger (Olsson 1972: 207).

Inden for navnemiljøteorien tillægges navne indeholdende ordet *snäcka* ikke nogen særbetydning i forhold til ovenstående. Navnene inddrages, hvis de optræder inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer, og de fremhæves i så fald som vidnesbyrd om ledingshavne eller eventuelle landingspladser tilknyttet de pågældende centralpladser (Hellberg 1975:98, 1984a:94, 1984b:137).

Også i Danmark tillægges navneleddet *snekke* generelt betydningen 'mindre fartøj, krigsskib, ledingskib'. Det påpeges dog, at *snekke* også kan indgå i navne af mere sammenlignende karakter sigtende til naturformationer eller oldtidsminder med snekkelignende former, og at det i skov- eller rydningsbetegnende navne kan sigte til, at der de pågældende steder er blevet hentet tømmer til skibsbyggeri (Holmberg & Skamby Madsen 1998:204-206). Valget af tolkningsmulighed vil som regel være motiveret af bl.a. beliggenhed i relation til sejlbart vand (hvilket godtgør førstnævnte tolkningsmulighed) eller af sammensætningen, eksempelvis *Stensnekekehojen*, hvor sammensætningen indicerer, at navnet sigter til en skibssætning (Holmberg & Skamby Madsen 1998:205). Ordet *snekke* menes at have været levende i sproget i vikingetid og tidlig middelalder, hvorfor hovedparten af *snekke*-navnene formodes at skulle relateres til denne periode (Holmberg & Skamby Madsen 1998:204).

I flere tværfaglige projekter er *snekke*-navne blevet inddraget med henblik på at afklare, hvilke funktioner disse navne afspejler (jf. Skamby Madsen 1995, Crumlin-Pedersen, Porsmose & Thrane 1996, Holmberg & Skamby Madsen 1998). Det er i disse projekter påvist, at *snekke*-navnene hyppigt ligger lidt tilbager trukket fra kysterne, men ved sejlbare fjorde og åer, der har givet adgang til havet. Ved Fribrødre Å på Falster er der desuden i relation til et *snekke*-navn påvist en form for lokal havneplads med talrige levn efter reparation og vedligehold af skibe fra vikingetid og tidlig middelalder (Skamby Madsen 1995:9, Holmberg & Skamby Madsen 1998:201, 212). Som følge af disse iagttagelser er det blevet foreslået, at navneleddet *snekke* kan afspejle havne med tilknyttede værkstedsaktiviteter til udbedring af skibe, og at havnene eventuelt kan være relateret til ledingsvæsenet og repræsentere havnebaser for ledingsflåden (Skamby Madsen 1995:10, Crumlin-Pedersen, Holmberg & Jørgensen 1996:189-191). Hvis *snekke* som navneled afspejler havne med relation til ledingsflåden, er det naturligvis interessant i forbindelse med samfundets forsvar og organisering i vikingetid og tidlig middelalder. Værkstedsfunktioner kan desuden være relateret til centralitet, men det er dog tvivlsomt,

hvorvidt navnene i særlig grad afspejler områder med centralitet på højt niveau eller områder med en særlig akkumulation af centrale funktioner (jf. Skamby Madsen 1995:8, Crumlin-Pedersen, Holmberg & Jørgensen 1996:189-190, Lund 1996:3-4).

Navneleddet *snekke* kan afspejle havne med værkstedsaktivitet for udbedring af skibe, og i disse tilfælde indikerer de steder med en vis form for central funktion. Hvis der endvidere kan påvises en relation til ledingsvæsenet, er navneleddet af interesse i forbindelse med forsvar, krigsmagt og kontrol i vikingetid og tidlig middelalder. Der må dog tages højde for, at stednavne med ordet *snekke* ikke nødvendigvis afspejler aktiviteter med rigtige skibe, og at nogle af de, der gør, kan afspejle samfærdsel snarere end havne, eksempelvis *Snekkeled* i Bjerge herred på Fyn (Holmberg & Skamby Madsen 1998:217). Navneleddet *snekke* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Stallar (staller)

Substantivet *stallar*, fsv. *stallare* m. betegnede i middelalderen en person, der var ansat hos en konge eller stormand til at holde opsyn med stalde og heste. Betegnelsen blev særligt anvendt om en højtstående person inden for hirden, som også havde ansvar for kongens rejser og var befalingsmand for krigsmagten til lands. I visse områder har betegnelsen indeholdt betydningen 'staldarbejder, hestepasser' (jf. Ordbok över svenska språket bd. 30, sp. 10859, Svenskt ortnamnslexikon s. 291). Ordet synes at optræde som forled i enkelte svenske stednavne.

I den navnemiljøteoretiske litteratur tillægges ordet *stallar* samme betydning som ovenstående. Der er interesse for ordet, når det optræder som navneled grundet dets formodede tilhørsforhold til kongemagten, men Lars Hellberg nævner dog, at navneleddet *stallar* i et par tilfælde ikke synes at sigte til kongelige stallere (Hellberg 1975:95, 107). Som navneled kan ordet dermed afspejle en (eventuel indirekte) tilstedeværelse af konge eller stormand samt dertil knyttede højtstående personer/embedsmænd. Inden for et formodet centralpladsindicerende navnemiljø betragtes navneleddet *stallar* dermed som relevant i forbindelse med elementer som magt og forsvar.

Personbetegnelsen *staller* optræder muligvis som forled i navnet *Stallersø* i Sydslesvig samt i det skånske *Stalleråra* (DSÅ bd. 6 s. 307).

Betegnelsen *staller* menes at være indlånt i det danske sprog i løbet af 1000-tallet, hvilket dermed angiver en terminus post quem for stednavne indeholdende dette navneled. Navnene kan dog være væsentligt yngre (jf. DSÅ bd. 6 s. 307, bd. 8 s. 431). Som nævnt i det ovenstående er en staller i hvert fald i middelalderen en højtstående embedsmand, der kan relateres til funktioner som militær og forsvar. I de få tilfælde, hvor ordet *staller* muligvis optræder som navneled, kan det indicere, at en

person med denne betegnelse har haft besiddelser de pågældende steder, eller på anden måde har været relateret dertil.

Personbetegnelsen *staller* kan afspejle elitær tilstedeværelse, men der må dog tages forbehold for dets usikre identifikation som navneled inden for det danske område. Betegnelsen er desuden indlånt på et relativt sent tidspunkt, og som navneled kan det således tidligst tilskrives sen vikingetid, hvilket betyder, at den kun lige akkurat korresponderer tidsmæssigt med den her relevante periode. Navneleddet *staller* tillægges eventuel centralpladsrelevans, såfremt det optræder i Danmark.

Stav

Substantivet *stav*, fsv. *staver* m. betyder 'stav, kæp, stolpe, stang af træ eller andet materiale (tilskåret eller forarbejdet til forskellige formål)' og kan desuden betegne en grænsepæl, et grænsemærke o. lign. (jf. Bjorvand & Lindeman 2000:852-853, Ordbok över svenska språket bd. 30, sp. 11279-11303 Vikstrand 2001:292). Som navneled forekommer *stav* både som usammensat stednavn og som hhv. for- og efterled. I stednavne formodes *stav* at kunne indgå i flere forskellige betydninger bl.a. sigtende til en grænse eller et grænsemærke, et sømærke, en hellig stav eller sten, en oprejst (rune)sten, en klippevæg o. lign. (KLNMBd. 17, sp. 79-82, Svenskt ortnamnslexikon s. 291, Vikstrand 2001:293).

I skriftlige kilder fremgår det af den sammenhæng, hvori ordene *stav* og *stavgård* indgår, at *stav* formodentlig har kunnet betegne en kultisk genstand, eventuelt en (tildannet) hellig pæl, et gudebillede, og at *stavgård* har betegnet en med stave indhegnet (hellig) plads eller alternativt en indhegnet plads med en eller flere (hellige) stave (KLNMBd. 17, sp. 80-81). På Gotland forekommer *Stavgård* som marknavn i omkring 50 tilfælde, og Ingemar Olsson har påvist, at der i flere tilfælde synes at være en sammenhæng mellem disse navne og de karakteristiske stengrundshuse fra jernalderen. Han foreslår, at *stavgård* har betydet '(plads med) jernalderhusgrund(e)', og at dette har sigtet til et særligt karakteristisk træk ved pladserne, eventuelt i form af palisadelignende indhegninger eller måske de stenstreng, der ligger omkring og indtil husgrundene, og som angiver placeringen af markskel, fægange osv. At *stavgård* i de skriftlige kilder nævnes sammen med pladser af sakral karakter kan ifølge Olsson skyldes, at der i nogle tilfælde sekundært har kunnet knytte sig særlige forestillinger og ritualer til pladser med stengrundshuse og stenstreng, således at de har været at betragte som en form for kultpladser, eventuelt med rod i en slags forfaderkult (Olsson 1976a:101-103, 107-110).

I den navnemiljøteoretiske litteratur tilskrives navneleddet *stav* hyppigst betydningen 'grænsemærke' eller 'gudebillede, hellig stav', men muligheden for flere forskellige tolkninger nævnes (Hellberg 1986a:50, Brink 1990a:478). Lars Hellberg nævner, at konteksten i nogle tilfælde vil kunne motivere valget af tolkning og henviser bl.a. til navnet *Stavby*, som hyppigt forekommer inden for formodet

centralpladsindicerende navnemiljøer. *Stav* vil i disse tilfælde hyppigt blive tillagt et sakralt betydningsindhold (Hellberg 1986a: 57, Brink 1998:310). Navneleddet *stav* tillægges dermed centralpladsrelevans, når det optræder inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer, og det formodes at afspejle religiøse funktioner inden for denne formodede struktur. Alternativt tolkes navneleddet som en grænsemarkering, eventuelt mellem to forskellige administrative enheder, hvilket også betragtes som interessant i forbindelse med studier af centralpladser og den rumlige organisation og udstrækning af disse. Den kontekst, hvori det enkelte navn optræder, benyttes som ekstralingvistisk tolkningsargument, da navneleddet *stav* indeholder flere mulige betydninger.

Navneleddet *stav* optræder relativt hyppigt i det danske område, og det tolkes som regel i betydningen 'pæl, stok', ofte sigtende til indhegninger (lavet af stave) eller mærker af forskellig karakter som grænsemærker, sømærker osv. I skovbetegnende navne kan *stav* desuden afspejle, at der de pågældende steder er blevet hentet materiale til stave (jf. KLNMBd. 17 sp. 83-84, Jørgensen 1995:269-270). *Stav* formodes ikke at optræde i en sakral betydning i det danske stednavnemateriale, og sammensætningen *stangård* er desuden ikke påvist.

Der er ingen indicier på, at navneleddet *stav* har været anvendt i en centralpladsrelevant betydning i Danmark. Der synes ikke i de danske stednavne at være belæg for at tillægge navneleddet et sakralt betydningsindhold, og der er heller ingen iagttagelser af ekstralingvistisk karakter, som indikerer en sådan særbetydning. I betydningen 'grænsemærke' har navneleddet naturligvis en vis relevans i forbindelse med undersøgelser af administrative enheder, men selvom nogle af de navne, som indeholder *stav* i denne betydning, kan tilskrives yngre jernalder, kan der ikke forudsættes en særlig relevans mellem disse navne og områder med centralitet på højt niveau. Navneleddet *stav* kan dermed ikke tillægges centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Sten

Substantivet *sten*, fsv. *stēn* m. optræder relativt ofte i svenske stednavne. Som navneled sigter *sten* hyppigst til karakteristika som eksempelvis større mængder af sten på et givet sted, særligt karakteristiske sten eller stenformationer, større anlæg (gravmonumenter, bygninger osv.) opført af sten mv. I Uppland kan navneleddet *sten* endvidere betyde 'fornborg' (Svenskt ortnamnslexikon s. 292).

Lars Hellberg fremhæver *sten* som et karakteristisk fornborgsbetegnende navneelement i det centralsvenske område, og ifølge Stefan Brink var *sten* sammen med *borg* og *ring* de mest benyttede betegnelser for borganlæg i Sverige i forhistorisk tid (Hellberg 1979:129, Brink 1997b:414). Det er udelukkende når navnelementet *sten* formodes at sigte til en fornborg, at det findes relevant, og det er

dermed en særbetydning i navneelementet snarere end den appellative betydning, der har interesse. Navneelementet *sten* benyttes ikke som søgeord i sig selv, men betragtes som interessant, hvis det optræder inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer. Navneelementet formodes i disse tilfælde at afspejle centralpladskompleksets forsvarsmæssige funktioner.

Navneleddet *sten* sigter i Danmark hyppigst til forekomst af (natur)sten, men navneleddet kan også betegne større anlæg opført i sten, som eksempelvis dysser og jættestuer osv., eller det kan som efterled sigte til særligt karakteristiske sten (jf. Kousgård Sørensen 1964:86-89, Jørgensen 1995:271). Navneleddet *sten* formodes ikke at optræde i betydningen 'borg, forsvarsanlæg' i det danske område.

Der er ingen indicier på, at navneleddet *sten* har været anvendt i en centralpladsrelevant betydning i Danmark, og det kan dermed ikke tillægges centralpladsrelevans, når det optræder her.

Styremán (styr(e)mand)

Lars Hellberg mener, at personbetegnelsen fsv. *styre maþer*, *styremán*, *styríman* m. i løbet af 900-tallet har erstattet et ældre fsv. **styrir* (se nedenstående). Betegnelsen optræder på en runesten i Hedeby (Haddeby-sten 1), der formodes at stamme fra slutningen af 900-tallet (Hellberg 1975:95, 1978:71, 1979:147). Som **styrir* betyder *styremán* 'person, som har ledelsen over fartøj, skibsbefaler, skibsherre', i ældre tider endvidere om 'skibsfører på ledingsskib o. lign., særligt inden for svensk ledingsvæsen om fører af skibslavets fartøj og tillige skibslavets styrmand' (jf. Ordbok över svenska språket bd. 31, sp. 13527-13528).

Ifølge Hellberg optræder betegnelsen *styremán* som forled i et par svenske stednavne. Han foreslår, at stednavnene afspejler lokaliteter, hvor ledingsskibenes befalingsmænd havde deres hovedkvarterer inden for de givne distrikter, og hvor de eventuelt også udøvede de retslige funktioner, som den sømilitære speciallov tillod dem (Hellberg 1979:147). Som navneled tillægges *styremán* dermed relevans i forbindelse med tilstedeværelsen af forsvar og militær, ligesom det afspejler tilstedeværelsen af højtstående personer (/embedsmænd) i det pågældende område.

Personbetegnelsen *styr(e)mand* er ikke registreret som navneled i middelalderligt overleverede stednavne i Danmark. Et mindre antal stednavne med forleddet *Styrmand-* er sent overleverede, og kan ikke med rimelighed relateres til hverken yngre jernalder eller ledingsvæsen. Navneleddet *styrmand* tillægges derfor ikke centralpladsrelevans i danske stednavne.

***Styrir**

Det oldn. substantiv *styrir* m. 'skibsstyrer' findes overleveret i den poetiske Edda og i den ældre skjaldedigtning. Et tilsvarende fsv. **styrir* er ikke direkte overleveret, men menes at være overleveret indirekte i nogle svenske stednavne (Svenskt ortnamnslexikon s. 301).

I den navnemiljøteoretiske litteratur tillægges personbetegnelsen **styrir* betydningen 'skibshøvding, befalingsmand på skib' o. lign., hvilket svarer til den betydning, der generelt tilskrives titlen. Lars Hellberg mener, at **styrir* optræder som forled i flere svenske stednavne. Navnene har ifølge Hellberg en kystbunden beliggenhed, og dette samt en tilsyneladende sammenhæng mellem **styrir*- og *böte*-navne bruges som argument for betegnelsens tilhørsforhold til den sømilitære organisation (Hellberg 1975:95, 1979:147). Hellberg mener endvidere, at spredningen af navneleddet **styrir* uden for Mälaramrådet og Närke er foregået som følge af kulturel og politisk indflydelse fra disse områder i løbet af vendetid (Hellberg 1978:72). Som navneled tillægges **styrir* dermed relevans for forsvar og militær, ligesom det menes at afspejle en tilstedeværelse af højtstående personer (embedsmænd) i de pågældende områder samt spredning af kulturel og politisk indflydelse fra sveariget.

Personbetegnelsen **styrir* er ikke sikkert påvist som navneled i Danmark, men det må betragtes som en formel tolkningsmulighed i navnet *Styresholm* (MB 1683 Styrisholm) på Samsø, der dog i Danmarks Stednavne tolkes som et muligt **Styrhøjsholm* (jf. DS bd 1 s. 45). Navnet er imidlertid sent overleveret. Det har ikke været muligt at gennemgå det danske navnemateriale for flere eventuelle eksempler på et formelt muligt **styrir*. Personbetegnelsen **styrir* tillægges eventuel centralpladsrelevans, såfremt den kan påvises som navneled i Danmark.

Stämma (stævne)

Substantivet *stämma*, fsv. *stämna* f. '(til bestemt tid og sted fastsat) sammenkomst, møde' menes at optræde som navneled i enkelte svenske stednavne (jf. Ordbok över svenska språket bd. 32, sp. 14044-14046, Vikstrand 2001:184).

Lars Hellberg mener, at ordet *stämma* indgår som efterled i det sammensatte stednavn *Ullstämma*, og at navnet dermed sigter til en plads for sammenkomster. Han fremhæver bl.a. navnet som indicium på, at tingpladserne i hedensk tid har kunnet vies til Ull i kraft af dennes rolle som retssikkerhedens og tingfredens garant (Hellberg 1986a:51). Navneleddet *stämma* kan betegne en form for samlingspladser, og det kan altså ifølge Hellberg desuden være tingpladsindicerende.

Per Vikstrand fremhæver, at ordet fsv. *stäm(p)na* i middelalderen har haft to forskellige betydninger. Ud over den ovennævnte kunne ordet også betyde 'dæmning' ['stämmande, fördämning'], og han mener,

det er usikkert hvilken præcis betydning, der ligger i det sammensatte stednavn *Ullstämna* (Vikstrand 2001:186).

Ordet *stævne* optræder bl.a. i navne som *Stævnebjerg* og *Stævn(e)høj* i Danmark. Disse navne er hyppigt overleverede som marknavne, og de formodes generelt at sigte til landsbystævner og i hovedsagen at betegne de steder, hvor stævnerne er blevet afholdt (Hald 1966:40-41, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:71, 75). Navnet *Stævnsbøj* er blevet fremhævet som navn på et herredsting, men ifølge Kristian Hald er forleddet i dette navn ikke ordet *stævne*, men snarere ordet *stævn* i betydningen 'fremspring' (jf. Hald 1966:41). Navneleddet *stævne* er ikke sammensat med sakrale navneled i det danske område, og det synes generelt at betegne bystævner inden for de enkelte landsbyer. Navneleddet synes dermed ikke at afspejle centralitet på andet plan end som samlingssted på landsbyniveau. Det må endvidere betragtes som usikkert, hvor langt tilbage i tid disse navne kan føres.

Der er ingen indicier på, at navneleddet *stævne* er blevet anvendt i en centralpladsrelevant betydning i Danmark, og det kan dermed ikke tilægges centralpladsrelevans, når det optræder her.

Svea

Folkebetegnelsen *svea* formodes at optræde som navneled i enkelte tilfælde. Det må antages, at disse navne er opstået som følge af en tilstedeværelse af en eller flere sveere de pågældende steder, men Lars Hellberg betragter endvidere navnene som udtryk for decideret kolonisering. Eksempelvis *Svesing* i Slesvig formodes at vise, at "...svearna i något forntidsskede har deltagit i koloniseringen av detta område, som efter anglernas och juternas överflyttning till England ca 450 och senare torde ha legat ganska öde" (Hellberg 1979:152). Da Hellberg i særdeleshed kæder de karakteristiske navnemiljøer sammen med udbredelsen af Sveariget og formoder, at de afspejler strukturen og organiseringen inden for riget samt afspejler rigets erobrede områder, er navneelementet *svea* naturligvis af interesse. Forekomsten af dette navneelement betragtes som vidnesbyrd om, at de pågældende områder har været under Svearigets magt eller kulturelle indflydelse, og det formodes følgelig at kunne indicere forekomsten af øvrige centralpladsindicerende navneelementer. Det er hovedsageligt Lars Hellberg, der tillægger navneelementet *svea* relevans i forbindelse med navnemiljøundersøgelser, da andre forskere med dette fokus ikke på samme måde relaterer navnemiljøerne til Sveariget alene.

Folkebetegnelsen *Svea* kan ikke tillægges centralpladsrelevans, når den optræder som navneled i Danmark.

Sven (svend)

Substantivet *sven*, fsv. *svēn* m. tolkes generelt i betydningen 'yngling, (ung) tjener, væbner', når det forekommer i svenske stednavne. Ordet er hyppigt sammensat med efterleddet *-by* (jf. Bjorvand & Lindeman 2000:884, Svenskt ortnamnslexikon s. 160, 305).

Flere forskere sammenstiller de relativt hyppigt forekommende *Svenneby*-navne med navne som *Karlaby*, *Rinkaby* og *Tegneby* (jf. *Karl*, **Rink* og **Thegn*), da denne gruppe af *by*-navne alle indeholder personbetegnelser i genitiv pluralis. Dette har fået nogle forskere til at tolke forleddene i de pågældende navne som udtryk for forskellige kategorier eller grupperinger af mænd og som afspejlende forskellige rang- eller aldersklasser. Det formodes, at personbetegnelsen har indgået i stednavne i en særbetydning, og det nævnes i den forbindelse, at ordet i den senere middelalder kunne betegne en stormands væbner (Hellquist 1918:76-77, Lindroth 1946:89-90). Gruppen af stednavne med personbetegnelser i genitiv pluralis formodes at være udtryk for et klasseinddelt samfund på tidspunktet for navnenes dannelse, angiveligt i forhistorisk tid (jf. Lindroth 1946:89). I opposition hertil mener Jöran Sahlgren, at personbetegnelser kan have været brugt som øgenavne om indbyggere i givne bebyggelser, og at disse øgenavne siden kan være anvendt i dannelsen af de pågældende bebyggelsers navne. Han mener desuden, at det er usikkert at sammenstille navnene, da der ikke er vished for deres samtidighed (Sahlgren 1918b:182-183).

I den navnemiljøteoretiske litteratur tolkes navne indeholdende personbetegnelsen *sven* i genitiv pluralis som afspejlende krigere eller hirdsmænd, og navnene menes dermed at være udtryk for tilstedeværelsen af en form for hird eller såkaldt faste garnisonsforbund på stederne (Hellberg 1975:94, 1979:128, Brink 1997a: 69, 1999a:15). Som en del af argumentationen herfor fremhæver Lars Hellberg, at svende i senmiddelalderlige kilder beskrives som hørende under en herremand, en biskop, en foged eller en aristokrat, og at de udgjorde dennes følge (Hellberg 1984a:101).

Personbetegnelsen *svend* tolkes i betydningen 'fri mand i andens tjeneste', når det optræder som navneled i Danmark (jf. Jørgensen 1995:281). Navneleddet optræder hyppigst i genitiv singularis, men plurale former forekommer dog også. Sætningskonstruktionen *Svenneby* synes at optræde i et enkelt tilfælde inden for det danske område. Der kan kun vanskeligt skelnes mellem personbetegnelsen *svend* i genitiv singularis og personnavnet *Svend* (jf. bl.a. Jørgensen 1995:281).

I Danmark synes der ikke umiddelbart at være indicier på, at navneleddet *svend* indeholder en særbetydning med relation til krigerfunktioner. Det er først og fremmest de mange *Svenneby*-navne og parallellerne til det meget store antal *-by*-navne med personbetegnelser i genitiv pluralis, der i Sverige benyttes som argument for denne særbetydning. Dette mønster optræder ikke i det danske

stednavnemateriale, og navneleddet bør derfor tolkes inden for rammen af dets leksikale betydningsindhold. Som frie mænd i tjeneste kan svende naturligvis have været relaterede til stormænd eller konger, men der er ingen holdepunkter for en eventuel relation af den karakter, når personbetegnelsen optræder som navneled.

Der synes ikke i Danmark at være basis for at tillægge personbetegnelsen en særbetydning med relation til krigerfunktioner, og som fri mand i en andens tjeneste kan en svend have været relateret til personer af meget forskellig rang. Det kan selvfølgelig ikke afvises, at nogle svende har været relaterede til personer af endog meget høj rang, men at muligheden for en sådan relation foreligger, bør ikke påvirke den generelle tolkning som personbetegnelsen tillægges. Der må i forbindelse med undersøgelser, der inkluderer navneleddet *svend*, også tages højde for dets brede dateringsramme samt den til tider vanskelige skelnen mellem personbetegnelsen og det hermed identiske personnavn. Navneleddet *svend* har eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

***Thegn**

I et antal svenske stednavne med forleddet *Tegne-/Tegna-* tolkes forleddet som værende et til oldn. *þegn* m. svarende fsv. **thegn*. Oldn. *þegn* er overleveret i betydninger som 'fribåren mand, mand i almindelighed' og som 'mænd, der hører sammen eller hører til en enkelt (som deres leder)' – af sidstnævnte kan en eventuel betydning 'undersåt' være opstået (Lexicon poeticum s. 636). Som navneled tolkes **thegn* generelt i betydningen 'fri mand, kriger', og det forekommer hyppigst sammensat med *-by* (Svenskt ortnamnslexikon s. 316).

Inden for navnemiljøteorien tolkes **thegn* som 'kriger', eventuelt en kriger med funktion som hirdsmand eller huskarl. Det påpeges, at ordet indgår som navneled i genitiv pluralis, hvorfor de pågældende navne tolkes som udtryk for tilstedeværelse af flere krigere, formodentlig i form af en hird eller hvad Lars Hellberg betegner som en fast garnison (Hellberg 1975:94, Brink 1997a:80, 1999a:15). *Thegnaby*'erne henføres til gruppen af stednavne på *-by* med personbetegnelser i genitiv pluralis (jf. *Karl*, **Rink* og *Sven*), som alle formodes at afspejle faste garnisoner bestående af krigere af forskellig rang og status. Forekommer navneleddet inden for centralpladsindicerende navnemiljøer betragtes det som vidnesbyrd om centralpladskompleksets militære og forsvarsmæssige funktioner.

Personbetegnelsen *thegn* er ikke registreret som navneled i Danmark.

Thor

Gudenavnet *Thor* optræder som forled i et relativt stort antal svenske stednavne, og det er blandt de mest velrepræsenterede gudenavne i det svenske stednavnemateriale. Som navneled er *Thor* ofte

sammensat med naturbetegnelser, og blandt disse er *-lund* og *-åker* de hyppigste. Variationen i efterled synes dog at være temmelig stor, og omfatter bl.a. *-berg*, *-bro*, *-eke*, *-harg*, *-landet*, *-myra*, *-näs*, *-sjö*, *-säter*, *-tuna*, *-vad*, *-vi*, *-ö* og *-ås* (jf. Hellberg 1979:128, Brink 1998:314, Vikstrand 2001:142-144, 150, Svenskt ortnamnslexikon s. 323-324). Per Vikstrand gør opmærksom på, at det i navne med efterled som *-säter* og *-sjö* kan være vanskeligt at adskille *Thor* fra adjektivet *torr* 'tør' og adjektivet fsv. **tordh* 'smuds, dynd', og at det tillige kan være vanskeligt at adskille gudenavnet fra personnavne som *Thorir* og *Thorsten* i ældre overleverede stednavne samt personnavnet *Tor* i stednavne, der er sent overleverede (Vikstrand 2001:143-144, 159).

I den navnemiljøteoretiske litteratur benyttes gudenavnet *Thor* som søgeord på linje med de øvrige hedenske gudenavne, der optræder i det svenske stednavnemateriale. Forekommer det inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer tolkes det som en del af denne struktur og anses for at afspejle religiøse funktioner inden for centralpladskomplekset.

Også i Danmark er *Thor* blandt de gudenavne, der hyppigst optræder som navneled. Det er oftest sammensat med naturbetegnende efterled som *-lund*, *-høj* og *-sø*, og det optræder desuden i sammensætninger med *-ager*. Der kendes derimod ikke sikre eksempler på, at *Thor* i danske stednavne er sammensat med kultpladsindicerende efterled som *-vi*, *-hargh*, *-hylla* osv., men det er muligt, at det optræder i det flere gange forekommende *Torsted* (jf. Hald 1965:250, Kousgård Sørensen 1992:235). I sidstnævnte kan det dog ikke afvises, at forleddet i stedet er personnavnet *Thorir* eller den til grund herfor liggende hedenske præstebetegnelse **thorir* (jf. Jørgensen 1995:302). Som det er tilfældet i de svenske stednavne, kan det også i de danske være vanskeligt at skelne mellem gudennavnet *Thor* og de personnavne samt den præstebetegnelse, hvori gudennavnet indgår (jf. Kousgård Sørensen 1992:235, Jørgensen 1995:301-302).

Gudenavnet *Thor* må på linje med de øvrige hedenske gudenavne, når de optræder i stednavne, afspejle steder, der er viet til de pågældende guder. Det er nærliggende at betragte sakrale stednavne som afspejlende pladser, hvor kultiske aktiviteter har fundet sted og dermed som pladser med centrale funktioner. Der må dog tages højde for, at sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig funktion og karakter.

Gudenavnet *Thor* afspejler som navneled steder, der har været viet til den pågældende gud, og dermed steder, som har relevans i forbindelse med førkristen kult og religion. Det kan dog ikke forudsættes, at de pågældende lokaliteter har dannet ramme for egentlig kultudøvelse og dermed centrale funktioner, idet sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig karakter. Der må endvidere

tages højde for, at det i nogle stednavne kan være vanskeligt at skelne mellem gudenavnet *Thor* og andre navneled. *Thor* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder som navneled i Danmark.

Thul

I den norrøne litteratur fremstår titlen *thul*, oldn. *pulr* m. som betegnelse for en person, som er taler eller vismand, ofte med poetiske og/eller magiske evner (Lexicon poeticum s. 649-650, Poole 2005:545-546). Personbetegnelsen *thul* er overleveret på en dansk runesten fra det 9. årh. (Snoldelev-stenen), mens *thul* på to svenske runesten fra det 11. årh. synes at fungere som personnavn (Poole 2005:544).

I den navnemiljøteoretiske litteratur fremhæves stednavnet *Torsåker* (1348 *Thymlsakir*, 1351 *Thymlsakre*, 1409 *Thmsaker*, 1435 *thylsaker*), som indeholdende personbetegnelsen *thul* (Brink 1997b:430). Med henvisning til andre forskeres arbejde fastslår Stefan Brink, at den fremmeste funktion for en *thul* har været at tale, men at det er uvist, hvorvidt der har været tale om en skjald, recitator, hedensk præst, gejstlig taler, verdslig bygdehøvding eller en form for vismand (Brink 1996a:256-257, 1999a:29). Under alle omstændigheder fremstår personbetegnelsen *thul* som forbundet med rang og prestige, og et eventuelt stednavn indeholdende denne betegnelse formodes følgelig at afspejle høj social status.

Tidligere forskning har argumenteret for tilstedeværelsen af personbetegnelsen *thul* i et relativt stort antal danske stednavne med forleddene *Tulle(s)-*, *Tolle(s)-*, *Tul(s)-* og *Tol(s)-* (Kousgård Sørensen 1957:97). En stor del af disse tolkninger er dog blevet tilbagevist af John Kousgård Sørensen på basis af grammatiske og lydhistoriske argumenter. Kousgård Sørensen fremhæver, at der rent formelt er mulighed for, at personbetegnelsen *thul* forekommer i enkelte stednavne med forleddet *Tulle-*, men at tolkningen er usikker, og at mulighederne for andre forledstolkninger i form af personnavne og appellativer er mange (Kousgård Sørensen 1957:116, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:123).

Hvad enten personbetegnelsen *thul* skal relateres til den sakrale eller profane sfære, så afspejler den som navneled samfundets øvre elite og dermed indirekte magt og eventuelt politisk ledelse. Der må tages højde for den vanskelige identifikation af *thul* i danske stednavne, som betyder, at personbetegnelsen er en formel tolkningsmulighed i nogle navne, men at den til gengæld ikke er sikkert identificeret. Da personbetegnelsen *thul* repræsenterer elite og eventuel politisk ledelse, tillægges den sandsynlig centralpladsrelevans, såfremt den kan påvises i danske stednavne.

Ting

Substantivet *ting*, fsv. *þing* n. indeholder betydningen 'sammenkomst, (rets)møde, (rets)sag, retsforhandling, retsinstans' (jf. Bjorvand & Lindeman 2000:940). Ordet optræder hyppigt som stednavneled, og navnene sigter enten til regulære tingsteder eller steder nær ved eller på vejen til et tingsted.

I den navnemiljøteoretiske litteratur tillægges *ting* som navneled samme betydning som ovenstående. Optræder der et stednavn med dette navneled inden for et formodet centralpladsindicerende navnemiljø foreslås det som en del af denne struktur, og det pågældende navn tolkes med forsigtighed som udtryk for centralpladskompleksets juridiske funktion. Dette til trods for at datering af *ting*-navne generelt er vanskelig og usikker, hvilket dog også påpeges (jf. Brink 1998:304, 1999b:426).

I Danmark optræder *ting* hyppigt som navneled. Som i Sverige kan *ting* som navneled betegne regulære tingsteder, men det kan også angive beliggenhed nær tingsteder eller færdselslinjer mod disse. Nogle *ting*-navne kan endvidere være opstået som følge af folkelige overleveringer (jf. Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:71-74, Jørgensen 1995:296). Det kan dermed langt fra altid forudsættes, at navneleddet er direkte tingpladsbetegnende. Navneleddet optræder både i mark- og naturnavne samt i (semantisk sekundære) bebyggelsesnavne.

Navneleddet *ting* har en meget bred dateringsramme, og hovedparten af de stednavne, hvori navneleddet indgår, kan sandsynligvis ikke relateres til forhold i yngre jernalder. Dertil kommer, at der gennem tiden er foregået flytninger af tingsteder, og antallet af tingpladsindicerende navne inden for et givet område, kan dermed ikke betragtes som afspejlende antallet af samtidige strukturer (jf. Holmberg 1974:33-35). I tilfælde, hvor navneleddet *ting* indgår i gamle stednavne, er det på linje med navneleddet *mål* (jf. nedenstående) af interesse som indicium på retslig udøvelse. Retslig udøvelse anses for at være en væsentlig samfunds bærende funktion, og der findes endvidere en lang tradition for at betragte religiøs og retslig udøvelse som relativt tæt forbundne funktioner. Steder, hvor retslig udøvelse har fundet sted, er i sagens natur centrale pladser, idet de har haft en central og samlende funktion for en større gruppe af mennesker. Den geografiske rækkevidde af de enkelte pladser funktion har dog varieret.

Ting kan som navneled betegne reelle tingsteder, og idet retsudøvelse er en central funktion, må pladser af denne karakter grundlæggende anses for centrale. Der må tages forbehold for, at navneleddet ikke i alle tilfælde angiver selve tingstedet, men eksempelvis en vej mod et sådant, og i disse tilfælde har de selvfølgelig ingen direkte relevans i forbindelse med centralitet. Der må endvidere tages højde for navneleddet brede dateringsramme, og i forhold til den hyppighed, hvormed det optræder i Danmark, vil det relativt sjældent kunne tilskrives yngre jernalder. Da subst. *ting* grundlæggende betegner en central funktion i samfundet, tillægges navneleddet *ting* sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder i førmiddelalderlige navne. Der må dog skelnes mellem direkte og indirekte tingstedsindicerende navne.

Tuna (tun(e))

Substantivet *tun*, oldn. *tún* n., optræder relativt hyppigt i nordiske stednavne. Ordet har oprindeligt betydet 'indhegning, gærde', men har med tiden udviklet sig til også at betegne det indhegnede område. Ordet optræder i den (for neutrale substantiver) uventede plurale form *tuna* i ca. 120 svenske stednavne, hvoraf en stor del består af det usammensatte *Tuna*. Det geografiske tyngdepunkt for disse navne ligger i det centralsvenske område (Svenskt ortnamnslexikon s. 329). Der har gennem tiden været mange diskussioner om betydningen af navneleddet *tuna*, men de fleste forskere er dog enige om, at det i forhold til navneleddet *tun* indeholder en eller anden særbetydning. Denne holdning skyldes, at *tuna*-navnene synes at udvise nogle særlige karakteristika, bl.a. ved det store antal usammensatte navne, et relativt stort antal indbyggerbetegnende samt teofore forled i de sammensatte navne, en hyppig central beliggenhed inden for bygder og interessante toponymiske kontekster, en relativt hyppig placering nær rige jernalderfund og fortidsminder osv. (refereret hos Olsson 1976b, Elmevik 1996, Svenskt ortnamnslexikon s. 329). Blandt nogle af tolkningsforslagene er, at *tuna* har betydet 'gård', og at de usammensatte *Tuna*-navne følgelig har betydet "gården *par preference*" – eventuelt som særlig centralpladsbetegnelse for den dominerende gård i et område eller alternativt som betegnelse for den eneste gård inden for et mindre, afgrænset område (Elmevik 1996:53). Blandt tolkningsforslagene er også, at *tuna*-navnene har betegnet kultpladser eller handelspladser (eventuelt centralpladser for fjernhandel), eller at de har stået i forbindelse med ledingsvæsenet (refereret hos Olsson 1976:71). Karl Axel Holmberg har som en af de få forsøgt at nedtone *tuna*-navnenes særbetydning; på grundlag af en gennemgang af de enkelte *tuna*-navne samt det arkæologiske og historiske kildemateriale mener han ikke, at der er basis for at tillægge navneleddet *tuna* et generelt specialiseret betydningsindhold, men at det istedet skal tolkes i den appellative betydning 'indhegning' eller 'det indhegnede område' (Holmberg 1969:271-280). Holmbergs arbejde er blevet kritiseret fra flere sider, bl.a. for en manglende hensyntagen til de særlige karakteristika, som navnetypen overordnet udviser, samt for at afvise den toponymiske kontekst som tolkningsargument (Andersson 1968:122-124, Olsson 1976:72-74). Thorsten Andersson fremhæver, at *tuna*-navnene ikke nødvendigvis udgør en homogen gruppe, og at navneleddet bl.a. kan betegne indhegninger til husdyr, gårdspladser, kultpladser og administrative centre (Andersson 1968:111, 122-124).

I den navnemiljøteoretiske litteratur antages det, at *tuna*-navnene afspejler stormandsbebyggelser eller administrative centralpladser. Lars Hellberg påpeger, at *tuna*-bebyggelser optræder centralt inden for formodede centralpladsindicerende navnemiljøer, og at de gør det så hyppigt, at det plurale navneled *tuna* med tiden har fået status som en decideret term for en statslig centralplads (Hellberg 1984a:91-92). Hellberg mener desuden, at de ældste *tuna*-navne skal dateres til yngre romersk jernalder,

og at de i Mälaramrådet næppe er meget yngre (Hellberg 1975:109-110, 1979:128, 1984a:92, 1984b:137). Stefan Brink mener også, at navneleddet *tuna* indicerer magt og myndighed, men han mener ikke, at *tuna*-navnene er så entydigt relateret til centralmagten som fremhævet af Hellberg. Brink mener, at nogle *tuna*-navne kan repræsentere stormandsbebyggelser for storbønder, høvdinge eller småkonger, mens andre kan afspejle centrale bebyggelser inden for administrative distrikter eller naturgroede lande (Brink 1996a:264, 1999a:35). Per Vikstrand foreslår derimod, at navneleddet *tuna* muligvis kan modsvare det græske *temenos*, dvs. et indhegnet, helligt område, og at *tuna* dermed skal betragtes som et sakralt navneled, der ikke kun i sakrale sammensætninger, men også i sig selv kan sigte til kultpladser (Vikstrand 2000:221). Flere forskere har ment, at *tuna* er kultpladsbetegnende – en tanke, der dog afvises af Hellberg, som bl.a. påpeger, at plural form ikke kendetegner kultpladsbetegnende navneled (Hellberg 1986a:52). Inden for navnemiljøteorien betragtes *tuna* overordnet som et af de mest kvalificerede søgeord til afsøgning efter centralpladsindicerende navnemiljøer, da det formodes at afspejle magt, administration og/eller eventuelt tillige kultudøvelse. Da navneleddet formodes at repræsentere den centrale bebyggelse inden for et givet centralpladskompleks, administrativt distrikt eller lignende, er det et naturligt udgangspunkt for afsøgning efter andre formodede centralpladsindicerende stednavne i de pågældende områder.

I Danmark optræder den særlige plurale form af *tun* i hhv. det usammensatte herreds- og bebyggelsesnavn *Tune* og marknavnet *Tunemose* i Østsjælland. Derudover optræder *tun* i singularis som efterled i et mindre antal jyske navne. Navneleddet *tun* tillægges generelt betydningen 'indhegning', når det optræder i danske stednavne (jf. Hald 1965:72-73, Jørgensen 1995:307, 2007:114-116).

Der synes ikke umiddelbart at være belæg for en særtolkning af *tun*, når det optræder i danske stednavne (jf. Hald 1965:73). I Sverige tillægges navneleddet kun særbetydning, når det optræder i formen *tuna*, hvilket bl.a. skyldes den særlige plurale form, karakteren af de sammensatte navne samt iagttagelser af en gentagen forekomst af statusindicerende fortidsminder, arkæologiske fund og formodet centralpladsindicerende stednavne i områderne omkring *tuna*-navne. I Danmark synes der kun at forekomme to navne, der med henblik på den grammatiske form kan relateres til de svenske *Tuna*-navne. I et enkelt af de jyske *tun*-navne, *Vitten*, tolkes forleddet som substantivet *vi* 'hedensk helligdom', men forleddene i de øvrige jyske *tun*-navne synes ikke generelt at understøtte, at navneleddet tillægges en særbetydning. Der er endvidere ikke iagttagelser af ekstralingvistisk karakter, der kan danne basis for en generel særtolkning af navneleddet, ligesom der heller ikke er påvist særlige toponymiske miljøer omkring de pågældende navne. De væsentligste argumenter for at tillægge *tuna* en særtolkning i Sverige er dermed ikke tilstede i det danske materiale, og navneleddet bør derfor ikke i Danmark tillægges en

tolkning, der rækker ud over ordets leksikale betydning. Det er muligt, at det sjællandske *Tune* (og måske *Tunemose*) skal relateres til de svenske *tuna*-navne snarere end til de jyske *tun*-navne, men om dette i så fald har relevans for det betydningsindhold, navnene kan tillægges, er usikkert (jf. Jørgensen 2007:114-116).

Der er ingen umiddelbare indicier på, at navneleddet *tun* har været anvendt i en centralpladsrelevant betydning i Danmark. Det er muligt, at *Tune* og *Tunemose* ikke kan sammenstilles med de jyske navne med efterleddet *-tun*, men dette er usikkert. De gentagne mønstre og den toponymiske og ekstralingvistiske kontekst, der tilsyneladende er karakteristisk vedrørende navneleddet *tuna* i Sverige, er ikke umiddelbart påvist i Danmark, og den tolkning, som navneleddet tillægges i Sverige, kan derfor ikke uden videre overføres til det danske område. Navneleddet *tun(e)* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark, men undersøgelser af navneleddets karakteristika i Danmark ville være af interesse.

Ull

Et til det oldn. gudenavn *Ullr* svarende fsv. *Ull* er ikke direkte belagt i det fornsvenske sprog, men formodes at indgå som forled i en række svenske stednavne. Navneleddet er kraftigst repræsenteret i det østsvenske område, og særlig karakteristisk er sammensætningen *Ull(e)vi*. Af øvrige efterledstyper er bl.a. *-lund*, *-åker*, *-berg(a)* og *-tuna* (jf. Vikstrand 2001:166, 168-169). I nogle stednavne på *Ull-* kan det være vanskeligt at afgøre, hvorvidt der er tale om gudenavnet *Ull*, det bag gudenavnet liggende appellativ *ull* 'glans', mandsnavnet fsv. **Ulle* eller eventuelt et formodet vanddragsbetegnende **Ull-* med betydningen 'vælde, flyde, strømme' etc. (Vikstrand 2001:167,175-176). Som navneled optræder gudenavnet *Ull* inden for gamle bygder og til tider med en central placering i forhold til *Tuna*-bebyggelser. Centralitet synes dog ikke at være kendetegnende ved alle *Ull*-navne (Vikstrand 2001:166,188-189).

I den navnemiljøteoretiske litteratur benyttes gudenavnet *Ull* som søgeord på linje med de øvrige hedenske gudenavne. Forekommer det inden for et formodet centralpladsindicerende navnemiljø tolkes det som en del af denne struktur, og anses for at afspejle de religiøse funktioner inden for centralpladskomplekset. Da *Ull*-navnenes geografiske tyngdepunkt ligger i det østsvenske område opfatter Lars Hellberg dyrkelsen af *Ull* som særligt knyttet til Sveariget. Optræder det som navneled i andre områder, benyttes det som vidnesbyrd om, at et givet område har været koloniseret eller under indflydelse af Sveariget (Hellberg 1979:129).

Gudenavnet *Ull* synes ikke at være registreret som navneled i Danmark. Enkelte steder anføres det dog som en formelt mulig forledstolkning i sogne- og herredsnavnet *Ulfborg*, men tolkningen er omdiskuteret, og forleddet tolkes almindeligvis som substantivet *uld* (jf. Hald 1965:93, DS bd. 17.2 s. 379-380, Jørgensen 1995:314, Albøge 2000:123).

***Ullargudhi**

Lars Hellberg mener, at en hedensk præstebetegnelse fsv. **Ullargudhi* indgår i det upplandske stednavn *Ullbolsta* (Hellberg 1986a:64). Efterleddet i dette navn er *-bolstad*, fsv. *-bolstadher* m., og selvom forleddet rent formelt kan være en genitivform af gudenavnet *Ull*, mener Hellberg ikke, at denne tolkning er sandsynlig. Hellberg foreslår i stedet, at *Ullbolsta* er en ellipse af et oprindeligt **Ullarguða-bolstaðr*. Dermed tolker han navnet som ”Ullgodens [Ull-præstens] bolstad”, og han mener, det må afspejle tilstedeværelsen af en form for hedensk præstegård (Hellberg 1986a:63). Navnet har dermed både interesse i forhold til jernalderens religion og samfundsstruktur, da det ifølge Hellbergs tolkning indicerer et specialiseret præsteskab.

Der råder tilsyneladende ikke helt enighed om Hellbergs tolkning af *Ullbolsta*. I hvert fald fremlægger Karin Calissendorff ikke en egentlig tolkning af navnet i *Ortnamn i Uppland*, men nøjes med at fastslå, at navnet synes at være relateret til den gamle kult (Calissendorff 1986:62).

En eventuel hedensk præstebetegnelse **ullargudhi* er ikke registreret som navneled i Danmark.

Vall (wall)

Ordet *vall* betyder ’slette, græsbevokset mark’ og forekommer både som usammensat stednavn og som henholdsvis for- og efterled i sammensatte stednavne (jf. Svenskt ortnamnslexikon s. 324, 341).

Folke Hedblom skriver om *vall*, at det betyder ’jævn mark, område/plads’. Med henvisning til, at folk i tidligere tider har kunnet samles sådanne steder til eksempelvis markeder, tingshandlinger eller gudedyrkelse, mener han, at *Vall*-bebyggelser med central placering inden for gamle bygder meget vel kan have været samlingspladser af profan eller sakral karakter (Hedblom 1958:75-76). Denne tolkning af *Vall(a)*-navne beror altså ikke på den direkte sproglige betydning i ordet *vall*, men på ekstralingvistiske tolkningsargumenter, og skyldes vel i udgangspunktet den iagttagelse, at flere *Vall*-navne i Gästrikland har en central placering inden for sognene. Også Stefan Brink nævner, at samlingspladser med profane eller religiøse funktioner kan være benævnt *Vall(a)*, og han henviser til Hedblom for denne tolkning (Brink 1990a:470).

Inden for navnemiljøteorien tillægges pladser med navnet *Vall(a)* i nogen grad betydning i forbindelse med de formodede centralpladsers religiøse og juridiske funktioner, såfremt de pågældende pladser er centralt placerede inden for områderne.

Der er ikke umiddelbart nogle indicier for, at glda. *wall* skal tillægges en særbetydning i forhold til ordets leksikale betydning, når det optræder som dansk navneled. Navneleddet forekommer i det danske område, men det optræder ikke som usammensat stednavn, og der er ingen ekstralingvistiske iagttagelser, der kan gøre sig gældende som argument for en særtolkning. Navneleddet *vall* bør altså tolkes i betydningen 'slette', når det optræder i danske stednavne (jf. Jørgensen 1995:318-319).

Der er ingen indicier på at navneleddet *vall* har været anvendt i en centralpladsrelevant betydning i Danmark, og det kan dermed ikke tillægges centralpladsrelevans, når det optræder her.

Vi

Fsv. *vi* n. menes at være en substantivering af et adjektiv urgermansk **wiha-* 'hellig', og som navneled optræder ordet i betydningen 'hellig plads, helligdom, kultplads'. I enkelte stednavne kan det dog være det bagvedliggende adjektiv 'hellig', der indgår. I den sydlige og vestlige del af Sverige optræder ordet i formerne *vä* og *ve* (Andersson 1992:77-78, Vikstrand 2001:298, Svenskt ortnamnslexikon s. 347).

Vi forekommer både som usammensat stednavn og som henholdsvis for- og efterled i sammensatte stednavne. I sammensatte stednavne optræder *-vi* hyppigt med teofore forled, mens enkelte navne på *-vi* synes at have indbyggerbetegnende forled. De sidstnævnte tolkes som udtryk for, at de pågældende lokaliteter kan have haft central betydning for større områder. Per Vikstrand lægger dog vægt på, at *vi* synes at kunne betegne pladser af såvel central og kollektiv som af mere privat karakter (Andersson 1992:80, Vikstrand 2001:317-318, 323-324, 332). Som forled optræder navneleddet hyppigt i sammensætningen *Vi*by, og nogle forskere har ment, at der frem for et sammensat navn kan være tale om et oprindeligt appellativ **viby* 'gård/by med vi'; *Vi*by kan således sammenstilles med et navn som *Kirkeby* (Andersson 1992:81).

I navnemiljøteoretisk sammenhæng tillægges *vi* som navneled samme betydning som i det ovenstående, og Stefan Brink fremhæver navneleddet som det sikreste sproglige eksempel på en førkristen kultplads (Brink 1996a:261, 1999a:32). Brink berører desuden spørgsmålet om, hvorvidt ordet *vi* også har kunnet betegne en bygning; med henvisning til det nordiske klima, mener han, at det er en nærliggende tanke, at en bygning har været opført på et *vi*, men han påpeger, at termen oprindeligt må formodes at have betegnet en naturlokalitet med betydning i den førkristne kult (Brink 1996a:261, 1999a:32). Når et navn indeholdende ordet *vi* optræder inden for et navnemiljø, bliver det betragtet som

tilhørende denne formodede struktur og dermed som en til centralpladskomplekset hørende kultplads (eksempelvis Hellberg 1976:10-11, 1979:128, 136, 1984b:136-140, Brink 1998:304, 309-311, 322, 1999b:434).

Vi, gllda. **wi*, tolkes i betydningen '(hedensk) helligdom, vi', når det optræder som navneled i Danmark (jf. Jørgensen 1995:331). Det sjællandske †*Vesby* er oprindelig et usammensat stednavn, men *vi* optræder i øvrigt som både for- og efterled i sammensatte stednavne. Navneleddet forekommer i bebyggelsesbetegnende navne med efterled som *-by*, *-høj* og *-tun* samt i naturbetegnende navne med efterled som *-bjerg* og *-bøge*. Blandt gudenavnene optræder *vi* kun sammensat med *Odin*, men denne sammensætning er til gengæld iagttaget hele fem gange (jf. Hald 1965:106, 254, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:122, Kousgård Sørensen 1992:232, Jørgensen 1995:331, 2009:96). Navneleddet *vi* kan falde lydligt sammen med navneled som *vidje*, *vig* og *with* ('skov'), og det kan derfor være vanskeligt at skelne mellem disse. I flere tilfælde kan ældre belæg dog afsløre hvilket af disse ord, der optræder i de pågældende navne (jf. Jørgensen 1995:331, 336-337).

Navneleddet *vi* kan med sandsynlighed formodes at afspejle steder, hvor kultiske aktiviteter har fundet sted, og som dermed har haft samlende, centrale funktioner inden for de pågældende områder. *Vi* kan således kategoriseres med navneled som **al*, **høgh* og *hov*, såfremt disse kan påvises at optræde med sakralt betydningsindhold. Af disse navneled menes *vi* at være det eneste med en primær sakral betydning. De gentagne sammensætninger med gudenavnet *Odin* er interessante.

Navneleddet *vi* er formodentlig det navneled, der mest entydigt afspejler steder, hvor førkristen kultudøvelse har fundet sted. Der må tages højde for, at det i nogle navne kan være vanskeligt at skelne mellem dette og andre navneled. *Vi* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder i danske stednavne.

Vise

Personbetegnelsen oldn. *visi* m. er i den norrøne litteratur overleveret som en høvdingetitel, oprindeligt med betydningen 'den, som fører fremad' (jf. *Lexicon poeticum* s. 625). Betegnelsen er overleveret på en svensk runesten, og fsv. *visse* formodes desuden at optræde som forled i nogle svenske stednavne (bl.a. Hellberg 1942:105-106, 1975:95-96).

I den navnemiljøteoretiske litteratur er det først og fremmest Lars Hellberg, der beskæftiger sig med *visse*-titlen. Han mener, at titlen i det svenske område betegnede en leder eller anfører, formodentlig en befalingsmand på et skib (en skibshøvding), og han henviser til den oprindelige betydning 'den, som viser vejen' (Hellberg 1942:114, 1975:96, 1978:74, 1979:131). Den sømilitære funktion i titlen

fremhæves på basis af runeindskrift(er) og den oldengelske sammensætning *brimwisa* 'skibshøvding' (Hellberg 1975:96). Stefan Brink henfører personbetegnelsen *vise* til gruppen af "militära forband och krigare" (Brink 1999a:15).

Inden for navnemiljøteorien betragtes navneleddet *vise* som relevant i forhold til den forhistoriske samfundsstruktur og organiseringen af samfundsbærende funktioner. Navneleddet menes at afspejle en tilstedeværelse af elitære personer og tillige indicere tilstedeværelsen af militære og forsvarsmæssige funktioner. Optræder navneleddet inden for formodede centralpladsrelevante navnemiljøer betragtes det som en del af denne struktur.

Personbetegnelsen *vise* er ikke registreret som navneled i Danmark.

***Vitul**

Substantivet fsv. **vitul* er ikke direkte belagt i det fornsvenske sprog, men ifølge nogle forskere optræder det i svenske stednavne med betydningen '(sø)mærke, bavn'. Som argument for dette fremhæves bl.a. et oldn. *vitull*, der i sammensætningen *ávitall* eller *ávitull* betyder 'tegn, mærke, indicium' (Calissendorff 1963:6, 1986:137).

Lars Hellberg fremhæver navneleddet **vitul* omtrent på linje med *vård-* og *böte-*navne (jf. *Böte* og *Vård*) (Hellberg 1975:99). Optræder navneleddet inden for formodet centralpladsindicerende navnemiljøer, formodes det dermed at afspejle forsvarsmæssige funktioner inden for de pågældende centralpladskomplekser.

**Vitul* er ikke registreret som navneled i Danmark.

***Vivil**

Nogle forskere mener, at et oldn. personnavn *Vifill* indgår i en fsv. form **Vivil* i et mindre antal svenske stednavne. Personnavnet *Vifill* er belagt i den norrøne litteratur, og bl.a. Gunter Müller argumenterer for, at der er tale om en person med magiske evner (Müller 1968:368-370). Han mener, at der bag personnavnet ligger en form for præstebetegnelse, eventuelt i betydningen 'der Geweite' (Müller 1968:367). Hvorvidt der i alle de svenske stednavne, hvor det fsv. **Vivil* menes at indgå, er tale om personnavnet eller den til grund for dette liggende præstebetegnelse, er der rejst tvivl om (Vikstrand 2001:394, Fellows-Jensen 2004:85).

I den navnemiljøteoretiske litteratur fremhæver Lars Hellberg **vivil* som en hedensk præstebetegnelse, mens Stefan Brink påpeger, at ordet både kan optræde som personnavn og som hedensk præstebetegnelse (Hellberg 1979:129, 1986a:63, Brink 1996a:267, 1998:307, 1999a:15, 43,

1999b:426). Begge tolker dog stednavne indeholdende dette ord som en form for hedenske præstegårde, hvis de pågældende navne optræder inden for en formodet centralpladsindicerende kontekst. Dette gør sig eksempelvis gældende ved navne som *Vivelsjö* og *Vivelsta*, hvor efterleddet i begge tilfælde formodes at være *-husar*, da ordet *husa(r)* menes at være en centralpladsterm, betragtes navnene som udtryk for, at præster i begge tilfælde var tildelt en bebyggelsespart i de pågældende centralpladser (Hellberg 1986a:63, Brink 1990a:472).

Personnavnet **Vivil* eller den til grund for dette liggende hedenske præstebetegnelse **vivil* er ikke registreret som navneled i Danmark.

Vård (warth)

Subst. *vård*, fsv. *varþer* m., 'vagt, vagtholdelse, vagtpost' formodes at indgå som navneled i flere svenske stednavne. *Berg* og *hög* optræder som de hyppigste efterled. Navnene forekommer både i kyst- og indlandsområder og menes generelt at betegne forskellige former for vagt- og udsigtspladser (jf. Modéer 1937:82, Ordbok öfver svenska medeltids-språket s. 1044, Ejder 1962:76-99, Svenskt ortnamnslexikon s. 364). Bertil Ejder mener desuden, at forekomsten af nogle af disse navne nær tingpladsindicerende navne samt det, at enkelte af navnene (sekundært) er blevet bebyggelses- eller distriktsnavne, indicerer, at nogle vagtpladser kan have haft funktioner i forbindelse med tinget og dets sammenkomster (Ejder 1962:92-93).

I den navnemiljøteoretiske litteratur betragtes navneleddet *vård* som meningsgivende inden for den formodede kontekst, såfremt det optræder inden for centralpladsindicerende navnemiljøer. Navnene tillægges samme betydning – og lokaliteterne dermed samme funktion – som beskrevet i ovenstående, og de tolkes dermed som afspejlende forsvarsmæssige funktioner inden for de formodede centralpladskomplekser (Hellberg 1975:99, 1979:127-128, Brink 1997a:67).

Subst. glda. *warth*, optræder også i danske stednavne. Navneleddet forekommer hyppigst i sammensætninger med højdebetegnende efterled som *-bjerg* og *-høj*, men det formodes også at optræde som usammensat stednavn, eksempelvis i *Vøer* i Vendsyssel (jf. Ejder 1962:79-82, Jørgensen 2008:337, 340). Navneleddet kan i nogle tilfælde være vanskeligt at adskille fra et eventuelt subst. **warth* 'brink, bred', ligesom det kan falde lydligt sammen med subst. glda. *wara* 'udmark', fra hvilket det kun vanskeligt kan skelnes i sent overleverede navne. I disse tilfælde kan højdebetegnende efterled samt lokaliteternes beliggenhed dog motivere et tolkningsvalg. Bertil Ejder fremhæver, at navneleddets store geografiske udbredelse, samt den omstændighed, at flere af de pågældende navne har fået sekundær

funktion som bebyggelsesnavne, antyder, at *Warth-/Vård*-navne i hvert fald delvist kan være af høj alder (Ejder 1962:97).

Navneleddet glda. *warth*, afspejler steder med relation til forsvar, krigsmagt og kontrol. Disse elementer kategoriseres som centrale funktioner, men det er uvist, om vagtholdelse og vagtposter ligesom signalpladser (jf. eksempelvis Bavn og Blus) kan have udgjort et relativt generelt fænomen i samfundet. I så fald er de ikke nødvendigvis snævert relaterede centralitet. Navneleddet er dog under alle omstændigheder af interesse i forbindelse med kulturhistoriske studier. Der må tages højde for, at navneleddet kan være vanskeligt at skelne fra andre ord, særligt i sent overleverede navne. Navneleddet tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Åker (ager)

Substantivet *åker*, fsv. *aker* m. formodes at optræde i sin nuværende betydning 'dyrket mark' i hovedparten af de svenske stednavne. Forleddene i disse navne er hyppigst naturbetegnende, eller de beskriver agrenes placering eller karakter. Hovedparten af bebyggelsesnavnene på *-åker/-åkra* formodes at være oprindelige marknavne (Pamp 1967:41, Svenskt ortnamnslexikon s. 377).

En gruppe navne med teofore forled tolkes som navne på kultlokaliteter. Disse navne er i flere tilfælde overleveret som distriktsnavne, uden at nogen bebyggelse af samme navn kan genfindes inden for det pågældende distrikt. Det formodes derfor, at distrikterne er navngivet direkte efter områdernes centrale samlingspladser. Som navne på rituelle samlingspladser regner nogle forskere også usammensatte *Åker*-navne (jf. Vikstrand 2001:367, 2002:19-20).

Inden for navnemiljøteorien betragtes de distriktsbetegnende navne indeholdende *åker* også som oprindelige betegnelser for de givne områders samlingspladser. Stefan Brink har desuden iagttaget, at bebyggelser med navnet *Åker* i flere hälsinglandske sogne har en meget central beliggenhed ofte tæt på sognets kirke; han mener, at også disse *Åker*-navne kan sigte til agre med særlige funktioner, eventuelt forhistoriske samlingspladser for de enkelte bygder (Brink 1990a:470, 1990b:358, 1999a:36). Dermed tillægges ikke blot teofore og/eller distriktsbetegnende *-åker/Åker*-navne en central, rituel betydning, men også usammensatte, bebyggelsesbetegnende *Åker*-navne formodes at betegne samlingspladser, eventuelt kultagre, hvis de har en central beliggenhed inden for den enkelte bygd eller er beliggende nær kirker. *Åker* formodes at være benyttet som centralpladsterm i det mellemste og det nordlige Sverige, men dette betydningsindhold synes derimod ikke at kunne genfindes i det sydlige Sverige. Brink nævner dog *Uppåkra* som en eventuel undtagelse herfra, da der kan være tale om et oprindeligt **Åker* (Brink 1998:322).

Ager optræder som navneled i et meget stort antal danske stednavne, hyppigst som efterled i marknavne. I modsætning til det svenske område, findes der ingen distriktbetegnende *ager*-navne uden spor efter den navngivende bebyggelse, og der findes kun et mindre antal usammensatte *Ager*-navne overleveret som bebyggelsesnavne. Ligesom i Sverige indeholder navneleddet *ager* betydningen 'dyrket jord' i hovedparten af de danske navne, men i meget gamle navne formodes navneleddet at kunne indgå i den ældre betydning 'græsgang, sted, hvor kvæget drives hen' (jf. Hald 1965:100, KLNMBd. 1, sp. 54, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:157, Jørgensen 1995:18, Danmarks Stednavne 25 s. 11). Sidstnævnte betydning formodes eksempelvis at indgå i navne som *Agerø* og *Agger* samt muligvis i *Aggersborg*, hvor forleddet eventuelt kan være et oprindeligt usammensat navn **Akær* (Jørgensen 1995:19). Der findes et mindre antal sakrale *-ager*-navne i Danmark; gudenavnet *Thor* synes at optræde som forled i et par tilfælde, og gudenavnet *Balder* nævnes som muligt forled i et enkelt navn, *Boldesager*, dog med forbehold for tolkningen (KLNMBd. 1, sp. 56, Jørgensen 1995:40, 295). De sakrale *-ager*-navne tolkes som udtryk for steder viet til de pågældende guder eller steder, hvor kultiske aktiviteter har fundet sted, men det understreges, at dette ikke er ensbetydende med, at *ager* kan tolkes i betydningen 'kultplads' i disse navne (Hald 1965:101, KLNMBd. 1, sp. 56).

Der er ikke noget, der umiddelbart tyder på, at navneleddet *ager* i det danske område har betegnet samlingspladser. At der ved *Aggersborg* har ligget en bebyggelse med håndværksaktiviteter forud for anlæggelsen af vikingetidsborgen er naturligvis interessant og indikerer funktioner af central karakter (Schultz 1949:102-106, Arbman 1973), men det bør ikke benyttes som et argument for, at *ager* skal tillægges en generel særbetydning i forhold til det sproglige betydningsindhold. Den sproglige tolkning må vægte tungest, og det er endvidere usikkert om opkomsten af det eventuelle usammensatte navn **Ager* korresponderer tidsmæssigt med den pågældende bebyggelse; er der tale om et ældre navn, har lokalitetens karakter ingen relevans som ekstralingvistisk tolkningsargument. Der synes ikke at være noget, der i øvrigt indikerer, at den lille gruppe af usammensatte *Ager*-navne kan tillægges funktioner relateret til samlingspladser og centralitet. De sakrale *-ager*-navne kan – i fald de har været pladser, hvor kultiske aktiviteter har fundet sted – tilskrives en central funktion, men sammensætningen med sakrale navneled bevirker ikke, at *ager* i ikke-sakrale sammensætninger eller som usammensat navn kan tilskrives et sakralt betydningsindhold.

Der er ingen indicier på, at navneleddet *ager* har været anvendt i en centralpladsrelevant betydning i Danmark. Det kan ikke afvises, at der ved enkelte *Ager*/*-ager*-lokaliteter kan påvises centrale funktioner, men dette berettiger ikke en særtolkning af navneleddet. Navneleddet *ager* kan ikke tillægges centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

2.2.1. Supplerende danske søgeord

Bavn

Navneleddet *bavn*, glda. *bakæn*, optræder i betydningen 'vedstabel o. lign., der antændes som signal i krigstilfælde eller ved andre lejligheder, signalbål' i et stort antal stednavne i Danmark og Skåne. Ordet er et oldfrisisk låneord, som menes at være optaget i det danske sprog i 1300-tallet, og navne indeholdende *bavn* kan ifølge dette næppe være dannet før denne periode (jf. KLNM bd. 1, sp. 394, Ejder 1962:99, Holmberg 1996:56). I sammensatte stednavne optræder *bavn* hyppigst med højdebetegnelser som *-høj*, *-bjerg* og *-bakke*, men sammensætninger med andre ord som *vang* og *ager* forekommer også (jf. Ejder 1962:62, KLNM bd. 1, sp. 394-395). På dele af Fyn og Ærø samt i dele af Nordvestsjælland kan navneleddet antage formen *barn* (KLNM bd. 1, sp. 395, Wohlert 1971:347, Holmberg 1996:53-54). *Bavn* optræder ikke som navneled i Vendsyssel; i stedet optræder navneleddet *bål* (jf. nedenstående) i dette område (KLNM bd. 1, sp. 395).

Som navneled indikerer *bavn* steder, der har haft funktion i forbindelse med varsling og dermed forsvar. Ordet er forholdsvis ungt i det danske sprog, og *bavne*-navne kan følgelig ikke betragtes som samtidige med strukturer fra yngre jernalder. Alligevel inddrages de ved nogle lejligheder i landskabsstudier med fokus på den sene del af forhistorien, hvilket beror på teorier om strukturel kontinuitet bagud i tid (jf. eksempelvis Ringtved 1999:368, Skamby Madsen & Vinner 2005:101-102). *Bavne*-navnene betragtes med dette som delvist yngre end de betegnede lokaliteters funktion som signalpladser. At navne indeholdende ordet *bavn* kan betegne steder, der også før 1300-tallet havde funktion som varslingssteder, er vel muligt, men en stor del af navnene betegner formodentlig langt yngre strukturer. Nogle bavnehøje har været i funktion helt op i 1800-tallet, og nogle navne kan derfor i princippet være tilsvarende unge. I nogle tilfælde kan navnet *Bavnehøj* endvidere være et helt ungt opkaldelsesnavn (KLNM bd. 1, sp. 395). *Bavne*-navne kan følgelig ikke betragtes som udtryk for en samtidig struktur, og der må tages væsentlige forbehold for navnenes udsagnsværdi for forhistoriske forhold.

Navneleddet *bavn* afspejler varslingssteder, og selvom forsvar og kontrol kategoriseres som centrale funktioner, må varslingssteder eller signalpladser formodes at have udgjort et relativt alment fænomen i samfundet. *Bavne*-navne er interessante i forbindelse med landskabsstudier og studier vedrørende samfundets organisering generelt, men de kan ikke forventes at være snævert relaterede til centralitet. I forbindelse med studier specifikt rettet mod yngre jernalder udgør *bavne*-navnene ikke et samtidigt kildemateriale. Navneleddet *bavn* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Blus

Nogle stednavne med forleddet *Blus*- betegner signalpladser af lignende karakter som navne med *bavn* (jf. ovenstående). Navneleddet *blus* kan også indeholde andre betydninger, men i navne med højdeangivende efterled af samme karakter som de, der hyppigt optræder i *bavne*-navnene – eksempelvis *-høj* og *-bjerg* – forekommer det sandsynligt, at der er tale om en betydning i relation til signalgivning (jf. Ejder 1962:89-90, Holmberg 1996:73). Bertil Ejder fremhæver, at der i nogle tilfælde foreligger en vis forbindelse mellem *Blus*-navne og kystbundne områder (Ejder 1962:90).

Navneleddet *blus* indeholder flere mulige betydninger med relation til ild og bålbrænding, men kan i nogle tilfælde afspejle varslingssteder. Som beskrevet i forbindelse med *bavn* (jf. ovenstående) kan der ikke forudsættes en snæver relation mellem signalpladser og centralitet, idet behovet for varsling af denne karakter formodentlig har været generelt i samfundet. Navneleddet kan desuden vanskeligt dateres. Navneleddet *blus* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Brand

Forleddet *Brand*- kan på linje med *Blus*- (jf. ovenstående) i nogle tilfælde betegne signalpladser, men navneleddet kan også indeholde andre betydninger (Ejder 1962: 90, Holmberg 1996:73).

Ligesom *blus* indeholder navneleddet *brand* flere mulige betydninger med relation til ild og bålbrænding, men kan i nogle tilfælde afspejle varslingssteder. Der kan ikke forudsættes en snæver relation mellem signaleringspladser og centralitet, ligesom navneleddet vanskeligt kan dateres. *Brand* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

Bål

Som navneled kan *bål* indeholde samme betydning som *bavn*. I Vendsyssel, hvor *bavn* ikke optræder som navneled, forekommer navne som *Bålhøj* og *Bålsbøj*, der synes at svare til det hyppigt forekommende *Bavnehøj* i resten af landet. *Bål* optræder også som navneled i andre dele af Danmark. Det er foreslået, at *bål* repræsenterer et ældre navnelag end *bavn*, da dette ord i modsætning til *bavn* ikke er indlånt. (jf. KLNMBd. 1 sp. 395, Ejder 1962:88-89, Holmberg 1996:73).

Navneleddet *bål* indeholder ligesom *blus* og *brand* flere mulige betydninger med relation til ild og bålbrænding, men det kan i nogle tilfælde afspejle varslingssteder. Der kan som nævnt ikke forudsættes en snæver relation mellem varslingssteder eller signalpladser og centralitet. Det er muligt, at navne med *bål* generelt er ældre end navne med *bavn*, og at der dermed er større sandsynlighed for samtidighed mellem disse navne og strukturer fra yngre jernalder. Det er dog vanskeligt at datere navnene mere præcist. Navneleddet *bål* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

***Frøvi(r)**

Et eventuelt personnavn glda. **Frøvi(r)*, oldn. **frania-wīhaR*, optræder muligvis som forled i det flere gange forekommende stednavn *Frøslev*. Ifølge John Kousgård Sørensen kan der være tale om en oprindelig hedensk præstebetegnelse med betydningen 'frøspræst', men formodentlig i funktion som personnavn i de pågældende stednavne (Kousgård Sørensen 1989:14-15). Denne eventuelle præstebetegnelse er ikke direkte overleveret, men er rekonstrueret som muligt stednavneled og med paralleller i en gruppe personnavne sammensat med *-vi(r)/-væ(r)*, der formodes at være oprindelige hedenske præstebetegnelser (jf. *Guthvi(r)*, **Harghvi(r)*, *Thorir*, og **Wair*).

Hvis hypotesen om en eventuel præstebetegnelse **frøvi(r)* er korrekt, indikerer den sammen med de øvrige formodede præstebetegnelser på *-vi(r)/-væ(r)* tilstedeværelsen af et specialiseret hedensk præsteskab. Den pågældende betegnelse må i denne sammenhæng formodes at være særligt tilknyttet dyrkelsen af guden Frej. I fald rekonstruktionen af en sådan præstebetegnelse anses for sandsynlig, kan den som navneled afspejle pladser, der (indirekte) relaterer sig til hedensk religion. Et kildekritisk problem i forhold til navneleddets relation til religion og præsteskab består dog i, at den eventuelle præstebetegnelse formodes at have været i funktion som personnavn (jf. *Thorir*).

Som eventuel hedensk præstebetegnelse har navneleddet **frøvi(r)* relevans for førkristen kult og religion, og det er som øvrige personbetegnelser desuden af interesse i forbindelse med specialisering og samfundsstruktur i det førkristne samfund. Betegnelsen er imidlertid rekonstrueret på basis af fire stednavne, og til trods for Kousgård Sørensens argumentation kan det vel ikke helt afvises, at forleddet i *Frøslev* er et andet ord, eksempelvis det med gudenavnet *Frej* identiske appellativ **frø*, der betyder 'herre' (jf. Jørgensen 1995:86). Accepteres betegnelsen **frøvi(r)* står man overfor det problem at afgøre, hvorvidt der i givne tilfælde er tale om ordet i funktion som appellativ eller personnavn. **Frøvi(r)* tillægges derfor eventuel centralpladsrelevans.

Guthvi(r)

Personnavnet glda. *Guthi*, oldn. **Guth(a)wīhaR*, er overleveret i en svensk runeindskrift i formen *Guthvir* (kupuir) (Kousgård Sørensen 1989:5-6, 11). Ifølge John Kousgård Sørensen kan der være tale om en oprindelig hedensk præstebetegnelse med betydningen 'gudepræst', der sekundært er kommet i funktion som personnavn (Kousgård Sørensen 1989:11). Den eventuelle præstebetegnelse er ikke direkte overleveret, men rekonstrueret som parallel til en gruppe personnavne sammensat med *-vi(r)/-væ(r)*, der formodes at være oprindelige hedenske præstebetegnelser (jf. **Frøvi(r)*, **Harghvi(r)*, *Thorir*, og **Wair*). *Guthvi(r)* menes at være forled i bl.a. det skånske stednavn *Guthisbo* og i det jyske *Gullen*, men det

kan umiddelbart ikke afgøres, hvorvidt der er tale om den formodede hedenske præstebetegnelse **guthvi(r)* eller det hermed identiske personnavn (Kousgård Sørensen 1989:11, Jørgensen 2008:102).

Er formodningen om en eventuel præstebetegnelse **guthvi(r)* korrekt, afspejler den på linje med de øvrige formodede præstebetegnelser på *-vi(r)/-væ(r)* tilstedeværelsen af et specialiseret hedensk præsteskab (Kousgård Sørensen 1989:16). Anses eksistensen af en sådan præstebetegnelse for sandsynlig, kan dette navneled afspejle pladser, der (indirekte) relaterer sig til hedensk religion. Et kildekritisk problem i forhold til navneleddets relation til religion og præsteskab består dog i, at den eventuelle præstebetegnelse er overleveret som personnavn, og i denne funktion er udsagnsværdien for nævnte forhold ringe (jf. **Thorir*).

Som eventuel hedensk præstebetegnelse har navneleddet **guthvi(r)* relevans for førkristen kult og religion, og det er som øvrige personbetegnelser også af interesse i forbindelse med specialisering og samfundsstruktur. Der må dog tages højde for vanskelighederne ved at skelne mellem personnavnet og den formodede bagvedliggende præstebetegnelse. *Guthvi(r)* tillægges eventuel centralpladsrelevans.

***Harghvi(r)**

Et eventuelt personnavn gl. **Harghvi(r)*, oldn. **Hargh(u)-wihaR*, optræder muligvis som forled i stednavnene *Harridslev*, Nørre og Sønder *Harreslev* samt *Harritslev*. Ifølge John Kousgård Sørensen kan der være tale om en oprindelig hedensk præstebetegnelse med betydningen 'præst ved et hargh', som dog i de pågældende tilfælde formodes at optræde i funktion som personnavn (Kousgård Sørensen 1989:15). Denne eventuelle præstebetegnelse er ikke direkte overleveret, men er rekonstrueret som muligt stednavneled og som parallel til en gruppe personnavne sammensat med *-vi(r)/-væ(r)*, der formodes at være oprindelige hedenske præstebetegnelser (jf. **Frøvi(r)*, *Guthvi(r)*, *Thorir*, og **Wæir*).

Er hypotesen om en eventuel præstebetegnelse **harghvi(r)* korrekt, indikerer den på linje med de øvrige formodede præstebetegnelser på *-vi(r)/-væ(r)* tilstedeværelsen af et specialiseret hedensk præsteskab, og den pågældende betegnelse må i denne sammenhæng formodes at være særligt tilknyttet en bestemt type kultsted (Kousgård Sørensen 1989:16). Anses rekonstruktionen af en sådan præstebetegnelse for sandsynlig, kan dette navneled afspejle pladser, der (indirekte) relaterer sig til hedensk religion. Et kildekritisk problem i forhold til navneleddets relation til religion og præsteskab består dog i, at den eventuelle præstebetegnelse formodes at have været benyttet som personnavn, hvorved udsagnsværdien for nævnte forhold bliver ringe (jf. **Thorir*).

Som eventuel hedensk præstebetegnelse har navneleddet **harghvi(r)* relevans for førkristen kult og religion, og det er som øvrige personbetegnelser desuden af interesse i forbindelse med specialisering og samfundsstruktur. Betegnelsen er imidlertid rekonstrueret på basis af et mindre antal enslydende

stednavne, og det kan vel ikke helt afvises, at forleddet i *Harreslev* er et andet ord, eksempelvis personnavnet glda. *Hāræk* (jf. Jørgensen 1995:111). I de nævnte stednavne, formodes betegnelsen at optræde i funktion som personnavn. **Harghvi(r)* tillægges eventuel centralpladsrelevans.

***Hylla**

Subst. glda. **hylla* 'hylde' formodes i fire jyske stednavne med forleddet *Odin-* (hhv. *Nørre* og *Sønder Onsild*, *Vognsild* og *Vonsild*) at optræde i en sakral betydning 'gudehus af træ' eller 'træstillads til gudebilleder'. Navneleddet er ikke sikkert identificeret i andre sammensætninger (Kousgård Sørensen 1992:231, Jørgensen 2008:215, 337, 339). Nogle forskere har fremhævet **hylla* som efterled i navne som *Harrild*, *Nærild* og *Tørrild*, men disse tolkninger er dog omdiskuterede (jf. bl.a. Olrik 1911:9-10, Aakjær 1934:52-53, DS 8:76, 17,2-2:571, DSÅ 5:158).

I betydningen 'gudehus' eller 'træstillads til gudebilleder' afspejler navneleddet **hylla* sandsynligvis førkristen kult og religion. Navneleddet **hylla* er kun sikkert identificeret i sammensætninger med *Odin-*, og det afspejler da steder, der er viet til denne gud, og hvor dyrkelse af denne gud sandsynligvis har fundet sted. Der må tages højde for, at navneleddet primært betyder 'hylde' og dermed kun kan identificeres i en formodet sakral betydning, såfremt det optræder i en sikker sakral sammensætning. I sammensætningerne med *Odin-* kan navneleddet **hylla* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, men såfremt det kan påvises i ikke-sakrale sammensætninger tillægges det eventuel centralpladsrelevans.

Hær

Substantivet *hær*, urnordisk *harjaR* (m.), 'kriger, hær' optræder muligvis som forled i stednavnene *Herlev* og *Herslev*, hvoraf sidstnævnte optræder i fire tilfælde (Søndergaard 1972:74, Jørgensen 1995:118-119, 2005:185). Navneleddet *hær* kan betegne såvel en enkelt krigere som en gruppe af krigere, en hærenhed, når det optræder i singularis, mens det i plurale former formodentlig betegner flere krigere frem for flere enheder.

Navneleddet *hær* bør afspejle steder, som har været karakteriseret ved eller af personer med relation til krigerfunktioner, og de pågældende navne kan således henregnes til kategorien forsvar, krigsmagt og kontrol. Det er dog usikkert, om de krigere, der afspejles i stednavnene har været professionelle krigere eller personer, der kun havde sekundære funktioner som sådanne (jf. **rink*).

Hær kan som navneled afspejle tilstedeværelse af krigere og dermed (indirekte) afspejle elementer som forsvar, krigsmagt og kontrol. Navneleddet *hær* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

***Lath**

Substantivet glda. **lath* n. i betydningen 'ladeplads' menes at indgå som forled i et mindre antal danske stednavne, bl.a. i navnet *Ladby*, der forekommer i henholdsvis Bjerge herred på Nordøstfyn og i Øster Flakkebjerg herred på Sydsjælland (jf. Kousgård Sørensen 1954:341, Hald 1965:108, DS bd. 14 s.126, Holmberg 1996:72).

Navneleddet **lath* afspejler i betydningen 'ladeplads' steder, hvor skibe har kunnet lægge til for at losse eller lade. Dermed indicerer de pågældende navne (indirekte) elementer som vareudveksling og distribution. Det kan selvfølgelig ikke forventes, at navneleddet generelt kan relateres til strukturer i yngre jernalder, men at det sjællandske *Ladby* er overleveret i en kilde fra første halvdel af 1100-tallet (Holmberg 1996:72), kan i hvert fald antyde, at subst. **lath* har været i brug som navneled i vikingetiden. Der må selvfølgelig tages forbehold for, at ladepladsaktiviteter ikke nødvendigvis kan relateres til centralitet på det hierarkiske niveau, der synes at karakterisere yngre jernalders centralpladskomplekser. Som navneled kan ordet dårligt adskilles fra et hermed enslydende glda. **lath* med betydningen 'noget opstablet (sten o.lign.)' (jf. Jørgensen 1995:179). Ekstralingvistiske forhold vil dog i nogle tilfælde kunne motivere et tolkningsvalg.

Navneleddet glda. **lath* kan afspejle vareudveksling og distribution, der betragtes som centrale funktioner. Navneleddet kan dermed også indirekte afspejle handel, men det kan dog ikke forudsættes, at der har knyttet sig handelsaktiviteter til de pågældende lokaliteter. Der må tages højde for, at stednavnene ikke nødvendigvis kan føres tilbage til yngre jernalder, ligesom der også må tages højde for sammenfaldet mellem flere enslydende ord. Navneleddet tillægges evnetuel centralpladsrelevans.

Mål

Substantivet *mål* optræder bl.a. i det fynske *Måle* og det sjællandske *Måløv*, hvor det i begge tilfælde er sammensat med efterleddet *-høj* (jf. Kousgård Sørensen 1954:342, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:76, Jørgensen 1995:202). Navneleddet kan være to ubeslægtede ord, der allerede i gammeldansk falder lydligt sammen, og som betyder hhv. 'tale, retssag' og 'tidspunkt specielt afsat el. egnet til et eller andet, fx spisning el. malkning' (Jørgensen 1995:202). Flere steder tolkes forleddet i de pågældende navne i førstnævnte betydning, og navneleddet *mål*, glda. *māl*, henføres til gruppen af tingpladsindicerende navneelementer (jf. Kousgård Sørensen 1954:342, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:76-77).

Navneleddet *mål* i betydningen 'retssag, ting' kan på linje med navneleddet *ting* indicere steder, hvor retsudøvelse har fundet sted. Navneleddet *mål* kan ikke dateres snævert, og det kan derfor ikke forudsættes, at de pågældende navne kan relateres til forhold i yngre jernalder.

I betydningen 'retssag, ting' kan navneleddet *mål* betegne pladser for retsudøvelse, som er en central funktion. Der må dog tages højde for sammenfaldet mellem flere ord, hvilket betyder, at navneleddet kan repræsentere forskellige betydninger, ligesom der må tages højde for den vanskelige datering af navneleddet. Navneleddet *mål* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, såfremt det kan påvises i en tingpladsindicerende betydning.

Thorir

Kristian Hald har foreslået, at personnavnet *Thorir* er identisk med et oprindeligt appellativ sammensat af gudenavnet *Thor* og et urnordisk *-wibaR* med betydningen 'thorspræst' eller 'tordenpræst'. Mandsnavnet *Thorir* skulle ifølge dette være opstået som en hedensk præstebetegnelse **thor(v)ir* 'thorspræst' og først med tiden have fået status som personnavn (Hald 1971a:50). John Kousgård Sørensen har siden tilsluttet sig denne tolkning, og han har desuden peget på en række andre personnavne, der som oprindelige appellativer kan indeholde samme efterled (Kousgård Sørensen 1989, jf. desuden **Frøvi(r)*, *Gutvi(r)*, **Harghvi(r)* og **Wair*).

Thorir optræder som forled i danske stednavne og er som personnavn i øvrigt belagt på runesten fra vikingetiden samt i skriftlige kilder fra middelalderen (jf. Danmarks gamle personnavne bd. I sp. 1387-1388, Kousgård Sørensen 1989:6-7, 15). Det kan næppe afgøres med sikkerhed, om *Thorir*- i de enkelte stednavne repræsenterer et personnavn eller den formodet bagvedliggende præstebetegnelse. Kousgård Sørensen antager dog, at det som stednavneled optræder i funktion som personnavn (Kousgård Sørensen 1989:11, 15 inkl. note 25).

Hvis antagelsen om en præstebetegnelse **thori(r)* er korrekt, indikerer den sammen med de øvrige formodede præstebetegnelser på *-vi(r)/-væ(r)* tilstedeværelsen af et specialiseret hedensk præsteskab (jf. **Frøvir*, *Guthvir*, **Hargvir* og **Wair*). Et kildekritisk problem i forhold til navneleddets relation til religion og præsteskab består dog i, at den formodede præstebetegnelse har været benyttet som personnavn. Kousgård Sørensen påpeger i den forbindelse, at der må tages forbehold for hvilken udsagnsværdi, navneleddet tillægges, da det leksikale indhold i betegnelsen bliver uden betydning i forhold til navnebærerens karakteristika, i det øjeblik den er i funktion som personnavn (jf. Kousgård Sørensen 1989:7, 16).

Som eventuel hedensk præstebetegnelse har navneleddet *thori(r)* relevans for førkristen kult og religion, og det er som øvrige personbetegnelser desuden af interesse i forbindelse med specialisering og samfundsstruktur i den førkristne periode. Accepteres rekonstruktionen af præstebetegnelsen **thori(r)* står man over for problemet at afgøre, hvorvidt *Thori(r)*- i de enkelte stednavne er et appellativ eller et personnavn. Hvis det i enkelte tilfælde kan sandsynliggøres, at navneleddet afspejler den

formodede præstebetegnelse frem for personnavnet højnes relationen til centralitet naturligvis. Navneleddet *thorir* tillægges eventuel centralpladsrelevans, når det optræder i Danmark.

***tī**

Et formodet appellativ gllda. **tī* m. '(hedensk) gud' er identisk med **Tī*, som er den gammeldanske form af gudenavnet *Tyr* (jf. nedenstående) (Holmberg 1986:109-110, Jørgensen 1995:295-297). Appellativet kan vanskeligt skelnes fra gudenavnet, men i sammensatte stednavne, hvor ordet ikke optræder i genitiv singularis (*Tīs-*), formodes der at være tale om appellativet gllda. **tī* i betydningen 'guder' (jf. Kousgård Sørensen 1985:13, Holmberg 1986:110).

Når appellativet **tī* kan påvises som navneled kan det på linje med **as* og *gud* indicere steder, som har været viet til guderne. Det er sandsynligt, at der har knyttet sig kultiske aktiviteter og dermed centrale funktioner til steder af denne karakter, men det kan naturligvis ikke afgøres med sikkerhed (jf. **As*).

Appellativet **tī* afspejler som navneled steder, der har været viet til guderne, og dermed steder, som har relevans i forbindelse med førkristen kult og religion. Det kan dog ikke forudsættes, at de pågældende lokaliteter har dannet ramme for egentlig kultudøvelse og dermed centrale funktioner, idet sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig karakter. Appellativet **tī* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder i danske stednavne.

Tyr

Gudenavnet *Tyr* optræder som navneled i formen gllda. **Tī*, og det kan dermed vanskeligt skelnes fra det hermed identiske appellativ gllda. **tī* '(hedensk) gud'. Som fremhævet i det ovenstående kan den form, hvori hhv. **Tī* og **tī* indgår i sammensatte stednavne, dog indicere hvilket af de to ord, der er tale om, selvom en skelnen ikke altid er mulig (Holmberg 1986:110). *Tyr* er hyppigst sammensat med skovbetegnende efterled som *-ved* og *-lund* samt højdebetegnelsen *-bjerg* og eventuelt *-høj*. Vanddragsbetegnende efterled som *-sø*, *-kær* og *-væld* forekommer i enkelte tilfælde (Holmberg 1986:122). Det betragtes endvidere som en mulighed, at gudenavnet *Tyr* indgår som forled i navnet *Tisted*, som optræder fire steder i Jylland, men dette er dog omdiskuteret (jf. Hald 1965:249, Holmberg 1986:119-121). Gudenavnet *Tyr* optræder relativt hyppigt som navneled i det danske område, dog med en ujævn fordeling landsdelene imellem. I Norge optræder det i ganske få stednavne, mens det ikke er registreret i Sverige (Holmberg 1986:109).

Når gudenavnet *Tyr* kan identificeres som navneled, må det på linje med de øvrige hedenske gudenavne indicere steder, der har været viet til de pågældende guder. Det er sandsynligt, at der har

været knyttet kultiske aktiviteter og dermed centrale funktioner til disse steder, men det kan naturligvis ikke afgøres sikkert.

Gudenavnet *Tyr* afspejler steder, der har været viet til den pågældende gud, og dermed steder, som har relevans i forbindelse med førkristen kult og religion. Det kan dog ikke forudsættes, at de pågældende lokaliteter har dannet ramme for egentlig kultudøvelse og dermed centrale funktioner, idet sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig karakter. Der må naturligvis tages højde for vanskelighederne ved at skelne mellem gudenavnet *Tyr*, gl. **Tī*, og appellativet gl. **tī*. Gudenavnet *Tyr* tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, når det optræder i danske stednavne.

***Wæir**

Et eventuelt personnavn gl. **Wair*, oldn. **Wiha-wihaR*, optræder muligvis som forled i stednavnet *Værsløv*. Der kan ifølge John Kousgård Sørensen være tale om en oprindelig præstebetegnelse med betydningen 'præst ved et vi' – i det pågældende stednavn dog formodentlig i funktion som personnavn (jf. Kousgård Sørensen 1989:15). Denne eventuelle præstebetegnelse er ikke direkte overleveret, men rekonstrueret som muligt stednavneled og som parallel til en gruppe personnavne sammensat med *-vi(r)/-væ(r)*, der formodes at være oprindelige hedenske præstebetegnelser (jf. **Frøvi(r)*, *Guthvi(r)*, **Harghvi(r)*, og *Thorir*).

Antages hypotesen om en eventuel præstebetegnelse **wair* at være sandsynlig, indikerer den på linje med de øvrige formodede præstebetegnelser på *-vi(r)/-væ(r)* tilstedeværelsen af et specialiseret hedensk præsteskab, og den pågældende betegnelse må i denne sammenhæng formodes at være særligt tilknyttet en bestemt type kultsted (Kousgård Sørensen 1989:16). Anses rekonstruktionen af denne præstebetegnelse for sandsynlig, kan den som navneled afspejle pladser, der (indirekte) relaterer sig til hedensk religion. Et kildekritisk problem består dog i, at den eventuelle præstebetegnelse formodes at have været benyttet som personnavn, hvorfor udsagnsværdien for nævnte forhold bliver ringe (jf. *Thorir*).

Som eventuel hedensk præstebetegnelse kan navneledet **wair* tillægges relevans for førkristen kult og religion, og det er som øvrige personbetegnelser desuden af interesse i forbindelse med specialisering og samfundsstruktur. Betegnelsen er imidlertid rekonstrueret på basis af et enkelt stednavn, hvilket må betragtes som et spinkelt grundlag, og i det pågældende stednavn foreslås det endvidere, at betegnelsen har funktion som personnavn. **Wair* tillægges eventuel centralpladsrelevans.

2.3. Kommentarer til søgeordene og deres centralpladsrelevans

Som det er fremgået af søgeordsbeskrivelserne, har langt hovedparten af søgeordene et forholdsvis bredt eller værdineutralt betydningsindhold. Dette vanskeliggør vurderingen af deres centralpladsrelevans, idet de således ikke kan forventes at optræde i generelt centralpladsrelevante betydninger, men kun i mere eller mindre sandsynlig grad *kan* optræde i sådanne. For flere af søgeordene gælder det derfor, at de i nogle navne kan have centralpladsrelevans og i andre navne ikke.

Andre vanskeligheder ved at vurdere søgeordenes centralpladsrelevans er forbundet med karakteren af de centrale elementer eller funktioner, de formodes at afspejle. Sakrale navne afspejler *Kult & religion*, men de kan betegne lokaliteter af meget forskellig karakter, og disse behøver langt fra alle at have været forbundet med regulær kultudøvelse eller andre samlende (og dermed centrale) funktioner (jf. Vikstrand 2001:20-21). Stednavne indeholdende gudenavne afspejler således elementer af den førkristne religion, men de kan ikke nødvendigvis relateres til kultudøvelse, og de betegnede lokaliteter har dermed heller ikke nødvendigvis haft centrale funktioner. Når fokus er på centralitet, kan kultpladsindicerende navneled (eksempelvis *v*) dermed tillægges en højere grad af udsagnsværdi end gudenavne, men et problem i denne sammenhæng er, at meget få af de oplistede søgeord har en primær kultpladsindicerende betydning, hvorved en sakral betydningsfastlæggelse i mange tilfælde bliver vanskelig (jf. eksempelvis **bargh* og *hov*). Med hensyn til *Forsvar, krigsmagt & kontrol* gælder det, at der formodentlig har været et generelt samfundsmæssigt behov for flere af de elementer, som navneleddene afspejler (eksempelvis signalpladser eller nogle typer af forsvarsværker), og at de dermed ikke kan tillægges udsagnsværdi, der er snævert relateret til centralitet. Signalpladser kan også relateres til kategorien *Kommunikation*. Til trods for, at kommunikation er et væsentligt element i forbindelse med opkomst og opretholdelse af centralitet, kan navneled, der eksempelvis sigter til kommunikation og kommunikative linjer, dårligt tillægges specifik udsagnsværdi som centralpladsindicerende. Da der omkring centrale pladser selvsagt må have været et behov for gode kommunikative forbindelse (jf. afsnit 1.2.2.2.), kan markante samlinger af kommunikativt relaterede navne i princippet være centralpladsrelevante eller -indicerende, men disse vil kun vanskeligt kunne isoleres. Navne, der afspejler kommunikation og samfærdsel er først og fremmest af almen kulturhistorisk interesse. *Politisk ledelse* kan sandsynliggøres ved elitær tilstedeværelse og dermed via navneled, der indicerer stormandsbebyggelser eller personbetegnelser, som kan tilskrives samfundets højeste sociale lag. Det er imidlertid væsentligt, om navneleddet afspejler en direkte tilstedeværelse af eliten, hvilket ikke nødvendigvis kan forudsættes. Personbetegnelsen *konge* afspejler eksempelvis relativt sjældent en direkte tilstedeværelse af kongemagten, når det optræder som navneled, men kan i stedet betegne så forskellige forhold som ejerforhold, sagn eller en specifik hændelse, hvorved det ikke kan relateres til politisk

ledelse eller på anden vis afspejle centralitet. Personbetegnelsen *konge* kan således tillægges høj eller lav centralpladsrelevans alt efter hvilke navne, den optræder i.

Søgeordsmaterialet og dets udsagnsværdi egner sig i princippet dårligt til generaliserende betragtninger, og grupperingen af søgeordene i kategorier af formodet centralpladsrelevans kan som nævnt heller ikke betragtes som entydig. Grupperingen af de enkelte søgeord vil derfor ofte kunne diskuteres, og nogle søgeord kan placeres i forskellige grupper af centralpladsrelevans alt efter hvilken sammensætning, de optræder i. Vurderingen af søgeordenes centralpladsrelevans er imidlertid et nyttigt redskab til at sortere det store antal af ord, som grundet forskellige karakteristika både mht. leksikalt indhold og betydningskategori, mere eller mindre sandsynligt kan indicere tilstedeværelsen af centralepladsrelevante elementer. Ved analyser af et navnemateriale for centralpladsrelevante elementer er det hensigtsmæssigt at have et udgangspunkt til en eksplicit vurdering af de enkelte elementers udsagnsværdi, således at al potentielt relevant materiale kan inddrages, men med en nuanceret vægtning af dets relevans. Foretages en sådan vurdering af enkeltelementerne ikke, er der risiko for at det udvalgte materiale og dermed analyseresultatet fremstår mere entydigt, end reelt er.

3. Analyser af udvalgte undersøgelsesområder

I det følgende fremstilles otte udvalgte undersøgelsesområder, hvoraf det ene (Tune) optræder som et appendiks til et andet (Salløv), og måske skal ses i relation hertil (jf. bilag 17). Områderne præsenteres efter topografisk rækkefølge, bortset fra Onsved-området, der præsenteres afslutningsvis, fordi det falder uden for rækken af områder, som er valgt på basis af *sal*-navne.

Hvert område indledes med en beskrivelse af den geografiske afgrænsning samt en kort gennemgang af de bebyggelseshistoriske karakteristika, der afspejles via navnematerialet, herunder også omstruktureringer i form af flyttede eller nedlagte bebyggelser. Herefter præsenteres en tolket liste over de navne, som ved excerperingen af områdets stednavnemateriale er udvalgt, fordi de indholder søgeord, eller fordi de i øvrigt kan henføres til kategorierne af centrale funktioner (jf. afsnit 1.2.2.2.). Det udvalgte navnemateriale beskrives og analyseres i et efterfølgende afsnit, således at dets centralpladsrelevans kan vurderes. En kort gennemgang af de arkæologiske kilder til området i yngre jernalder præsenteres i et selvstændigt afsnit, hvor eventuelt fundindicerende navne (eksempelvis *Guldager*) også inddrages. Afslutningsvis opsummeres resultaterne fra området.

Til hvert undersøgelsesområde følger der bilag, som viser udbredelsen samt sogne- og ejerlagsinddelingen. Alle de udvalgte bebyggelsesnavne og gennemgåede DKC-registreringer illustreres også på bilag. For marknavnematerialet illustreres kun de navne, der fremhæves i de opsummerende afsnit.

Udeladte navneled

Enkelte af de søgeord, der i den navnemiljøteoretiske litteratur kun tillægges centralpladsrelevant betydning under helt særlige omstændigheder, udelades ved gennemgangen af undersøgelsesområderne med mindre noget specifikt taler for andet. Dette gælder navneleddene *ager*, *høj* og *sten*, der ikke er påvist i centralpladsrelevante særbetydninger inden for det danske område. Heller ikke i den navnemiljøteoretiske litteratur tillægges disse navneled en centralpladsrelevant betydning med mindre særlige omstændigheder vedrørende sammensætning eller kontekst taler for det. Da de endvidere optræder meget hyppigt i danske marknavne, giver det ingen mening at vælge dem ud, med mindre særlige forhold gør sig gældende. Navne med søgeordet *ring* inddrages til yderligere analyse og tolkning, hvis det eksempelvis optræder med højdebetegnende navneled, men ikke hvis det optræder med navneled som *mose* eller *sø*. Navne med søgeordet *hov* er ikke indsamlet i sammensætningen *Hovgård*, og navne med søgeordet *bo* er ikke indsamlet systematisk.

Forleddet *Lad-* optræder relativt hyppigt i marknavnematerialet, og det kan rent formelt indeholde søgeordet gl. **lath* i betydningen 'ladeplads'. Hyppigst skal dette navneled dog tolkes som subst. lade(bygning). Navne med dette forled er derfor generelt udeladt, hvis de optræder nær kendt bebyggelse, og/eller hvis topografien ikke taler for en ladepladstolkning. I disse tilfælde anses det for usandsynligt, at navnene indeholder søgeordet **lath*.

Marknavnenes sene overlevering bevirker, at det til tider kan være vanskeligt at identificere, hvilke ord et navn er dannet af. Marknavne med forled som *Harre-*, *Helle-* og *Hylle-* optræder relativt hyppigt, og for disse gælder det, at der er en teoretisk mulighed for, at forleddene skal tolkes som **Hargh-*, *Hellig-* og **Hylla-*. Mere nærliggende er det dog at tolke de pågældende navnes forled i relation til det ordforråd, der generelt karakteriserer det danske marknavnemateriale, og de pågældende navneled lader sig enklere tolke som eksempelvis dyrebetegnelsen hare, det terrænbetegnende ord hælde 'skrånende' og træbetegnelsen hyl (jf. eksempelvis Lumholt 1967:86, 98, 118). Det kan ikke afvises, at enkelte navne, der reelt indeholder de pågældende sakrale søgeord, herved overses. Manglen på afgørende sproglige indikatorer bevirker dog, at der generelt ses bort fra disse med mindre særlige omstændigheder vedrørende sammensætning eller kontekst gør sig gældende.

I tolkningslisterne er der generelt ikke inddraget navne, som indirekte kan relateres til centralpladsrelevante betydningskategorier, eksempelvis *ornum*, der betegner særjord og dermed indirekte kan afspejle stormandsgårde. Navne af denne karakter er dog inddraget sekundært, hvis det forekommer relevant for vurderingen af det pågældende område. Ord som *galge* og *stejle*, der i nogle tilfælde fremhæves som indirekte tingpladsindicerende (jf. eksempelvis Hald 1966:38-39), inddrages ikke.

3.1. Salløv, Tune herred, Sjælland

Salløv er områdets udgangspunkt, og foruden Snoldelev sogn, hvori Salløv ligger, omfatter området også Havdrup sogn samt ejerlavene Benzonseje (Ørsted sogn), Ramsølle, Gadstrup, Brordrup (Gadstrup sogn) og Skalstrup (Vor Frue sogn) (jf. bilag 18a-c). Området skærer således tre herreder, hhv. Tune, Ramsø og Sømme, med kerneområdet beliggende i Tune herred. Området er afgrænset efter det princip, at ejerlavene omkring det navnemæssige udgangspunkt (her *Salløv*) inddrages og kun udvides, hvis materialet tilsiger det. Der er ikke foretaget udvidelser i dette tilfælde, bortset fra at Snoldelev er gennemgået på sognebasis og således også omfatter (Snoldelev) Hastrup ejerlav. Som appendiks til Salløv-området gennemgås Tune og Vindinge sogne, som ligger umiddelbart nord herfor (jf. afsnit 3.1.1.).

Kun et enkelt af områdets bebyggelsesnavne tilhører gruppen af de ældste navnetyper¹³, nemlig *Snoldelev* (ca. 1300 Snaldalew), der på grundlag af efterleddet *-lev* kan foreslås dateret til yngre jernalder (Søndergaard 1972:156-157, Jørgensen 2008:176-177). Et noget yngre navnelag repræsenterer *Hastrup* (6/4 1291 Hazstorp, Hazsthorp), *Havdrup* (1265 (ca. 1600) Havertorp; 6/6 1346 Haværthorp), *Gadstrup* (13/8 1257 Garsthorp), *Brordrup* (13/8 1257 Brothorp) og *Skalstrup* (13/8 1257 Scalsthorp), alle med efterleddet *-torp*, hvis hovedproduktivtidsperiode menes at ligge i sen vikingetid og tidlig middelalder (Lerche Nielsen 2003:178). *Salløv* (800-tallet Salhauku[m]) og *Ramsølille* (9/7 1421 Ramsyø lillæ) er semantisk sekundære bebyggelsesnavne med efterleddene *-høje* og *-sø*, og de kan således ikke dateres ad navnetypologisk vej. Snoldelev-stenens indskrift fra 800-tallet, hvorpå Salløv nævnes, kan dog betragtes som en terminus ante quem for førstnævnte. Hovedgårdsnavnet *Benzonseje* er først overleveret i 1722 (19/1 1722 Bentzens Eye) – gården hed tidligere *Risbygård* og i dag *Risbyholm* (se nedenstående).

Der er meget få vidnesbyrd om eller indicier på nedlagte eller flyttede bebyggelser inden for området. En bebyggelse ved navn *Risby* (1370-80 Riisby) i Ørsted sogn er nedlagt i starten af 1700-tallet og lagt ind under hovedgården *Benzonseje*, tidl. *Risbygård*. Inden for hovedgårdens ejerlav optræder navnet *Gammeltoft* (MB 1682 Gammel Tofft; Engfort Gamle toft), som muligvis kan afspejle, hvor Risby tidligere har ligget. Et *Gammeltoft* (MB 1682 Gammeltoft; MK 1799 Gamle Tofter) optræder også inden for Hastrup ejerlav i Snoldelev sogn, og dette navn bør også indicere en flyttet eller nedlagt bebyggelse. I Havdrup ejerlav forekommer navnet *Gundetoft* (MB 1682 Gunde Tofft; MK 1800 (1805) Gunde Toft; MK 1806 Grundetofte), som også er bebyggelsesindicerende, men da lokaliteten ligger umiddelbart nordøst for Havdrup by, skal navnet sandsynligvis relateres hertil.

Bebyggelsesnavnene i området synes umiddelbart at vidne om en stabil kerne af ældre bebyggelser samt bebyggelsesmæssig ekspansion fra sen vikingetid og fremefter. De få indicier på nedlagte bebyggelser giver indtryk af relativ stabilitet i området.

Udvalgte navne i Salløv-området

Bebyggelsesnavne

Salløv Snoldelev-stenen (DR 248) 800-tallet SalHauku[M]; 13/8 1257 Saloae; DiplDan (2.rk IV nr 13) 1291-98 Saleu (m.fl.). – Landsby i Snoldelev sogn. Forleddet er subst. sal, der i danske stednavne oftest tolkes i betydningen 'hus af særlig karakter, stormandsgård, gudehus' (jf. Sal i afsnit 2.2.). Efterleddet er

¹³ En navnetype er en gruppe af stednavne, som er sammenholdt ved et fælles efterled eller afledningselement (definition fra Christensen & Kousgård Sørensen 1972:229). Til de ældste navnetyper henregnes *-inge*, *-løse*, *-høje*, *-lev* og *-sted* (jf. bilag 16 for en kronologi over danske stednavnetyper).

pluralis af subst. høj, hvilket bevidnes gennem bøjningsformen (dativ pluralis) på Snoldelev-stenen. Det er uklart, hvorledes relationen mellem for- og efterled skal tolkes, ligesom det er uklart, om navnet i den ældste overlevering betegner en bebyggelse eller et sted af en anden karakter. Det er Snoldelev-stenen indskrift ”Gunvalds sten, søn af Roald, thul i [eller på] Salhøje”, der ligger til grund for flere forskeres tolkning af subst. sal i en sakral betydning, fordi en person med betegnelsen thul relateres til et sted med navneleddet sal. Det er dog uvist, hvilke funktioner en thul har bestredet, og dermed også hvor snævert denne personbetegnelse kan relateres til (førkristen) kult og religion (jf. bl.a. Stoklund 1987).

Marknavne

152 Vor Frue sogn

Der er ikke fundet marknavne med søgeord i Skalstrup ejerlav. Skalstrup er det eneste ejerlav i sognet, der er inddraget i undersøgelsesområdet.

195 Snoldelev sogn

Salløv

Blodagre MK 1798 Blod Agre. – Samme lokalitet som Blodhøj Stumper, jf. nedenstående.

Blodhøj Stumper MB 1682 Blod Høys Stumper. – Der er topografisk forbindelse til Blodhøj i Snoldelev ejerlav, jf. nedenstående.

Stavsagre MB 1682 Stauffs Agere; MK 1798, MK 1805 Stavs Agre. – Forleddet er sandsynligvis subst. stav i betydningen ’pæl, stok’, muligvis i betydningen ’gærdestav’ (Holmberg 1980:106). Lokaliteten grænser op til ejerlavsskellet mod vest, der også danner skel mellem Tune og Ramsø herred. Mod øst grænser lokaliteten op til et vejforløb fra Salløv by mod Ulvemose. Der er intet, som tyder på, at stav i dette navn skal tillægges en sakral særbetydning (jf. Stav i afsnit 2.2.).

Snoldelev

Blodhøj MB 1682 Blodhøis Ager; MK 1777 Blodhøys agre; MK 1805 Blodhøys Agre; DR I 301 1812 Blothøj, Blothøjene; I Nat.mus. 6/12 1852 Blodhøj; A 1863, 2M 1897 Blodhøj; I 1934, I 1938 Blodhøj. – På grund af den sene overlevering kan det ikke ad sproglig vej afgøres, om forleddet er Blå-, Blod- eller Blot- (jf. Hald 1966:58, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:126-127). Mest nærliggende forekommer dog førstnævnte mulighed, idet høje ikke sjældent karakteriseres ved mørke farver, jf. bl.a. navnet Mørkehøj og det relativt hyppigt forekommende Sorthøj (jf. bl.a. DS bd. 7 s. 229, bd. 9 s. 101, bd. 12 s. 177, bd. 17,2 s. 549, bd. 21 s. 180). Tidligere tiders forskning har tolket forleddet som det gammelnordiske ord for ofring, subst. blot, særligt under inspiration af Snoldelev-stenens indskrift (jf. bl.a. Kong Valdemars Jordebog bd. 2,1 s. 158).

Voerland MB 1682 Waalands Aas; MK 1777 Worland; MK 1805 Voerland. – Forleddet er sandsynligvis subst. glda. wara 'udmark'. De danske marknavnes generelt sene overlevering bevirker, at der vanskeligt vil kunne skelnes mellem subst. glda. wara 'udmark' og glda. warth 'vagt, vagtpost'. I dette tilfælde taler både MB-formen og lokalitetens placering nær et vådområde ved ejerlavsskellet mod Snoldelev Hastrup dog for førstnævnte.

Snoldelev Hastrup

Lundebjerg MB 1682 Lundebierge Aas; MK 1799 Lundebierg.

Ting Eng MB 1682 Thing Eng. – Forleddet er subst. ting.

Tingrøgler MB 1682 Tingrød Aas; MK 1799 Ting Røgler; I 1934 Tingrøjle. – Forleddet er subst. ting, efterleddet er formodentlig plur. af subst. røgle 'langstrakt, lav forhøjning; ryg af en ager' (jf. ODS).

199 Havdrup sogn

Havdrup

Bavneagre MK 1806 Bovneagre. – Bavneagre ligger nær Bavnehøj.

Bavnehøj MB 1682 Bone Høy; 2M 1898 Bavnehøj.

Drengestykkerne MB 1682 Dreng Stucherne. – Forleddet er gen. plur. af subst. dreng, der iflg. Kalkar kan indeholde betydningen 'ung, ugift mand' og 'tjenestedreng, karl' (Kalkar bd. 1 s 380). I ODS anføres også betydningen '(ung) kriger, helt', men denne anvendelse af personbetegnelsen synes at være snævert relateret til det poetiske sprog, og den er formodentlig inspireret af ordets optræden i et antal runeindskrifter (jf. ODS, Danmarks Runeindskrifter bd. 1 sp. 643). Den snævre relation mellem sidstnævnte betydning og en bestemt litterær genre bevirker, at det forekommer overvejende sandsynligt, at personbetegnelsen dreng her skal tolkes i en af de førstnævnte betydninger og måske mest sandsynligt i betydningen 'tjenestedreng, karl'.

Tulsbjerg MB 1682 Stoere Toels Bierg; Lvk. prot. 26/10 1786 Toelsbjerg, Tolsberg Enge; MK 1806 Folbjergagre [I]; Guide 1860 Tulsbjerg. – At forleddet ikke kan være personbetegnelsen thul fremgår af det -s, der optræder i sammensætningen, da thul som er en maskulin i-stamme har formen thular i genitiv (jf. Kousgård Sørensen 1957:103). Forleddet er sandsynligvis omtydet til tul (thul) under indflydelse af Snoldelev-stenens indskrift.

212 Gadstrup sogn

Brordrup

Bavneagre MK 1800 Brede Baune agre, Smalle Baune agre. – Der er topografisk forbindelse mellem Bavneagre og Bavnestumper.

Bavnestumper MB 1682 Bounestump Aaß; MK 1800 Baunestumper. – Der er topografisk forbindelse mellem Bavneagre og Bavnestumper.

Kongestumperne MK 1800 Konge Stumperne. – Der er sandsynligvis topografisk forbindelse mellem Kongestumperne og Kongeengen. Forleddet er subst. konge, og navnet kan muligvis hentyde til et ejerforhold.

Kongeengen MB 1682 Kongs Engenn, Kong Engenn, Konge Engen – Beliggende i Vestermarken. Der er sandsynligvis topografisk forbindelse mellem Kongeengen og Kongestumperne, jf. ovenstående.

Smedestumpen MK 1800 Smede stumpen. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Gadstrup

Boneager MB 1682 Boene Ager. – Forleddet er sandsynligvis subst. bavn.

Lundemark MB 1682 Lunde Mark; ET 1682 Lunde March.

Ramsolille

Bavneagre MB 1682 Baugene Agers Aaß, Bougene Agers Aaß; MK 1786 Bowne Agre; MK 1798 Bauneagre; I 1928 Bauneagre. – Beliggende i Lundemark. Der er ikke topografisk forbindelse mellem de to enslydende navne, jf. nedenstående.

Bavneagre MB 1682 Lille Boux aaß, Store Boux Aaß; MK 1786 Smaae Bowne Agre, Store Bowne Agre; MK 1798 Sm. Baunagre, St. Bauneagre. – Beliggende i Nørremarken. Der er ikke topografisk forbindelse mellem de to enslydende navne, jf. ovenstående.

Lundemark MB 1682 Lundemarch; ET 1682 Lundevang.

Lundeagre MB 1682 Lunde Stykers aaß; MK 1786 Lund Agre; MK 1798 Lundsagre.

214 Ørsted sogn

Benzonseje, tidl. Risbygård

Lundstumperne MB 1682 Lille Lunds stumperne. – Beliggende i Lundemark.

Lunden MB 1682 Stycherne neden for Lunden, Stumperne Offuen Lunden. – Beliggende i Lundemark.

Lundemark MB 1682 Lundemarch; Engfort 1682 Lunde Vang.

Lundeskipt Engtax 1682 Lune schifft, Lun schifft. – Beliggende i Lundemark.

Lundestykket MB 1682 Lundestychet. – Beliggende i Lundemark.

Smedemarken Hov 1791 Smeede Marken; MK 1805 Smede Marken; Guide 1860 Smede Marken. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Analyse af områdets udvalgte stednavne

Salløv er det eneste bebyggelsesnavn inden for området, der indeholder søgeord (jf. bilag 18d). Navnet betragtes som centralpladsrelevant, da det menes at afspejle elitær tilstedeværelse, alternativt (førkristen) religion.

Der optræder relativt få marknavne med søgeord inden for området, og en stor del af disse har usikker eller tvivlsom centralpladsrelevans.

Subst. bavn optræder i navnene *Bavnehøj* og det hertil relaterede *Bavneagre* i Havdrup ejerlav, i to identiske *Bavneagre* uden topografisk relation i Ramsølle ejerlav, eventuelt i *Boneager* i Gadstrup ejerlav samt i *Bavneagre* og det hertil relaterede *Bavnestumper* i Brørdrup ejerlav. Subst. bavn er først indlånt i det danske sprog i 1300-tallet, og de pågældende navne kan dermed ikke betragtes som samtidige med den her relevante periode. Hvorvidt de kan betegne lokaliteter, som har haft bavnfunktion længere bagud i tid end navnene indicerer, er uvist, men signalpladser formodes i øvrigt ikke at være snævert relaterede til centralpladser (jf. Bavn i afsnit 2.2.1). Der er ikke øvrige marknavne, der indeholder forsvarsrelaterede navneled.

Søgeordet ting optræder i navnene *Ting Eng* og *Tingrøgler* i Hastrup ejerlav, Snoldelev sogn. Navnene indicerer retslig udøvelse. Der er ikke noget kendt tingsted inden for Hastrup ejerlav eller Snoldelev sogn, og navnene sigter muligvis til en placering nærved eller på vejen til et tingsted. Lokaliteten ligger nordligt i ejerlavet nær Tune sogn, og det er sandsynligt, at navnene sigter til herredstinget, der formodentlig har ligget ved herredsbyen Tune.

Der optræder personbetegnelser i navnene *Drengestykkerne* i Havdrup ejerlav og i *Kongeengen* og det hertil relaterede *Kongestumperne* i Brørdrup ejerlav. Subst. konge kan som navneled sigte til mange forskellige forhold, og den præcise betydning i navne med dette forled kan derfor være vanskelig at fastslå (jf. Konge i afsnit 2.2.). Det er muligt, at *Konge-* her sigter til et ejerforhold, men hvor langt tilbage i tid et sådant forhold har gjort sig gældende kan ikke afgøres, ligesom det er uklart, hvilken betydning det har som centralpladsindicium. Personbetegnelsen dreng optræder ikke i søgeordslisten, da den relativt sjældent optræder som navneled, men da en af flere mulige betydninger er 'ung kriger, helt' (jf. tolkningsliste), er den relevant at inddrage i denne sammenhæng. Sandsynligheden taler dog for, at forleddet snarere skal tolkes i betydningen 'tjenestedreng, karl' end i en krigerrelateret betydning, selvom muligheden for sidstnævnte rent formelt er tilstede.

Forleddet i *Blodhøj* (mellem Salløv og Snoldelev ejerlav) og i det hertil relaterede *Blodagre* eller *Blodhøj Stumper* er tidligere blevet tolket som subst. blot, og navnet er dermed blevet relateret til førkristen kultudøvelse. Denne tolkning må betragtes som meget usikker grundet navnets sene overlevering (jf.

tolkningsliste). Med parallel til andre navne med efterleddet *-høj*, er det mest sandsynligt, at forleddet er farveangivende.

Der er udvalgt flere navne i området, som indeholder søgeord, hvis generelle værdi som centralpladsmarkører er meget usikker. Det gælder her søgeordene *lund*, *smed* (eller *smedje*) og *stav*. Subst. *lund* optræder i navnene *Lundebjerg* (Hastrup ejerlav), *Lundemark* og *Lundeagre* (Ramsølle ejerlav), *Lundemark* (Gadstrup ejerlav) samt *Lundemark* (Benzøneje) i hvilken *Lunden*, *Lundestumperne*, *Lundeskiift* og *Lundestykket* ligger. For disse navne gælder, at hverken sammensætning eller beliggenhed indicerer en sakral særbetydning.

Navneleddet *smed* eller *smedje* forekommer i navnene *Smedestumpen* (Brordrup ejerlav) og *Smedemarken* (Benzøneje ejerlav). Da smedehåndværket ikke er snævert relateret til centralpladser i yngre jernalder, kan det dog ikke umiddelbart betragtes som en utvetydig centralpladsmarkør. *Smed* eller *smedje* er desuden generelt hyppigt forekommende i danske marknavne, og da begge ord i princippet stadig kan være navnedannende, indeholder de ikke i sig selv en øvre dateringsmæssig grænse. De sent overleverede marknavne med disse navneled kan derfor vanskeligt dateres, og for de fleste gælder sandsynligvis, at de er relativt unge og dermed ikke kan relateres til den for dette projekt relevante periode.

Subst. *stav* optræder som navneled i et enkelt tilfælde inden for undersøgelsesområdet, nemlig i *Stavsagre* i Salløv ejerlav. Forleddet skal sandsynligvis tolkes i betydningen 'gærdestav' eller det kan være grænsemarkerende, men der er ikke belæg for at tolke navnet i en sakral særbetydning (jf. tolkningsliste).

To navne, *Tulsbjerg* i Snoldelev ejerlav og *Voerland* i Havdrup ejerlav, er inddraget på tolkningslisten, fordi de ved første øjekast synes at indeholde søgeord. Dette er dog i den efterfølgende tolkningsproces blevet afvist (jf. tolkningsliste).

Der optræder navne med søgeord i området, men meget få af disse kan betragtes som sandsynligt relaterede til centralitet (jf. bilag 18e). *Salløv* er det eneste navn, der optræder som en nogenlunde sikker centralpladsmarkør, idet det menes at afspejle elitær tilstedeværelse. *Ting Eng* og *Tingrøgler* indicerer også centralitet, idet de afspejler retslig udøvelse, men de sigter formodentlig til en placering nærved eller på vejen til herredstinget i Tune sogn. *Drengestykkerne* og *Blodhøj* kan i princippet tillægges tolkninger af interesse for samfundsstruktur og centralitet, men sådanne tolkninger må betragtes som tvivlsomme.

Arkæologiske kilder

I DKC er der kun registreret få fund og lokaliteter fra yngre jernalder inden for området (jf. bilag 18f). Et meget væsentligt fund er Snoldelev-stenen, der er fundet ved en gravhøj på en markant forhøjning

vest for Snoldelev by (jf. DKC 020509-2). Runestenen blev fundet i 1700-tallet, og ved den lejlighed blev der desuden registreret to parallelle rækker af sten, hvilket siden er blevet foreslået tolket som en skibssætning. Udgravninger på stedet i 1980'erne har dog ikke kunnet bekræfte denne antagelse. Ved disse udgravninger blev der derimod registreret flere anlæg i form af både stolpehuller, stenspor, gruber og grave. Mest interessant er måske fire jordfæstegrave, hvoraf den ene var en kvindegrav med rigt dragtudstyr bestående af bl.a. to forgyldte skålspænder. Graven er dateret til 800-tallet, og den er dermed (omtrent) samtidig med indskriften på Snoldelev-stenen, der ad sproglig vej dateres til samme tidsrum (jf. Christensen 1987, Stoklund 1987, Danske Runeindskrifter). Både kvindegraven og runestenens indskrift indikerer, at personer af prestige har været bosiddende i området. Af øvrige fund fra den relevante periode inden for Snoldelev sogn er der registreret gruber med vikingetidskeramik i den vestlige del af Snoldelev by (DKC 020509-74) samt en guldstang i den sydvestlige del af sognet nær grænsen til Havdrup (DKC 020509-49). Sidstnævnte kan dog kun dateres meget bredt til bronze- eller jernalder, da der er tale om et løsfund uden daterbare karakteristika. Snoldelev Kirke, hvis ældst bevarede dele stammer fra 1100-tallet, har tilsyneladende haft én eller to forgængere i træ, som dermed delvist kan tilskrives vikingetid (jf. Danmarks Kirker bd. 2, Trap bd. II, 3 s. 1179). Der er desværre ikke oplysninger at hente om dette i DKC.

I Havdrup sogn er der fundet en bronzematrice fra germansk jernalder nordvest for Havdrup by (DKC 020502-2), og umiddelbart vest for byen er der gjort flere detektorfund af genstande fra både bronzealder samt ældre og yngre jernalder (DKC 020502-8). Da der er tale om løsfund, er det uvist, hvilken type af lokaliteter, genstandene repræsenterer.

Af øvrige fund fra yngre jernalder inden for undersøgelsesområdet er der enkelte registreringer fra yngre germansk jernalder ved den nedlagte landsby Risby umiddelbart vest for Benzonseje (DKC 020112-8). Vest for Gadstrup by er der udgravet tre langhuse samt et grubehus, der dateres til sen yngre romertid eller germansk jernalder (DKC 020104-19).

De arkæologiske fund fra yngre jernalder i området er få, og en del af disse er løsfund. Det er derfor sparsomt, hvad de arkæologiske kilder kan berette om bebyggelseshistorien og samfundsstrukturen i området. Der er dog enkelte statusmarkerende fund, og af disse er Snoldelev-stenen mest informativ vedrørende samfundsstrukturelle forhold pga. indskriftens thul, hvis funktion ikke kendes med sikkerhed, men som dog må betragtes som en ledende figur i det førkristne samfund (jf. Thul i afsnit 2.2.). Den rige kvindegrav, der er fundet nær runestenen indikerer også en vis rigdom eller prestige. Blandt de øvrige fund er bronzematricen vest for Havdrup af størst interesse i denne sammenhæng, da den afspejler (finere) håndværk. Der er registreret enkelte øvrige (metal)genstande inden for området,

som ikke er nærmere beskrevet i DKC, og som derfor lades ude af betragtning her, til trods for at de måske kan være relevante i forbindelse med centrale funktioner o.lign.

Opsummering af Salløv-området

Der er relativt få navne med søgeord inden for undersøgelsesområdet, og blandt disse er *Salløv* det eneste, der kan betragtes som en sandsynlig centralpladsmarkør. De øvrige udvalgte navne har enten ingen, tvivlsom eller ringe centralpladsrelevans.

Der er ikke mange fund fra yngre jernalder inden for området, og antallet af regulære udgravninger af lokaliteter fra perioden er meget få. Det arkæologiske materiale er formodentlig langt fra repræsentativt. Blandt de få fund er der enkelte, som har relevans i forhold til samfundsstruktur og eventuel centralitet. Dette gælder særligt Snoldelev-stenen, men også den rige kvindegrav fra samme lokalitet afspejler elitær tilstedeværelse i tidlig vikingetid. En bronzematrice fra germansk jernalder fundet i Havdrup sogn afspejler (finere) håndværk, hvilket kan være et lille indicium på centralitet. Til trods for det meget sparsomme arkæologiske materiale er der dermed glimtvis spor af muligt centralpladsrelevante elementer.

Indskriften på Snoldelev-stenen kobler en førkristen lederskikkelse til området, nærmere bestemt til Salløv. Runestenen, den rige kvindegrav på samme sted og navnet *Salløv* afspejler dermed en tilstedeværelse af elitære personer i yngre jernalder, formodentlig tidlig vikingetid. Et enkelt (løs)fund afspejler håndværksfunktioner i germansk jernalder. Det arkæologiske materiale er næppe repræsentativt. Navnematerialet er, med hensyn til muligt centralpladsrelateret ordstof, ualmindeligt sparsomt, og der kan således ikke iagttages reminiscenser af et centralpladsindicerende navnemiljø inden for dette undersøgelsesområde (jf. bilag 18g for sammenstilling af de fremhævede navne og fund).

Da gennemgangen af navnematerialet inden for det primært afgrænsede undersøgelsesområde ikke har resulteret i relevant materiale, forekommer det grundløst at udvide området yderligere. Tune sogn ligger dog umiddelbart nord for området, og da navneleddet *tuna* (tune) har en væsentlig rolle i den svenske navnemiljøteori, er det oplagt at gennemgå materialet inden for dette sogn også. Tune sogn gennemgås tillige med Vindinge sogn i det nedenstående.

3.1.1. Tune-området, Tune herred, Sjælland

Navneleddet *tuna* spiller en væsentlig rolle inden for svensk navnemiljøteori, og da Tune sogn ligger umiddelbart nord for undersøgelsesområdet omkring Salløv, er det oplagt at gennemgå området omkring Tune i denne sammenhæng også (jf. bilag 19a-c). Vindinge sogn inkl. Vindinge Lillevang

inddrages også pga. navnet *Vesby*, der har betegnet en nu nedlagt landsby i dette sogn (jf. nedenstående). Frem for at udvide Salløv-området så meget at også Tune og Vindinge sogne inddrages i dette, behandles disse særskilt. Dette skyldes, at afstanden mellem *Salløv* og *Tune* er relativt høj, og den manglende forekomst af centralpladsindicerende navne imellem disse bevirker, at der vanskeligt kan plæderes for en (toponymisk) sammenhæng mellem de to. Det kan desuden være interessant at se på Tune/Vindinge som et selvstændigt område og efterfølgende sammenstille dette med Salløv-området, da navneleddet *tuna* i Sverige såvel som navneleddet *sal* i Danmark betragtes som mulige betegnelser for stormandsbebyggelser (jf. hhv. *Sal* og *Tuna* i afsnit 2.2.).

Både Tune og Vindinge sogne er relativt store i sjællandsk målestok, og påfaldende er det, at begge kun rummer én landsby. Der er således tale om særdeles store ejerlav. I Vindinge sogn har der dog tidligere ligget yderligere to bebyggelser, hhv. *Vesby* nordvest for Vindinge by og *Menstrup* syd for Vindinge by, hvis navn er overleveret i gårdsnavnet *Mindstrupgård* (jf. Trap bd. 2, 3 s. 1177-1178). Der er ikke overleveringer om nedlagte bebyggelser inden for Tune sogn.

Hverken *Tune* eller *Vindinge* kan dateres ad navnetypologisk vej, og det samme gør sig gældende med *Vesby*, der formodes at være et oprindeligt usammensat **Væ* (jf. nedenstående). Alle tre navne er dog (direkte såvel som indirekte) nævnt i Knud den Helliges Gavebrev fra 1085, hvilket dermed angiver en terminus ante quem. *Vesby* kan endvidere dateres til førkristen tid ad ordhistorisk vej. De tre navne kan således alle tilskrives den her relevante periode. *Menstrup* tilhører navnetypen *-torp*, hvis hovedproduktivtetsperiode normalt henregnes til sen vikingetid og tidlig middelalder.

Marknavnematerialet rummer ikke indicier på nedlagte eller flyttede bebyggelser, bortset fra navnet *Ødetoft* (MB 1682 Ødetofftoß) i Vindinge Lillevang, der afspejler den nedlagte Vesby. Navnematerialet afspejler således en relativt stabil bebyggelse af høj alder og med få nedlæggelser inden for de to sogne.

Udvalgte navne i Tune-området

Bebyggelsesnavne

Tune 21/5 1085 (12. årh.) *Tunaherati*; 13/8 1257 *Tunae*, *Tunaheret* (m.fl.). – Herreds- og sogneby. Navnet består af en plural form af subst. *tun*, der oprindeligt betyder 'indhegning', men som med tiden har udviklet sig til også at betegne det indhegnede område. Den særlige plurale form af *tun* i navnet Tune har paralleller i det svenske område, hvor *tuna* hyppigt optræder som navneled og usammensat stednavn. I Sverige tillægges *tuna* som regel særbetydning i forhold til *tun* i singular form pga. toponymiske, ekstralingvistiske og kontekstuelle karakteristika., og navnene formodes at betegne stormandsbebyggelser, administrative centralpladser, kultpladser el. lign. (jf. *Tuna* i afsnit 2.2.). Da der

ikke forekommer øvrige bebyggelsesbetegnende Tune-navne i Danmark, er det ikke muligt at foretage sammenstillende analyser, der kan bidrage til afklaring af en eventuel særbetydning.

Vesby 21/5 1085 (12. årh.) Winningavve; 13/8 1257 Wesby (m.fl.). – Nedlagt landsby, Vindinge sogn. Den ældste overlevering indicerer, at navnet er et oprindeligt usammensat *Væ, bestående af subst. glda. *væ (en sideform til subst. glda. *wī) '(hedensk) helligdom, vi', og med bebyggelsesnavnet Vindinge tilføjet som lokaliserende element (jf. Hald 1965:106, Kousgård Sørensen 1992:232, Jørgensen 2009:96). Navnet optræder i de følgende kilder med efterleddet -by, der formodentlig er tilføjet som artsangivende (epexegetisk) element. At navnet allerede i 1085 betegner en bebyggelse fremgår dog af konteksten i Knud den Helliges gavebrev, hvor to bol i Winnigavve doneres til St. Laurentii Kirke i Lund (jf. Danmarks Riges Breve 1. række, 2. bind s. 26). Navnet er en semantisk parallel til Visby på Gotland, der også formodes at være et oprindeligt usammensat *Vi (jf. Svenskt ortnamnslexikon s. 352). At der i begge tilfælde er tale om oprindeligt usammensatte navne indiceres i øvrigt også ved forleddenes genitivformer (jf. Christensen & Kousgård Sørensen 1972:80-81, Jørgensen 2009:96).

Marknavne

194 Vindinge sogn

Der er ikke fundet marknavne med søgeord i Vindinge Lillevang.

Vindinge

Bavnestykkerne MB 1682 Baunestøcherne aalß.

Lundebjerg MB 1682 Langelundeberg, Stachet Lundeberg; MK 1782 Lundebierg.

Stavsagre MB 1682 Stausagere. – Forleddet er subst. stav 'pæl, stok'. Lokaliteten ligger øst for Vindinge By, men kan ikke lokaliseres nærmere. Der er ingen umiddelbare indicier på, at navnet skal tillægges en sakral særbetydning (jf. Stav i afsnit 2.2.).

196 Tune sogn og ejerlav

Baldershøj Pont. Danske Atlas 1774 Balders Høj; PrI 1808 Balders Hoi; Nat. Mus. indber. 6/2 1852 Baldershøj; A, 2M 1896-97 Baldershøj. – Der er topografisk forbindelse mellem Baldershøj og Baldesagre, jf. nedenstående. Forleddet Balder- er sandsynligvis en omtydning af forleddet i Baldesagre.

Baldesagre MB 1682 Baldes Agere; Tax 1797 Ballers Agre; PrI 1808 Balders Ager. – Lokaliteten ligger i Søndermarken, men kan ikke lokaliseres nærmere. I en præsteindberetning fra 1808 anføres det, at Baldershøj ligger på Balders Ager (jf. Danske præsters indberetninger til oldsagskommissionen af 1807. Sjælland, Samsø og Møn. s. 114). Det er usikkert, hvorledes forleddet skal tolkes. Gudenavnet Balder

er en formel mulighed, men gudenavnet er sjældent i danske stednavne, og tolkningen synes heller ikke umiddelbart at finde støtte i formen Baldes- i den ældste overlevering mod et i så fald forventeligt Balders-. Mere sandsynligt er derfor subst. balle, glda. balgh, 'jævnt stigende forhøjning, bakke', hvorved navnet er en parallel til eksempelvis Ballesager i hhv. Sønder-Bjert og Gammel-Haderslev sogn i Sønderjylland (jf. DS 3 s. 27 og DS 4 s. 31).

Børresagre MB 1682 Børrildtz Agere; Tax 1797 Børres Agre. – Første led kan muligvis være subst. glda. *byrghi, der er en afledning af subst. borg, som i de gammelnordiske sprog kan betyde både 'naturlig bakke, forhøjning' og 'befæstet plads, befæstet højde'. Betydningen 'indhegning' kan muligvis også foreligge (jf. Wohlert 1964:68, Holmberg 1976:21). Lokaliteten ligger syd for byen, men kan ikke lokaliseres nærmere, og ekstralingvistiske argumenter kan således ikke bidrage til tolkningen.

Analyse af områdets udvalgte stednavne

Der forekommer ikke mange navne med søgeord inden for området, men af disse er to bebyggelsesbetegnende. Det er som nævnt usikkert, om *Tune* kan tillægges særbetydning som betegnelse for en stormandsbebyggelse eller et andet centralpladsrelateret element. I svensk navneforskning betragtes navneleddet *tuna* som en væsentlig centralpladsterm, hvilket i høj grad skyldes rige arkæologiske fund og markante fortidsminder omkring en stor del af de svenske *Tuna*-bebyggelser, en hyppig central beliggenhed inden for administrative områder, toponymisk interessante kontekster osv. (jf. *Tuna* i afsnit 2.2.). *Tune* er det eneste danske bebyggelsesnavn, der grammatisk kan relateres til de svenske *Tuna*-navne, som kun i den særlige plurale form tillægges en betydning, der er løsrevet i forhold til subst. *tun*. Da der kun er ét dansk navn, kan der ikke foretages sammenstillende analyser på dansk grund, og til trods for den grammatiske form, er det derfor vanskeligt at argumentere for en leksikalt afvigende betydning her. Der er ekstralingvistiske og toponymiske elementer ved og omkring *Tune*, der kan jævnføres med de karakteriserende elementer ved de svenske navne. *Tune* markerer sig således administrativt ved at være herredsby, hvilket indicerer at bebyggelsen på tiden for herredsinstitutionens dannelse har haft en vis betydning. Derudover er ejerlavet meget stort efter sjællandske forhold, og interessant er det endvidere, at det ligger mellem Vindinge sogn med det sakrale navn *Vesby* og Snoldelev sogn med det centralpladsindicerende *Salløv*. Det er dog spørgsmålet, om nogle af disse elementer har relevans for tolkningen af navnet *Tune*, og indtil videre betragtes navnet som en eventuel centralpladsmarkør. Navnet *Vesby* formodes at repræsentere et oprindeligt usammensat **Væ*, og navnet bør således afspejle et sted med relation til førkristen kult og religion (jf. Vi i afsnit 2.2.). *Vesby* betragtes således som en sandsynlig centralpladsmarkør.

Blandt områdets marknavne er der meget få, der indeholder søgeord, og disse kan kun tillægges eventuel eller usikker centralpladsrelevans. For Tune ejerlav gælder, at der ikke er overleverede marknavne på matrikelkortet, og det overleverede marknavnemateriale kan derfor ikke lokaliseres præcist.

Subst. bavn optræder i navnet *Bavnestykkekerne* i Vindinge ejerlav, men da ordet først er indlånt i dansk i 1300-tallet, må navnet anses for yngre end den her relevante periode. Nogle *Bavne*-navne kan måske repræsentere lokaliteter, hvis funktion som bavnsteder er ældre end selve navnene, men dette kan ikke umiddelbart påvises, og en stor del vil formodentlig også være relativt unge. Da bavnfunktioner endvidere ikke betragtes som snævert relateret til centralitet, kan navnet her kun afspejle ringe centralpladsrelevans (jf. Bavn i afsnit 2.2.1.).

En forsvarsrelateret funktion afspejles eventuelt i navnet *Børresagre* i Tune ejerlav. Navnet kan måske indeholde subst. gl. **byrghi*, som kan betyde både 'naturlig bakke' og 'befæstet plads'. Tolkningen er dog usikker, og da ekstralingvistiske iagttagelser ikke er mulige, må en centralpladsindicerende udsagnsværdi betragtes som særdeles usikker (jf. tolkningsliste).

Søgeordet lund optræder i navnet *Lundebjerg*, og søgeordet stav forekommer i navnet *Stavsagre*, begge i Vindinge ejerlav. For begge navne gælder dog, at der ikke er umiddelbare indicier på sakrale særbetydninger (jf. hhv. Lund og Stav i afsnit 2.2.).

Navnet *Baldershøj* og det hertil relaterede *Baldesagre* er begge afvist som relevante i denne sammenhæng, da forleddet *Balder*- betragtes som en omtydning af subst. balle, gl. *balgh*, med betydningen 'jævnt stigende forhøjning, bakke'.

Det er udelukkende *Vesby*, der kan betragtes som en sandsynlig centralpladsmarkør, mens en centralpladsrelateret betydning af *Tune* må betragtes som tvivlsom. Navnematerialet i området afspejler således centralitet i form af sandsynlig relation til hedensk gudedyrkelse (jf. bilag 19d).

Ingen af områdets marknavne tillægges centralpladsrelateret udsagnsværdi. Navnene *Ornum Ås* (MB 1682 Arnum aß) og *Lille Ornum* (MB 1682 Lille Aarnum, Lille Arnum; MK 1782 Smaae Ornum) sydvest for Vindinge by kan dog være indirekte indicier på en stormandsgård el.lign. Subst. ornum er frem til og med (ældre) middelalder blevet brugt som betegnelse for storgårdes eller hovedgårdes særjorder, som har været unddraget fællesskabet, og til trods for at begrebet ornum stadig benyttes i Chr. V's Danske Lov (fra 1683), synes det i kilder fra den tid altid at henvise til gamle forhold (Secher 1911 sp. 789-790, Hvidtfeldt 1952-56:282-283, KLMN bd. 13 sp. 21-22). Subst. ornum har da næppe været aktivt i sproget så langt op i tid, og det har da næppe heller været brugt i navnedannelser efter middelalderen. Navne med subst. ornum formodes dermed at indeholde reminiscenser af gamle forhold. En gennemgang af Markbogen viser, at der i 1682 er markant færre gårde, der har agre i hhv.

Ornum Ås og *Lille Ornum*, end det er tilfældet ved ejerlavets øvrige marker, hvori omtrent alle gårde har agre. Dette kan måske bekræfte, at markerne fra ældre tid har været særjord.

Arkæologiske kilder

I DKC er der ingen registrerede fund eller fortidsminder fra yngre jernalder i Tune sogn (jf. bilag 19e). I anden halvdel af 1700-tallet skal der dog være fundet et fragment af en runesten ved Baldershøj (Pontoppidan bd. VI s. 106 note (m)). Fragmentet er gået tabt, men en skitse med indskriften samt en beskrivelse af fundstedet er bevaret. Det kan dog ikke afgøres, om indskriften er autentisk, og det er dermed uklart, om den kan henføres til vikingetid (jf. Danmarks Runeindskrifter nr. 249 & Danske Runeindskrifter).

I Vindinge sogn er der registreret relativt mange fund og lokaliteter fra yngre jernalder, og hovedparten af disse optræder i og umiddelbart omkring Vindinge by. Umiddelbart syd for Vindinge by er der fra 1800-tallet efterretninger om fund af vikingetidsgrave (DKC 020512-1), og sydvest for byen er der fundet en bebyggelse, der dog ikke dateres nærmere end romersk jernalder (DKC 020512-3). Umiddelbart øst for byen er der fundet langhuse og grubehuse fra vikingetid samt et gårdsanlæg fra sen vikingetid eller tidlig middelalder. I det ene af grubehusene, der dateres til 1000-tallet, blev der bl.a. fundet glasperler, bronzebeslag, en tenvægt samt jerngenstande (DKC 020512-10). Umiddelbart nord for Vindinge by er der gjort adskillige fund fra yngre germansk jernalder og vikingetid, bl.a. løsfundne smykker, beslag, fibler, brudsølv og en enkelt mønt fra 900-tallet (DKC 020512-5, -6, -9, -14, -15, -16). Der er desuden udgravet et grubehus, hvori der bl.a. blev fundet keramik af Østersøtype (DKC 020512-5). Ældre perioder er også repræsenteret i dette område, bl.a. en større bebyggelse fra ældre romersk jernalder, men hvorvidt der er kontinuitet frem til og med yngre jernalder er uvist. Længere mod nord er der udgravet en større gravplads med jordfæste- og brandgrave fra yngre romersk og ældre germansk jernalder (DKC 020512-4). Hele området omkring Vindinge by inklusiv sidstnævnte gravplads er udpeget som kulturarvsareal (DKC 020512-20) pga. en mere eller mindre kontinuerlig bebyggelse fra ældre jernalder og frem, hvilket er en usædvanlig lang (plads)kontinuitet. Dette er særdeles interessant i forbindelse med bebyggelseshistoriske studier og diskussioner omkring middelalderlandsbyens opståen. Nordøst for Vindinge er der fundet en mindre gravplads, der formodes at stamme fra germansk jernalder (DKC 020512-8) samt en bebyggelse bestående af minimum syv langhuse fra yngre romersk jernalder (020512-21). I Vindinge Lillevang er der udgravet bebyggelse og opsamlet genstande, der samlet set strækker sig fra 900-tallet og langt ind i middelalderen (DKC 020512-19). Disse spor repræsenterer den nedlagte Vesby.

Overordnet betragtet indeholder det arkæologiske materiale – bortset fra efterretninger om et muligt runestensfragment – ingen kilder til yngre jernalder i Tune sogn, mens materialet i Vindinge sogn er stort. Denne situation afspejler formodentlig ikke de faktiske omstændigheder.

Runestensfragmentet antyder umiddelbart, at der kan have været et potentielt interessant miljø i Tune sogn, men da det er usikkert, om det overhovedet stammer fra den relevante periode, er det et meget usikkert indicium. Det er således kun materialet i Vindinge sogn, der giver viden om samfundsstrukturen i området. Umiddelbart er materialet meget interessant i relation til bebyggelseshistoriske studier, da den lange bebyggelseskontinuitet i Vindinge er usædvanlig. Lang kontinuitet nævnes som et karakteristisk element ved centralpladser (jf. afsnit 1.2.2.2.), men det er næppe i sig selv nok til at indicere centralitet på højere niveau. Mængden af løsfundne metalgenstande, heriblandt brudsølv, umiddelbart nord for Vindinge by, synes dog at afspejle en vis rigdom samt håndværksfunktioner.

På basis af det arkæologiske materiale forekommer det sandsynligt, at Vindinge har været en betydningsfuld bebyggelse i yngre jernalder, men det er usikkert, om den kan defineres som centralplads. Der forekommer enkelte centralitetsindicerende elementer, men ikke af en karakter, der nødvendigvis rækker ud over et helt lokalt niveau. Om Tune vides intet arkæologisk.

Opsummering af Tune-området

Kun navnet *Vesby* har sandsynlig centralpladsrelateret udsagnsværdi, mens *Tune* må betragtes som eventuelt centralpladsrelevans. Blandt marknavnene er der ingen formodede centralpladsmarkører. Navnene *Ornum Ås* og *Lille Ornum* i Vindinge ejerlav indikerer dog eventuelt indirekte tilstedeværelsen af en stormands- eller hovedgård på et ikke nærmere defineret tidspunkt.

Det arkæologiske materiale i Tune sogn fremviser ingen fund fra yngre jernalder, bortset fra efterretninger om et bortkommet runestensfragment. I Vindinge sogn er der relativt mange fund og lokaliteter fra den her relevante periode. Fundene afspejler en bemærkelsesværdig lang kontinuitet i Vindinge by, og af disse synes nogle endvidere at indicere en vis rigdom samt håndværksaktiviteter. Vindinge har formodentlig været en betydningsfuld bebyggelse i yngre jernalder, men om denne status har rakt ud over det lokale niveau er uvist. Ved den nedlagte Vesby er der registreret aktiviteter af formodet bebyggelsesmæssig karakter fra 900-tallet og frem.

Samlet set afspejler navnematerialet førkristen gudedyrkelse samt indirekte en eventuel stormands- eller herregård, der dog muligvis er yngre end den her relevante periode. Det arkæologiske materiale indikerer en vis rigdom samt håndværksaktiviteter i Vindinge sogn. Bemærkelsesværdigt er det, at arkæologisk materiale fra yngre jernalder er helt fraværende i Tune sogn, men det er muligt, at dette

ikke afspejler et reelt forhold. At Tune er herredsby vidner i hvert fald om, at bebyggelsen har været af en vis betydning ved herredsinstitutionens opkomst.

Området har sandsynligvis været af en vis betydning i yngre jernalder, men afsøgningen af navnematerialet tillader på ingen måde en rekonstruktion af et centralpladsrelateret navnemiljø (jf. bilag 19f).

3.1.2. Sammenstilling af Salløv og Tune

Både i Salløv- og i Tune-området er det centralpladsrelaterede navnestof sparsomt, og ingen af stederne tillader navnematerialet således rekonstruktioner af centralpladsindicerende navnemiljøer. Navnet *Salløv* betragtes som det eneste sandsynlige centralpladsindicium inden for Salløv-området, og det samme er tilfældet med *Vesby* inden for Tune-området, omend *Tune* anses for at være en eventuel centralpladsmarkør. Marknavne i Vindinge ejerlav kan indirekte indicere tilstedeværelsen af en storgård, måske i vikingetid eller ældre middelalder, via navne, der betegner særjord.

I Salløv-området blev der registreret to *Ting*-navne i Hastrup ejerlav (Snoldelev sogn) nær Tune sogn. Disse er ikke tolket som direkte tingpladsindicerende, men som mulige betegnelser for lokaliteter nærved eller på vejen til Tune herredsting, der sandsynligvis har ligget ved herredsbyen. Der er ikke registreret tingpladsindicerende navne i Tune sogn, hvilket dog ikke kan tolkes som et reelt fravær af en tingplads her. Det kan selvfølgelig ikke udelukkes, at herredstinget på et givet tidspunkt har været beliggende umiddelbart uden for Tune sogn.

Det arkæologiske materiale er i begge undersøgelsesområder relativt sparsomt, med undtagelse af området omkring Vindinge by, hvorfra der er talrige registreringer fra ældre jernalder og fremefter. Det arkæologiske materiale fra Vindinge er af stor bebyggelseshistorisk interesse, men metalgenstande og herunder også indicier på håndværksaktiviteter synes dog også at afspejle samfundsstrukturelt interessante elementer. Vindinge har formodentlig været en betydningsfuld bebyggelse i yngre jernalder, men om den kan kategoriseres som en egentlig centralplads, er uvist på nuværende tidspunkt.

I Salløv-området afspejler hhv. en runesten og en relativt rig kvindegrav fra Snoldelev ejerlav elitær tilstedeværelse i (tidlig) vikingetid, mens en bronzematrice fra Havdrup sogn indikerer (finere) håndværk i germansk jernalder, om end dette spor må betragtes som svagt.

Det er påfaldende, at der umiddelbart omkring de to navne, *Salløv* og *Tune*, der i hhv. svensk og dansk navneforskning tillægges centralpladsværdi som mulige betegnelser for elitære bebyggelser, ikke er hverken navnemateriale eller arkæologiske fund, der kan tolkes i den retning (jf. bilag 20). Det er selvfølgelig muligt, at denne situation ikke er reel, hvilket eksempelvis Snoldelev-stenen, hvorpå Salløv nævnes, kan indicere. Yderligere undersøgelser omkring Salløv og Tune – og frem for alt arkæologiske

– vil være af stor interesse for yderligere diskussioner eller afklaringer af lokaliteternes status i yngre jernalder. Området omkring den nedlagte Vesby påkalder sig også naturlig interesse i denne sammenhæng.

Det kan ikke afvises, at områderne Salløv og Tune skal betragtes som relaterede i stedet for to separate områder.

3.2. *St./Ll. Salby, Ramsø herred, Sjælland*

Udgangspunktet for dette undersøgelsesområde er (*St./Ll.*) *Salby* i Højelse sogn, Ramsø herred. Foruden Højelse sogn omfatter undersøgelsesområdet Ejby og Ølsemagle sogne samt den del af Køge Købstad (inkl. Gl. Køgegård), der er beliggende i Ramsø herred (jf. bilag 21a-c). Området er udvidet i forhold til den indledende strategi (jf. afsnit 1.3.2.2.), hvilket skyldes forekomsten af navne med søgeord vest for områdets indledende afgrænsning samt ønsket om at lade områdets afgrænsning følge naturlige eller administrative grænser i videst muligt omfang. Hovedparten af områdets afgrænsning mod nord og syd følger således herredsgrensen, der endvidere er sammenfaldende med hhv. Skensved Å mod nord og Køge Å mod syd.

Bebyggelsesnavnene giver overordnet indtryk af, at der er foretaget flere nyanlæggelser i den sene forhistoriske periode, eller at der alternativt er foretaget omstruktureringer i denne periode med nynavngivning til følge. Gl. *Lellingegård* (12/2 1547 *Lelling gaard*) indeholder stednavnet *Lellinge*, der umiddelbart er det eneste navn af gammel navnetype i området, men da bebyggelsen *Lellinge* er beliggende syd for Ramsø Herred, giver navnet ingen vidnesbyrd om bebyggelseshistorien i undersøgelsesområdet her. Der kan således ikke umiddelbart iagttages bebyggelsesnavne af gamle navnetyper inden for området, hvorimod navnene *Ølby* (1231 (ca. 1300) *Ølby*), (*St./Ll.*) *Salby* (1262 *Salby*), *Ejby* (1135 (16. årh.) *Egby*), *Assendrup* (1360 *Ascerthorp*), *Vilgestrup* (1492 *Vilgitz torp*) og *Stenkelstrup(gård)* (1299 (o. 1440) *Stenkelsstorp*) alle tilhører navnetyper, der generelt tilskrives vikingetid og tidlig middelalder. For de semantisk sekundære bebyggelsesnavne *Køge* (1177 (ca. 1300) *Chøkæ*), *Ølsemagle* (1171-78 (ca. 1440) *Ølefshøghe*), *Højelse* (1314 *Ølsy litlæ*), *Ll. Skensved* (1333 (1528) *Skæntzwetlitle*), (*St./Ll.*) *Ladager* (1257 *Lathacara*), *Spanager* (1306 (o. 1440) *Spongagre*) og *Valore* (1404 (o. 1570) *Waloore*) gælder, at de ikke kan dateres ad navnetypologisk vej. Navnet *Holmegård* (9/9 1523 *Holm Gaard* og *Len*) er muligvis af middelalderlig dato.

At der er foregået nedlæggelser eller omstruktureringer i bebyggelsen kan i enkelte tilfælde påvises i marknavnematerialet. Inden for Ølby ejerlav afspejler navnene *Langetorp* (MB 1682 *Langetorp*; MK

1785 Lange [!]) og *Tvetorp* (MB 1682 Tvetorp; MK 1785 Tvetorp, Tvetorp Stumper) således en nedlagt bebyggelse¹⁴, ligesom navnet *Essetoft* (MB 1682 Esse Tofft Aas; MK 1785 Esse Toft; MK 1797 Essetoft) en smule nordligere i samme ejerlav muligvis også indikerer en mindre nedlagt bebyggelse. Bent Jørgensen har foreslået, at navnet *Bellinge* (MB 1682 Bellinge Aas, Brede Bellinge Aaß, Brede Belling Aas; MK 1785 Lange Bellinge, Brede Bellinge) i Ølby ejerlav måske kan være et ældre bebyggelsesnavn, der siden er afløst af navnet *Ølby*, eventuelt i forbindelse med en omlægning eller sammenflytning af bebyggelsen (Jørgensen 2009:96). Det er i den forbindelse interessant, at der på stedet er udgravet flere (spredte) bebyggelsesspor med dateringer fra yngre førromersk jernalder, romersk jernalder og (ældre) germansk jernalder (jf. DKC 020105-21, 020105-37, 020105-38, 020105-39). I Højelse og Ølsemagle sogn optræder der enkelte marknavne med efterleddet *-bol* eller det hermed beslægtede *-bøl*¹⁵, men da subst. *bol* kan betyde både 'gård, bolig' og 'kvotadel af ejerlavs areal', er disse navne ikke nødvendigvis bebyggelsesbetegnende (jf. DS 24 s. 11).

Navnematerialet afspejler et område med en relativt stabil bebyggelse fra sen yngre jernalder (muligvis vikingetid) og frem. Fraværet af gamle navnetyper indikerer, at der er foregået bebyggelsesmæssige omstruktureringer (omlægning eller sammenflytning) med nynavngivning til følge omkring dette tidspunkt, og ekspansioner i bebyggelsen synes videre at afspejle sig i det relativt store antal *-torp*-navne. Bebyggelsesmæssig ekspansion afspejles også i opsplitningen af *Ladby* i hhv. *St.* og *Ll. Ladby* og *Salby* i hhv. *St.* og *Ll. Salby*. Marknavnematerialets vidnesbyrd om nedlagte bebyggelser er relativt få, og af disse stammer hovedparten fra Ølby ejerlav.

Udvalgte navne i St./Ll. Salby-området

Bebyggelsesnavne

Brydegård Gst 1911 Brydegaard (m.fl.). – Gård, Højelse sogn. Navnet er sent overleveret, og der er sandsynligvis tale om et ungt navn, som er dannet efter gårdens beliggenhed ved eller på Brydeholm, se nedenstående.

Lille Ladager, Store Ladager DD 13/8 1257 Lathacara; DD 19/6 1356 Lathagræ maglæ, Lathagre (m.fl.). – Landsbyer, Ejby sogn. Forleddet er subst. gllda. **lath* 'noget opstablet (sten o.l.)' eller subst. gllda. **lath* 'ladeplads' (jf. Jørgensen 2008:172, 179 samt **Lath* i afsnit 2.2.1.). Lokaliteten ligger

¹⁴ Da der er topografisk forbindelse mellem de to lokaliteter, afspejler de sandsynligvis samme bebyggelse.

¹⁵ *Allikebol* (MB 1682 Allegeboel; MK 1793 (1805) Læggeboel) & *Tverbol* (MK 1793 (1805) Tverboel) i Lille Skensved ejerlav, Højelse sogn, *Fembøl* (MB 1682 Fembøll Engen; PrI MB 1682 Fembøll Engene; MK 1798 (1805) Fembel Enge; Gl. Køgegd ark 3/10 1801 Tempel Eng [!]) & *Skræbol* (MK 1798 (1805) Skræboel; I 1923 Skredeboel) i Ølsemagle ejerlav (samme sogn).

umiddelbart syd for Skensved Å og vest for biløbet Kobæk, men da disse vandløb formodentlig ikke har været sejlbare i sen forhistorisk tid, bør førstnævnte tolkningsmulighed foretrækkes.

Lille Salby, Store Salby DD 28/5 1262 Salby; 9/10 1464 Salby gamble (m.fl.). – Landsbyer, Højelse sogn. Forleddet er subst. sal, der i danske stednavne oftest tolkes i betydningen 'hus af særlig karakter, stormandsgård, gudehus' (jf. Sal i afsnit 2.2.). Adj. gammel og senere adj. store adskiller Store Salby fra Lille Salby, der frem til 1600-tallet hed Salbytorp (Jørgensen 2008:180).

Valore 1404 (o. 1570 ÆDA III 351) Waloore; 22/1 1461 Valloræ (m.fl.). – Landsby. Forleddet er subst. gllda. wall 'slette', efterleddet er subst. gllda. wara 'udmark, udyrket areal' (jf. Jørgensen 2008:319). I svensk navnemiljøteori tillægges navneleddet Vall(a) i nogle tilfælde relevans for religiøse og juridiske funktioner, såfremt de pågældende navne er centralt placerede inden for centralpladsindicerende navnemiljøer. Tolkningen af navneleddet Vall(a) adskiller sig dermed fra ordets leksikale betydning (jf. Vall i afsnit 2.2.). Det kan ikke ad sproglig vej afgøres, om Valore har betegnet en samlingsplads af profan eller sakral karakter i førkristen tid, men forleddet lader sig enklest tolke i den (primære) leksikale betydning, hvorfor denne bør foretrækkes.

Marknavne

109 Køge Købstad

Der er ikke fundet marknavne med søgeord i den del af Køge Købstad (inkl. Gl. Køgegård), der ligger i Ramsø Herred.

218 Ejby sogn

Der er ikke fundet marknavne med søgeord i Stenkelstrupgård ejerlav.

Ejby

Hovslodder MK 1790 Smaa Hov Slodder, Store Hov Slodder. – Forleddet kan være subst. hov, oldn. hof n., 'hovgård, hoveri' eller subst. hov, gllda. *hof med betydningen 'forhøjning, lille høj' alternativt 'gård, gudehov, tempel' (jf. Hov i afsnit 2.2.). Efterleddet kan muligvis være en plural form af subst. sløje (jf. Lumholt 1964: 36 samt navnet Præstesløjen (DS 19 s. 149) for variation ml. -sløjen og -sloden), hvorved navnet kan betragtes som en parallel til Hovsløjen i Lille Ladby ejerlav (jf. nedenstående). Efterleddet kan alternativt være pluralis af subst. lod 'et fra andres jorder afgrænset jordstykke, som er lagt til eller hører til en gård eller et hus' eller en form af subst. slade 'fugtig, sid jord', hvoraf sidstnævnte dog er et relativt sjældent navneled på Sjælland (jf. ODS, Lumholt 1964: 45, DS 20 s. 198-199). Det forekommer sandsynligt, at navnet skal tolkes som en parallel til Hovsløjen i Lille Ladby, og

hertil kan føjes, at lokaliteten er beliggende på ejerlavets sydøstligste areal, der grænser op til Gl. Lellingegård.

Lundsagre MB 1682 Lunds Aasen; MK 1790 Brede Lunds Agre, Smaa Lunds Agre; MK 1797 (1805) Lunds Agre. – Der er ikke topografisk forbindelse mellem Lundsstykker og Lundsagre.

Lundsstykker MB 1682 Luunds Aggre; MK 1790 Lunds Stykker. – Der er ikke topografisk forbindelse mellem Lundsstykker og Lundsagre.

Ladager, Lille (218 Ejby sogn)

Hovsløjen MK 1797 (1805) Hovsløyen. – Forleddet kan være subst. hov, oldn. hof n., 'hovgård, hoveri' eller subst. hov, glda. *hof med betydningen 'forhøjning, lille høj' alternativt 'gård, gudehov, tempel' (jf. Hov i afsnit 2.2.). Efterleddet er subst. sløje, der anvendes om (mindre) særmålte markarealer (jf. Lumholt 1967:27, DS bd. 25 s. 16). Da en sammenhæng mellem hovedgårde og markarealer med betegnelsen sløje i flere tilfælde er påvist (jf. Lumholt 1964:37-39, 42-43), forekommer førstnævnte tolkningsmulighed af subst. hov mest sandsynlig her.

Ladager, Store (218 Ejby sogn)

Bavnagre MB 1682 Baun Agres Aas; MK 1784 Bovn Agre.

Spanager (218 Ejby sogn)

Lund SSL 1567 p. Sponagere Lund; MB 1682 Lunden, Paa Høyene i Lund.

Valore (218 Ejby sogn)

Bavneagre MB 1682 Bon agers aas; MK 1797 Boune Agre.

Gamleting RA Kbh Univ Skovb 1679 Gamble Ting. – Navnet kan ikke lokaliseres, men en placering nord for Valore by er sandsynlig, jf. Tingmarken. Navnet bør være direkte tingpladsbetegnende, men det skal sandsynligvis relateres til herredstinget, som i 1585 flyttes fra Ramsø til Truelstrup (jf. Tingmarken). Lokalitetens placering inden for Valore ejerlav kan forklares ved beliggenheden nær grænsen til Truelstrup ejerlav, og forleddet Gamle- indikerer at tingstedet er flyttet eller nedlagt.

Lunden RA Kbh Univ Skov 1666, 1670, 1676 Lunden.

Lundsagre (1) MB 1682 Lunde aasen; MK 1797 breede Lunds Agre, lange Lunds Agre. – Der er topografisk forbindelse mellem de to identiske Lundsagre, om end de er beliggende på hver sin side af et vangeskel. Lundsagre (1) henføres i MB til Tingmarken.

Lundsagre (2) MB 1682 Lielle Lunde Agre, Storre Lund Agre; MK 1797 Lunds Agre. – Der er topografisk forbindelse mellem de to identiske Lundsagre, om end de er beliggende på hver sin side af et vangeskel. Lundsagre (2) henføres i MB til Lyngmarken.

Lundeås MB 1682 Lunde Aas. – Der er sandsynligvis topografisk forbindelse mellem Lundeås og Lundsagre (2). Navnet kan ikke lokaliseres præcist, men henføres i MB til Lyngmarken.

Tingmarken MB 1682 Tingmarcken. – Det fremgår af MB, at Tingmarken er beliggende nord for Valore by. Det er sandsynligt, at Tingmarken tillige med Tingskoven (se nedenstående) er relateret til herredstinget, der i 1585 flyttes fra herredsbyen Ramsø til Truelstrup umiddelbart nordvest for Valore ejerlav (Corpus Constitutionum Daniæ bd. II s. 415). Tingmarken og Tingskoven betegner dermed ikke tingstedet, men afspejler en placering nær ved eller på vejen til herredstinget i Truelstrup.

Tingskoven RA Kbh Univ Skovb 1670 Tinge schoff; RA Kbh Univ Skovb 1672 Tingskouff; RA Kbh Univ Skovb 1673 Tingskoven; RA Kbh Univ Skovb 1675 Tingskoven; RA Kbh Univ Skovb 1677 Tingskofven. – Lokaliteten kan ikke lokaliseres præcist, men det anføres bl.a. i kilderne, at skoven "...løber til skels med Hønske Eng", hvilket vidner om en placering nordligst i Valore ejerlav. Navnet afspejler, at lokaliteten er beliggende nær ved eller på vejen til herredstinget i Truelstrup ejerlav, jf. ovenstående.

Tingstykker MK 1797 Ting Stykker. – Tingstykker er beliggende i Tingmarken, jf. ovenstående.

221 Højelse sogn

Der er ikke fundet marknavne med søgeord i Vilgestrup ejerlav.

Assendrup

Bavneagre MB 1682 Baun Agre Aas; MK 1794 Baunaggere; MK 1796 Bognagerne; MK 1806 Bognagrene. – Der er topografisk forbindelse mellem Bavneagre og Bavnemosen.

Bavnemosen MK 1796 Bognager Mosen; MK 1806 Bogne Mosen. – Der er topografisk forbindelse mellem Bavneagre og Bavnemosen.

Lunden MB 1682 Lunds Agre, Agre bag Lunden; MK 1794 Lundene; MK 1796, MK 1806 Lunden. – Der er muligvis topografisk forbindelse mellem Lunden, Lundseng og Lundshoved.

Lundseng MB 1682 Lund Enge schiffte, Lundtz Engeschiffte; EB 1682 Lundt Eng, Lunds Eng. – Der er muligvis topografisk forbindelse mellem Lunden, Lundseng og Lundshoved.

Lundshoved MB 1682 Lille Lunds Hofued, Store Lunds Hofued; MK 1794 Lundshoved; MK 1796, MK 1806 Lundene. – Der er muligvis topografisk forbindelse mellem Lunden, Lundseng og Lundshoved.

Gl. Lellingegård

Borrering MB 1682 Borre Ring, Borre Rings Aggere, Borre Rings Agre; EB 1682 baare Ring; MK u.å. Borrerings Mark; Guide 1860 Borgrings Marken; Gst 1897 Boring; Gst 1911 Borgring; SkovK 1925 (Valløgd.) Borgringen; Gst 1941, Gst 1983 Borgring. – Forleddet er subst. borg i betydningen 'befæstet

plads, borg', efterleddet er subst. ring 'ringformet'. Navnet sigter til et omtrent cirkulært voldanlæg beliggende østligt i Gl. Lellingegård ejerlav (jf. bilag 21d). Anlægget er ikke dateret, men en mindre arkæologisk undersøgelse inden for volden har afsløret bopladsspor fra ældre romersk jernalder. Hvorvidt disse fund tidsmæssigt kan relateres til selve voldanlægget er usikkert (DKC 020105-18).

Lunden MK 1796, SkovI 1805 Rtk., Guide 1860, Gst 1897, Gst 1911, SkovK 1925 (Valløgd.), Gst 1941, Gst. 1983 Lunden. – Der er topografisk forbindelse mellem Lunden og Lundekrogen.

Lundekrogen MK 1796 Lunde Krog; MK u.å. Lunde Krogen; Guide 1860 Lundekrogen. – Der er topografisk forbindelse mellem Lunden og Lundekrogen.

Højelse

Bavneagre MB 1682 Bogne aaß; MK 1791a Baune Agre; MK 1791b Bauneagre; MK 1799 (1805) Baune Agre. – Forleddet sigter til beliggenheden nær Bavnebjerg. Bavneagre og Bavnebjerg er beliggende på hver sin side af et vangeskel.

Bavnebjerg MB 1682 Bannebiereg; MK 1791a, MK 1791b Bannerbiereg; MK 1799 (1805) Baunebiereg Agre.

Brydeholm MB 1682 Brydehom, Brydeholm; MK 1791a, MK 1791b, MK 1799 (1805) Brydeholm. – Der er topografisk forbindelse mellem Brydeholm i Højelse ejerlav og Brydeholm i Ølby ejerlav. Forleddet kan være vb. bryde, glda. bryta, i betydningen 'bryde jord, tage jord ind til dyrkning' (ODS bd. II sp. 1243) eller alternativt subst. bryde, glda. brythi, i betydningen 'godsbestyrer, (gods)forvalter' (ODS bd II sp. 1242). For førstnævnte taler, at vb. bryde ikke sjældent forekommer som forled i marknavne, ofte sigtende til jord, der er indtaget til dyrkning på et senere tidspunkt end den gamle agerjord inden for det respektive ejerlav. At Brydeholm er beliggende på grænsen mellem Højelse og Ølby ejerlav kunne måske også indicere dette, men arealet ligger dog nær både Ølby og Højelse by, hvilket på den anden side ikke synes at stemme helt overens med en (relativt) sen opdyrkning. Af MB 1682 fremgår det, at fordelingen af agre i Ølby ejerlav adskiller Brydeholm mærkbart fra de øvrige marker, idet kun tre gårde har agre i denne (præstegården samt to fæstegårde under hhv. Duebrødre Kloster og Gl. Køgegård), mens omtrent alle gårde har agre i hver af ejerlavets øvrige marker. Dette kunne måske antyde, at Brydeholm fra ældre tid har været særjord. Billedet tegner sig dog anderledes inden for Højelse ejerlav, hvor stort set alle gårde har agre i Brydeholm. Vb. bryde fremstår hermed som den mest sandsynlige tolkningsmulighed.

Lundevraen MB 1682 Lunde waaen, Lundewoen, Lunde Vroen; MK 1791a, MK 1791b Lundevraae; MK 1799 (1805) Lundevraen.

Lundsagre MB 1682 Langelundz oß, Lille Lundz oß, Store Lundz agre aaß; MK 1791a Smaae Lunds Agre, Store Lunds Agre; MK 1791b Smaae Lundeagre, Store Lundeagre; MK 1799 (1805) Lille Lunds Agre, Store Lunds Agre.

Starbjerg MK 1791a, 1791b, 1799 (1805) Starbjerg, Øster Starbjerg. – Se under Stavrebjerg, Ølsemagle.

Lille Skensved

Lagelund MK 1793 (1805) Lagelund. – Der er topografisk forbindelse mellem Lagelund og Lundsholme. Betydningen af forleddet Lage- er uvis.

Lundsholme MB 1682 Lundts Holmb; MK 1793 (1805) Lunds Holme. – Der er topografisk forbindelse mellem Lundsholme og Lagelund.

Salby (Lille-, Store-)

Borreskov MB 1682 Boreschouff; MK 1796 (1805) Borreskov. – Se under Borreskov i Ølby ejerlav.

Borrebrink MB 1682 Børebrinch, Børebrinche. – Da navnet kun er overleveret i MB 1682, er det ikke nøjagtigt lokaliseret. Det er dog sandsynligt, at forleddet henviser til en beliggenhed nær Borrering i Gl. Lellinge ejerlav.

Godebjerg MB 1682 Goeberig; MK 1796 (1805) Godbjerg, Godbierre; Gst 1897, Gst 1911, Gst 1941, Gst 1983 Godebjerg. – Forleddet kan være subst. gud da vekselformer u : o kan forekomme i Østdanmark i gammeldansk (Hansen 1962:47-48). Alternativt kan forleddet være adj. god i betydningen 'frugtbar'. Adjektivet god optræder i marknavne, om end ikke hyppigt, men i hovedsagen knyttet til dyrkede arealer som en beskrivelse af deres frugtbarhed og (forventede) udbytte. At tillægge et bjerg eller en bakke betegnelsen god forekommer i den sammenhæng usædvanlig, hvilket måske kan tale for, at forleddet i stedet skal tolkes som subst. gud, hvorved navnet er en parallel til eksempelvis Gudbjerg i Gudme herred på Fyn.

Lillelund MB 1682 Lillelund; Gl. Køgegd. Ark. 26/10 1776 Smaaelunds Agre. – Lokaliteten kan ikke lokaliseres.

Lundmosen Lvk.LAS 10/9 1776 Lunde Moesen. – Lokaliteten kan ikke lokaliseres.

Lundsagre MB 1682 Lundz Ager; MK 1797 (1805) Lundsagre.

Ølby

Borreskov Gl. Køgegd. Ark. Borre Skov; MK 1785a Nordøstre Borreskov, Vestre Borreskov; MK 1785b Vestre Borre Skov, Søndre Borreskov; MK 1797 Børge Skov. – Topografisk forbindelse med Borreskov i Lille Salby ejerlav. Forleddet sigter til beliggenhed nær Borrering i Gl. Lellingegård ejerlav.

Brydeholm MB 1682 Brydeholmbs Aas; Gl. Køgegd. Ark. 26/10 1776 Brydeholm; MK 1785 Brydeholm. – Se under Brydeholm i Højelse ejerlav.

Borrerings stykker MB 1682 Børre Rings Stycker, Børre Rings Aaß. – Efter beliggenhed nær Borrering i Gl. Lellingegård ejerlav.

Borrestub MB 1682 Børre Stub; MK 1785a, MK 1785b Børre Stubb; MK 1797 Børgestub Agre. – Beliggende ved grænsen til Gl. Lellingegård ejerlav. Forleddet sigter dermed til beliggenhed nær Borrering i Gl. Lellingegård ejerlav.

Karleås MB 1682 Kaal Aasen, Kold Aasen; MK 1785a, MK 1785b Karle Aas; Gst 1909, 1941 Karleaas Bakke, Karleaas Mose; Gst 1969 Karleås Bakke, Karleås Mose. – Forleddet er enten plantenavnet kål eller adj. kold i betydningen 'leret og fugtig jord (som vanskeligt gennemvarmes af solen)' (ODS). At forleddet ikke er subst. karl fremgår af de to MB-former *Kaal-* og *Kold-*, der kun i nogen grad falder sammen med den dialektale udtale af karl (jf. Ømålsordbogen bd. 9 s. 242). De to ældste former fremstår endvidere som enstavede, hvilket yderligere peger væk fra muligheden af subst. karl, der som stednavneled forventes at optræde i den tostavede form Karle-. Det er sandsynligt, at forleddet er blevet omtydet til Karle- under indflydelse af et umiddelbart vest herfor liggende Kvindebjerg (MB 1682 Lille Quindebjerg, Store Quindebjerg, Quindebjergs Høfde; MK 1785a Qvindebjerg, Quindebjerg; MK 1785b Qvindebjerg; MK 1785 Qvindebjerg Stumper).

Kongsagre Gl. Køgegd. Ark. 18/3 1644 Kongß Ager; MB 1682 Kongs Agers Aas; MK 1785a, MK 1785b Kongs Agre. – Forleddet er (gen. sing. af) subst. konge. Navnet kan muligvis hentyde til et ejerforhold.

Lundevad MK 1785a, MK 1785b Lundevads Agre, Lundevads Enge.

Smedestykker MB 1682 Smede Aasen, Smedie Aasen; MK 1785a, MK 1785b Smedestykker. – Forleddet er muligvis identisk med ordet smedje.

Tunemose Hov 1758, Rtk.RA Thune moeßen; MK 1785 Tunemose Enge. – Forleddet er subst. tun i samme plurale form som det sjællandske landsbynavn Tune (jf. Tune, afsnit 3.1.1.). Tun betyder oprindeligt 'indhegning, gærde', men har med tiden udviklet sig til også at betegne det indhegnede område. I Sverige tillægges den plurale form tuna som regel særbetydning i forhold til navneleddet tun, og det formodes at betegne stormandsbebyggelser, administrative centralpladser, kultpladser eller lignende (jf. Tuna (tun(e)), afsnit 2.2.). Hvorvidt forleddet i Tunemose skal tillægges samme særbetydning må betragtes som usikkert og forudsætter en nedlagt bebyggelse eller kultplads med navnet *Tune i området. Enklere lader forleddet sig tolke i betydningen 'indhegning(er), gærde(r)'.

Brydeholm MB 1682 Bryde holm aas; PrI MB 1682 Brydeholm. – Lokaliteten kan ikke lokaliseres præcist, men har ligget vestligst i ejerlavet ind mod Højelse. Det er sandsynligt, at lokaliteten skal relateres til Brydeholm i Højelse og Ølby ejerlav, jf. ovenstående.

Onsvalebjerg MB 1682 Oen Svale Bierg; MK 1798 (1805)b Ohnsvanbiergs Agre; I 1923 Ondsvalebjerg. – Forleddet er sandsynligvis subst. odinssvale, der i bl.a. Sydsverige er belagt som betegnelse for Sort Stork. Subst. odinssvale indgår i flere sydsvenske stednavne (jf. Sjöstedt 1937-39:36-44, Ordbok över Svenska Språket bd. 18 sp. 207).

Stavrebjerg MB 1682 Staufre bierg Aas; PrI MB 1682 Stavrebierg; MK 1798 (1805) Stormebierg [!]; I 1923 Star-bjerg. – Forleddet er subst. staver 'pæl, stok'. Lokaliteten er beliggende ved skellet mellem Ølsemagle og Højelse sogne, og det er muligt, at subst. staver skal tolkes i relation til dette og dermed betegner en form for grænsemærke mellem de to sogne (jf. Stav i afsnit 2.2.). Der er intet, som tyder på, at stav i dette navn skal tillægges en sakral særbetydning.

Analyse af områdets udvalgte stednavne

Fire bebyggelsesnavne i undersøgelsesområdet *Brydegård*, (*St./LL*) *Ladager*, (*St./LL*) *Salby* og *Valore* er udvalgt, fordi de indeholder mulige søgeord (jf. bilag 21e). *Brydegård* er meget sent overleveret og menes at være navngivet efter sin beliggenhed ved *Brydeholm* snarere end at repræsentere et *-gård*-navn med personbetegnelsen bryde som forled (jf. tolkningsliste). Navnet udelades derfor i det efterfølgende. *Valore* indeholder subst. glda. wall, hvis leksikale betydning er 'slette'. Det pågældende substantiv optræder på søgeordslisten, fordi det i enkelte svenske tilfælde – hyppigst som usammensat stednavn – er blevet fremhævet som betegnelse for religiøse eller profane samlingspladser (jf. Vall i afsnit 2.2.). I Danmark er der ingen iagttagelser, der støtter tolkninger af den karakter, og det pågældende navneled tolkes da også udelukkende i sin leksikale betydning i både dansk og svensk navneforskning generelt (jf. Svenskt ortnamnslexikon s. 324 og 341, Jørgensen 2008: 318-319). *Valore* kan derfor ikke umiddelbart betragtes som et centralpladsindicerende stednavn. Navnet *Ladager* kan rent formelt indeholde subst. glda. *lath i betydningen 'ladeplads' (jf. *Lath i afsnit 2.2.1.). Realforholdene ved (*St./LL*) *Ladager* bevirker dog, at subst. glda. *lath i betydningen 'noget opstablet' bør foretrækkes (jf. tolkningsliste). Heller ikke dette navn kan derfor umiddelbart betragtes som centralpladsrelevant. Af de udvalgte bebyggelsesnavne er det dermed kun (*St./LL*) *Salby*, der kan betragtes som centralpladsrelevant, idet navnet kan afspejle elitær tilstedeværelse og magt (jf. Sal i afsnit 2.2.).

Et relativt stort antal marknavne inden for området indeholder søgeord. Som det er tilfældet i flere af de (østdanske) undersøgelsesområder er Bavn-navne relativt hyppigt forekommende, og navneleddet bavn optræder således i *Bavnagre* i St. Ladby ejerlav, *Bavneagre* i Valore ejerlav, *Bavneagre* og

Bavne i Assendrup ejerlav samt *Bavneagre* og *Bavnebjerg* i Højelse ejerlav. Som tidligere nævnt kan subst. bavn dog kun tillægges ringe udsagnsværdi som centralpladsindicerende søgeord, fordi signalpladser af den karakter ikke formodes at være snævert relaterede til centralpladser, og fordi navneleddet *bavn* i øvrigt er yngre end den her relevante periode (jf. Bavn i afsnit 2.2.1.).

Et andet navneled med mulig relation til forsvarsfunktioner er subst. borg (jf. Borg i afsnit 2.2.). Dette søgeord optræder i navnene *Borrering* i Gl. Lellingegård ejerlav, *Borreskov*, *Borrerings Stykker* og *Borrestub* i Ølby ejerlav samt *Borreskov* og *Borrebrink* i Salby ejerlav. Alle disse navne er relaterede og henviser til lokaliteten nær Gl. Lellingegård, der betegnes *Borrering* (jf. tolkningsliste). Da der umiddelbart øst for den pågældende lokalitet kan iagttages et omtrent cirkulært voldanlæg, kan det fastslås, at subst. borg her indgår i betydningen 'befæstet plads'. Anlægget har desværre kun været mål for en mindre arkæologisk undersøgelse, og spor fra ældre romersk jernalder fundet inden for volden daterer ikke med sikkerhed selve voldanlægget (jf. nedenstående).

Af søgeord med relevans for retslig udøvelse optræder subst. ting i navnene *Gamleting*, *Tingmarken*, *Tingskoven* og *Tingstykker* i Valore ejerlav. De lokaliserbare navne er beliggende nord for Valore by, og de skal efter al sandsynlighed relateres til herredstinget, der flyttes fra herredsbyen og til Truelstrup umiddelbart nord for Valore ejerlav i 1585 (jf. tolkningsliste). Navneleddet *Ting-* i de pågældende navne sigter dermed til en beliggenhed nær ved eller på vejen til herredstinget. Navnet *Gamleting* adskiller sig fra de øvrige ved at subst. ting i dette navn indgår som efterled, hvorfor navnet bør være direkte tingpladsbetegnende (jf. eksempelvis Holmberg 1996:55-56). Navnet kan ikke lokaliseres, men det er en mulighed, at det som de øvrige navne er beliggende nordligst i Valore ejerlav, og eventuelt betegner herredstinget, hvis det en tid har været beliggende ved grænsen mellem Truelstrup og Valore ejerlav. Dette forekommer umiddelbart mere sandsynligt end at betragte navnet som indicium på en ældre tingstruktur.

Personbetegnelsen konge optræder i navnet *Kongsagre* i Ølby ejerlav. Navnet sigter formodentlig til et ejerforhold, men hvor langt tilbage i tid dette har gjort sig gældende er uvist. Navnet *Brydeholm*, der optræder i både Højelse, Ølby og Ølsemagle ejerlav, men formodentlig sigter til samme lokalitet, kan i princippet indeholde personbetegnelsen bryde. Det anses dog for mere sandsynligt, at forleddet er vb. bryde med betydningen 'bryde jord, tage jord ind til dyrkning', der i modsætning til personbetegnelsen bryde er et relativt hyppigt marknavneled (jf. tolkningsliste samt Bryde i afsnit 2.2.). Det må dog noteres, at meget få gårde har del i Brydeholm i Ølby ejerlav, hvilket kan indicere, at der er tale om gammel særjord. Denne jordfordeling kan dog ikke iagttages ved Brydeholm i Højelse ejerlav.

Et enkelt navn i undersøgelsesområdet, *Godebjerg* i Salby ejerlav, er muligvis sakralt, og navnet kan dermed eventuelt afspejle religiøse elementer eller forestillinger i området. Selv ved en sakral tolkning er

det dog ikke givet, at der har knyttet sig egentlige religiøse (og dermed centrale) funktioner til stedet, om end det forekommer sandsynligt (jf. Gud i afsnit 2.2.).

Der er udvalgt flere navne i området, som indeholder søgeord, hvis generelle værdi som centralpladsindikatorer er lav. Subst. lund optræder generelt hyppigt i danske marknavne, og dette gør sig også gældende i området her. Lund optræder således i navnene *Lunden*, *Lundsagre* (1 og 2) og *Lundeås* i Valøse ejerlav, *Lundsstykker* og *Lundsagre* i Ejby ejerlav, *Lund* i Spanager ejerlav, *Lagelund* og *Lundsholme* i Ll. Skensved ejerlav, *Lunden*, *Lundseng* og *Lundshoved* i Assendrup ejerlav, *Lundevråen* og *Lundsagre* i Højelse ejerlav, *Lundevad*, *Lunden* og *Lundekrogen* i Gl. Lellingegård ejerlav samt *Lillelund*, *Lundemosen* og *Lundsagre* i Salby ejerlav. For alle disse navne – hvoraf flere er topografisk samhørende (jf. tolkningsliste) – gælder, at hverken sammensætning eller beliggenhed indikerer en sakral særbetydning.

Navneleddet smed (eller smedje) optræder i navnet *Smedestykker* i Ølby ejerlav. Da smedehåndværket ikke er snævert relateret til centralitet, og da navneleddet smed eller smedje i øvrigt har en meget bred dateringsramme, kan navnet dog ikke umiddelbart tillægges værdi som centralpladsindikator.

Søgeordet stav optræder ikke i området, men substantivet staver optræder derimod i navnet *Stavrehjerg* i Ølsemagle ejerlav samt *Starbjerg* i Højelse ejerlav. De to navne sigter til samme lokalitet på grænsen mellem Ølsemagle og Højelse, og det er sandsynligt, at de er relateret til grænseskellet mellem de to sogne. Der er ingen indicier på, at der foreligger en sakral særbetydning (jf. Stav i afsnit 2.2.).

Flere af navnene på tolkningslisten er inddraget, fordi de ved første øjekast syntes at indeholde søgeord. Foruden *Brydeholm* (se ovenstående) gælder det navnene *Hovsløjen* og *Hovslodder* i hhv. Ll. Ladager og Ejby ejerlav, *Karleås* i Ølby ejerlav, *Onsvalebjerg* i Ølsemagle ejerlav og *Tunemose* i Ølby ejerlav. For disse navne gælder dog, at de i den efterfølgende tolkningsproces er blevet afvist som relevante (jf. tolkningsliste).

Ud af det relativt store antal udvalgte navne inden for undersøgelsesområdet er det kun et fåtal, der kan tillægges værdi som centralpladsmarkører (jf. bilag 21f). Af disse fremstår (*St./Ll.*) *Salby* som den mest sandsynlige centralpladsmarkør, mens navnene *Borrering* og *Godebjerg* kan betragtes som muligt centralpladsrelevante. *Borrering* betegner et voldanlæg og afspejler dermed forsvarsfunktioner, men søgeordet borg formodes dog ikke at være så snævert relateret til centralitet som søgeordet sal. Det må endvidere tages i betragtning, at navnet kan være yngre end anlægget, idet lokaliteten kan være navngivet efter det synlige voldanlæg. Navnet vil i så fald være mindre relevant i forbindelse med spørgsmålet om centralpladsindicerende navnemiljøer, men derimod mere at betragte som et fundanvisende navn. Antallet af *Borg*-navne i hhv. Gl. Lellinge-, Ølby- og Salby ejerlav viser dog, at anlægget har sat sig store spor i navnematerialet, og det må dermed have været et markant element på

tidspunktet for navnenes dannelse. For navnet *Godebjerg* gælder, at en sakral tolkning foretrækkes, men at andre tolkningsmuligheder er til stede.

Samlet set indikerer ovennævnte navne tilstedeværelsen af en bebyggelse med mulig tilknytning til eliten, forsvarsrelaterede elementer i form af et voldanlæg samt eventuelt en plads med relation til førkristen religion. Hvorvidt navnene er samtidige og dermed afspejler en samlet struktur kan ikke umiddelbart afgøres.

Arkæologiske kilder

Der er relativt mange arkæologiske fund og lokaliteter fra yngre jernalder inden for undersøgelsesområdet (jf. bilag 21g). I Køge sogn er der umiddelbart nord for Gl. Køgegård fundet et hængesmykke af form som et mandshoved samt en blyamulet med runer. Hængesmykket dateres til (ældre) germansk jernalder, mens amuletten er af middelalderlig dato (jf. Danske Runeindskrifter). Genstandene er fundet med detektor, og deres oprindelige kontekst kendes derfor ikke. Der er tidligere fundet bebyggelsesspor fra middelalderen på stedet (jf. DKC 020107-28). Området omkring Gl. Køgegård (både nord og syd for Køge Å) er udpeget som kulturarvsareal bl.a. på grund af middelalderbebyggelsen, der formodes at være forgænger for det nuværende Køge. Åens slyngede forløb i dette område menes at have været oplagt til havne- og landingsfunktioner (DKC 020107-53). I den nuværende Køge Havn er der fundet en sværdknap samt en ornamenteret krondyrtak, der begge kan dateres til vikingetid (jf. hhv. DKC 401374-1 & 401374-3).

I Ejby sogn nær grænsen mellem Ejby og Salby ejerlav ligger en af områdets mest interessante arkæologiske lokaliteter i denne sammenhæng. På den pågældende lokalitet, benævnt Østervang, er der registreret en større bebyggelse med kontinuitet fra omkring Kristi fødsel og frem til yngre germansk jernalder (jf. DKC 020103-16, Tornbjerg & Woller 2000:28, Tornbjerg 2002:152, Sørensen 2008:260). Fundmaterialet på lokaliteten tæller bl.a. råmetal i form af barrer, sølv- og guldklip, metalskrot af bronze, romerske denarer, støbeforme, jernslagge, halfabrikata (fibler), vægtlodder, jernknive, syle, spydspidser, diverse ben- og takgenstande som kamfragmenter, prene og en spilleterning samt genstande med forarbejdningsspor. Der er registreret omtrent 50 huse på lokaliteten, der tolkes som repræsenterende én eller ganske få gårde i flere faser gennem en ca. 600-årig periode. Husene adskiller sig ikke fra de huse, der er registreret på områdets agrare bebyggelser fra samme periode. Lokaliteten er tilnærmelsesvis totaludgravet (jf. Tornbjerg & Woller 2000:29, Tornbjerg 2002:153-154). Bebyggelsen adskiller sig ved det rige og varierede genstandsmateriale væsentligt fra periodens almindelige agrare bebyggelser, og fundene afspejler værkstedsaktiviteter (særligt i romersk jernalder) og vareomsætning. Lokaliteten har således rummet centrale funktioner (jf. afsnit 1.2.2.2.), og den tolkes snævert som en

værkstedsplads med vareomsætning på et vist niveau. Hvilket geografisk område den har haft betydning for, er selvfølgelig uvist (Tornbjerg & Woller 2000:29, Tornbjerg 2002:157-158). Navnet *Jernagre* (MB 1682 Jern Aggre; MK 1790, MK 1797 (1805) Jern Agre) kan iagttages på stedet, og subst. jern kan som navneled sigte til jordens farve eller til et sted, hvor der er, eller hvor der udvindes, jern (jf. DS bd. 19 s. 130, Jørgensen 2008:146). En anden mulighed er måske, at navnet her kan forklares i relation til metalgenstande, der kan være dukket frem af jorden ved markarbejdet gennem tiden, på samme måde som det har været tilfældet ved andre metalrige pladser i landet. Navnet kan dermed være en form for parallel til navne som *Søhvager* og *Søhjord* (eksempelvis DS bd. 4 s. 365 og bd. 15 s. 11) samt *Gulldagre* (eksempelvis DS bd. 1 s. 13).

Et andet fund med sandsynlig relevans for centralitet er en guldbrakteat og et guldhængesmykke, der blev fundet i 1800-tallet i forbindelse med anlæggelsen af en drænggrøft. Fundet er lidt usikkert lokaliseret, men kan sandsynligvis henføres til Ejby Sø (eller mose), der ligger umiddelbart sydvest for Ejby (jf. DKC 020103-0A). Brakteaten kan dateres til ældre germansk jernalder.

Af øvrige periodemæssigt relevante fund og lokaliteter fra Ejby sogn er et jernalderhus, der eventuelt kan dateres til yngre romersk eller germansk jernalder nordøst for Ejby (jf. DKC 020103-20) samt en jernøkse fra vikingetid fundet sydøst for Stenkelstrupgård (DKC 020103-5). Sidstnævnte er tilsyneladende et løsfund, og en nærmere kontekst er dermed uvis. Inden for Stenkelstrupgård ejerlav optræder navnet *Søhvageren* (MB 1682 Sølf Ageren) i øvrigt, og da forleddet måske kan sigte til fund af sølv på stedet, forekommer det umiddelbart interessant. Desværre kan navnet ikke lokaliseres.

I Højelse sogn er den mest relevante lokalitet en bebyggelse sydøst for Ølby umiddelbart vest for Ellebækgård, efter hvilken den er opkaldt. Genstandsmaterialet er hovedsageligt fremkommet ved detektorafsøgninger, og der er kun foretaget begrænsede udgravninger på stedet. Detektorfundene strækker sig tidsmæssigt fra førromersk jernalder til sen vikingetid, med et tyngdepunkt i germansk jernalder og vikingetid, mens de udgravede huse kan dateres til romersk og germansk jernalder. Som ved Østervang adskiller husene sig ikke fra husene på periodens almindelige agrare bebyggelser. Da fundmaterialet er karakteriseret ved store mængder af metalfund fra hele perioden, kan Ellebækgård ligesom Østervang dog ikke karakteriseres som en almindelig agrar bebyggelse. Fundmaterialet tæller bl.a. sølvbarrer, romerske denarer, kufiske mønter, vægtlodder, fibler samt diverse smykker, hvoraf flere har paralleller i det svenske område samt på Bornholm (jf. DKC 020105-36, Tornbjerg 2002:151, Tornbjerg & Sørensen 2002:23-24, Sørensen 2008:267). Lokaliteten tolkes som en bebyggelse med handelsaktiviteter på lokalt og regionalt niveau (Tornbjerg & Sørensen 2002:24, Sørensen 2008:268, 273), og den kan således betragtes som rummende funktioner af central karakter. I modsætning til Østervang er der ikke fundet halvfabrikata eller øvrige spor efter (finere) smedehåndværk på

Ellebækgård, og det er dermed uvist, om der har knyttet sig værkstedsfunktioner til pladsen (Tornbjerg 2002:151, Sørensen 2008:267). Navnet *Tofteager* (MB 1682 Tofftagers Aaß; MK 1785 Tofte Agre) kan iagttages på stedet, hvilket er interessant, fordi det indirekte kan indicere bebyggelse. Navnet bør ikke være relateret til Ellebækgård, der først etableres efter udskiftningen sidst i 1700-tallet.

Bebyggelsen ved Ellebækgård er udgangspunktet i et udpeget kulturarvsareal, der bl.a. tæller en højgruppe og flere bebyggelsesspor fra ældre jernalder (jf. DKC 020105-58). Blandt de periodemæssigt relevante lokaliteter er bebyggelsesspor fra yngre romersk jernalder registreret ved overflade-rekognoscering umiddelbart øst for Hegnsgård (DKC 020105-50) samt overfladefund af Østersøkeramik nord for samme (DKC 020105-56). Sidstnævnte er bl.a. interessant fordi keramikken, der dateres til vikingetid eller ældre middelalder, er fundet ved markerne, der benævnes *Tvetorp* og *Langetorp* (jf. ovenstående). Vestligst i det udpegede kulturarvsareal ligger det voldanlæg, der betegnes *Borrering* (jf. ovenstående). Voldanlægget har en tilnærmelsesvis cirkulær grundplan, måler ca. 140 m i diameter og er placeret, så det er omgivet af lavninger. Som nævnt tidligere er anlægget ikke udgravet, men mindre undersøgelser inden for volden har afsløret gruber fra ældre romersk jernalder. Hvorvidt gruberne er samtidige med voldanlægget er uvist, men anlæggets umiddelbare lighed med flere kendte voldsteder fra jernalderen bevirker, at en sådan datering ikke forekommer usandsynlig (jf. DKC 020105-18 samt Rasmussen 2001:23, 36-37).

I Salby ejerlav omtrent midt mellem St. og Ll. Salby er der fundet en jordfæstegrav fra germansk jernalder eller vikingetid samt to udaterbare brandgrave (DKC 020105-23). Øst og nordøst herfor er der fundet to lokaliteter beliggende på eller ved den hhv. nordlige og sydlige skråning af et større forhøjet plateau. På den sydligste af de to lokaliteter blev der fundet et enkelt hus med hegnsforløb og diverse mindre anlæg, mens der på den nordligste blev fundet en bebyggelse med 5-6 huse, der muligvis repræsenterer samme hus i flere faser. Begge bebyggelser foreslås dateret til yngre romersk eller ældre germansk jernalder (jf. DKC 020105-40 & -41). Lokaliteterne synes ikke at adskille sig fra periodens almindelige agrare bebyggelser.

Sydøst for Ølby i området nord for Bellingegård er der registreret flere fund og mindre, spredtliggende bebyggelser fra yngre romersk jernalder og (ældre) germansk jernalder (jf. DKC 020105-7, -37, -38, -39). Disse lokaliteter synes ikke at adskille sig fra periodens almindelige agrare bebyggelser. Koncentrationen af bebyggelsesspor i området, der benævnes *Bellinge*, er interessant, bl.a. fordi navnet af Bent Jørgensen er foreslået som et muligt ældre bebyggelsesnavn (jf. ovenstående). Øst for Bellingegård er der på den gamle strandvold udgravet to vikingetidige grubehuse, hvori der er fundet keramik, glasperler, væbevægt mv. (DKC 020105-46). Der er ingen regulær bebyggelse på stedet, og grubehusene tolkes af udgraverne som værkstedshytter (eventuelt med relation til vævning eller fiskeri),

der har været tilknyttet en gård eller bebyggelse længere væk, eventuelt foromtalt bebyggelse ved Ellebækgård (jf. Tornbjerg & Sørensen 2002:22-24).

Syd for Bellingegård er der ved detektorafsøgning fundet et stykke sølvklip, der foreslås dateret til ældre germansk jernalder (DKC 020105-34). En mindre bebyggelse fra ældre romersk jernalder og enkelte jordfæstegrave fra romersk jernalder er desuden fundet her (DKC 020105-47).

Nord for Ølby er der ved grænsen til Ølsemagle sogn udgravet en bebyggelse med 7-8 langhuse, formodentlig repræsenterende min. tre samtidige gårde. Bebyggelsen (der benævnes Birkely) dateres til romersk og germansk jernalder (DKC 020105-44). Øst for lokaliteten er der med detektor fundet et fibelfragment fra yngre romersk jernalder (DKC 020105-33). Ved Nordhøj mod vest er der fundet en urnegrav fra jernalderen i toppen af en bronzealderhøj (DKC 020105-3), og i den nordlige del af Ølby er der fundet Østersøkeramik, der dateres til overgangen mellem vikingetid og middelalder.

I Ølsemagle sogn er der fundet flere spredtliggende bebyggelser fra perioden romersk og germansk jernalder. Mod grænsen til Ølby ejerlav er der således, foruden den ovennævnte Birkely-lokalitet, fundet tre lokaliteter med bebyggelse fra sen yngre romertid, eventuelt overgangen mellem romersk og germansk jernalder (jf. DKC 020111-8, -10, -12). På den nordligste af disse (sb. 8) blev der desuden fundet en jordfæstegrav fra yngre romersk jernalder, mens der på den sydligste (sb. 10) blev fundet en regulær gravplads bestående af 24 jordfæstegrave fra yngre romersk jernalder. Gravpladsen rummede bl.a. en bådgrav, og flere af gravene indeholdt gravudstyr i form af bl.a. perler, fibler, en spiralfingerring af guld samt i flere tilfælde små guldstykker, der tolkes som charonsmønter (jf. DKC 020111-10). Sydøst for denne gravplads er der registreret en brandgrav og en jordfæstegrav, der dateres til romersk jernalder (jf. DKC 020111-9).

Nordvest for ovennævnte koncentration af lokaliteter er der fundet en større bebyggelse bestående af 6-8 gårde i flere faser, som dateres til romersk og germansk jernalder (jf. DKC 020111-18). I den sydvestlige udkant af Ølsemagle by er der registreret tre huse fra romersk jernalder samt gruber med keramik fra yngre romersk jernalder, germansk jernalder samt vikingetid (DKC 020111-16). Nordvest for Ølsemagle by er der registreret en mindre bebyggelse bestående af min. to huse fra hhv. sen ældre romersk og yngre romersk jernalder (DKC 020111-15). Et enkelt detektorfund i form af en cirkulær bronzefibula med forgyldning er fundet i den østligste udkant af Ølsemagle by. Fiblen dateres til vikingetid, og der er registrerede paralleller fra bl.a. Strøby Toftegård og Lejre (DKC 020111-6, Sørensen 2008:265-266). Vest for Ølsemagle er der med detektor enkelte fibler fra germansk jernalder samt et Urnesspænde fra vikingetid i forbindelse med lokaliseringen af Hellig Margrethes Kapel (DKC 020111-5, Sørensen 2008:265).

Overordnet betragtet er der mange fund og lokaliteter fra yngre jernalder inden for området, og af disse er der flere, som har direkte relevans i forbindelse med centralitet. Hovedparten af lokaliteterne er fra den østlige del af undersøgelsesområdet, hvilket for en stor del skyldes, at stor aktivitet i bygge- og anlægssektoren med Køge By som katalysator har forårsaget flere arkæologiske undersøgelser i dette område.

Området er generelt præget af flere mindre og enkelte større bebyggelser, der flere steder er koncentreret i løse klynger. Da en stor del af bebyggelserne ikke kan dateres snævert, er det vanskeligt at afgøre, hvorvidt lokaliteterne er samtidige, og dermed om de enkelte klynger repræsenterer løse landsbystrukturer, relativt tætliggende enkeltgårde eller én og samme bebyggelse, der flyttes rundt inden for et afgrænset område.

Hovedparten af de registrerede bebyggelser adskiller sig ikke fra periodens almindelige agrare bebyggelse, og de rummer intet eller kun et meget sparsomt fundmateriale. Fra dette billede adskiller Østervang i Ejby ejerlav og Ellebækgård i Ølby ejerlav sig væsentligt både ved fundmateriale og den lange kontinuitet. Begge disse lokaliteter kan ved deres funktioner betegnes som centrale (jf. afsnit 1.2.2.2.), men på uvist niveau. De to lokaliteter er forskellige på flere punkter, bl.a. synes Ellebækgård ikke at afspejle den værkstedsproduktion, der afspejles på Østervang, og det dateringsmæssige tyngdepunkt synes endvidere at ligge senere ved Ellebækgård end ved Østervang. Der formodes at være foregået handel eller udveksling på begge lokaliteter (jf. ovenstående). Brakteatfundet ved Ejby indikerer endvidere prestige.

Alt i alt markerer området sig ved to metalrige pladser, der kan betegnes som centrale, samt et relativt stort antal mindre og mellemstore agrare bebyggelser. Flere grave samt løsfund er også registreret i området.

Opsummering af St./Ll. Salby-området

Der blev indledende udvalgt et relativt stort antal navne med søgeord i området, men efter den nærmere analyse af navnematerialet er det dog kun et fåtal, der kan betegnes som relevante for samfundsstruktur og centralitet i yngre jernalder.

Ud af fire udvalgte bebyggelsesnavne menes kun (*St./Ll.*) *Salby* at være centralpladsrelevant. Blandt marknavnematerialet blev der indledende udvalgt et relativt stort antal navne, men blandt disse er det udelukkende *Borrering* og *Godebjerg*, der er fundet relevante som mulige centralpladsmarkører.

Navnematerialet i området kan samlet set afspejle centralpladsrelevante elementer som elitær tilstedeværelse, forsvar og mulige religiøse aktiviteter. Det er vanskeligt at afklare, om disse navne er samtidige og dermed afspejler en samlet centralpladsstruktur.

Der er flere marknavne i området, som indeholder søgeord med relation til håndværk og forsvar (som *smed* og *bavn*), men for disse gælder det, at de formodentlig er yngre end den her relevante periode, og at centralpladsrelevansen ikke er tilstrækkeligt snæver.

Det arkæologiske materiale i området opviser et stort antal lokaliteter fra perioden, og i relation til fraværet af gamle bebyggelsesnavnetyper er antallet af registrerede bebyggelser fra hhv. ældre jernalder og tidlig yngre jernalder interessant. Det er muligt, at denne tilsyneladende dateringsmæssige uoverensstemmelse mellem de to kildetyper skyldes, at omstruktureringer eller sammenflytninger af bebyggelsen i løbet af yngre germansk jernalder eller vikingetid har resulteret i nynavngivning.

De to lokaliteter Østervang og Ellebækgård afspejler centralpladsrelaterede elementer som handel og håndværk. I hvor høj grad funktioner af denne karakter også kan betragtes som indirekte indicium på tilstedeværelsen af en elite, der har kontrolleret disse aktiviteter, er uvist (jf. afsnit 1.2.2.2.). Både Svend Åge Tornbjerg og Anne C. Sørensen anser det for sandsynligt, at Østervang med sine specialiserede håndværksfunktioner har været underlagt en stormand eller elite, og begge foreslår, at den kan have været relateret til den fyrsteslægt, der er gravlagt ved Himlingøje omtrent 10 km derfra (Tornbjerg 2002:157, Sørensen 2008:262). Forekomsten af prestigeobjekter på de to pladser, tilstedeværelsen af grave med finere gravudstyr, heriblandt en bådgrav, samt en guldbrakteat og enkelte øvrige løsfundne metalgenstande af finere kvalitet afspejler dog en vis status i nærområdet. Det er derfor spørgsmålet, hvorvidt den eventuelle elite, der kan have kontrolleret lokaliteter som Østervang og Ellebækgård, skal søges inden for et nærmere geografisk område. Det kan selvfølgelig næppe underkendes, at fyrsteslægten fra Stevns har været i besiddelse af den dominerende magt inden for et meget stort geografisk område i den tidlige periode af Østervang-lokalitetens funktionstid.

Mens det arkæologiske materiale således afspejler centralpladsrelaterede elementer som handel og håndværk samt (eventuelt indirekte) en tilstedeværelse af en elite, indikerer navnematerialet elitær tilstedeværelse og eventuel førkristen religion. Forsvar afspejles både via navn og arkæologisk anlæg. Det kan ikke afgøres, om disse elementer af både toponymisk og arkæologisk karakter er samtidige, og dermed kan udgøre en samlet struktur.

Det er påfaldende i forhold til den gængse danske tolkning af navneleddet *sal*, at ingen af områdets statusmarkerende eller centralpladsrelaterede fund i øvrigt optræder inden for Salby ejerlav. Østervang-lokaliteten er beliggende umiddelbart uden for Salby ejerlav, men det er også den af de centralpladsrelevante lokaliteter, der ligger *Salby* nærmest. Dette kan skyldes, at det arkæologiske materiale ikke er repræsentativt. En anden mulighed er, at *Sal-* i det pågældende navn skal tolkes i en sakralt relateret betydning, hvorved beliggenheden i forhold til det eventuelt sakrale *Godebjerg* inden for samme ejerlav bliver interessant. Endelig er det selvfølgelig muligt, at *Sal-* i dette navn slet ikke

indeholder en centralpladsrelateret betydning (jf. Sal i afsnit 2.2.). Fremtidige arkæologiske undersøgelser inden for Salby ejerlav vil kunne bidrage til en afklaring af disse spørgsmål.

Navnet (*St./Ll.*) *Salby* er årsag til udpegningen af undersøgelsesområdet i Ramsø Herred, og mens der kun kan påvises to mulige centralpladsrelevante navne foruden dette, og navnematerialet dermed samlet set dårligt kan tolkes som et centralpladsindicerende navnemiljø, udviser det arkæologiske kildemateriale flere centralpladskarakteristiske funktioner (jf. bilag 21h). Hvorvidt sammenfaldet mellem et område udpeget på basis af et formodet centralpladsrelevant navn, og et område med arkæologisk centralitet er tilfældigt, er uvist. Også for denne problemstilling er yderligere undersøgelser af Salby ejerlav væsentlige.

3.3. Salby, Bjerger herred, Fyn

Salby danner udgangspunkt for undersøgelsesområdet, som foruden Viby sogn (hvor *Salby* ligger) også omfatter Mesinge sogn (jf. bilag 22a-c). Området er således udvidet en smule i forhold til det oprindelige udgangspunkt (jf. afsnit 1.3.2.2.), hvilket bl.a. skyldes inddragelsen af Måle, der indeholder søgeordet mål. Kerteminde Købstad er udeladt, til trods for at dette ejerlav grænser op til *Salby*, fordi grænsen mellem de to ejerlav skæres af Bodsbæk, som også markerer grænsen til det egentlige Hindsholm. Undersøgelsesområdet udgør således den sydlige halvdel af det oprindelige Hindsholm, som før inddæmningen af Tårup Fjord var en ø (Crumlin-Pedersen, Porsmose & Thrane 1996:64). Det havde været optimalt også at inddrage Dalby og Stubberup sogne, således at området omfattede hele Hindsholm, men af tidsmæssige årsager har dette ikke været muligt.

Bebyggelsesnavnene i området giver overordnet det indtryk, at der er blevet anlagt flere nye bebyggelser i den sene forhistoriske periode, eller at der alternativt er foregået omstruktureringer i denne periode med nynavngivning til følge. Kun et enkelt af områdets bebyggelsesnavne, *Mesinge*, er således af en navnetype, der generelt tilskrives en førvikingetidig periode, mens *Viby*, *Salby* og *Tårup* tilhører navnetyper, der generelt dateres til vikingetid og tidlig middelalder. For *Salby* gælder det dog, at det sandsynligvis er et oprindeligt usammensat **Sal* (jf. nedenstående), og ifølge dette kan navnet således ikke dateres ad navnetypologisk vej. For de semantisk sekundære bebyggelsesnavne *Hverringe*, *Midskov*, *Måle* og *Torslunde(gård)* gælder, at de vanskeligt kan dateres, men for sidstnævnte kan forleddet dog indicere, at det muligvis er dannet senest i førkristen tid. Navnet *Broløkke* er sandsynligvis af middelalderlig dato (jf. Kousgård Sørensen 1954, 1992:235, 240-241, Holmberg 1996:71 samt DS bd. 14 s. 139-143 for bebyggelsesnavnene i området generelt).

At der er foregået nedlæggelser eller flytninger af bebyggelser inden for området, kan i enkelte tilfælde påvises i marknavnematerialet. Således lader den nedlagte *Bådsgård* i Broløkke ejerlav sig bl.a.

påvise ved marknavnet *Bådsgårds overdrev* (MB 1682 Boes Gaards Ofverdref), og nordvest for Måle by indicerer *Harnorup agre* (MB 1682 *Lille Harnorup agre, Store Harnorup*), at en *torp*-bebyggelse eventuelt kan have været beliggende her. Nord for Mesinge kan navnet *Bleistofte* (MB 1682 Blixtofte Ager Aaß; MK 1796 (1809) Bleis Tofter) afspejle en mindre nedlagt bebyggelse, og *Gammeltofte* (MB 1682 *Gammeltofftes Agre*) vest for Mesinge indicerer ligeledes, at en bebyggelse tidligere har ligget her. Sidstnævnte kan afspejle en tidligere beliggenhed for Mesinge by.

Udvalgte navne i Salby-området

Bebyggelsesnavne

Måle 29/4 1488 Molø (m.fl. – jf. DS bd. 14 s. 141). – Landsby i Viby sogn. Navnet menes at være et oprindeligt Māl-høgh, bestående af subst. māl, gl. māl, formodentlig i betydningen 'retssag, ting', og subst. høj (Kousgård Sørensen 1954:342, DS bd. 14 s. 141). Bent Jørgensen nævner dog også muligheden for, at forleddet kan være subst. māl i betydningen 'tidspunkt specielt afsat el. egnet til et eller andet, fx spisning el. malkning' (Jørgensen 2008:202). Som bebyggelsesnavn er Måle semantisk sekundært, og det formodes oprindeligt at have betegnet Måle Bakke (Måle Banke) nordvest for byen (Kousgård Sørensen 1954:342, DS bd. 14 s. 141).

Salby 29/4 1488 Salby (m.fl. – jf. DS bd. 14 s. 142). – Landsby i Mesinge sogn. Forleddet er subst. sal, der i danske stednavne oftest tolkes i betydningen 'hus af særlig karakter, stormandsgård, gudehus' (jf. Sal i afsnit 2.2.). John Kousgård Sørensen har med reference til det skovbetegnende navn Salris (se nedenstående) argumenteret for, at Salby oprindeligt har været usammensat, og at -by dermed er en senere tilføjelse. Dette skyldes, at forholdet mellem Salris og Salby, hvoraf førstnævnte er tidligst overleveret, bedst forklares ved at forudsætte et usammensat *Sal (jf. Kousgård Sørensen 1954:342).

Torslundegård KancBrevb 1/9 1573 Torstelund; Jak. Madsen c. 1600 Torslundgord (m.fl. – jf. DS bd. 14 s. 143). – Gård, tidl. hovedgård, i Tårup ejerlav, Mesinge sogn. Mens det ældste belæg indikerer et oprindeligt Torsted-, tyder alle yngre belæg på Torslund(e), som optræder både med og uden efterleddet -gård. John Kousgård Sørensen formoder, at navnet er et oprindeligt Torslunde, og han tolker forleddet som gudenavnet Thor (Kousgård Sørensen 1992:235, 240-241.). Er der alternativt tale om et oprindeligt Torsted, kan forleddet også være gudenavnet Thor, men navnetypologisk er sammensætningen gudenavn+sted dog mere omdiskuteret end gudenavn+lund. Flere har for gruppen af Torsted-navne foreslået, at forleddet – foruden gudenavnet Thor – kan tolkes som personnavnet Thorir eller den til grund herfor liggende præstebetegnelse *thorir 'thorspræst' (Kousgård Sørensen 1958:126-127, Hald 1965:250, 1971b sp. 572-573, Jørgensen 2008:302).

Viby Udat. c. 1300-1335 (14. årh. DiplDan II,5 nr. 108), 7/6 1430 Viby (m.fl. – jf. DS bd. 14 s. 141). – Sogn, Landsby. Forleddet er subst. glde. *wī med betydningen '(hedensk) helligdom, vi', og navnet afspejler dermed hedensk gudedyrkelse (Kousgård Sørensen 1954: 341, DS bd. 14 s. 141, Jørgensen 2008:331. Jf. desuden Vi i afsnit 2.2.).

Marknavne

909 Viby sogn

Broløkke Hgd

Blusbjerg MB 1682 Wester Blusbiergs Dye, Øster Brusbiergs Aas [!]. – Sigter til samme lokalitet som Blusbjerg i Viby ejerlav. Forleddet er formodentlig verb. blusse 'lave blus, tænde ild', der som navneled kan betegne signalpladser af samme karakter som navne med forleddet Bavn-. Verb. blusse kan også betegne andre aktiviteter i forbindelse med bålbrænding, men det højdebetegnende efterled -bjerg sandsynliggør en tolkning i relation til signalgivning (jf. Holmberg 1996:73 & 214-215 samt Blus i afsnit 2.2.1.).

Lundsbjerg MB 1682 Lundsbielgs Wang, Lille Lundsbielgs Aas, Store Lundsbielgs Aas, Westen under Store Lunds Biergit, Østen under stoere Lundsbielgit; MK 1797 (1805) Lundebielgs Marken.

Hverringe

Smedebanke MB 1682 Smede Banche Aas. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Stavre MK 1798 Bagerste Stavre, Forreste Stavre; Gst 1920, Gst 1951 Stavre. – Subst. staver, glde. stavær, 'pæl, stok', iflg. ODS 'afskåret el. råt tilhugget gren el. ung stamme' (jf. ODS, DS bd. 14 s. 232, Jørgensen 2008:270). Ifølge DS er Stavre det oprindelige navn på Stavreskov, og navnet kan dermed sigte til skoven som ressource til produktion af stokke (DS bd. 14 s. 141). Der er intet, som indikerer en sakral særbetydning (jf. Stav i afsnit 2.2.), og til trods for lokalitetens beliggenhed ved Hindsholms nordøstligste punkt, forekommer en ressourcerelateret betydning mere enkel end en grænserelateret.

Stavresager MB 1682 Stavers Agers Aas. – Navnet er relateret til Stavre.

Stavresgavl MB 1682 Stavers gafuels Aas, Staufver Gafvels Moese. – Navnet er relateret til Stavreshoved.

Stavreshoved 5/3 1503 Stawershowedh, Stawershowed; VSK Orig 1775 Stavres Hoved. – Efterleddet er subst. hoved i en topografisk betydning som betegnelse for det yderste punkt af det sydøstlige Hindsholm, der danner et markant bakkefremspring (jf. Jørgensen 2008:130).

Stavreskov KronSk 29/9 1607 Staufrskov; Efterretn 1743 Staver Skou; I 1925 Stavreskoven. – Jf. Stavre.

Måle

Lundsagre MK 1798 (1901) Lunds Agre.

Lundshutter MK 1798 (1901) Lunds Hutter.

Smedehøj MB 1682 Smedehøis Aas. – Smedehøj ligger i Smedemark. Forleddet er subst. smed eller smedje.

Smedemark MK 1798 (1901) Smede Mark. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Viby

Barnehøj MK 1798 (1901) Barnehøis agre. – Forleddet er sandsynligvis identisk med subst. bavn, der i områdets dialekt falder lydligt sammen med subst. barn (jf. Wohler 1971:364-365, Holmberg 1996:53-54, 214 samt Bavn i afsnit 2.2.1.).

Blusbjerg MK 1798 (1901) Blussen Biergs Agre, Blussen Mose. – Sigter til samme lokalitet som Blusbjerg i Broløkke ejerlav, jf. ovenstående.

Kongshave MB 1682 Kongs Have Aaes; MK 1798 (1901) Kongens hauge. – Forleddet er subst. konge. Navnet kan muligvis hentyde til et ejerforhold.

Lundsagre MB 1682 Lunds Aaes; MK 1798 (1901) Lunds Agre.

Tingkær MB 1682 Ting Kiers Aaes; MK 1798 (1809) Tinkiers Agre. – Forleddet er subst. ting i betydningen 'retssag', efterleddet er subst. kær 'sid (fugtig) strækning, sumpet landstrækning' (jf. ODS). Da der næppe er blevet afholdt ting i fugtigt område, sigter navnet sandsynligvis ikke til selve tingstedet, men til en beliggenhed nær ved eller på vejen mod tinget.

911 Mesinge sogn

Mesinge og Midskov

Borre PrI 1623 Borre. – Subst. borg, gl. burgh, betyder primært 'bakke, naturlig forhøjning', og sekundært 'befæstet højde' (jf. Borg i afsnit 2.2.). Navnet betegner en markant bakke med stejle skråninger til alle sider, og lokaliteten betegnes også som "et påbelig stort bierg" i Præsteindberetningen fra 1623 (Præsteindberetninger til Ole Worm bd. II s. 89-90). Luftfotos af lokaliteten viser et stort grøftelignende anlæg (ca. 100 x 80 m. ø.-v./n.-s.), der afgrænser bakkens højeste punkt (jf. bilag 22d-e). Dette indikerer, at et større anlæg, der har været afgrænset fra de omkringliggende arealer, har ligget på stedet, og dermed også at en tolkning af borg i betydningen 'befæstet højde' bør foretrækkes frem for en topografisk tolkning. Der er ikke foretaget arkæologiske udgravninger på stedet, og anlæggets nærmere karakter og alder kendes derfor ikke.

Borreagre MB 1682 Borre Agre Aaß; MK 1796 (1809), MK 1796 (1900) Borres Agre. – Beliggende i Borremark.

Borrebakke MB 1682 Borrebache, Borrebiereg; Gst 1920, Gst 1953 Borgbakke. – Samme lokalitet som Borre, jf. ovenstående.

Borrekilde MB 1682 Borrekilde ager Aaß; MK 1796 (1809) Börreskildene; MK 1796 (1900) Borreskildene; I 1924 Borrekilen. – Beliggende i Borremark. Efterleddet er formodentlig kilde i betydningen 'vand, der vælder frem af jorden' (ODS). Lokaliteten er mod nord afgrænset af et vandløb (Ålekisterende), ligesom der på kortene er markeret flere omkringliggende vådområder.

Borremark PrI 1623 Borremarken; MB 1682 Borre March eller Wang; MK 1796 (1809), MK 1796 (1900) Borre Mark; LandvProt VI 1797 Borre Marcken, Borremarcken; I 1924 Borremarken. – Navngivet efter Borre, jf. ovenstående. Borre, Borreagre og Borrekilde ligger i Borremark.

Drejet MK 1796 (1809) Dreyet. – Subst. drag, glda. drægh, 'smal landtange, der forbinder to landområder', 'landtange, som skibe kan trækkes (drages) over' eller 'sted, hvor både eller garn trækkes på land, landtrækningssted' (jf. DS bd. 15 s. 330, Jørgensen 1979:65 samt Drag i afsnit 2.2.). Det er usikkert, om det har været mere fordelagtigt at trække både over land her frem for at sejle omkring halvøen, til trods for at landområdet snævres ind det pågældende sted. Mere sandsynlig forekommer en topografisk betydning 'smal landtange' eller alternativt betydningen 'sted, hvor både eller garn trækkes i land'.

Dreigærdet MB 1682 Drei gierdet. – Der er sandsynligvis topografisk forbindelse mellem Dreigærdet og Drejet.

Hermanklint MB 1682 Hermank Klindtz Aaß; MK 1796 (1809), MK 1796 (1900) Mæklindte Stykker; I 1924 Hermondes Klint. – Forleddet er enten subst. herremand 'person af høj rang, værdighed', eller subst. hærmand 'mand, som gør krigstjeneste, kriger' (Kalkar bd. 2 s. 221-222 & s. 342, ODS). Mest sandsynlig er formodentlig subst. herremand, der er bedre belagt i glda. end subst. hærmand.

Lusehøj MK 1796 (1900) Lusehøys Stykker. – Sandsynligvis identisk med Lyseholm, se nedenstående.

Lyseholm MB 1682 Lyße Holms agre. – Forleddet kan være subst. lys eller verb. lyse og kan eventuelt sigte til, at lokaliteten er blevet brugt til bålbrænding. Det er en mulighed, at forleddet på linje med Blus-, Brand- og Bål- kan afspejle bævne-funktioner (jf eksempelvis Lyshøj i DS bd. 7 s. 46). Umiddelbart sydvest for lokaliteten optræder navnet Brand Stykker (MK 1796 (1809)), hvilket kan bestyrke, at der er foregået aktiviteter i forbindelse med ild eller bålbrænding i området. Alternativt kan forleddet være adj. lys og eventuelt sigte til bevoksning på stedet, jordens farve el.lign. (jf. Lysholm i DS bd. 23 s. 127).

Smedtoft MK 1796 (1809) Smed Toft, MK 1796 (1900) Smede Toft. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Stavrehøj MB 1682 Stauffue Høys Støcker, Stauffue Høys Aaß, Stauffue Høyß mose; VSK Orig 1775 Stavrehøj; MK 1796 (1809), MK 1796 (1900) Stavrehøys Agre, Stavrehøys Stykker; MK 1796 (1900) Stavrehøys Stiv Maal. – Forleddet er subst. staver 'pæl, stok'. Lokalteten er beliggende ved skellet mellem to marker, Møllemarken og Mellem Mark, og det er muligt, at subst. staver skal tolkes i relation til dette (jf. Stavsagre i Salløv ejerlav, afsnit 3.1.). Der er intet, som tyder på, at stav i dette navn skal tillægges en sakral særbetydning (jf. Stav i afsnit 2.2.).

Stængeshøj MK 1796 (1809), MK 1796 (1900) Stænehøys Maal; Gst 1949 Stængeshøj. – Forleddet er subst. stænge, der bl.a. kan betyde 'landingssted, anløbsbro' og 'gangbræt, spang' (jf. Jørgensen 1979:51, 64, Holmberg 1996:213). Lokalteten er beliggende ved kysten, hvorfor betydningen 'landingssted, anløbsbro' forekommer sandsynlig.

Vorrehøj MB 1682 Waare Høys Aaß, Ware Høys Krog Agre; MK 1796 (1809) Maarehøys Stykker [!]; Gst 1949 Vorrehøj. – Forleddet kan muligvis være subst. glda. warth 'vagt, vagtpost' eller subst. glda. wara 'udmark'. Den sene overlevering bevirker, at det vanskeligt kan skelnes mellem de to substantiver, men efterleddet -høj samt beliggenheden ved kysten kan eventuelt indicere en betydning i relation til vagt og forsvar (jf. Holmberg 1996:213 samt Vård (warth) i afsnit 2.2.).

Salby

Barnehøj MB 1682 De bagerste Barnehøys Agere, Barnehøys Agere, Bageste Barnehøys moeße; MK 1795 (1805) Barnehøi, Bag Barnehoi. – Forleddet er sandsynligvis identisk med subst. bavn, der lydligt falder sammen med subst. barn i områdets dialekt (jf. Wohler 1971:364-365, Holmberg 1996:53-54, 214 samt Bavn i afsnit 2.2.1.).

Brandhøj MK 1795 (1805) Brandehøj; I 1924 Brandhøj. – Forleddet kan være subst. brand i betydningen 'ild, blus', relateret til mere eller mindre planlagte aktiviteter med ild i form af afbrænding (svedje) eller eventuelt signalgivning ved ild. Sidstnævnte vil betyde, at navnet i så fald er at jævnføre med bavn-lokaliteter samt nogle navne med forleddet Blus- (jf. Holmberg 1996:73 samt Brand i afsnit 2.2.1.). Iflg. Bente Holmberg er det dog mere sandsynligt, at forleddet er subst. brand i betydningen 'stok, stolpe' (Holmberg 1996:213).

Drejeng MK 1795 (1805) Drei Eng, Mellemste Drei Enge, Lange Drei Enge. – Forleddet er subst. drag, glda. drægh, 'smal landtange, der forbinder to landområder', 'landtange, som skibe kan trækkes (drages) over' eller 'sted, hvor både eller garn trækkes på land, landtrækningssted' (jf. DS bd. 15 s. 330 samt Drag i afsnit 2.2.). Lokalteten er beliggende ned til Bodsbæk på den smalle landtange, der før inddæmningen af Tårup Fjord, var eneste forhindring mellem fjorden og Kerteminde Bugt.

Lundemosen MB 1682 Lundemoußen.

Lundestykker MB 1682 Lundestøckerne; MK 1795 (1805) Lunde Str; LandvProt VI 1796 Lunds Støcker; U 1796 (I 1924) Lunds Stykker, Lunds Agre.

Salris VjbK 13. årh. (ca. 1300) Salris; 23/4 1505 (vid 1538) Salriis; KronSk 7/12 1623 Salris. – Efterleddet er ris 'krat', og forleddet er formodentlig bebyggelsesnavnet *Sal, som ifølge John Kousgård Sørensen er det oprindelig navn på Salby (Kousgård Sørensen 1954:342). Salris må have betegnet et skovområde ved Salby, men den nøjagtige placering kendes ikke.

Vorrehøj MK 1795 (1805) Vaasehøi [!]; Gst 1920, 1949, 1953 Vorrehøj. – Forleddet kan eventuelt være subst. gl. warth 'vagt, vagtpost', og i så fald er det en parallel til Vorrehøj i Mesinge ejerlav (jf. ovenstående). MK-formen Vaasehøj synes ikke at støtte en sådan tolkning, men en vanskelig læsning af navnet på kortet, gør denne kildeform usikker (jf. Holmberg 1996:213).

Tårup

Lunde MB 1682 Lunde Stubbe, Lille Lunde Aaes, Smaa Lunde Aaes, Norden Lunds Aaes; MK 1796 (1805) Stakket Lunde, Mellemlunde, Lunde Torn.

Lundestænge MB 1682 Lundstengs Aaes; MK 1796 (1805) Lundstej. – Efterleddet er muligvis subst. stænge i betydningen 'landingssted, anløbsbro', da lokaliteten er beliggende ned til den nu inddæmmede Tårupstrand (Holmberg 1996:213).

Smedens Tofter MK 1796 (1805) Smedens Tofter. – Lokaliteten er beliggende helt ind til Tårup by og skal sandsynligvis relateres til byens smed eller smedie.

Smedevænge U 1796 Smede Vænge. – Der er sandsynligvis topografisk relation mellem Smedens tofter og Smedevænge.

Torslundemarken MB 1682 Taaslunde March, Taaslunde Wang; MK 1796 (1805) Torslunde Marken; I 1924 Thaarslund Marken. – Navnet er relateret til bebyggelsesnavnet Torslundegård (jf. ovenstående).

Analyse af områdets udvalgte stednavne

Salby-området rummer en mindre koncentration af bebyggelsesnavne med søgeord af formodet centralpladsrelevans (jf. bilag 22f). Heraf fremstår *Viby* og *Salby* som de sikreste centralpladsmarkører, idet søgeordet vi, gl. *wī, bør afspejle et sted for reel kultudøvelse og dermed en funktion af central eller samlende karakter, mens søgeordet sal kan afspejle elitær tilstedeværelse og magt, som i sig selv er en central faktor. *Torslundegård*, der af John Kousgård Sørensen betragtes som et oprindeligt *Torslunde*, er en knap så sikker centralpladsmarkør, da navnet – selv ved en teofor tolkning af forleddet – i princippet kan afspejle et sted, som har været viet til guden Thor, uden at der har foregået egentlige religiøse aktiviteter (jf. Thor og Lund i afsnit 2.2.). *Måle* kan heller ikke betragtes som en centralpladsmarkør på helt samme niveau som *Viby* og *Salby*, da navneleddet *mål* rummer flere tolkningsmuligheder. Af disse

muligheder er den tingpladsrelaterede betydning måske mest sandsynlig, og ved denne tolkning indicerer navnet dog en væsentlig central funktion.

Hvorvidt disse formodede centralpladsrelevante navne kan betragtes som samtidige og dermed som en del af en samlet struktur (et centralpladskompleks) er vanskeligt at afklare, men den navnetypologiske datering modsiger dog ikke en samtidighed.

Marknavnematerialet i området byder på flere navne indeholdende søgeord. Som i flere af de øvrige undersøgelsesområder er Bavne- eller bavneindicerende navne relativt hyppige. I både Viby og Salby ejerlav optræder navnet *Barnehøj*, og da bavn på store dele af Fyn lydligt falder sammen barn, afspejler de to navne sandsynligvis bavnehøje. Navne indeholdende subst. bavn kan som tidligere nævnt ikke betragtes som samtidige med den her relevante periode. Hvorvidt de kan betegne lokaliteter, som har haft bavnefunktion længere bagud i tid, end navnene indicerer, er uvist. Flere navne i området kan til gengæld tolkes som et eventuelt ældre lag af bavneindicerende navne. Til denne gruppe hører *Blushbjerg* på grænsen mellem Broløkke og Viby ejerlav, *Brandhøj* i Salby ejerlav samt eventuelt *Lyseholm* i Midskov ejerlav. For disse navne gælder dog, at forleddene rummer flere tolkningsmuligheder (jf. Brand og Blus i afsnit 2.2.1.), og det kan således ikke med sikkerhed afgøres, om de pågældende lokaliteter har haft relation til signalgivning.

Navnet *Vorrehøj* optræder to steder i området, i hhv. Mesinge/Midskov og Salby ejerlav. Det er muligt, at disse navne indeholder søgeordet warth med betydningen 'vagt, vagtpost', men på grund af den sene overlevering er tolkningen usikker, og hvad angår *Vorrehøj* i Salby synes den ældste kildeform at pege i en anden retning. Et navn, der indeholder et søgeord med sandsynlig relation til forsvarsfunktioner, er *Borre* nord for Mesinge (jf. tolkningen af *Borre*).

Ud over *Måle* optræder endnu et navn i området med et tingpladsrelateret søgeord, nemlig marknavnet *Tingkar* nordvest for Viby. Som nævnt under tolkningen af *Tingkar* betegner navnet nok ikke den egentlige tingplads, men derimod en lokalitet nær ved eller på vejen til en sådan. De to tingpladsindicerende navne er næppe samtidige, og navnene kan afspejle, at områdets tingplads er blevet flyttet, hvilket er et fænomen, der er iagttaget andre steder (jf. Holmberg 1974). Er dette tilfældet, taler både overlevering og ordstof for, at *Måle* afspejler det ældste forhold.

Et par af områdets navne indeholder personbetegnelser, der også optræder på listen af søgeord, eller som betydningsmæssigt kan være af interesse. Navnet *Kongshave* i Viby ejerlav indeholder søgeordet konge, og det sigter formodentlig til et ejerforhold. Kong Valdemars Jordebog bevidner, at kronen i 1200-tallet havde større besiddelser på Hindsholm (jf. Kong Valdemars Jordebog bd. 1,2 s. 117, bd. 2,1 s. 110), men hvor langt tilbage i tid dette forhold har gjort sig gældende er uvist. Det er ligeledes usikkert, hvordan dette forhold skal tolkes i relation til et muligt centralpladsområde. Det andet navn i

området med en personbetegnelse af interesse for emnet er navnet *Hermandeklint* ved kysten sydvest for Mesinge. Forleddet er muligvis personbetegnelsen herremand eller alternativt personbetegnelsen hærmand 'kriger', og navnet afspejler dermed en relation mellem lokaliteten og person(er) af høj social rang eller militære funktioner. Begge muligheder kan passes ind i en centralpladsrelateret betydningskategori. Det er uvist, hvor gammelt navnet er, men sammensætningens form kan eventuelt indicere en relativ høj ælde.

Navne, der kan afspejle kommunikation og samfærdsel i området, er eventuelt *Lundestænge* og *Stængeshøj* i hhv. Mesinge og Tårup ejerlav samt *Drejet* og *Drejeng* i Mesinge/Midskov og Salby ejerlav. Hvad angår navneleddet stænge, er betydningen 'landingssted, anløbsbro' en blandt flere mulige, men i de pågældende navne formodes denne tolkning at være overvejende sandsynlig (jf. Jørgensen 1979:51, 64, Holmberg 1996:213). Det er derimod usikkert, hvor langt tilbage i tid navneleddet *stænge* i den betydning har været produktivt, ligesom det i øvrigt ikke kan betragtes som snævert relateret til centralpladser, men i stedet relateret til kommunikation og samfærdsel generelt. Noget lignende gør sig gældende mht. navneleddet *drej*, der kan afspejle steder, hvor skibe enten er blevet trukket over eller på land, eller alternativt smalle landområder omgivet af vand (jf. Drag i afsnit 2.2.). Det er usikkert, hvilken betydning de to *drej*-navne i området skal tillægges, men uanset betydning forekommer navneleddet *drej* dog ikke umiddelbart mere centralpladsrelevant end *stænge*.

Der er flere navne i området med søgeordene lund, smed (eller smedje) og stav (staver), hvis generelle værdi som centralpladsmarkører er usikker. Lund optræder også i dette område hyppigt og er repræsenteret ved navnene *Lunde* (Tårup ejerlav), *Lundemosen* (Salby ejerlav), *Lundestykker* (Salby ejerlav), *Lundsagre* (Måle og Viby ejerlav), *Lundshjerg* (Broløkke ejerlav) og *Lundshutter* (Måle ejerlav). Hverken sammensætning eller beliggenhed indikerer, at disse navne skal tolkes i en sakral særbetydning. Hvorvidt *Lunde* kan relateres til *Torslunde*, er uvist, men til trods for at begge lokaliteter er beliggende inden for Tårup ejerlav, synes afstanden dog at være for stor til, at en betydningsmæssig sammenhæng mellem disse navne er sandsynlig.

Også navneleddet smed – der vanskeligt kan skelnes fra smedje – er velrepræsenteret i området, med navnene *Smedebanke* (Hverringe ejerlav), *Smedehøj* (i *Smedemark*, Måle ejerlav), *Smedtoft* (Mesinge ejerlav) samt *Smedens Tofter* eller *Smedevænge* (Tårup ejerlav). For disse navne gælder, at den smedefunktion de afspejler, ikke er snævert relateret til centralitet, og at de tillige indeholder en meget bred dateringsramme og sandsynligvis er relativt unge.

Søgeordet stav optræder ikke i området, men substantivet staver, der formodes at være afledt heraf, optræder derimod i to navne, hhv. *Stavre* i Hverringe ejerlav og *Stavrehøj* i Mesinge/Midskov ejerlav. Da subst. staver har samme primære betydning som subst. stav er disse navne udvalgt på linje med de

øvrige navne i området, der indeholder søgeord. *Stavre* og de dertil dannede navne i Hverringe ejerlav (jf. tolkningsliste) er tidligere overleverede end hovedparten af de øvrige mark- og naturnavne i området, og det relativt store antal navne indikerer, at de har betegnet et markant område. Der er dog ikke positive indicier på, at navneleddet staver i denne lille gruppe af navne kan tillægges et sekundært betydningsindhold, og det forekommer derfor mere sandsynligt, at navneleddet sigter til stokke eller tømmer generelt, eventuelt til skoven som ressource til produktion af sådanne. For navnet *Stavrehøj* gælder, at det måske rimeligst forklares ved dets beliggenhed ved et markskel (jf. tolkning).

Overordnet betragtet optræder der en del navne på både bebyggelses- og marknavneniveau med søgeord i området (jf. bilag 22g). Området markerer sig ved at kunne fremvise fire bebyggelsesnavne med søgeord af overvejende sandsynlig centralpladsrelevans.

Blandt de udvalgte marknavne fremstår et eventuelt ældre lag af bavnindicerende navne samt navnene *Borre*, *Vorrehøj* og *Hermandeklindt* som de mest interessante grundet deres mulige alder, betydning eller generelle frekvens i det danske marknavnemateriale. Personbetegnelsen herremand, alternativt hærmand, optræder sjældent som navneled, og idet navnet – såfremt tolkningen er korrekt – afspejler tilstedeværelsen af en elite eller kriger(e), er den af betydningsmæssig relevans i forbindelse med centralitet. Om navnet er dannet i en førmiddelalderlig periode er dog usikkert. Det eventuelt ældre lag af bavnindicerende navne påkalder sig interesse ved dateringsmæssigt at kunne gå bagom de mere hyppigt forekommende *Bavne*-navne, hvorved deres kildeværdi i forhold til dette projekt er større. Bavnindicerende navne kan imidlertid ikke betragtes som snævert relaterede til centralitet (jf. Bavn, Blus, Brand og Bål i afsnit 2.2.1.), og de kan derfor kun tillægges delvis værdi som centralpladsmarkører.

Ved gennemgang af luftfotos kan det sandsynliggøres, at *Borre* skal tolkes i en forsvarsrelateret betydning, idet et større grøftelignende anlæg kan iagttages på stedet. Navnet har dermed relevans i forbindelse med forsvar, men da området ikke er undersøgt arkæologisk, er dateringen uvis. Også det to steder forekommende *Vorrehøj* har mulig relevans i forbindelse med forsvar. På grund af den sene overlevering er ordidentifikationen dog usikker, og det kan ikke ad sproglig vej afgøres, om forleddet er subst. warth 'vagt, vagtpost' eller subst. wara 'udmark' (jf. tolkningen af *Vorrehøj*). Efterleddet *-høj* samt lokaliteternes beliggenhed kan dog tale for førstnævnte tolkningsmulighed. For de øvrige udvalgte marknavne i området gælder, at de ikke markerer sig i forhold til det danske marknavnemateriale generelt, og at deres betydningsindhold på ingen måde er snævert centralpladsrelateret.

Elementer som håndværk og kommunikation afspejles eventuelt af navne som *Smedebanke*, *Smedehøj*, *Drejeng* og *Lundestange*, men der er ingen indicier for, at de dateringsmæssigt kan relateres til yngre jernalder ligesom tolkningerne for nogles vedkommende er usikre.

Arkæologiske kilder

Der er registreret spredte arkæologiske fund i området, som kan dateres til yngre jernalder, men der er foretaget meget få egentlige udgravninger (jf. bilag 22h). Ved den østvendte kyst i Hverringe ejerlav er der fundet hhv. en guldring og en guldarmring, der dateres til yngre germansk jernalder eller vikingetid (DKC 080113-9). Der er desuden registreret en mindre rundhøj (ca. 1 x 15 m), hvorpå en bautasten er placeret (DKC 080113-80). Rundhøjen er ikke udgravet, og den kan derfor ikke dateres præcist, men pga. markeringen med den 1 m høje sten, formodes den at være anlagt i jernalderen, eventuelt yngre jernalder. I den nordvestligste del af Hverringe ejerlav er der (ved Blusbjerg) fundet bopladsmateriale, der dateringsmæssigt spænder fra jernalder og frem til og med middelalder (DKC 080113-64). Lokaltiteten er ikke udgravet, men tolkes bl.a. i DKC som stedet, hvor landsbyen Måle lå før en flytning omkr. 1517 (jf. DKC 080113-95). Et dokument fra 1519 omtaler, at Måle er blevet flyttet, men beskrivelserne er nærmere relateret til et område umiddelbart sydøst for byens nuværende beliggenhed, og der er intet i dokumentet, der kan tolkes som en flytning fra området nær Blusbjerg, som ligger ca. 2 km sydvest for Måle. Bebyggelsessporene i Hverringe ejerlav stammer måske snarere fra en nedlagt bebyggelse, der ikke er omtalt i de skriftlige kilder.

I Viby ejerlav er der fundet en guldring nordøstligst i ejerlavet, som dateres til yngre romersk jernalder (DKC 080113-48). Fra romersk jernalder stammer også et antal jordfæstegrave vest-sydvest for Viby, der i 1800-tallet blev fundet i forbindelse med grusgravning. Blandt disse var to hele skeletter, nær hvilke der angiveligt er fundet et par værktøjslignende genstande, formodentlig en tang og en spidshammer. En eller flere af disse grave skal derfor muligvis tolkes som smedegrave (DKC 080113-12). Ved Viby kirke er der fundet et emaljespænde, som dateres til vikingetid eller middelalder (DKC 080113-49).

Syd for Salby er der fundet et skålformet spænde af bronze med spor efter forgyldning samt et tungeformet sølvspænde med guldbelægning (DKC 080108-46). Begge genstande dateres til vikingetid, men da der er tale om overfladefund kendes fundkonteksten ikke. Der kan dog muligvis være tale om dragtudstyr fra jordfæstegrave. Fra jernalder eller middelalder stammer en hvæssesten, der er fundet østligst i Salby ejerlav nær grænsen til Viby ejerlav (DKC 080108-71).

Nær kysten vestligst på Skoven-halvøen i Midskov ejerlav er der fundet et skålformet spænde med spor af forgyldning (DKC 080108-13). Spændet dateres til vikingetid, men konteksten kendes ikke, da der er tale om et overfladefund – som med skålspændet ved Salby forekommer det dog sandsynligt, at det stammer fra en jordfæstegrav. Nær dette fund blev i 1924 registreret en jordfæstegrav, hvori der bl.a. blev fundet et halvmåneformet sølvbeslag ornamenteret med fuglehoveder og nielloindlæg (DKC 080108-47). Længere fra kysten mod øst er der efterretninger om et møntfund fra ældre germansk

jernalder, men der mangler yderligere oplysninger om fundet, ligesom det ikke er sikkert stedfæstet (DKC 080108-80).

Ved *Borre* nord for Mesinge er der foretaget en registrering i DKC, og lokaliteten betegnes her som en borg eller et voldsted (DKC 080108-62). Registreringen henviser imidlertid til Præsteindberetningen fra 1623, der nævner stedet ved navn, men ikke betegner lokaliteten som et voldsted. Luftfotos af lokaliteten indikerer dog, at navnet reelt betegner et kultur- snarere end et naturfænomen (jf. *Borre* i tolkningslisten). Markstykket vest for *Borre* har navnet *Guldager* (MB 1682 Guldager Aaß; MK 1796 (1809) Guld Agre), men på trods af det interessante navn, er der ikke gjort arkæologiske fund på dette sted. Det må selvfølgelig noteres, at navneleddet *guld* udover at henvise til fund af guldgenstande på stedet også kan sigte til stedets bonitet eller bevoksningens farve (jf. bl.a. Jørgensen 2008:101-102).

De arkæologiske fund fra yngre jernalder i området er relativt få, og en stor del af disse er løsfund. Bortset fra nogle få grave, der er registrerede i 1800-tallet og starten af 1900-tallet, er der ikke udgravet egentlige lokaliteter fra perioden, og det er derfor sparsomt, hvad arkæologien kan bidrage med af oplysninger omkring bebyggelse, bebyggelsesudvikling og eventuelle centralpladsrelaterede funktioner i området. Med hensyn til statusindicerende fund fra perioden, er der dog flere, som markerer sig, bl.a. guldarmringen og guldringene i Hverringe og Viby ejerlav. Graven med det halvmåneformede sølvbeslag samt de løsfundne skålspænder i hhv. Midskov og Salby ejerlav og det tungeformede rembeslag i sidstnævnte, er også synes at indicere høj status. Selv om hovedparten af de statusindicerende fund også er løsfund, gælder det dog, at de til trods for en manglende kontekst har en udsagnsværdi med relation til samfundsstrukturen i området. Alt i alt markerer området sig ved flere interessante metalfund, her iblandt også ædelmetaller, fra hhv. germansk jernalder og vikingetid. Det er interessant, at nogle af de mest statusmarkerende genstande er fundet i områdets vestligste og østligste kystområde, og de kan måske delvist afspejle en visuelt markant placering af en vis type grave i området. Rundhøjen med bautastenen, der i øvrigt er en relativt sjældent bevaret anlægstype, skal formodentlig ses i relation til et sådant fænomen.

Opsummering af Salby-området

Navnematerialet i området forekommer interessant i relation til samfundsstruktur og -organisering, og det er iøjnefaldende at hele fire bebyggelsesnavne indeholder centralpladsindicerende søgeord og dermed kan afspejle centralpladsrelaterede funktioner og elementer. Blandt marknavnematerialet er der også udpeget et relativt stort antal, der indeholder søgeord, og blandt disse er et eventuelt ældre lag af bævneindicerende navne (*Blusbjerg*, *Brandhøj* og eventuelt *Lyseholm*), samt navnene *Borre*, *Hermankelindt* og *Vorrehøj* fundet mest bemærkelsesværdige.

Navnematerialet i området kan samlet set afspejle centralpladsrelevante elementer som elitær tilstedeværelse, kultudøvelse og eventuelt retslig udøvelse, ligesom der er flere varslings- og forsvarsrelaterede navne. Det er vanskeligt at afklare, om disse navne er samtidige og dermed afspejler en samlet centralpladsstruktur, men mht. bebyggelsesnavnene er der dog heller ikke noget, der indikerer det modsatte.

Det arkæologiske materiale i området opviser et antal (ædel)metalfund fra perioden, hvilket afspejler, at der har befundet sig personer af en vis status. Disse fund optræder hovedsageligt ved den vestligste og den østligste kyst i området, men et skålspænde og et tungeformet rembeslag er dog fundet mere centralt i undersøgelsesområdet, nemlig syd for Salby. Det må påpeges, at denne fordeling af de statusmarkerende fund ikke kan anses for repræsentativ, da antallet af arkæologiske udgravninger i området er meget sparsomt.

Der ikke registreret fund, som afspejler centralpladsrelaterede elementer som handel, håndværk, kultudøvelse osv. Et enkelt gravfund vest for Viby skal dog eventuelt tolkes som en smedegrav, og indirekte afspejler den i så fald håndværk.

Det er hovedsageligt navnematerialet, der indikerer tilstedeværelsen af centralpladsrelaterede elementer i området, mens det arkæologiske materiale generelt er sparsomt, men dog udviser nogle statusmarkerende elementer (jf. bilag 22i). Den geografiske fordeling af disse centralpladsrelaterede kildetyper er uensartet, idet hovedparten af de statusmarkerende fund optræder i områdets kystregion, mens det formodede centralpladsrelevante navnemateriale hovedsageligt er knyttet til områdets centrale del. Som nævnt er antallet af arkæologiske undersøgelser i området dog meget lavt, og det arkæologiske kildemateriale kan derfor ikke betragtes som repræsentativt.

Navnematerialet i Salby-området er meget iøjnefaldende mht. antallet af navne med formodede centralpladsrelevante søgeord, og det er derfor særdeles velegnet til fremtidige detailundersøgelser med fokus på relationen mellem centralpladsindicerende stednavne og arkæologiske kilder.

3.4. Sahl, Houlbjerg herred, Jylland

Sahl er centrum i undersøgelsesområdet, der omfatter Sahl, Gullev, Gerning og Vejerslev sogne (jf. bilag 23a-c). Der er ikke inddraget ejerlav uden for Houlbjerg herred i undersøgelsesområdet, og mod vest og nord følger området således herredsgrænsen, der i øvrigt er sammenfaldende med Gudenåen. Det forekommer naturligt at opfatte denne både administrative og naturlige grænse i landskabet som en relativ gammel afgrænsning mellem eventuelt selvstændige enheder eller bebyggelsesområder. Området er udvidet mod øst og syd i forhold til den oprindelige strategi om at inddrage de ejerlav, der grænser op til områdets udgangspunkt; dette skyldes, at der forekommer søgeord i navnene *Gullev* (Gullev

sogn), *Borridsø* i Gerning sogn og *Borre* i Vejerslev sogn. De pågældende sogne er inddraget i deres fulde udstrækning, hvorved områdets østlige afgrænsning i øvrigt falder sammen med en zone af ejerlav med *-torp*-bebyggelser, der kan betragtes som et relativt sent bebygget ekspansionsområde. Det forekommer dermed ikke urimeligt at betragte undersøgelsesområdet som velafgrænset og nogenlunde sammenfaldende med et eventuelt afgrænset område i yngre jernalder.

Blandt bebyggelsesnavnene i området repræsenterer *Gerning*, *Gullev* og *Vejerslev* navnetyper, der generelt tilskrives en førvikingetidig periode, mens *Ormstrup*, *Danstrup* og *Knopdrup* repræsenterer en navnetype, hvis dateringsmæssige tyngdepunkt menes at ligge i sen vikingetid og tidlig middelalder (Lerche Nielsen 2003:178). Navnet *Sahl*, der er usammensat, kan ikke dateres ad navnetypologisk vej, ligesom det relativt store antal semantisk sekundære bebyggelsesnavne i området bestående af *Skibelund*, *Vinkelholm*, *Bøgeskov*, *Nøddelund*, *Hesselbjerg*, *Stærkær*, *Tind*, *Borridsø* og *Katvad* heller ikke kan dateres. Det er usikkert, om *Borre* skal betragtes som et natur- eller kulturbetegnende navn, men det kan under alle omstændigheder ikke dateres ad sproglig vej. Overordnet betragtet vidner forekomsten af flere navne af såkaldt gamle navnetyper om et område med en nogenlunde stabil eller kontinuerlig bebyggelse fra jernalderen og fremefter, mens *torp*-navnene afspejler nyanlæggelser, formodentlig i sen vikingetid eller tidlig middelalder. De mange naturnavne, der er sekundært bebyggelsesbetegnende, må ligeledes afspejle bebyggelsesmæssige ekspansioner.

Der kan i flere tilfælde påvises nedlæggelser eller flytninger af bebyggelser vha. marknavnematerialet. I Sahl ejerlav er navnene *Vestrup* (Udskiftningsforr 11/9 1782 Vestrup Sig; H A Lvk 19/11 & 29/11 1800, MK 1800 (1810) Vestrup Siig) og *Bielgård* (MB 1683 Bildgaards Fald; Herredsbog 1772, H A Lvk 29/11 1800 Bildgaard; MK 1800 (1810) Bielgaard Ødegaard) således kun overleverede i marknavne og afspejler derfor nedlagte bebyggelser, mens navnet *Gl. Skibelund* (MB 1683 gamel Skiblund; MK 1798 (1810) gl. Skibelunds knold, gammel Skibelunds Siig) i Skibelund ejerlav muligvis indikerer, hvor bebyggelsen Skibelund tidligere har ligget. Fra Gullev sogn vidner navnet *Humstrup* (MB 1683 Humstrup Fald, Humstrups Fald, Humstrupß fald, Bumstrups [!] Fald; Herredsbog 1690 Humelstrup) om en nedlagt bebyggelse, mens *Gammeltoft* i Nøddelund ejerlav formodentlig afspejler denne bebyggelses tidligere placering. I Gerning sogn optræder et muligt *torp*-navn *Lønstrup* (MB 1683 Lønstub Fællid; MK 1831 Lønstrup Ager) i Gerning ejerlav, mens *Stougård* (MK 1801 Stougaards Trængsel Ager) er overleveret i et marknavn i Borridsø ejerlav og *Tregård* (MB 1683 Tregaards faldet) i et marknavn i Tind ejerlav. For de to sidstnævnte gælder, at de også er overleverede i andre kilder fra hhv. 1500- og 1400-tallet (jf. DS 9 s. 231-232). Et muligt vidnesbyrd om en nedlagt bebyggelse giver navnet *Hørby* eller *Høeby* (MB 1683 Hørbye Kiers fald, Høebye kiers fald) i Stærkær ejerlav, men da navnet kun optræder i én kilde, er det usikkert, om der er tale om et ægte *-by*-navn. I Vejerslev sogn kan en nedlagt

bebyggelse ved navn *Sønderby* (jf. DS 9 s. 235) også påvises i marknavnematerialet (MK 1805 Sønderboe Søe), mens *Gammeltoft* (MB 1683 Gammell Toft, Gammel toffts blocker) i Borre ejerlav måske vidner om Borres tidligere beliggenhed. Der er kendskab til flere nedlagte bebyggelser inden for området, men de er ikke overleveret i marknavnematerialet¹⁶.

Det meget store antal nedlagte bebyggelser indikerer, at området har været præget af kraftige omstruktureringer eller deciderede ødelæggelser. Da næsten alle navnene er af typen *-torp* og *-gård*, har det formodentlig været udflyttede enkeltgårde eller små bebyggelser, der efter relativ kort tid er blevet nedlagt igen. Det er sandsynligt, at nedlæggelserne har fundet sted i middelalderen eller senere.

Udvalgte navne i Sahl-området

Bebyggelsesnavne

Borre 1345 (1580 ÆDA II 82) Borg; 18/6 1478 Borgh (m.fl. – jf. DS 9 s. 234). – Landsby i Vejerslev sogn. Navnet består af subst. borg, glda. burgh, der primært betyder 'bakke, naturlig forhøjning', og sekundært 'befæstet højde' (jf. Borg i afsnit 2.2.). Lokaliteten er beliggende på et markant højedrag, der skræner stejlt ned mod Borre Å mod syd, og det er en mulighed, at det er denne topografiske lokalitet, navnet oprindeligt betegner. Der er ikke foretaget arkæologiske undersøgelser, der kan be- eller afkræfte en kulturbetinget tolkning.

Borridsø 29/1 1366 Burys (m.fl. – jf. DS 9 s. 231). – Landsby i Gerning sogn. Forleddet er subst. borg (se ovenfor), efterleddet er sandsynligvis subst. ris 'krat' (jf. Jørgensen 2008:41). Subst. borg optræder formodentlig i den primære betydning 'bakke, naturlig forhøjning', da lokaliteten ligger på et større højedrag. Der er ikke foretaget arkæologiske undersøgelser, der kan be- eller afkræfte en kulturbetinget tolkning.

Gullev 13/1 1329 (1552 EGøyesJb) Gutteløff; 9/5 1355 Gutheslev (m.fl. – jf. DS 9 s. 228). – Sogn, landsby. Forleddet er mandsnavnet Guthi eller det til grund herfor liggende subst. glda. *guthi med betydningen 'hedensk præst, gudepræst' (jf. Jørgensen 2008:102 samt Guthi i afsnit 2.2.1.).

¹⁶ I Sahl sogn *Simenstrup* (1371 (1558 ÆDA II 73) Simenstrup; 1404 (1558 ÆDA II 70) Simmelstop), som ifølge J. Christensen eventuelt er samme bebyggelse som navnet *Vestrup* sigter til (jf. J. Christensen 1884-85 s. 139). I Gerning sogn *Diggård* (1410 (1558 ÆDA II 88) Digs gaard; 1432 (1558 ÆDA II 88) Digs gaar) og i Vejerslev sogn *Bjerggård* (1345 (1580 ÆDA II 182) Biergsgard), *Borregård* (1407 (ÆDA II 182, 184) Borug gardt, Borig gaard; 1443 (1580 ÆDA II 182) Borgegardt, Børregardtz mølle; 1489 (1580 ÆDA 184) Borig gaard, Borug gaardt; 1530 (1580 ÆDA II 183) Borg gardt, Borug gaardt), *Brændgård* (1407 (1580 ÆDA II 184 f.) Brendgard, Brendegardt; 1443 (1580 ÆDA II 182) Brendegaard) og *Vestergård* (1469 (1580 ÆDA II 183) Wester gaard; 1472 (1580 ÆDA II 183) 1483 (1580 ÆDA II 183) Westergaardt).

Sahl 1348 (1558 ÆDA II 75) Sael; 9/5 1355 Salæ (m.fl. – jf. DS 9 s. 227). – Sogn, landsby. Navnet består af en plural form af subst. sal, der i danske stednavne oftest tolkes i betydningen 'hus af særlig karakter, stormandsgård, gudehus' (jf. Sal i afsnit 2.2.). Navnet er en parallel til Sahl i Ginding herred.

Skibelund 1354 (1558 ÆDA II 70) Skiblund; KronSk 7/6 1580 Skiblund, Skiblund Mølle (m.fl. – jf. DS 9 s. 228). – Gårde i Sahl sogn. Forleddet er subst. skib, efterledet er subst. lund 'lille skov'. Ud over at sigte til aktiviteter med rigtige skibe, kan navneleddet skib også sigte til skibssætninger eller skibsformede naturformationer, eller det kan betegne steder, hvor der er hentet tømmer til skibe. Det skovindicerende efterled kan indicere, at navnet betegner et sted, hvor der er blevet hentet skibstømmer. Da lokaliteten også grænser op til Gudenåen, der er sejlbar, kan det imidlertid heller ikke afvises, at navnet sigter til aktiviteter med relation hertil (jf. Holmberg 2001:99-100).

Tinggård Houlberg Herredsbog 1772 Tingaard; Udskiftningsforretningen 11/9 1782 Tinggaard; MK 1800 (1810) Tindgaard. – Gård i Sahl sogn. Forleddet er tilsyneladende subst. ting. Navnet er sent overleveret og sigter sandsynligvis hverken til et tingsted eller til en placering på vejen mod et sådant. Det er muligt, at navnet sigter til, at en tingskriver el.lign. har været bosiddende på gården (jf. tolkning af Tinggård i Fabjerg sogn, Skodborg Herred, DS bd. 17,1 s. 87).

Mark- og naturnavne

Gudenå 13/8 1437 (1538 Domme og Forf. I 767) Guthen; 13/7 1478 Gwyen, Gwden (m.fl. – jf. DS 8 s. 83). – Å i Vejle, Skanderborg, Viborg og Randers amter. Navnet er oprindeligt usammensat og består af en afledning til subst. gud, gl'da. guth. Navnet tolkes generelt i betydningen 'den til gude(r)n(e) indviede'. Den artsangivende tilføjelse -å er først dokumenteret fra 1600-tallet. (DS 8 s. 83-84, DSÅ bd. 2 s. 286-289, Jørgensen 2008:101).

1831 Sahl sogn

Der er ikke fundet marknavne med søgeord i Vinkelholm ejerlav.

Frisholt, tidl. Ormstrup

Smedekær MK 1803 (1815) Smed Kier. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Sahl

Lundagre Houlbjerg Herredsbog 1690 Lundager, Lund Agger; Houlbjerg Herredsbog 1772 Lundager; Udskiftningsforretningen 11/9 1782, MK 1800 (1810) Lund Agre. – Der er sandsynligvis topografisk forbindelse mellem Lundagre og Lundblok.

Lundblok Houlbjerg Herredsbog 1690 Lundblock; Houlbjerg Herredsbog 1772 Lundblok. – Der er sandsynligvis topografisk forbindelse mellem Lundagre og Lundblok.

Tingdysse Hald Amts Landvæsenskommision Protokol 29/11 1800 Tingdos hede. – Forleddet er muligvis subst. ting, men læsningen Ti- er dog usikker. Det er ikke muligt at fastlægge lokalitetens beliggenhed nærmere. Da der ikke er efterretninger om et tingsted i Sahl sogn, sigter navnet sandsynligvis til en beliggenhed på vejen til et sådant.

Voerbjerg MB 1683 Ofuer Bierg fald; Houlbjerg Herredsbog 1690, Houlbjerg Herredsbog 1772 Aarbierge; MK 1800 (1810) Lang Voerbierg, under Voerbierg. – Selvom MK-formen kunne tolkes som subst. glda. warth 'vagt, vagtpost' eller subst. wara 'udmark', peger alle ældre former væk fra dette. Forleddet er snarest subst. ore 'uopdyrket udmark, overdrev' (jf. ODS bd. 15 sp. 1247-1248).

Skibelund

Skibmose MK 1798 (1810). – Forleddet Skib- er sandsynligvis relateret til navnet Skibelund.

Skibstrædet MK 1798 (1810) Skib Streedet. – Efterleddet er formodentlig subst. stræde, glda. stad(h)a, eventuelt i betydningen 'smal vej' (jf. ODS, Holmberg 1980:43). Forleddet Skib- er sandsynligvis relateret til navnet Skibelund.

1832 Gullev sogn

Bøgeskov

Smedeblokker MB 1683 Smedeblocher. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Der er muligvis topografisk forbindelse mellem Smedeblokker og Smedeeng.

Smedeeng Justitsprotokollen 1/5 1809 Smede Eng. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Der er muligvis topografisk forbindelse mellem Smedeeng og Smedeblokker.

Gullev

Lunddal MK 1799 Lundals Heede, Lundals Mose.

Lundhøj MB 1683 Lund Høys fald. – Der er sandsynligvis topografisk forbindelse mellem Lundhøj og Lundsbjerg.

Lundsbjerg MB 1683 Lunds bierre fald. – Der er sandsynligvis topografisk forbindelse mellem Lundhøj og Lundsbjerg.

Smedebakke MK 1799 Smed Back. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Der er topografisk forbindelse mellem Smedebakke og Smededal.

Smededal MK 1799 Smedals Heede. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Der er topografisk forbindelse mellem Smededal og Smedebakke.

Nøddelund

Smedebakke MK 1802 (1810) Smedebak Ager; MK 1834 Smedebakket. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Der er topografisk forbindelse mellem Smedebakke og Smedejord (1).

Smedejord (1) MK 1802 (1810) Smedejord. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Der er topografisk forbindelse mellem denne lokalitet og Smedebakke.

Smedejord (2) MK 1802 (1810) Smed Jord. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Der er ikke topografisk forbindelse mellem Smedejord (1) og Smedejord (2).

1834 Gerning sogn

Der er ikke fundet marknavne med søgeord i Hesselbjerg og Stærkær ejerlav.

Borridsø

Fældborg MB 1683 feldborg Blocke, fældborg Moese. – Forleddet er muligvis subst. glda. fælla n. 'sted hvor træerne er fældet' (jf. f.eks. Fældbjerg Høj, DS 4 s. 306, og Fældebjerg, DS 15 s. 32), efterleddet er subst. borg, glda. burgh, der primært betyder 'bakke, naturlig forhøjning', og sekundært 'befæstet højde'. Navnet kan ikke lokaliseres nærmere inden for Borridsø ejerlav, men det er muligt, at efterleddet -borg skal tolkes i den primære topografiske betydning, og at navnet dermed er en semantisk parallel til ovennævnte Fældbjerg Høj og Fældebjerg.

Lundmade MK 1801 Lund Mei Ager. – Efterleddet er sandsynligvis identisk med subst. made 'højere eller lavere liggende græsbund, eng' (jf. ODS bd. 13 sp. 786).

Smedeknold MK 1801 Smed Knold. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Danstrup

Lundskær MB 1683 Lund Kiers Agr, Lundz Kiers Agr. – Navnet kan ikke lokaliseres nærmere inden for Danstrup ejerlav, men det er muligt, at det er relateret til Lundskær i Gerning ejerlav, jf. nedenstående.

Ringshøj MB 1683 Ringshøy. – Navnet kan ikke lokaliseres nærmere inden for Danstrup ejerlav, men det er muligt, at det er relateret til Ringshøj i Gerning ejerlav, jf. nedenstående.

Smedetoft MB 1683 Smiddetofft. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Gerning

Lundskær MB 1683 Lunds Kierd, Lundskierd; Houlbjerg Herredsbog 1690 lunds Kier fallet; Houlbjerg Herredsbog 1772 Lunds Kiær Fald; MK 1831 Lunds Kiær.

Oplund MB 1683 Oplund fald; MK 1831 Oplaang. – Efterleddet er sandsynligvis subst. lund, forleddet er adv. op.

Ringshøj MB 1683 Rings Høy, Rings Løy; Houlbjerg Herredsbog 1690 Ringshøy Marck; Houlbjerg Herredsbog 1772 Ringes[t]e Mark; MK 1831 Ringse Mark. – Forleddet er subst. ring 'ringformet'. Efterleddet høj kan sigte til en naturlig eller kunstig høj, eksempelvis en gravhøj (jf. Jørgensen 2008:136). Navnet betegner en markant og rundet bakke, på hvis højeste punkt flere gravhøje er

beliggende, og det kan således ikke umiddelbart afgøres, om efterleddet sigter til den naturlige forhøjning eller til en af gravhøjene. Der er ikke gjort iagttagelser, der indicerer borg- eller forsvarslignende anlæg på stedet (jf. Ring i afsnit 2.2.).

Smedehul MB 1683 Smedehuls Blocker; MK 1831 Smed huel, Smed huels blokker. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Tind

Lundstykker MK 1828 Lund Stiker. – Navnet er sandsynligvis et sammensat stednavn bestående af subst. lund og subst. stykke.

Tislund 1492 (1558 ÆDA II 80); 1517 (1558 ÆDA II 80) Tyslund; 1518 (1558 ÆDA II 80) Tislund; MB 1683 Tiidtzlund; MK 1828 Tids lund Skov. – Forleddet er sandsynligvis gudenavnet Tyr, gl. *Tī, og navnet er i så fald en parallel til eksempelvis Tislund i Nørre Rangstrup herred i Sønderjylland (jf. DS 4 s. 668, DS 9 s. 248, Holmberg 1986:112).

1836 Vejerslev sogn

Borre

Boeballe MB 1683 Boe balle Blocher, Boeballe, Boeballe Blocher; MK 1840 Boeballe. – Forleddet er subst. bo med den primære betydning 'boplads, opholdsted for mennesker eller dyr' eller subst. bod 'lille primitivt hus til midlertidigt ophold for mennesker eller dyr' (jf. ODS, DS 17.2.2 s. XXV). Efterleddet er subst. balle i betydningen 'jævnt stigende forhøjning' eller 'afdeling af en bys mark' (jf. DS 1 s. VI, DS 9 s. X). Er forleddet subst. bo, er der ingen indicerer på, at det optræder i en særbetydning i forhold til ovenstående (jf. Bo i afsnit 2.2.).

Vejerslev

Gilbjerg MB 1683 Gioldbierg, Giæld bierig Toffter, Gioldbierrig toffter, Gioldbierig toffter, Gielberig wang, Gild Bierig toffter; Houlbjerg Herredsbog 1690 Gildbierg, Gilbiergs Vang; Houlbjerg Herredsbog 1772 Gildbiergs Vangen; MK 1805 Gilbjerg, Giilbjerg Agre. – De yngste former antyder, at navnet kan føjes til gruppen af Gilbjerg-navne (jf. Gillberg(a) (Gilbjerg) i afsnit 2.2.), men de ældre former peger imidlertid væk fra dette. Navnet er sandsynligvis relateret til Gjela, der afgrænser lokaliteten mod syd.

Ildensborg MK 1805 Ildensborg. – Navn på lokalitet, hvor der ifølge sagnet skal have ligget en borg eller et slot. Navnet knytter sig også til en lokalitet i Granslev sogn (i Houlbjerg herred), og der er sandsynligvis tale om et opkaldelsesnavn (jf. DS 9 s. 246). Der kan iagttages mindre forhøjninger i terrænet i området, men det er uvist, om disse er natur- eller kulturfænomener (jf. Trap bd. 7,1 s. 492).

Smedeagre MK 1805 Smed Agre. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Smedeshøj Houlbjerg Herredsbog 1690 Smedis Høys Vang, Smedis Høvedsager. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Smedejord MK 1805 Smed Jord. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Tinget Houlbjerg Herredsbog 1690 Tinget. – Vejerslev birketing. Muligvis et appellativ.

Tingagre Houlbjerg Herredsbog 1772 Ting Vangen; MK 1805 Ting Agre. – Tinget (Vejerslev birketing) har sandsynligvis været beliggende i eller ved Tingagre.

Analyse af områdets udvalgte stednavne

Flere bebyggelsesnavne i *Sabl*-området indeholder søgeord (jf. bilag 23d). Heraf fremstår *Sabl* som den sikreste centralpladsmarkør, da det kan afspejle elitær tilstedeværelse og magt, som er en væsentlig central faktor. Navnet kan ikke dateres ad navnetypologisk vej, men navnet *Sallø* viser, at subst. sal i hvert fald har optrådt i navne fra 800-tallet og frem (jf. afsnit 3.1.). *Gullev* indeholder søgeordet *guthi med betydningen 'hedensk præst, gudepræst' eller mandsnavnet Guthi, der menes opstået heraf. Hvorvidt det er præstebetegnelsen eller mandsnavnet, der optræder som forled i navnet, har naturligvis afgørende betydning for den centralpladsrelevans navnet kan tillægges. Sandsynligheden taler for, at forleddet skal tolkes som et mandsnavn, bl.a. fordi personnavne udgør langt den væsentligste forledskategori i de danske *lev*-navne, mens personbetegnelser kun udgør et fåtal (jf. Søndergaard 1972:146-147). Navnet må dermed betragtes som en tvivlsom centralpladsmarkør. Søgeordet borg optræder både i *Borre* og *Borridsø*, men da det er uvist, om subst. borg optræder i en natur- eller kulturrelateret betydning i disse navne, er det usikkert, om de kan tillægges nogen form for centralpladsrelevans. En tilsvarende usikker centralpladsmarkør er *Skibelund*. Navnet indeholder søgeordet skib, som ikke er direkte centralpladsrelevant, men som i nogle tilfælde indirekte kan være af interesse i forbindelse med centralpladsrelaterede elementer (jf. Skepp (skib) i afsnit 2.2.). I det pågældende navn er det sandsynligt, at forleddet *Skib(e)*- afspejler reelle aktiviteter med skibe, og det er en blandt flere muligheder, at det betegner en mindre anløbsplads el.lign. En sådan særtolkning kan dog ikke afklares alene ad sproglig vej, men et fund af en halveret denar ved Gudenåen i området kan muligvis pege i en sådan retning (jf. nedenstående). Et sidste bebyggelsesnavn i området, som tilsyneladende indeholder et søgeord, er *Tinggård*. For dette navn gælder dog, at det er relativt ungt og sandsynligvis ikke afspejler reelle tingfunktioner (jf. tolkningsliste).

Hvorvidt navnene *Gullev*, *Borre*, *Borridsø* og *Skibelund*, der alle indeholder søgeord med tvivlsom eller usikker centralpladsrelevans, kan betragtes som samtidige med den formodede centralpladsmarkør *Sabl* og dermed som en del af en eventuel samlet struktur, er vanskeligt at afklare.

Blandt marknavnene i området optræder der navne med søgeord, men hovedparten kan dog kun tillægges eventuel centralpladsrelevans. For ejerlavene Danstrup og Stærkær i Gerning sogn gælder, at der ikke er overleverede marknavne på matrikelkortene, og det overleverede marknavnematerialet fra disse områder kan derfor ikke lokaliseres præcist. Dette gør sig også delvist gældende for Borre ejerlav i Vejerslev sogn.

Tislund i Tind ejerlav er områdets mest sandsynlige bud på et centralpladsindicerende navn i gruppen af mark- og naturnavne. Forleddet er gudenavnet Tyr, og navnet er dermed relateret til førkristen kult og religion. Sakrale navne kan dog betegne lokaliteter af forskellig karakter (jf. Lund i afsnit 2.2. og Tyr i afsnit 2.2.1.). Navnet *Gudenå* er også sakralt, men da der er tale om et langt åløb, er det uvist om dets sakrale udsagnsværdi kan relateres til Sahl-området.

Søgeordet borg kan, såfremt en kulturrelateret betydning kan sandsynliggøres, afspejle forsvarsfunktioner (jf. Borg i afsnit 2.2.). *Fældborg* i Borridsø ejerlav og *Ildensborg* i Vejerslev ejerlav indeholder begge dette søgeord, men betegner lokaliteter uden kendte anlæg eller bebyggelser. *Ildensborg* er sandsynligvis et opkaldelsesnavn, der er blevet relateret til stedet pga. lokale sagn om et slot, og navnet har således ikke relevans for spørgsmålet om yngre jernalders centralpladskomplekser. Betydningen i *Fældborg* er vanskeligere at afklare, men det er muligt, at navnet skal betragtes som en semantisk parallel til et navn som *Fældbjerg* i Sønderjylland, og at efterleddet således enklest lader sig forklare som naturbetegnende. De to naturbetegnende navne med subst. borg synes dermed ikke at være af interesse i forbindelse med et eventuelt centralpladsindicerende navnemiljø.

Navnet *Ringshøj* optræder i både Gerning og Danstrup ejerlav. Navnet i Danstrup ejerlav kan ikke lokaliseres præcist, men det er sandsynligt, at begge navne sigter til samme lokalitet, idet de to ejerlav grænser op til hinanden. Subst. ring optræder på listen af søgeord, fordi det i nogle svenske navne kan have betydningen '(ringformet) borg (sv. fornborg)' og derfor inddrages, hvis det optræder inden for centralpladsindicerende navnemiljøer i Sverige (jf. Ring i afsnit 2.2.). Denne særbetydning af navneleddet *ring* kendes ikke i Danmark, og der er da heller ikke ved *Ringshøj* i Gerning ejerlav ekstralingvistiske indicier på, at en betydning af en sådan karakter foreligger.

Tingdysse i Sahl ejerlav samt navnene *Tinget* og *Tingagre* i Vejerslev ejerlav indeholder søgeordet ting, dog med et lille forbehold for fejllæsning i forbindelse med førstnævnte. De to navne i Vejerslev ejerlav skal sandsynligvis relateres til et birketing, der etableres i Vejerslev i 1567 (jf. Trap bd. 7,1 s. 492). Det kan ikke afvises, at navnet *Tingdysse* er tingpladsindicerende, men da der ikke er andre indicier på tilstedeværelsen af et tingsted, betegner det snarere en beliggenhed på vejen mod et sådant. Ingen af de tre navne kan således med rimelighed betragtes som vidnesbyrd om retslig udøvelse i en førmiddelalderlig periode.

Langt den overvejende del af de udvalgte marknavne i området indeholder søgeord, hvis generelle værdi som centralpladsmarkører er lav. Som i de øvrige undersøgelsesområder optræder navne med søgeordene lund og smed (eller smedje) særdeles hyppigt.

Foruden *Tislund*, der allerede er nævnt, og hvis mest interessante element er gudenavnet Tyr, optræder subst. lund i navnene *Lundagre* og *Lundblok* i Sahl ejerlav, *Lunddal*, *Lundhøj* og *Lundsbjerg* i Gullev ejerlav, *Lundskær* og *Oplund* i Gerning ejerlav, *Lundstykker* i Tind ejerlav, *Lundmade* i Borridsø ejerlav og *Lundskær* i Danstrup ejerlav. Hverken sammensætning eller beliggenhed indikerer, at der foreligger sakrale særbetydninger i disse navne. Interessant er dog muligvis *Lundagre* i Sahl ejerlav, der med en placering umiddelbart nord for den romanske sognekirke, kan betragtes som en parallel til et antal sakralt tolkede *Lund*-navne, hvor netop beliggenheden nær kirker har været et væsentligt argument for tolkningen (jf. bl.a. Brink 1990a:477, 1997a:79, 1998:304). Med antallet af *lund*-navne i Sahl-området in mente, forekommer det dog ikke iøjnefaldende, at et enkelt af disse optræder nær en kirke, og en sådan beliggenhed fungerer dermed ikke som et overbevisende argument for en sakral særbetydning her.

Søgeordet smed (eller subst. smedje) optræder i et meget stort antal marknavne i området. Søgeordet optræder i navnene *Smedekær* i Ormstrup ejerlav, *Smedebakke* og *Smededal* i Gullev ejerlav, *Smedebakke* og *Smedejord* (to gange) i Nøddelund ejerlav, *Smedeblokker* og *Smedeeng* i Bøgeskov ejerlav, *Smedebul* i Gerning ejerlav, *Smedeknold* i Borridsø ejerlav, *Smedetoft* i Danstrup ejerlav og *Smedeagre*, *Smedeshøj* og *Smedejord* i Vejeslev ejerlav. Det er uvist, hvor gamle disse navne er, men da smedehåndværk ikke har været snævert relateret til centralpladser i yngre jernalder, kan navnene dog selv ved en meget høj alder ikke betragtes som entydige centralpladsmarkører. Som tidligere nævnt antages centralpladsværdien af disse sent overleverede *smede*-navne at være meget ringe (jf. eksempelvis afsnit 3.1.).

Overordnet betragtet optræder der enkelte navne på bebyggelses- og marknavneniveau, som indeholder søgeord med formodet eller mulig centralpladsrelevans, mens hovedparten indeholder søgeord med meget usikker centralpladsrelevans.

Blandt de udvalgte navne i området er *Sahl* og *Tislund* de eneste, der indeholder søgeord med sandsynlig centralpladsrelevans (jf. bilag 23e). De to navne formodes at afspejle hhv. en bebyggelse af særlig karakter, formodentlig med relation til en elite, samt førkristen religion og eventuelt kultudøvelse. Sidstnævnte kan rent formelt også afspejles i navnet *Gullev*, men da sandsynligheden taler for, at forleddet er et personnavn snarere end en hedensk præstebetegnelse er centralpladsrelevansen tvivlsom. Det samme gør sig gældende mht. navnene *Borre* og *Borridsø*, der muligvis repræsenterer forsvarsrelaterede elementer, men som dog også kan være naturbetegnende. *Skibelund* afspejler sandsynligvis aktiviteter med skibe, og det er nærliggende at tolke navnene i relation til kommunikation

og samferdsel, eventuelt som indicium på en anløbsplads el.lign. En sådan tolkning er dog mere snæver og specialiseret end det sproglige indhold umiddelbart tillader.

For de øvrige udvalgte marknavne i området gælder, at deres betydningsindhold på ingen måde er snævert centralpladsrelateret, at de ikke kan relateres til yngre jernalder, eller at de tolkningsmæssigt er tvetydige.

Arkæologiske kilder

De arkæologiske kilder til yngre jernalder i området er sparsomme (jf. bilag 23f). Ved Gudenåen, formodentlig i Skibelund ejerlav nær *Skibstrædet*, er der fundet en halveret romersk denar (Vespasian, præget i 77-78 e. Kr.). Mønten er fundet med detektor og usikkert afsat (jf. DKC 130508-55), men det er umiddelbart interessant, at den er halveret, fordi det kan indicere, at den er blevet benyttet i forbindelse med handel (som betaling) eller håndværk (som råstofemne). Romerske denarer med høj sølvværdi forekommer hyppigst – til trods for at de er præget tidligere – i forbindelse med lokaliteter fra yngre romersk og germansk jernalder (jf. bl.a. Watt 1991:103, Kromann 1993). De eneste øvrige fund i Sahl sogn af interesse for projektets emne, er to runesten (ligsten), der er fundet indmuret i Sahl kirke (jf. Danske Runeindskrifter, Sahl-sten 1 og 2 samt DKC 130508-0B & -0C). Begge disse sten er dog dateret til ældre middelalder, ca. 1050-1250 e. Kr., og de er således yngre end den her relevante periode.

I Gullev sogn er de eneste fund, der med nogenlunde sikkerhed er tidsmæssigt relevante, et fragment af en bronzefibula i urnesstil fundet sydøst for Gullev kirke (DKC 130504-67), og en hustomt nordvest for Gullev by (DKC 130504-80). Fiblen, der sandsynligvis skal dateres til sen vikingetid, er fundet med detektor, og en nærmere kontekst kan således ikke fastslås. Hustomten, der foreslås dateret til yngre romersk eller germansk jernalder, repræsenterer formodentlig en gård, og det er en af de meget få udgravede lokaliteter fra perioden i området. Huset har været omtrent 19 m langt, og hverken konstruktion eller fundmateriale indicerer andet, end at det er en almindelig agrar bebyggelse. Det er uvist, om bebyggelsen er totaludgravet og således kun har bestået af en enkelt gård. Overleveringer fra 1800-tallet beretter, at der ved plyndring af en af områdets mange gravhøje er fundet et skib i en høj nordvest for Gullev by (Christensen 1884-85:131). De eventuelle skibsrester er ikke bevarede, og efterretningen kan ikke umiddelbart tages for pålydende. Nord for Gullev har der ligget en hellig kilde, hvilket også afspejles i navnet *Helligkilde bakke* (MK 1799 Hellig kilde Back). Der er efterretninger om, at kilden er blevet søgt i middelalderen og langt op i historisk tid, men om den også har været forbundet med særlige egenskaber før middelalderen er uvist (jf. DKC 130504-0C). En bebyggelse, der er udgravet sydøst for Nøddelund by, er bredt dateret til jernalder (DKC 130504-66).

I Gerning sogn er der nord for Borridsø by fundet et bronzespænde med dyrefigur samt ”trende Gryder af grøn Farve” (jf. DKC 130502-0A). De nærmere fundomstændigheder kendes ikke, og fundet dateres bredt til jernalderen. Dyrefiguren på spændet kan antyde, at denne genstand er fra yngre jernalder. Ved Maagård nordvest for Gerning er der ved grusgravning fundet flere genstande, der antagelig stammer fra en jordfæstegrav. Genstandene tæller bl.a. adskillige glas- og ravperler, glasspillebrikker, en gulfingerring, to sølvfingerringe, en sølvblikfibula og en sølvfibula (DKC 130502-4, Norling-Christensen 1956:72-73). Fundet dateres til ældre germansk jernalder. Nord for Hesselbjerg er der fundet slagger, som vidner om lokal jernudvinding. Der er tale om et overfladefund, og kontekst og alder kan dermed ikke fastslås. Slaggerne anslås dog at være forhistoriske (DKC 130502-25). Et voldsted, der formodes at være middelalderligt, er registreret nordvest for Stærkær (DKC 130502-113).

Ved Vejerslev kirke er der fundet en runesten, der ligesom de to ligsten fra Sahl dateres til ældre middelalder (DKC 130512-81, jf. Danske Runeindskrifter for datering og fundomstændigheder). Fra vikingetid stammer formodentlig en skibssætning, der indtil midten af 1800-tallet har stået vestligst i Vejerslev ejerlav, ikke langt fra Gudenåen (DKC 130512-69, Christensen 1876-77:296-297). Nordvest for Borregård i Borre ejerlav er der efterretninger om, at to plyndrede høje har indeholdt hhv. en ”glasurne” og stigbøjler, bidsler samt små bronzegenstande (jf. DKC 130512-0B, Christensen 1876-77:302). Hvorvidt disse beskrivelser står til troende er uvist. Som nævnt under gennemgangen af navnematerialet er der lokale sagn om et slot ved navn Ildensborg nordvestligst i Vejerslev ejerlav, men der er ikke fundet arkæologiske vidnesbyrd, som kan bekræfte dette.

De arkæologiske fund fra yngre jernalder i området er relativt få, og en stor del af disse er løsfund eller blot beretninger om fund i forbindelse med grusgravning, plyndring af gravhøje o.lign. Det er derfor sparsomt, hvad de arkæologiske kilder kan berette om bebyggelseshistorien og samfundsstrukturen i området. Der er enkelte statusmarkerende fund, bl.a. genstandene fra den formodede jordfæstegrav ved Gerning samt skibssætningen vest for Vejerslev, som må være udtryk for en vis prestige. Runesten relateres som regel også med en vis prestige, men da de tre sten ved hhv. Sahl og Vejerslev kirker er fra tidlig middelalder, har de ikke direkte relevans her. Beretningerne om gravhøje med skibe, glasbægre og rytterudstyr kan ikke uden videre tages for pålydende, og de lades derfor ude af de videre betragtninger her. Alt i alt forekommer der relativt få spredte fund fra perioden i området, og kun enkelte synes at være relevante i denne sammenhæng.

Opsummering af Sahl-området

Sahl og *Tislund* er de eneste navne i området, der kan betragtes som sandsynlige centralpladsmarkører, mens centralpladsrelevansen af navnene *Gullev*, *Borre*, *Borridsø* og *Skibelund* er usikker.

Navnematerialet i området kan dermed afspejle elitær tilstedeværelse samt førkristen religion. Tvivlsomt er det derimod at tage navnematerialet til indtægt for også at afspejle tilstedeværelsen af en hedensk kultleder, forsvarsanlæg og anløbsplads.

Der er flere marknavne i området, som indeholder søgeord, men for disse gælder det, at centralpladsrelevansen på ingen måde er snæver, og at de formodentlig er yngre end den her relevante periode.

Det arkæologiske materiale i området er sparsomt, og der er kun enkelte fund, som kan forbindes med en vis status (jf. ovenstående samt bilag 23g). En halv denar kan eventuelt være et indicium på handel eller håndværk ved Gudenåen, og slagger fundet nord for Hesselbjerg afspejler lokal jernudvinding. For førstnævnte gælder dog, at det er et urimeligt lille fund at basere yderligere tolkninger på, og mht. jernudvinding er det på ingen måde et fænomen, der er snævert relateret til centralitet (jf. afsnit 1.2.2.2.).

Det er kun to navne, *Sahl* og *Tislund*, der indicerer en sandsynlig tilstedeværelse af centralpladsrelaterede elementer i området. Der kan ikke iagttages reminiscenser af et centralpladsindicerende navnemiljø i områdets marknavnemateriale, og det må i øvrigt bemærkes, at de to sandsynlige centralpladsrelaterede navne er beliggende med relativt stor indbyrdes afstand, hvilket ikke taler for en hypotese om en relation mellem dem. Det må tages i betragtning, at omstruktureringer forårsaget af bl.a. de mange nedlagte bebyggelser i området kan have forårsaget visse forstyrrelser i marknavnematerialet, men det forekommer ikke rimeligt at forudsætte, at disse i særlig grad har ramt eventuelle centralpladsrelaterede navne.

Det arkæologiske kildemateriale vidner ikke om centralpladsrelevante funktioner og elementer i området, men da antallet af regulære udgravninger af lokaliteter fra yngre jernalder er meget få, kan materialet ikke anses for fuldt repræsentativt. Måltrettede undersøgelser ved Gudenåen i Skibelund ejerlav samt på udvalgte steder i Sahl ejerlav ville være af særlig interesse for afklaringen af områdets karakter.

3.5. Sall, Houlbjerg herred, Jylland

Området tager udgangspunkt i navnet *Sall*, og det omfatter foruden Sall sogn de hertil grænsende sogne mod nord, Thorsø og Haurum (jf. bilag 24a-c). Herredsgrænsen er fulgt ved undersøgelsesområdets afgrænsning mod vest, syd og sydøst, mens Granslev Å danner områdets østlige grænse. Administrative og naturlige grænser er således fulgt ved hovedparten af undersøgelsesområdets afgrænsning, mens den nordlige afgrænsning er sammenfaldende med forekomsten af flere torp- og naturnavne, der eventuelt kan betragtes som et randområde, hvortil bebyggelsen er ekspanderet relativt sent. Det forekommer

dermed rimeligt at betragte undersøgelsesområdet som velafgrænset og måske sammenfaldende med et eventuelt afgrænset område i yngre jernalder.

Et enkelt af områdets bebyggelsesnavne, *Haurum* (1424 (1600) Haffrom), er af en type, der generelt tilskrives en førvikingetidig periode, mens navnene *Sall* (1351 Saal), *Njær* (1428 (1558) Ner) og sandsynligvis også *Futting* (1433 (1558) Forte) er usammensatte og dermed ikke kan dateres ad navnetypologisk vej. Da forleddet i *Thorsø* (1351 Thorhøy; 1433 (1558) Thorsøe) er gudenavnet Thor, kan dette navn henføres til førkristen tid. *Aptrup* (1396 (1558) Abtrup) og *Tulstrup* (udat. (1558) Thulstrup) tilhører navnetypen *-torp*, hvis dateringsmæssige tyngdepunkt antages at ligge i sen vikingetid og tidlig middelalder (Lerche Nielsen 2003:178). Hovedgården *Frisendal* er oprettet omkring 1704.

I marknavnematerialet vidner *Terpen* (MB 1683 Terpen) i Sall ejerlav om en nedlagt bebyggelse, som muligvis er identisk med den forsvundne bebyggelse *Sallstorp* (1399 (1558) Saltztorp, 1442 (1558) Salstorp), der kendes fra ældre skriftlige belæg. Navnet *Tverbol* (MB 1683 Tuer bols blochr) i Aptrup ejerlav kan eventuelt også afspejle en nedlagt bebyggelse. Ved anlæggelsen af *Frisendal* blev bebyggelserne *Njærsterp* og tildels *Njær* (undtagen præstegården) i Haurum sogn lagt øde, ligesom hovedgården *Tulstrup* i Sall sogn også blev lagt under Frisendal. *Tulstrup* er i dag overleveret som navn på en mølle. Via ældre skriftlige belæg kendes endvidere de nu nedlagte bebyggelser *Indrup*, *Sørup*, *Gravgård* og *Skovgård* i Sall sogn (jf. DS bd. 9 s. 241).

Overordnet betragtet afspejler bebyggelsesnavnene et område med relativt stabil og kontinuerlig bebyggelse fra jernalderen og frem. *Torp*-navnene vidner om nyanlæggelser, måske i sen vikingetid eller tidlig middelalder. De bebyggelsesmæssige omstruktureringer, som navnematerialet indikerer, kan i flere tilfælde relateres til oprettelsen af Frisendal og har dermed først fundet sted i 1700-tallet. Hovedparten af områdets kendte nedlagte bebyggelser har ligget i Sall sogn.

Udvalgte navne i Sall-området

Bebyggelsesnavne

Njær 1428 (1558 *ÆDA* II 90) Ner; 18/6 1478 Nærdh (m.fl. – jf. DS 9 s. 239-240). – Gård (præstegård) i Haurum sogn, tidl. landsby. Navnet er tidligere blevet tolket som et sammensat navn med efterleddet *-with 'skov', -å eller -høgh 'høj'* og med gudenavnet *Njord* som forled (jf. DS 9 s. 240 for referat af tolkningshistorik). I DS anses navnet dog for at være usammensat, og denne opfattelse er siden opretholdt (jf. DS 9 s. 240, Jørgensen 2008:206-207). Bent Jørgensen tolker navnet som en form af glda. **niardh* med betydningen 'kraft, styrke' og formoder, at det oprindeligt har betegnet søen vest for Njær Præstegård (Jørgensen 2008:206-207).

Sall 31/3 1351 Saal (m.fl. – jf. DS 9 s. 240). – Sogn, landsby. Navnet består af subst. sal, der i danske stednavne oftest tolkes i betydningen ’hus af særlig karakter, stormandsgård, gudehus’ (jf. Sal i afsnit 2.2.). Subst. sal optræder her i singularis, hvorimod de to øvrige usammensatte Sal-navne i Danmark (Sahl i hhv. Houlbjerg og Ginding herred) optræder i pluralis.

Thorsø 31/3 1351 Thorhøy; 1433 (1558 ÆDA II 58) Thorsøe (m.fl. – jf. DS 9 s.236). – Sogn, landsby. Forleddet er gudenavnet Thor, efterleddet er subst. høj.

Marknavne

1838 Thorsø sogn

Futting

Smedris Ager MB 1683 Smeris Ager Fald, Smeris Ager Fald; MK 1814 Smæris. – Lokaliteten grænser op til Thorsø ejerlav, jf. Smedris Vang.

Thorsø

Smedeblokker Houlbjerg Herredsbog 1772 Smidde Blocke; MK 1807 (1810) Smed Blokker. – Jf. Smedris Vang.

Smedejord (1) MK 1807 (1810) Smed Jord. – Jf. Smedris Vang.

Smedejord (2) MK 1807 (1810) Smed Jord. – Der er ikke topografisk forbindelse mellem dette navn og ovenstående. Forleddet er subst. smed eller smedje.

Smedeknold MK 1807 (1810) Smed Knold. – Jf. Smedris Vang

Smedetoft MK 1807 (1810) Smedtoft. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Lokaliteten er beliggende umiddelbart syd for Thorsø by.

Smedris Ager MK 1807 (1810) Smedis Ager. – Jf. Smedris Vang. Betegner sandsynligvis samme lokalitet som Smedris Fald.

Smedris Fald MB 1683 Smers fald, Smeris Fald.– Jf. Smedris Vang. Betegner sandsynligvis samme lokalitet som Smedris Ager.

Smedris Vang Houlbjerg Herredsbog 1772 Lang Smeris Vangen. – Smedeblokker, Smedejord (1), Smedeknold, Smedris Ager og Smedris Fald ligger sandsynligvis i Smedris Vang. Navnets første led er sandsynligvis et oprindeligt sammensat stednavn bestående af subst. smed eller smedje og subst. ris ’krat’. I herredsbogen beskrives det, at lokaliteten er beliggende ”synden byen”, og det er også i dette område, at hovedparten af de mange navne med forleddet Smede- optræder på matrikelkortet. Den eneste undtagelse herfra er Smedejord (2), der ligger nordøst for Thorsø by.

Bokær MB 1683 Boekier Rode. – Forleddet er subst. bo med den primære betydning 'boplads, opholdsted for mennesker eller dyr' eller subst. bod 'lille primitivt hus til midlertidigt ophold for mennesker eller dyr' (jf. ODS, DS 17.2.2 s. XXV). Der er intet, som indikerer, at forleddet optræder i en særbetydning (jf. Bo i afsnit 2.2.).

Brændbjerg MB 1683 Brenberg. – Forleddet er subst. brand eller bestemt form af tillægsformen glde. brænd af vb. brænde, i begge tilfælde formodentlig sigtende til aktiviteter med ild i form af mere eller mindre planlagt afbrænding (svedje) eller bålbrænding. Det højdebetegnende efterled -bjerg kan eventuelt indicere en tolkning i relation til signalgivning (jf. Brand i afsnit 2.2.1. samt eksempelvis Blusbjerg i Salby, Bjerge Herred, afsnit 3.3.), men da navnet ikke kan lokaliseres nærmere end til den nordlige del af ejerlavet, er det uvist om lokaliteten er af en karakter, hvor en sådan funktion forekommer sandsynlig.

Kongsballe Houlbjerg Herredsbog 1690 Kongsballe. – Forleddet er subst. konge, efterleddet er subst. balle i betydningen 'jævnt stigende forhøjning' eller alternativt 'afdeling af en bys mark' (jf. DS 1 s. VI, DS 9 s. X). Der er muligvis tale om et ejerforhold.

Lundager MK 1796 (1810) Lund Ager. – Beliggende i Frisendal ejerlav.

Stavsland MB 1683 Staus Land, Staus lond, Staus Lond, Sønder for staus land; Houlbjerg Herredsbog 1690 Stauslun; Houlbjerg Herredsbog 1772 Stafns Lund. – Forleddet er subst. stav 'pæl, stok'. Efterleddet er sandsynligvis subst. land, der i marknavne kan betegne de enkelte jordstykker (jf. DS 1 s. IX). Fra 1690 kan en omtydning til -lund iagttages. Navnet kan ikke lokaliseres præcist, og det kan således ikke afklares, om Stav- sigter til en grænsemarkering, et gærdeskel el.lign. Der er intet, der indikerer, at der skulle foreligge en sakral særbetydning i navnet (jf. Stav i afsnit 2.2.).

Tinghule MB 1683 Ting Hulle Faldet, Ting Huelles Bacher, Ting Huelles Blocher; Houlbjerg Herredsbog 1690 Thinghuel. – Efterleddet er formodentlig subst. hule i betydningen 'hulvej', og navnet sigter i så fald til en hulvej, der fører mod tinget, som har ligget ved herredsbyen Houlbjerg (jf. Hald 1966:37).

¹⁷ Njær og Terp(e) optræder som selvstændige ejerlav i MB 1683, men ikke på MK, hvor Njær Præstegård optræder under Haurum ejerlav, og Terp er nedlagt (denne og delvist også Njær lægges under Frisendal ved dennes oprettelse). Frisendal oprettes i 1704 og optræder da som selvstændigt ejerlav på MK. Alle ejerlav er her samlet under ét, Haurum sogn.

1843 Sall sogn

Aptrup

Lundsbusk MK 1830 Lunds budsk bloker.

Smedejorden MK 1830 Smed Jorden. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Sall

Lundene MK 1782 (1810) Blokkerne mellem Lundene.

Gammelbårer MK 1782 (1810) Vester gammel Borrer, Østre Gamle Borrer. – Efterleddet er sandsynligvis subst bære(r) med betydningen 'agrene i omdriften mens de ikke er besåede med korn, hvilende jord, græsjord' (jf. Feilberg, ODS, DS 18,2 s. XIV).

Smedeblokker MK 1782 (1810) Smede Blokker. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Analyse af områdets udvalgte stednavne

To bebyggelsesnavne i området, *Sall* og *Thorsø*, indeholder søgeord med sandsynlig centralpladsrelevans (jf. bilag 23d). *Sall* kan afspejle elitær tilstedeværelse. *Thorsø*, der indeholder gudenavnet Thor, kan relateres til førkristen kult og religion, men med forbehold for, at sakrale navne kan betegne lokaliteter af forskellig funktion (jf. Thor i afsnit 2.2.). *Njær* betragtes ikke som relevant i denne sammenhæng.

I områdets marknavnemateriale er der et mindre antal navne, som indeholder søgeord, hvoraf alle dog kun kan tillægges eventuel centralpladsrelevans. For Haurum ejerlav gælder, at der ikke er overleverede marknavne på matrikelkortet, og de udvalgte navne fra Markbogen kan derfor ikke lokaliseres præcist.

Navnet *Brændbjerg* nordligt i Haurum ejerlav, kan indeholde søgeordet brand, der blandt flere mulige betydninger med relation til ild, kan betegne steder med bavnfunktioner (jf. Brand i afsnit 2.2.1.). Det højdebetegnende efterled kan støtte en sådan tolkning. Da navnet ikke kan lokaliseres nærmere end til et område nord for Haurum by, er det dog ikke muligt at afgøre, om den navnebærende lokalitet er af en karakter, der kan sandsynliggøre en relation til signalgivning. Der er ikke øvrige navne i undersøgelsesområdet, der kan relateres til signalgivning eller forsvar.

Søgeordet ting optræder i navnet *Tinghule* i Haurum ejerlav. Navnet betegner dog ikke et tingsted, men en hulvej med retning mod tinget (jf. Hald 1966:37), formodentlig herredstinget ved Houlbjerg. Navnet afspejler dermed ikke tilstedeværelsen af retslige funktioner inden for området.

I et enkelt navn, *Kongsballe* i Haurum ejerlav, optræder personbetegnelsen konge. Navnet optræder kun i en enkelt kilde og kan ikke lokaliseres, og der er således ikke mange oplysninger tilgængelige om

hverken navnet eller den navnebærende lokalitet. Det er sandsynligt, at navnet afspejler et ejerforhold, men hvor langt tilbage i tid dette har gjort sig gældende er uvist.

Søgeordet lund optræder i navnene *Lundager* i Haurum sogn (Frisendal ejerlav), *Lundene* i Sall ejerlav og *Lundsbusk* i Aptrup ejerlav. Hverken sammensætning eller kontekst indikerer dog, at subst. lund indgår i en centralpladsrelateret særbetydning i disse navne. *Lundager* har eventuelt en beliggenhed, der kan sidestilles med *Lundagre* i Sahl ejerlav (jf. afsnit 3.4.), idet den nedlagte Njær Kirke formodentlig har ligget nord herfor (se nedenstående). Som beskrevet under Sahl-området, bevirker den generelt høje frekvens af navne med subst. lund dog, at en beliggenhed nær en kirke ikke er et overbevisende argument for en sakral særtolkning.

Søgeordet smed – eller subst. smedje – optræder i et meget stort antal marknavne i området. Søgeordet optræder i navnene *Smedeblokker*, *Smedejord* (to gange), *Smedeknold*, *Smedetoft*, *Smedris Ager*, *Smedris Fald* og *Smedris Vang* i Thorsø ejerlav, *Smedris Ager* i Futting ejerlav, *Smedeblokker* i Sall ejerlav og *Smedejorden* i Aptrup ejerlav. Langt hovedparten af navnene er relaterede og optræder i Thorsø ejerlav fra området syd for byen og ned mod ejerlavsgrensen til Futting, i hvis nordlige område et enkelt relateret navn optræder. Det er sandsynligt, at navnene *Smedris Vang*, *Smedris Ager* og *Smedris Fald* i Thorsø samt *Smedris Ager* i Futting afspejler et oprindeligt navn **Smedris* (jf. tolkningsliste). Hovedparten af det store antal *smede*-navne i Thorsø ejerlav formodes at være beliggende inden for *Smedris Vang*, og de er sandsynligvis navngivende efter deres beliggenhed inden for denne vang. Det kan ikke afgøres, hvor gamle disse navne er, men da smedehåndværk ikke er snævert relateret til centralpladser i yngre jernalder, kan navnene dog selv ved en formodning om en meget høj alder ikke umiddelbart betragtes som utvetydige centralpladsmarkører.

I navnet *Stavsland* i Haurum ejerlav optræder søgeordet stav. Navnet kan ikke lokaliseres, og det kan således ikke afgøres, om subst. stav har en grænserelateret betydning eller sigter til en beliggenhed nær vange- eller ejerlavsskel. Der er intet, som indikerer en sakral særbetydning (jf. Stav i afsnit 2.2.).

Samlet set optræder der kun enkelte navne inden for området med formodet centralpladsrelevans, og af disse er de to udvalgte bebyggelsesnavne *Sall* og *Thorsø* af størst interesse, idet de kan betragtes som overvejende sandsynlige centralpladsmarkører (jf. bilag 24e). Af størst interesse blandt de udvalgte marknavne i området er *Brændbjerg* som mulig betegnelse for et varslingspunkt. *Smede*-navnene udgør et markant indslag i Thorsø ejerlav, og de kan eventuelt afspejle reelle smederelaterede aktiviteter, frem for blot at markere brugs- eller ejerforhold som hovedparten af de mange *smede*-navne i det danske marknavnemateriale formodes at afspejle. Om både varslingspunkter og smedeaktiviteter gælder dog, at de på ingen måde er snævert relaterede til centralitet, og det er desuden usikkert, om navnene kan tilskrives en førmiddelalderlig periode.

Arkæologiske kilder

Der er stort set ingen arkæologiske fund fra yngre jernalder i området (jf. bilag 24f). Det eneste fund, der med nogenlunde sikkerhed kan dateres til den relevante periode, er en stor slaggeklump fundet i forbindelse med markarbejde nordøst for Haurum (DKC 130505-75). Da der er tale om et overfladefund er konteksten uklar, men slaggen i sig selv dateres på basis af typen til perioden 200-700 e. Kr., og fundet afspejler dermed lokal jernudvinding i denne periode. Fund af lerkarskår øst for Njær relativt tæt ved Granslev Å indicerer eventuelt en bebyggelse fra romersk jernalder (DKC 130505-57). Et voldsted øst for Haurum formodes at være af middelalderlig dato (DKC 130505-28).

Af skriftlige kilder fremgår det, at Njær var et selvstændigt sogn i 1479, og flere kilder omtaler endvidere Njær Kirkes beliggenhed tæt ved præstegården (jf. f.eks. Trap). Der er ikke foretaget arkæologiske eftersøgninger af den nedlagte kirke, men *Kirketoften* (MK 1796 (1810) Kierke Toften, Kirke Toften) i det senere Frisendal ejerlav syd for Njær Præstegård afspejler sandsynligvis denne.

Der er ingen fund fra Sall og Thorsø sogne, som har relevans her. Da der er mange fundregistreringer fra ældre perioder inden for undersøgelsesområdet, skyldes de manglende fund fra yngre jernalder sandsynligvis ikke et reelt fravær. Årsagen skyldes snarere, at området tidligere har ligget som et randområde mellem tre ansvarshavende museer, og at der desuden foretages meget få anlægsarbejder i området og dermed meget få udgravninger. Fraværet af arkæologiske fund fra yngre jernalder anses derfor ikke for at være reelt.

Opsummering af Sall-området

Et par navne inden for området er af interesse i forbindelse med samfundsstruktur og -organisering. Bebyggelsesnavnene *Sall* og *Thorsø* indeholder søgeord med sandsynlig centralpladsrelateret udsagnsværdi, mens der blandt marknavnene er enkelte, der indeholder søgeord, men alle med tvivlsom eller ringe centralpladsrelevans. Blandt marknavnene er *Brændbjerg* i Haurum ejerlav og koncentrationen af *Smede*-navne i Thorsø ejerlav af størst interesse, idet de eventuelt kan afspejle hhv. et varslingspunkt og smederelaterede funktioner. De pågældende marknavne indeholder dog ikke søgeord med snæver centralpladsrelevans, og de er nærmere af generel kulturhistorisk end af centralpladsrelateret interesse.

Det arkæologiske materiale i området fremviser stort set ingen fund, der kan dateres til yngre jernalder. Et enkelt slaggefund viser, at der er foregået lokal jernudvinding i området, men bortset fra dette kan arkæologien ikke supplere hverken med generel bebyggelseshistorisk eller samfundsstrukturel viden. Denne situation formodes ikke at være reel.

To bebyggelsesnavne i området indikerer tilstedeværelsen af centralpladsrelaterede elementer, hhv. elitær tilstedeværelse og førkristen religion, mens hverken marknavne eller arkæologiske fund giver

vidnesbyrd om dette (jf bilag 24g). Nogle af områdets marknavne giver indikationer på elementer af kulturhistorisk interesse og kunne være udmærkede pejlemærker for arkæologiske undersøgelser.

3.6. Sahl, Ginding herred, Jylland

Undersøgelsesområdet udgangspunkt er sognenavnet *Sahl*, og foruden Sahl sogn omfatter området også hele Sevel sogn, inklusiv det tidligere Trandum sogn, der i 1554 blev lagt ind under Sevel (jf. Trap bd. 9,1 s. 320). Området er udvidet i forhold til det oprindelige udgangspunkt ud fra et ønske om at arbejde på sogneniveau (jf. bilag 25a-c). Områdets østlige grænse er sammenfaldende med Karup Å, der også danner grænsen mellem Ginding og Fjends herreder, men området er ikke ellers afgrænset i overensstemmelse med naturlige eller administrative grænser, bortset fra sognegrænserne. Det havde måske været interessant at inddrage hele den nordlige del af herredet i undersøgelsen, hvilket dermed også ville inkludere Ejning, Estvad, Ryde og Rønbjerg sogne, men af tidsmæssige årsager har dette ikke været muligt. Området er i øvrigt stærkt præget af hedearealer, og det forekommer ikke urimeligt at arbejde ud fra en tese om, at disse i en vis målestok har udgjort grænseområder mellem gamle selvstændige bebyggelsesenheder.

Området er præget af enkeltgårdsbebyggelse, hvilket også afspejles i det meget store antal bebyggelsesnavne, der ofte kun betegner enkelte gårde eller huse. Efterled som *-gård(e)* og *-hus(e)* er således også hyppige i området. Der er desuden et stort antal semantisk sekundære bebyggelsesnavne, hvoraf nogle betegner relativt store bebyggelser, eksempelvis *Sevel*, der ifølge DSÅ er et gammelt navn på *Hellesø*. Sevel er også sogneby, og må således være af nogen ælde som bebyggelsesnavn også (jf. DS bd. 17,1 s. 221-227, 236-243, DSÅ bd. 6 s. 55). Blandt de primære bebyggelsesnavne, der ad navnetypologisk vej kan dateres inden for visse rammer, tilhører *Tranum* og *Vindelev* det ældste lag, der generelt dateres til yngre jernalder (før vikingetid), mens hhv. *Tranum-* og *Sevel Skovby* pga. efterledet *-by* kan formodes at være vikingetidige navnedannelser. *Gunderup*, *Herrup*, *Jattrup*, *Mogenstrup*, *Navtrup* og *Sebstrup*, *Svenstrup* og *Vinderup* kan være dannet i sen vikingetid eller tidlig middelalder (Lerche Nielsen 2003:178). Bebyggelsesnavne med efterledet *-toft*, som *Karstoft* og *Nørstoft*, kan også være vikingetidige, men de kan dog også være betydeligt yngre. Af de to nævnte er *Nørstoft* først overleveret i 1683, og da *-toft* inden for området desuden er et meget hyppigt marknavneled uden sikker bebyggelsesrelation (jf. DS bd. 17,2-2 s. XL), må den dateringsmæssige rækkevidde og den bebyggelseshistoriske udsagnsværdi tages med forbehold. Det primære bebyggelsesnavn *Sahl* kan ikke dateres ad navnetypologisk vej, men det er dog rimeligt at betragte det som førmiddelalderligt, hvilket også antydes af dets status som sognenavn.

Der er ikke indsamlet indicier på nedlagte eller flyttede bebyggelser i marknavnematerialet inden for området, bortset fra navnet *Gammeltoft* i Jattrup ejerlav, Sevel sogn (MB 1683 Gammel Tofft Giøde; Tax 1792 Gammeltoft; Tax 1812 Gameltoftt Agre; MK u.å. Gammel Toft). I hhv. Trap og DS nævnes flere navne på nedlagte bebyggelser, hvoraf hovedparten er sent overleverede, og sandsynligvis har betegnet små og relativt flygtige bebyggelser (jf. Trap bd. 9 s. 304 og 326, DS bd. 17,1 s. 221-227 og 236-243). Hovedparten af disse har været beliggende i Sevel Sogn.

Udvalgte navne i Sahl-området

Bebyggelsesnavne

Kokborg PrI 1638 Kockborg boliger (m.fl. – jf. DS bd. 17,1 s. 239). – Gårde og huse i Sevel sogn. Forleddet er muligvis fuglenavnet kok, efterleddet er subst. borg. I en stor gruppe sent overleverede vestjyske gårdnavne formodes navneleddet borg at være anvendt i betydningen 'gård' (jf. DS bd. 17,2-2 s. XXVII), og det er sandsynligvis denne betydning, der foreligger i navnet her. Lokaliteten ligger i kuperet terræn, men der er ikke øvrige ekstralingvistiske indicier på, at navnet har haft et andet sigte.

Sahl ca. 1325 RO 113 (1380-1410), 22/10 1349 (LDipl), 20/3 1376 Salæ (m.fl. – jf. DS bd. 17,1 s. 224). – Sogn, landsby. Navnet består af en plural form af subst. sal, der i danske stednavne oftest tolkes i betydningen 'hus af særlig karakter, stormandsgård, gudehus' (jf. Sal i afsnit 2.2.). Navnet er en parallel til Sahl i Houlbjerg herred.

Vester Skovlund, Øster Skovlund 15/6 1467 Wester Skofflending; 6/5 1547 Vester Skovflendt, Øster Skovflendt (m.fl. – jf. DS bd. 17,1 s. 225). – Gårde i Sahl sogn. Efterleddet er subst. lænding, der iflg. Feilberg kan betyde 'sted, hvor der landes', 'kyst, bred', og iflg. ODS 'landingsplads, landingssted', 'bred, kyst, især det parti langs med land, hvor vandet er så lavt at både kan lande' og 'det parti omkring mose o.lign., hvor den faste grund begynder'. Skovlund ligger ved Skærbæk, og det er således muligt, at navnet sigter til en landingsplads. Lige så sandsynligt er det dog, at navnet sigter til beliggenheden ved vådområderne langs bækken, jf. sidstnævnte betydningsmulighed (DS bd. 17,1 s. 225).

Smedjebol Tiendereg 1680-82 (1683) Smidiebol. – Forsvunden bebyggelse, Svenstrup ejerlav, Sahl sogn. Forleddet er subst. smedje, efterleddet er subst. bol 'boplads, bolig, gård'. Den sene overlevering indicerer, at navnet er så ungt, at det næppe har relevans for yngre jernalder (jf. DS 17,1 s. 225, DS 17, 2-2 s. XXV).

Tinggård Ginding Herredsbog 1690 Tinggaard; Tax 1798 Tinggaards Pøtter, Tinggaards Toft, Tinggaards Strøm, Tinggaards Styk; A, 2M Tinggaard. – Gård i Sevel ejerlav, Sevel sogn. Forleddet er subst. ting. Navnet er sent overleveret og kan sigte til et tingsted (i så fald formodentlig Sevel Birketing) eller til en placering på vejen mod et sådant. Det er også muligt, at navnet sigter til, at en tingskriver

el.lign. har været bosiddende på gården (jf. Tinggård i Fabjerg sogn, Skodborg Herred, DS bd. 17,1 s. 87). Navnet har næppe relevans for forhistoriske forhold.

Marknavne

2473 Sahl Sogn

Der er ikke fundet marknavne med søgeord i Bulig, Buskov, Lerballe, Nold, Obitsø, Sevelsted, Vester Skovlund, Vindelev og Øster Skovlund ejerlav.

Agerbæk

Smedeagre MB 1683 Smide Agre. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Bjert

Lundagre Tax 1791 Lundagre; MK 1792 Lund Agre.

Smedehul MB 1683 Smidi Holl. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Hasselholt

Brændhøj MB 1683 Brendhøi agre; MK 1795 (1816) Brendhøy Agre; Syns og Taxationsforretninger 1796 Brendhøj Agre, Brændhøy Agre. – Forleddet kan være subst. brand i betydningen 'ild, blus' eller bestemt form af tillægsformen gl'da. brænd 'brændt' af vb. brænde, relateret til mere eller mindre planlagte aktiviteter med ild i form af afbrænding (svedje) eller eventuelt signalgivning ved ild. Sidstnævnte vil betyde, at navnet i så fald er at jævnføre med bavne-lokaliteter, men topografien på stedet synes dog på ingen måde at understøtte en signalrelateret tolkning (jf. DSÅ 1:242, DS 17,2:437, Holmberg 1996:73 samt Brand i afsnit 2.2.1.). Forleddet sigter sandsynligvis til afbrænding eller svedjebrug, eller forleddet kan alternativt være subst. brand i betydningen 'stok, stolpe' (jf. ODS (II Brand) samt Brandhøj i Salby, afsnit 3.3.).

Lundkær Syns og Taxationsforretninger 1812 Lundkjær Eng, Lund Kjær Enge.

Sahl

Dronningsdal PrI 1638 Dronningsdall; Tax 1784 Dronning Dals agre, Dronningsdahl; MK 1784 Droning Dahl; MK 1817 Dronning Dahl. – Forleddet er subst. dronning, gl'da. drotning, drodning, dronning, 'herskerinde, frue' (ODS). Det er muligt, at navnet skyldes et sagn eller en hændelse, der involverer en (unavngiven) dronning. Alternativt kan der være tale om et ejerforhold.

Dronningsdel Tiendereg 1680-82 (1683) Dronnings Deel; Ginding Herredsbog 1690 Dronnings deel, Dronningsdeel. – Formodentlig samme lokalitet som Dronningsdal, jf. ovenstående.

Gildbjerg PrI 1638 Giellberge; Tiendereg 1680-82 (1683) Vester Gilbjerg, Øster Gilbjerg; Ginding Herredsbog 1690 Gielbierig, Gjlbierg, offuer giel bierig, stor Gjlbierg, Store Gjlbierg, Vester giel bierig; Ringkøbing Amts Landvæsenskommissionsprotokol 5/6 1784 Giiilberg; Tax 1784 Vester under

Gildberg, Øster (under) Gildberg, Øvre Gildberg; MK 1784 Vestre under Gilbjerg, Østre under Gilbjerg; Øvre under Gilbjerg; Tax 1799 Over Gildbjerg, Vesten under Gildbjerg, Østen under Gildbjerg, Øvre Gildbjerg; Tax 1806 Over Gilbjerg, Over Gildberg, Under Gilbjerg, Under Gildbjerg; MK 1817 Vester under Gildbjerg, Øster under Gildbjerg, Øvre Gildbjerg. – Forleddet er sandsynligvis plantenavnet gyvel, jy. gejl (jf. Feilberg, ODS), og navnet kan således ikke føjes til gruppen af Gilbjerg-navne (jf. Gillberg(a) (Gilbjerg) i afsnit 2.2.). Gyvel har været almindelig vildtvoksende i jyske hedeegne og på sandet jord, og som navneled optræder plantenavnet tilsyneladende også relativt hyppigt i Jylland (jf. Brøndegaard: Folk og Flora bd. 3 s. 201). Plantenavnet synes at være et meget hyppigt navneled i Sahl og Sevel sogne.

Lille Gildbjerg Ginding Herredsbog 1690 Liden gielbierig, Lille Gjlbierg; Ringkøbing Amts Landvæsenskommissionsprotokol 5/6 1784 lille Gildberg; Tax 1784 Lille Gildberg; MK 1784 Lille Gilbjerg; Tax 1799 Lille Gildbjerg; Syns og Taxationsforretninger 1806 Lille Gilbjerg, Lille Gilbjerg; MK 1817 Lille Gildbjerg. – Forleddet er sandsynligvis plantenavnet gyvel, jf. ovenstående.

Smedetoft Ringkøbing Amts Landvæsenskommissionsprotokol 5/6 1784 Smedens Toft; MK 1784 Smede Toft.

Torsmose MK 1782 (1816) Togs Mose. – Samme som Torsmose i Ål ejerlav, se nedenstående. Sydvest for lokaliteten, men uden for ejerlavsgården er navnene ”Gregers Agre eller Thors Toft” anført.

Svenstrup

Gildbjerg 21/3 1510 Gieyelbergh elker, Gieyelbergkier, Gieylbergh wangh; Tiendereg 1680-82 (1683) Gilbjerg; MB 1683 Gildberig Agre, Giil berig Agre, Sydre Gidbjerg [!]; Tax 1798 Giilberg Agre, Giilberg Kiær; MK 1798 (1816) Gildbjerg Ager. – Forleddet er sandsynligvis plantenavnet gyvel (jf. Gildbjerg samt Gejlbjerg i DS bd. 17,1 s. 252).

Smedjeeng Tax 1798 Smedie Eng. – Forleddet er subst. smedje. Lokaliteten er muligvis relateret til Smedjebol (se under bebyggelsesnavne).

Tingkær Tax 1798 Tingkiær; MK 1798 (1816) Tingkiær. – Forleddet er subst. ting i betydningen ’retssag’, efterleddet er subst. kær ’sid (fugtig) strækning, sumpet landstrækning’ (jf. ODS). Navnet sigter sandsynligvis ikke til selve tingstedet, men til en beliggenhed nær ved eller på vejen mod tinget (jf. Tingkær i Salby, Bjerger Herred).

Vinderupgård

Hovtoft Tax 1804 Hovtoft. – Forleddet er sandsynligvis subst. hov, oldn. hof n., ’hovgård, hoveri’ (jf. ODS). Lokaliteten ligger på den tidligere hovedgård Vinderupgårds jorder.

Lundtoft Tax 1804 Lundtoft, Østen Lundtoft.

Al

Gildbjerg MB 1683 Galbjerg agere; MK 1795 (1816) Gildbjerg Agre; Tax 1796 Lille Gildbjerg, Lille Gildbjerg, Store Gildbjerg. – De yngste former antyder, at navnet kan føjes til gruppen af Gildbjerg-navne (jf. Gillberg(a) (Gildbjerg) i afsnit 2.2.), men den ældste form peger imidlertid væk fra dette. Forleddet er muligvis subst. galge. Det er sandsynligt, at forleddet er omtydet fra Gal- til Gild- under indflydelse af de forholdsvis mange Gildbjerg-navne i området.

Smedestoft Tax 1796 Smedes Tofft.

Torstoft Tiendereg 1680-82 (1683) Torstoft fald; MB 1683 Tostofft; Tax 1817 Tor Toft. – Se under Torsmose.

Torsmose MB 1683 Tors Moese; MK 1795 (1816) Togs Mose; MK 1798 (1816) [Ejsing Sogn] Tox Mose; Tax 1837 Thormose. – Der er topografisk relation mellem Torstoft og Torsmose. I henholdsvis MB 1683 af Torsmose og Tiendereg 1680-82 af Torstoft kan en af flere tolkningsmuligheder af forleddet være gudenavnet Thor. Den sene overlevering og de vekslende former bevirker dog, at ordidentifikationen er vanskelig, og hovedparten af formerne synes ikke at korrespondere med den teofore tolkning. Der kan muligvis være tale om samme forled som i navnet Toksvig i Arnborg Sogn, Hammerum Herred (DS bd. 17,2 s. 342). For dette navn opregnes bl.a. subst. tog i betydningen 'stort vandløb', subst. glda. togh 'sandemandstog, vidnesbyrd (i retssag)' og personnavnet Toki med sekundær s-genitiv som mulige forled. Tolkningen betragtes dog som uvis (DS bd. 17,2 s. 342).

Åborg Tax 1796 Aeborg Eng, Aeborg Kiær, Aeborg Krog. – Efterleddet er subst. borg, glda. burgh, betyder primært 'bakke, naturlig forhøjning', og sekundært 'befæstet højde' (jf. Borg i afsnit 2.2.). Navnet kan ikke lokaliseres, og ekstralingvistiske iagttagelser kan således bidrage til en afklaring af navnets betydning. Efterleddet skal måske snarest tolkes i en topografisk betydning.

2476 Sevel Sogn

Der er ikke fundet marknavne med søgeord i Bjørnkær, Hale, Hækhus, Karstoft, Klappkær, Kokborg, Krejlhuset, Lindholt, Mundbjerg, Mølgård, Rågårde, Sebstrup, Skank, Steenholm, Trantum Kirkegårde og Trævel ejerlav.

Bederholm og Hedegård

Brandhøje MK 1794 Brand Hoie. – Forleddet kan være subst. brand i betydningen 'ild, blus' alternativt tilægsformen glda. brænd 'brændt' af vb. brænde, relateret til mere eller mindre planlagte aktiviteter med ild i form af afbrænding (svedje) eller eventuelt signalgivning ved ild. Det højdebetegnende efterled samt topografien i området kan eventuelt indicere en betydning i relation til signalgivning (jf. Brand i

afsnit 2.2.1.). Der er talrige gravhøje i området, og en af disse benævnes Brandshøj (jf. DKC 180209-280).

Blakskær

Helligkilde Tax 1798 Hellekilde Grøne. – En helligkilde nordøst for Blakskær nær Stubbergård Sø. Kilden blev benyttet frem til ca. 1840 (jf. DKC 180209-257).

†Tinglas Eng Tax 1798 Tinglas Eng. – Første led er sandsynligvis subst. ting. Det er uvist, hvorledes navnet skal tolkes.

Djeld

Kongehøj Tax 1793 Konghøj Agre. – Samme lokalitet som Kongehøj i Sevel Skovby, se nedenstående.

Lundagre Tax 1793 Lund Agre.

Sahlshøj PrI 1638 Salls [høj]; VSK Orig Sahlshøj; MK 1794 (1816). – I DS tolkes forleddet som subst. sal i en betydning svarende til vestnordisk sel n. 'sæterhus' (jf. DS 17,1 s. 240). Da sæterdrift ikke formodes at have været en udbredt driftsform i Danmark, forekommer en tolkning i relation hertil dog ikke oplagt. Tolkningen forklarer i øvrigt heller ikke sammensætningens form, idet subst. sal er en maskulin i-stamme, og derfor ikke bør optræde med kasusmærket -s. Dette -s i sammensætningen kan i stedet indicere, at forleddet er et stednavn (jf. Christensen & Kousgård Sørensen 1972:80-81) – og da sandsynligvis sognenavnet Sahl – men afstanden mellem Sahl og Sahlshøj er stor, og det er derfor vanskeligt at argumentere for en sammenhæng. Mere sandsynligt er det, at forleddet er subst. salhus, der også kan have formen sals eller salshus, og som betyder 'stuehus, beboelseslænge (på en gård)' (Feilberg, ODS). Et bebyggelsesnavn Salshus optræder umiddelbart vest for Sahlshøj, men da dette navn først er overleveret i 1844, tolkes det i DS som sekundært i forhold til Sahlshøj (jf. DS 17,1 s. 240). I så fald sigter forleddet muligvis til en nedlagt bebyggelse.

Smedeagre Tax 1793 Smede Agre. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Smedens Lukke Tax 1793 Smedens Lukke.

Smedetoft Tax 1793 Smedetoft. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Dueholm

Lundengen Tax 1842 Lundengen.

Gunderup

Smedebjerg MB 1683 Smideberg agre. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Thorsted Fløjhøj MK 1817 Thosted Fløjhøj. – Samme lokalitet som Thorsted Fløjhøj i Navtrup ejerlav, se nedenstående.

Thorsted Mose Tax 1796 [her?] Tors Mose; Tax 1800 Thorsted Mose; MK 1800 (1816) Thorsted Moese. – Se under Thorsted Fløjhøj, Navtrup ejerlav.

Herup

Tingdals Høj MB 1683 Tingdals høi. – Første led er subst. ting. Der er ikke noget kendt tingsted i ejerlavet, og navnet sigter formodentlig til en beliggenhed nær ved eller på vejen til et sådant, måske Sevel Birketing, der nævnes fra 1467 (jf. Trap bd. 9,1 s. 324). Navnet Tinghøj kan iagttages sydøst for lokaliteten på nyere kort, men dette navn kan ikke umiddelbart genfindes i ældre kilder.

Hjelm Mølle, Søgård

Brændbakke Tax 1806 Brændbakagre, Brændbak agre. – Forleddet kan være subst. brand eller bestemt form af tillægsformen glda. brænd 'brændt' af vb. brænde, i begge tilfælde formodentlig sigtende til aktiviteter med ild i form af mere eller mindre planlagt afbrænding (svedje) eller bålbrænding. Det højdebetegnende efterled kan eventuelt indicere en betydning i relation til signalgivning, om end -bakke ikke er hyppigt forekommende i navne på bavelokaliteter (jf. Brand i afsnit 2.2.1.). Navnet kan ikke lokaliseres, og ekstralingvistiske iagttagelser kan således ikke bidrage til en afklaring af navnets betydning.

Smedens Lukke Tax 1806 Smedens Lukke.

Høllunkær

Lundagre Tax 1818 Lundagre.

Jattrup

Borgens Mose Tax 1807, 1812, MK u.å. Borgens Mose; Tax 1843 Borgensled Mose. – Forleddet er sandsynligvis subst. borg, der betyder 'bakke, naturlig forhøjning' eller 'befæstet højde' (jf. Borg i afsnit 2.2.). Navnet betegner en mose, men det er i øvrigt usikkert, hvorledes navnet skal tolkes.

Tinghøj MK u.å. Ting Høi. – Subst. tinghøj 'høj (ofte gravhøj)', hvorpå eller hvorved tinget holdtes' (ODS). Navnet Tinghøj optræder to steder inden for Sevel sogn (i hhv. Jattrup og Mogenstrup ejerlav), hvilket enten må betyde, at tinget er blevet flyttet, eller at begge navne ikke er direkte tingpladsindicerende. Sevel nævnes som selvstændigt birk fra 1467, og det er muligt, at navnene skal relateres hertil (jf. Lebech 1935-36:330-331).

Kleppe

Brændbakke MB 1683 Brendbach. – Forleddet kan være subst. brand eller bestemt form af tillægsformen glda. brænd 'brændt' af vb. brænde (jf. ovenstående). Det højdebetegnende efterled kan eventuelt indicere en betydning i relation til signalgivning, men som tidligere nævnt er -bakke dog ikke hyppigt forekommende i navne på bavelokaliteter (jf. Brand i afsnit 2.2.1.). Navnet kan ikke

lokaliseres, og ekstralingvistiske iagttagelser kan således ikke bidrage til en afklaring af navnets betydning.

Mogenstrup

Kongens Vig Tax 1798 Kongens Vieg; Tax 1815 Kongens Viig. – Forleddet er subst. konge, efterleddet er subst. vig 'bugtning, krumning (på vandløb)'. Navnet kan ikke lokaliseres præcist, men er relateret til en lokalitet ved Karup Å. Et identisk navn optræder i Egebjerggård ejerlav, Vridsted Sogn (MB 1683 Kongens Wiig), der ligger i Fjends Herred umiddelbart øst for Karup Å. Navnet kan sigte til et ejerforhold, eller det kan alternativt være opstået som følge af en bestemt begivenhed eller et sagn.

Tinghøj PrI 1638 Tinghøy; MB 1683 Tinghøys Giøe, Tinghøys aggere; Ginding Herredsbog 1690 tinghøy; Tax 1798 Tinghøy Aarsgiøde; Tax 1815 Tinghøi Agre. – Se under Tinghøj i Jattrup ejerlav.

Navtrup

Thorsted Flåagre Tax 1796 Thorsted Faa; agre; MK 1796 (1816) Thorsted Flaae Agre. – Se under Thorsted Flåhøj. Faa; er i udskriften af Tax markeret som usikkert læst.

Thorsted Flåhede Tax 1796 Thorsted Fan; Heede [I]. – Formodentlig relateret til Thorsted Flåagre. Fan; er i udskriften af Tax markeret som usikkert læst.

Thorsted Flåhøj MK 1796 (1816) Thorsted Flaae Høi. – Thorsted Flåhøj ligger på grænsen mellem Navtrup og Gunderup ejerlav. Der er topografisk relation mellem Thorsted Flåhøj, Thorsted Flåagre og Thorsted Mose (Gunderup ejerlav). Navnene synes at indeholde et stednavn *Thorsted, der umiddelbart forekommer identisk med gruppen af bebyggelsesbetegnende Torsted-navne (jf. Thor i afsnit 2.2.). John Kousgård Sørensen foretrækker at tolke forleddet i disse navne som gudenavnet Thor, men nævner dog også muligheden for personnavneforled som Thōrir eller Thōri, appellativiske forled som glda. tōrth 'smuds', torf 'tørv' eller alternativt et adjektivisk glda. thor 'tør' (Kousgård Sørensen 1958:127). Bent Jørgensen supplerer med muligheden for præstebetegnelsen *thorir 'thorspræst' (Jørgensen 2008:302). Den sene overlevering af det mulige *Thorsted gør dog sammenstillingen med de øvrige Torsted-navne særdeles usikker, og navnets fravær i MB 1683 bidrager til skepsis vedrørende dets alder. Der er muligvis tale om et helt ungt navn, og forleddet er da muligvis et med gudenavnet Thor sammensat personnavn eller alternativt subst. torf 'tørv'.

Nørstoft

Helledal Tax 1848 Helledahls Agre; Gst 1881 Helledal Bakker. – Forleddet tolkes i DS som adj. hellig (DS 17,1 s. 252).

Lundsbakke Tax 1848 Luunsbak Agre.

Røjbæk

Brændhøj PrI 1638 Brendhøj; MB 1683 Brendhøiagre; Tax 1812 Brændhøj Agre, store Brændhøj. – Forleddet kan være subst. brand eller bestemt form af tillægsformen gl̥da. brænd 'brændt' af vb. brænde (jf. ovenstående). Det højdebetegnende efterled kan eventuelt indicere en betydning i relation til signalgivning (jf. Brand i afsnit 2.2.1.). Navnet kan ikke lokaliseres, og ekstralingvistiske iagttagelser kan således ikke bidrage til en afklaring af navnets betydning.

Sevel

Harildsbakke MB 1683 Harrildßbach; Guide 1881 Harensbakke [!]; A, 2M, Opt 1904, I 1926 Harilds Bakke. – Navnet er tidligere tolket som en sammensætning af subst. gl̥da. *hargh i betydningen 'hedensk helligdom, stenalter' og subst. *hylla i betydningen 'gudehus, træstillads til gudebilleder, alter' (Olrik 1911:8-10, Aakjær 1934:53). Stednavnet Harild eller Harrild optræder flere gange i Danmark, men tolkningen er dog omdiskuteret. Den sakrale tolkning er bl.a. blevet afvist af Kristian Hald, som fremhæver, at navnet er et oprindeligt appellativ *harald(i) bestående af subst. har 'sten' med afledningsendelsen -ald(i) (jf. DS 8:76, 12:160-161, Hald 1966:56, Holmberg 1990:390).

Hellesø PrI 1638, VSKOrig Helle søe; MK 1797 (1816) Hellesøe. – Forleddet er adj. hellig. Navnet er relativt sent overleveret, og bl.a. John Kousgård Sørensen og Bent Jørgensen har forslået, at det sekundære bebyggelsesnavn Sevel med betydningen 'helt rund', er søens oprindelige navn (jf. DSÅ bd. 3 s. 64, Jørgensen 2008:247).

Lundagerne MB 1683 Lundagerne udi gief.

Salagre MB 1683 Lille Salagere. – Navnet kan ikke lokaliseres, men det er muligt, at lokaliteten er relateret til Sahl i form af beliggenhed, brugsret el.lign. En del af Sevel ejerlav grænser op til Sahl.

Sevel Skovby

Kongehøj Tax 1793 Kongehøj; MK 1794 Konge Høj Agre. – Samme lokalitet som Kongehøj i Djeld ejerlav. Forleddet er subst. konge, der som navneled har et relativt bredt betydningsindhold (jf. Konge i afsnit 2.2.). Det er muligt, at Konge- i dette navn sigter til størrelsen af den betegnede høj. Højen er sløjet før 1880, men i en berejsning fra 1901 beskrives den som "En endnu ret omfangsrig Højning, ca. 1 M. h., iflg. Medd. rest af en for længst afgravet, større Høj." (DKC 180209-304).

Stubberhovedgård

Helleseng MB 1683 Hellis Eng og hom..ly; Tax 1796, 1833 Helles Eng. – Der er sandsynligvis tale om et oprindeligt *Hellesø Eng, og navnet sigter således til en beliggenhed nær Hellesø.

Hellesø PrI 1638, MB 1683, MK 1796 (1817) Helle Søe. – Jf. Sevel ejerlav.

Lundagre Tax 1833 Lundagre.

Lundbakke Tax 1796 (vesten) Lundbak, Lundbak; Tax 1833 Lundbakagre.

Lundbæk Tax 1796 Lundbek Agre.

Lunden Tax 1796 Lunden.

Lundjord Tax 1796 Lund Jord.

Lundmark Tax 1796 Lund mark.

Smedebakken MB 1683 Smede Bachen, Smide bachen. – Forleddet er subs. smed eller smedje.

Sønder Heede

Brændhøj MK 1817 Brendhøj. – Lokaliteten ligger i Sønder Hede på grænsen til Djel og Nørtoft ejerlav. Forleddet kan være subst. brand eller bestemt form af tillægsformen gl̥da. brænd af vb. brænde, i begge tilfælde formodentlig sigtende til aktiviteter med ild i form af mere eller mindre planlagt afbrænding (svedje) eller bålbrænding. Det højdebetegnende efterled samt topografien i området kan eventuelt indicere en betydning i relation til signalgivning (jf. Brand i afsnit 2.2.1.). En overpløjet gravhøj beliggende på toppen af en banke benævnes ved en berejsning i 1901 Bredhøj, men er ved tidligere berejsninger benævnt Brandhøj. (jf DKC 180209-255).

Kongens Vad Tax 1796 Kongens Vad. – Forleddet er subst. konge, efterleddet er subst. vad 'vadested'. Navnet kan sigte til et ejerforhold, eller det kan alternativt være opstået som følge af en bestemt begivenhed eller et sagn. Navnet kan ikke lokaliseres.

Tranum

Bavntoft MB 1683 Baun Tofft, Bauntofft Aggere; MK 1798 Bavn Toft, Neder Bavn Toft, Over Bavn Toft; Tax 1799 Bavn Toft, Bavn Toft Brynde, Neder Bavn Toft, Over Bavn Toft.

Borgene MB 1683 Boeragere; MK 1798 Borgene; Opt 1907 æ Borre. – Subst. borg i betydningen 'naturlig forhøjning, bakke' eller 'befæstet højde' (jf. Borg i afsnit 2.2.).

Tranum Skovby

Åborgbjerg MB 1683 Aborre berge; Tax 1800 Øster Aalborg Bierg; MK 1816 Aalborg Bierg Agre, Østen Bierg Aalborg. – Alle belæg undtagen MB-formen indicerer, at navnet indeholder et sammensat *Åborg. Da lokaliteten ikke ligger ved en å, men ved Stubbergård Sø, er dette dog næppe tilfældet. Det er muligt, at første led er præp. på, og at navnet således er et oprindeligt *(på) Borg, hvor subst. borg sandsynligvis indgår i betydningen 'naturlig forhøjning, bakke'. Efterleddet -bjerg skal i så fald betragtes som epexegetisk. Alternativt kan forleddet være fiskebetegnelsen aborre, på jysk også åborre (Feilberg, Brøndegaard: Folk og fauna bd. 1 s. 263), hvorved navnet er et oprindeligt *Aborrebjerg. Med dette forled korresponderer efterleddet -bjerg dog umiddelbart dårligt, med mindre der kalkuleres med ellipse. Et elliptisk Aborrebjerg kan iagttages på Møn, som er navngivet efter en nærliggende Aborresø (jf. DS bd. 16 s. 263), men det har ikke været muligt at finde alternative navne på Stubbergård Sø, der

kan give Åborgbjerg en lignende forklaring. Der er således ikke umiddelbart grundlag for at regne med et elliptisk navn.

Analyse af områdets udvalgte stednavne

Fem bebyggelsesnavne i området indeholder søgeord (jf. bilag 25d). Af disse er *Sahl* det eneste, der kan betragtes som en sandsynlig centralpladsmarkør, mens en centralpladsrelateret udsagnsværdi i navnet (*Vester* og *Øster*) *Skovlund* er usikker grundet efterleddets brede betydningsindhold (jf. tolkning). Navnene *Kokborg*, *Smedjebol* og *Tinggård* er sandsynligvis ganske unge navne uden relevans for yngre jernalder. Det er endvidere sandsynligt, at efterleddet i *Kokborg* indeholder betydningen 'gård' og således ikke kan relateres til forsvar overhovedet.

Blandt de udvalgte marknavne er der en mindre gruppe, som kan relateres til forskellige elementer af forsvar, herunder bavnfunktioner. Subst. brand eller en tillægsform af vb. brænde indgår som forled i flere navne i området, men som tidligere nævnt kan dette navneled sigte til flere forskellige forhold, og relationen til signalgivning er derfor ofte usikker. Ud fra topografiske iagttagelser forekommer en signalrelateret betydning sandsynlig i navnene *Brandhøje* (Bederholm/Hedegård) og *Brændhøj* (Sønder Hede) i Sevel sogn. *Brændhøj* i Røjbæk ejerlav (også Sevel sogn) kan ikke lokaliseres, og ekstralingvistiske iagttagelser kan således ikke bidrage til en afklaring af dette navns betydning. En signalrelateret betydning synes direkte at kunne afkræftes ud fra de topografiske forhold ved *Brændhøj* i Hasselholt ejerlav, Sahl sogn. Forleddet *Brænd-* forekommer også i navnet *Brændbakke*, der optræder ved hhv. Hjelm Mølle og Kleppe i Sevel sogn. Ingen af disse navne kan lokaliseres, og det er temmelig usikkert, om de kan tillægges signalrelaterede betydninger (jf. tolkninger). Subst. bavn optræder i navnet *Bavntoft* i Tranum ejerlav, Sevel sogn. Navne med bavn må generelt betragtes som yngre end den her relevante periode, om end de i nogle tilfælde måske kan betegne lokaliteter, hvis funktion som signalsteder er ældre end selve navnene.

Subst. borg optræder i navnet *Åborg* (Ål ejerlav) i Sahl sogn, i *Borgene* (Tranum ejerlav) og *Borgens Mose* (Jattrup ejerlav) i Sevel sogn. Det er uvist, om de tre navne kan relateres til forsvar. Tvetydige tolkningsmuligheder gør sig gældende ved navnet *Åborgbjerg* nær Tranum Skovby i Sevel sogn, men det er dog overvejende sandsynligt, at dette navn ikke kan tillægges en forsvarsrelateret betydning.

Der er flere navne i området, der indeholder subst. ting, og såvel direkte som indirekte kan relateres til retslig udøvelse. Navnet *Tinghøj* optræder to gange i Sevel sogn i hhv. Jattrup og Mogenstrup ejerlav. De to navne kan betegne tingsteder, men de er i så fald næppe samtidige, og de to identiske navne kan således eventuelt afspejle en flytning af det pågældende ting. Det er foreslået, at tingnavnene inden for Sevel sogn er relateret til Sevel Birketing, der nævnes fra anden halvdel af 1400-tallet (Lebech 1935-

36:330-331). De øvrige navne med subst. ting i området, *Tingkar* (Svenstrup) i Sahl sogn og *Tingdals Høj* (Sønder Hede) i Sevel Sogn, er formodentlig ikke direkte tingpladsindicerende, men sigter måske til en beliggenhed nærved eller på vejen til tinget. Det samme gør sig måske gældende for navnet *Tinglas Eng* i Blakskær ejerlav, Sevel sogn, som dog ikke umiddelbart kan tolkes. Herredstinget menes oprindeligt at have ligget nær Gindeskov syd for Sevel sogn, men det er efter al sandsynlighed blevet flyttet flere gange. Nogle af disse flytninger har muligvis fundet sted inden for undersøgelsesområdet (jf. Lebech 1935-36:330), og dermed vil nogle af de tingindicerende navne også kunne relateres til herredstinget. Da de ikke menes at afspejle herredstingets oprindelige placering, betegner de dog efter al sandsynlighed forhold, der er yngre end den her relevante periode.

Som i de øvrige undersøgelsesområder optræder der navne med personbetegnelsen konge, her repræsenteret ved navnene *Kongehøj* (Djeld/Sevel Skovby), *Kongens Vad* (Sønder Hede) og *Kongens Vig* (Mogenstrup) i Sevel sogn. Det er en mulighed, at subst. konge i førstnævnte optræder i en sammenlignende betydning, sigtende til størrelsen af den betegnede høj. I så fald kan dette navn ikke relateres direkte til kongemagten. For *Kongens Vad* og *Kongens Vig* gælder, at de muligvis afspejler ejerforhold, men de kan dog lige så vel afspejle en bestemt begivenhed, et sogn eller lignende (jf. Konge i afsnit 2.2.). Personbetegnelsen dronning optræder i navnet *Dronningsdal* i Sahl ejerlav. Subst. dronning optræder relativt sjældent som navneled, men ligesom navneleddet *konge* kan det også sigte til flere forskellige forhold, herunder enkeltstående begivenheder og sogn (jf. eksempelvis *Dronningens Høj* og *Dronningens Kilde* i DS bd. 18,1 s. 141 og *Dronningholm* i DS bd. 20 s. 204). Det kan selvfølgelig ikke umiddelbart afvises, at navnet sigter til et ejerforhold, men hvilken betydning det i så fald har i forbindelse med centralitet i yngre jernalder er usikkert.

Adjektivet hellig optræder i navnene *Helligkilde* (Blakskær) og *Hellesø* (Sevel) i Sevel sogn, men af disse kan førstnævnte betragtes som et usammensat navn bestående af appellativet helligkilde. Der er efterretninger om, at den betegnede kilde har været søgt som helligkilde frem til midten af 1800-tallet, men hvor langt tilbage i tid dette forhold har gjort sig gældende er uvist. Der er ikke gjort iagttagelser, som vidner om aktiviteter fra yngre jernalder på det pågældende sted. Navnet *Hellesø* betragtes som et sekundært navn på den sø, som navnet *Sevel* oprindeligt formodes at have denoteret. Det er uvist, hvornår dette navneskifte har fundet sted. Det er et generelt problem med navneleddet *hellig*, at det kan være relateret til religion eller religiøse forestillinger, men at dets brede betydningsindhold bevirker, at det ikke nødvendigvis er relateret til den sakrale sfære (jf. Hellig i afsnit 2.2.). Navne med dette navneled har dermed kun eventuel udsagnsværdi for førkristen kult og religion. Ifølge DS optræder adj. hellig også i navnet *Helledal* (Nørstoft ejerlav, Sevel sogn). Et andet navn, der er udvalgt pga. dets mulige relevans for førkristen kult og religion, er stednavnet **Thorsted*, der synes at kunne udledes af navnene

Thorsted Fløjagre (/ *Thorsted Fløjbede*), *Thorsted Fløjhøj* og *Thorsted Mose* i hhv. Navtrup og Gunderup ejerlav i Sevel sogn. Navnet synes umiddelbart at kunne identificeres med en lille gruppe bebyggelsesbetegnende *Torsted*-navne, der af flere tillægges sandsynlig eller mulig sakral relevans (jf. Kousgård Sørensen 1958:127, Jørgensen 2008:302). Der er ingen ekstralingvistiske indicier på en nedlagt bebyggelse eller på øvrige elementer fra yngre jernalder ved **Thorsted*, og det er tillige meget usikkert, om navnet overhovedet er gammelt, da det først er overleveret i 1796. En så sen overlevering af et eventuelt gammelt navn er endvidere problematisk i forhold til en sikker tolkning (jf. Thor i afsnit 2.2.). Det er tvivlsomt, om navnet kan relateres til yngre jernalder og førkristen religion.

Som i de øvrige undersøgelsesområder er navneleddet *lund* hyppigt, og det optræder i navnene *Lundagre* (Bjert), *Lundkær* (Hasselholt) og *Lundtoft* (Vinderupgård) i Sahl sogn samt i *Lundagre* (Djel), *Lundengen* (Dueholm), *Lundagre* (Høllumkær), *Lundsbakke* (Nørstoft), *Lundagerne* (Sevel) og *Lunden* (Stubberhovedgård) i Sevel sogn. Til sidstnævnte er flere navne indeholdende forleddet *Lund*- muligvis relateret (jf. tolkningsliste). Ingen af disse navne synes at indeholde sakrale særbetydninger.

Også subst. smed (eller smedje) optræder hyppigt som navneled i området. Det pågældende navneled forekommer i *Smedeagre* (Agerbæk), *Smedebul* (Bjert), *Smedetoft* (Sahl) og *Smedestoft* (Ål) i Sahl sogn samt i *Smedeagre*, *Smedens Lukke*, *Smedetoft* (Djel), *Smedebjerg* (Gunderup), *Smedens Lukke* (Hjelm Mølle) og *Smedebakken* (Stubberhovedgård) i Sevel sogn. Som nævnt i forbindelse med de øvrige undersøgelsesområder antages centralpladsværdien af disse sent overleverede *smede*-navne dog at være meget ringe (jf. eksempelvis afsnit 3.1.). I et enkelt navn, *Smedjeeng* i Svenstrup ejerlav, Sahl sogn, kan subst. smedje identificeres, men heller ikke dette navn kan umiddelbart relateres til centralitet i yngre jernalder.

Der optræder flere navne i listen over udvalgte navne i området, som ved første gennemsyn syntes at indeholde søgeord, men hvor dette i den efterfølgende tolkningsfase er blevet afvist. Det gælder først og fremmest en lille gruppe af navne med forleddet *Gild*-. Navnet *Gildbjerg* optræder to gange i Sahl ejerlav, en gang i Svenstrup ejerlav og en gang i Ål ejerlav, alle i Sahl sogn. Ved en nærmere gennemgang tolkes forleddet i hovedparten af disse (undt. sidstnævnte, der er omtydet fra *Gal*- til *Gild*-) som subst. gyvel, og de kan dermed ikke sammenstilles med de *Gilbjerg*-navne, der indenfor svensk navnemiljøteori tillægges mulig centralpladsrelevans (jf. Gillberg(a) (Gilbjerg) i afsnit 2.2.).

Navnene *Hovtoft* (Vinderupgård) og *Torsmose/Torstoft* (Ål/Sahl) i Sahl sogn samt *Sahlshøj* (Djel) i Sevel sogn syntes umiddelbart at indeholde søgeordene *hov*, *Thor* og *sal*, men i alle tilfælde er dette afvist i tolkningsfasen (jf. tolkningsliste). Navnet *Harildsbakke* er inddraget, fordi det af bl.a. Aksel Olrik og Svend Aakjær er blevet tillagt en sakral betydning. Denne tolkning er imidlertid senere blevet afvist (jf. tolkningsliste).

Et relativt stort antal navne er udvalgt inden for undersøgelsesområdet, men af disse er der meget få, som kan tillægges relevans i forbindelse med centralitet i yngre jernalder (jf. bilag 25e). *Sahl* anses for at være en sandsynlig centralpladsmarkør, men det er også det eneste af navnene, der kan karakteriseres således. Navnet *Skovlund* kan i princippet betegne en landingsplads, men da betydningsindholdet i efterleddet *-landing* er bredt, må navnet dog betragtes som en usikker centralpladsmarkør. Lav udsagnsværdis kan navnene *Brændhøj* og *Brandhøje* tillægges. Disse navne kan muligvis betegne signalpladser, og da ordstoffet – modsat i *Bavne*-navnene – ikke modsiger en høj alder, kan de i princippet være relevante for yngre jernalder. De pågældende navne kan dog også være relativt unge, og som tidligere nævnt kan signalpladser i øvrigt ikke betragtes som snævert relaterede til centralitet. Navnene *Åborg*, *Borgene* og *Borgens Mose* kan i princippet også sigte til forsvarsrelaterede elementer, men må alle betragtes som usikre. Navnet **Thorsted* er potentielt interessant, men den meget sene overlevering er problematisk og bevirker, at det er særdeles tvivlsomt, hvor høj en alder navnet kan tillægges (jf. ovenstående). **Thorsted* må betragtes som en tvivlsom centralpladsmarkør. Det relativt brede betydningsindhold i adj. hellig bevirker, at navnene *Hellesø* og *Helledal* må betragtes som tvivlsomme centralpladsmarkører.

Områdets navnemateriale kan afspejle centralpladsrelaterede elementer i form af en bebyggelse af særlig karakter samt eventuelle forsvarsrelaterede elementer. *Skovlund*, der i princippet kan betegne en landingsplads og dermed afspejle kommunikation, og **Thorsted*, der i princippet kan afspejle førkristen religion, betragtes som usikre i denne forbindelse. Arkæologiske undersøgelser vil eventuelt kunne bidrage til en afklaring af de pågældende lokaliteters relevans for emnet her.

Arkæologiske kilder

Der er registreret relativt mange fund og lokaliteter fra yngre jernalder inden for Sahl og Sevel sogne, og flere af disse har relevans i forbindelse med samfundsstruktur og centralitet (jf. bilag 25f).

Umiddelbart vest for Sahl Kirke er der vha. luftfoto registreret et areal med formodede grubehuse (museumsinspektør Niels Terkildsen, Holstebro Museum, mundtlig meddelelse) (jf. bilag 25g). Der er ikke foretaget egentlige undersøgelser af lokaliteten på nuværende tidspunkt, men da grubehuse som anlægstype kan henføres til yngre jernalder, og da de desuden indikerer håndværk (og eventuelt handel), er der tale om en potentielt meget interessant lokalitet. Syd for denne lokalitet er der ved en tidligere lejlighed registreret kulturlag med enkelte lerkarskår, der dateres til jernalder, eventuelt vikingetid (DKC 180208-194). Det er muligt, at dette kulturlag kan relateres til området med grubehuse. Umiddelbart øst for Sahl Kirke er der udgravet en del af et større bopladsområde fra yngre jernalder, der mod nord afgrænses af en formodentlig samtidig kogegruberække. Vestligst i dette område nær kirken er der

registreret tre gravlignende anlæg, hvori der er fundet vikingetids keramik og hestetænder (museumsinspektør Niels Terkildsen, Holstebro Museum, mundtlig meddelelse). Rækken af kogegruber kunne iagttages via luftfoto (jf. bilag 25h). Syd for kirken blev der i 1902 fundet stigbøjler, spore, bidsel og et remendebeslag samt en hund og en hest i en gravhøj. Genstandene kan dateres til yngre vikingetid, og graven kan kategoriseres som en ryttergrav (DKC 180208-45). Vest for Sahl By er der med detektor fundet en Urnesfibula af bronze fra sen vikingetid, ca. 1000-1100 e. Kr. (DKC 180208-138), og yderligere mod vest, ved Hverremose, er der fundet en dobbeltkonisk tenvægt, der også dateres til vikingetid (DKC 180208-191). Fra vikingetid eller ældre middelalder stammer også nogle overfladefundne lerkarskår syd for Sahl By (DKC 180208-192). Nord for Sahl, nær Gulfælgård, er der udgravet et grøfteanlæg (eventuelt afvandingssystem), der dateres til yngre jernalder, muligvis germansk jernalder. Ved Gulfælgård er der desuden fundet en træspade fra omkr. 600 e. Kr. (DKC 180208-117).

Nord for Ål er der fundet spor efter vikingetids- eller middelalderbebyggelse (DKC 180208-142), mens der ved Toftegård mellem Ål og Hasselholt er registreret et område med formodede grubehuse og stolpehuller via luftfoto (DKC 180208-190). Pga. grubehusene formodes lokaliteten at stamme fra yngre jernalder, eventuelt vikingetid, og dette synes endvidere bekræftet ved fundet af et trefliget vikingetidsspænde på arealet (DKC 180208-193).

Nordøst og øst for Vinderup er der undersøgt flere områder med bopladsspor fra yngre romersk eller germansk jernalder i form af stolpehuller, gruber og hegn samt en enkelt løsfundet drejekværn (DKC 180208-124, -153, -154 & -162). Nordvest for Vinderup ligger endvidere et voldsted, der dog formodes at være af middelalderlig dato (DKC 180208-178).

Vest for Nr. Bjert er der udgravet to huse fra overgangen mellem vikingetid og tidlig middelalder (DKC 180208-135), og yderligere mod nordvest nær sognegrænsen er der registreret overfladefund i form af jernalderkeramik, slaggestykker, hvæssesten mv. En efterfølgende arkæologisk undersøgelse resulterede kun i fund af udaterede gruber (DKC 180208-150). Ved Sdr. Bjert er der fundet en guldring, der formodes at stamme fra 1000-tallet (DKC 180208-195).

Sydøstligt i Sahl sogn er der fundet en slibesten, der dateres til vikingetid eller middelalder (DKC 180208-159), og nordligst i sognet er der fundet en drejekværn, der bredt kan henføres til yngre jernalder (DKC 180208-163). I begge tilfælde er der tale om løsfund.

Fra Sevel sogn er der registreret flere løsfundne genstande, som – om ikke andet – indikerer, at der har været aktiviteter de pågældende steder i løbet af den her relevante periode. Henholdsvis nordvest og vest for Sevel er der således fundet drejekværne, der bredt kan henføres til yngre jernalder (DKC 180209-747 & -748). Sydvest for Sevel er der fundet skår af klæberstenskar, og sydøst for Sevel er der fundet en hvæssesten af skifer. Begge fund dateres til vikingetid (DKC 180209-657 & -418). Syd for

Sevel er der udgravet en mindre bebyggelse fra yngre vikingetid eller ældre middelalder, bestående af et to langhuse samt to grubehuse med fund af bl.a. tenvægte og fragmenter af klæberstenskar (DKC 180209-749). Ved Gunderup er der fundet to hvæssesten af skifer, der foreslås dateret til vikingetid eller ældre middelalder (DKC 180209-487).

Ved Herup er der udgravet en vikingetidsbebyggelse bestående af to langhuse og tre grubehuse og med fund af bl.a. jernslagge og skår fra halvkugle- og klæberstenskar (DKC 180209-649, Skov 1979). Lokaltet blev registreret i forbindelse med grusindvinding, og det er således muligt, at den oprindeligt har bestået af flere anlæg. Nord for bebyggelsen er der fundet fragmenter af importerede kværnsten (DKC 180209-625) samt fragmenter af klæberstenskar (DKC 180209-776). Der er i begge tilfælde tale om løsfund, men da genstandene er vikingetidige og således kan være samtidige med bebyggelsen, skal de muligvis relateres hertil.

Sydligt i sognet i området omkring Bjørnkær er der gjort flere interessante fund, hvoraf flere dog ikke kan dateres nærmere end til jernalderen. Nordvest for Bjørnkær er der en enkelt registrering af oppløjede slagge (DKC 180209-695), mens alle de øvrige fund ligger samlet inden for et mindre område fra Bjørnkær i nord og til Toftegård i syd. I dette område er der fundet flere spor efter jernudvinding (DKC 180209-693 & -694), heriblandt også på en lokalitet med grubehuse fra yngre romersk eller ældre germansk jernalder (DKC 180209-702). Inden for området er der desuden fundet en gulfingerring, en snoet guldarmring fra vikingetid samt en snoet guldtråd af form som en fingerring fra germanske jernalder eller vikingetid (DKC 180209-659). Området er udpeget som kulturarvsareal (jf. DKC 180209-759).

Ved hjælp af luftfoto er der registreret et større grubehusområde, bestående af min. 40 grubehuse, sydøst for Mogenstrup nær Karup Å. Efterfølgende arkæologiske undersøgelser har endvidere afsløret spor efter stolpehuller og gruber, og udgravningen af et enkelt af grubehusene resulterede i fund af bl.a. slagge og fragmenter af klæberstens- og halvkuglekar (DKC 180209-686). Lokalteten dateres til germansk jernalder og vikingetid, og den tolkes som en mulig handels- og håndværksplads. Der formodes at have været et vadested over Karup Å netop i dette område, og det er formodentlig i den sammenhæng lokaliteten skal ses; som en handels-/håndværksplads beliggende ved et for området væsentligt overgangssted eller knudepunkt. Området er udpeget som kulturarvsareal (jf. DKC 180209-760).

Der er samlet set flere lokaliteter eller steder inden for undersøgelsesområdet, der har relevans for samfundsstruktur og centralitet. Af meget stor interesse er selvfølgelig lokaliteterne omkring Sahl, der både opviser en større bebyggelse fra yngre jernalder, et grubehusområde, der indikerer håndværk (og eventuel handel) samt en ryttergrav fra yngre vikingetid, der afspejler magt og prestige. Ved Toftegård

nordvest for Sahl indikerer et registreret grubehusområde med et enkelt detektorfundet trefliget spænde ligeledes håndværk (og eventuelt handel). Denne lokalitet er således tilsvarende interessant i denne sammenhæng. Enkelte løsfundne metalgenstande i form af et Urnesspænde (vest for Sahl) og en guldring (nær Sdr. Bjert) afspejler måske som enkeltgenstande en vis prestige, men er grundet den manglende kontekst vanskelige at uddrage informationer fra. Inden for Sevel sogn er det særligt området omkring Bjørnkær sydligst i sognet, der påkalder sig interesse grundet de mange spor efter jernudvinding, da registrerede grubehuse samt de løsfundne genstande, der tæller en vikingetidig guldarmring samt en eller to gulfingerringe fra germansk jernalder eller vikingetid. Området ved Bjørnkær afspejler således håndværk og produktion i form af jernudvinding fra en ikke nærmere defineret periode af jernalderen samt mere indirekte i form af grubehusene fra yngre jernalder. Prestige afspejles via guldgenstandene fra vikingetid og eventuelt germansk jernalder, men en bebyggelse el.lign., der kan relateres hertil, er endnu ikke registreret i området. Af tilsvarende interesse, men af en lidt anden karakter, er området sydøst for Mogenstrup, hvor et større grubehusområde tolkes som en handels- og håndværksplads placeret ved et vadested over Karup Å, der formodentlig har fungeret som et knudepunkt på et af områdets væsentlige vejforløb.

Samlet set synes der at knytte sig visse centralitetsindicerende elementer til Sahl, ligesom områderne omkring Toftegård, Bjørnkær og Mogenstrup også udviser funktioner, der adskiller sig fra almindelig agrar bebyggelse og produktion.

Opsummering af Sahl-området

Sahl er det eneste af områdets stednavne, der har sandsynlig centralpladsrelevans. *Skovlund* kan i princippet afspejle centralpladsrelevante forhold, men da tolkningsmulighederne er flere, må navnet betragtes som en usikker centralpladsmarkør. Blandt marknavnene kan *Brændhøj* og *Brandhøje* muligvis betegne bavelokaliteter fra den her relevante periode, men de kan dog også være betydeligt yngre. Da relationen mellem (mulige) signalpladser og centralitet endvidere ikke er snæver, er deres udsagnsværdi i denne forbindelse relativt lav. Yderligere et par navne (*Åborg*, *Borgene* og *Borgens Mose*) kan eventuelt relateres til forsvar, men må dog betragtes som usikre i denne sammenhæng. Navnet **Thorsted* kan pga. den sene overlevering kun betragtes som værende af tvivlsom relevans i forbindelse med førkristen kult og religion (se ovenstående). Det samme er tilfældet med *Hellesø* og *Helledal*.

Det arkæologiske materiale fremviser flere fund og lokaliteter fra yngre jernalder, og blandt disse har nogle relevans i forhold til nærværende emne. Særligt interessant er det, at centralpladsrelaterede elementer som håndværk (og eventuelt også handel) samt prestige synes at kunne iagttages ved Sahl. En større bebyggelse fra yngre jernalder beliggende umiddelbart øst for kirken er kun delvist undersøgt,

men forekommer på grund af dens formodede størrelse, beliggenhed og datering også meget interessant. Af yderligere lokaliteter med formodet relevans for centralitet og centralpladsstrukturer er grubehusområdet ved Toftegård i Sahl sogn, grubehusområdet ved Mogenstrup i Sevel sogn samt området ved Bjørnkær (også i Sevel sogn), der afspejler jernudvindingsaktiviteter, men hvor der tillige er fundet grubehuse og (løsfundne) prestigegenstande.

Samlet set afspejler navnematerialet centralpladsrelevante elementer som elitær tilstedeværelse og muligvis forsvar. Det arkæologiske materiale afspejler flere lokaliteter, der må have rummet andre funktioner end rent agrare. Således indikerer de registrerede grubehusområder ved hhv. Sahl, Toftegård og Mogenstrup håndværk, ligesom området ved Bjørnkær synes at afspejle jernudvinding i større målestok. Af prestigeindicerende genstande er der flere (hyppigst løsfundne) i området, men særlig interessant i den forbindelse er selvfølgelig ryttergraven ved Sahl (jf. bilag 25i).

Navnematerialet i området tillader ikke rekonstruktion af et centralpladsrelateret navnemiljø, og kun navnet *Sahl*, der samtidig er udgangspunkt for udpegningen af området, kan tillægges sandsynlig centralpladsrelevans. Det arkæologiske kildemateriale udviser flere centralpladskarakteristiske funktioner, og det er interessant, at flere af disse netop er registreret ved den formodede centralpladsmarkør *Sahl*. Hvorvidt sammenfaldet mellem et område udpeget på basis af et formodet centralpladsrelevant navn, og et område med arkæologisk centralitet er tilfældigt, er uvist.

Fortsatte arkæologiske undersøgelser omkring Sahl er af stor interesse for forståelsen af stedets struktur, funktioner og betydning i yngre jernalder. Resultaterne af sådanne undersøgelser kan tillige rumme et interessant bidrag til diskussionerne om det mulige betydningsindhold i navneleddet *sal* (jf. *Sal* i afsnit 2.2.). En undersøgelse af de øvrige centralpladsrelevante lokaliteter inden for området samt en afklaringen af eventuel samtidighed og interne relationer mellem disse er ligeledes af interesse, særligt i forbindelse med diskussioner vedrørende centralpladsstrukturer, herunder teorien om centralpladskomplekser. Området rummer således et stort forskningspotentiale.

3.7. Onsved, Horns herred, Sjælland

Onsved i Skuldelev sogn er undersøgelsesområdets udgangspunkt, og foruden Skuldelev sogn omfatter området også Gerlev, Krogstrup, Kyndby, Skibby og Selsø sogne samt Over- og Neder Dråby ejerlav i Dråby sogn (jf. bilag 26a-c). Området er udvidet kraftigt i forhold til det oprindelige udgangspunkt, hvor kun ejerlavene omkring det toponymiske udgangspunkt (her *Onsved*) inddrages. Dette skyldes ønsket om at inddrage de omkringliggende navne, der indeholder søgeord (*Dråby*, *Skibby* og *Tørslev*), samt ønsket om at arbejde med så helstøbte enheder som muligt, gerne på sogneniveau. Af tidsmæssige årsager er hele Dråby sogn ikke inddraget, men kun ejerlavene Over- og Neder Dråby.

Indsamlingen af navnemateriale fra Skuldelev, Selsø, Skibby, Kyndby og Krogstrup sogne er foregået med udgangspunkt i Bente Holmbergs magisterspeciale Stednavne i det sydlige Horns Herred (Holmberg 1976). De tolkninger, der i det nedenstående anføres for de pågældende navne, følger også i vid udstrækning Holmbergs tolkninger.

Flere bebyggelsesnavne i området tilhører navnetypen *-lev*, nemlig *Gerlev* (1288 Gierthaelef), *Landerslev* (1354 Landersløf), *Skuldelev* (1085 (12. årh.) Skudalef) og *Tørslev* (1158-77 Thuresloue). Disse navne kan betragtes som det ældste lag af bebyggelsesnavne i området, idet de generelt tilskrives en førvikingetidig periode. Af navne, der generelt tilskrives vikingetid er (*Neder-/Over-*) *Dråby* (1346 Østræ Dravby; 1291-99 (18. årh.) Dranby; 1334 Draughby), *Dalby* (1334 Dalby), *Kyndby* (1257 Kinby), *Skibby* (1231 (13. årh.) Skipby, Skybi, Skypby), *Sønderby* (1158-77 Synderby) og *Østby* (1291-99 (18. årh.) Høsby; c. 1370 Østby). Navnene *Lyngerup* (1310 Lungæthorp), *Krogstrup* (1201-50 Crocstorp), *Ordrup* (1456 Orderop), *Bonderup* (1421 Bondorp) og *Manderup* (1291-99 (18. årh.) Manctorp; 1362 Mandorp) tilhører navnetypen *-torp*, der generelt dateres til sen vikingetid eller tidlig middelalder. Navnet *Onsved* (1085 (12. årh.) Othense) kan ikke dateres ad navnetypologisk vej, men forleddet *Odin-* viser, at det er dannet i førkristen tid. De oprindelige naturnavne *Orebjerg* (1327 Oræbyærg), *Pagterold* (1682 Pagter-olden), *Selsø* (1288 Siaelsæ) og *Svanholm* (1346 Suanæholm) kan heller ikke dateres ad navnetypologisk vej. For *Pagterold*, der tidligst er overleveret som marknavn, gælder, at det først er i funktion som bebyggelsesnavn (hovedgårdsnavn) sidst i 1600-tallet. *Torpegård* er et relativt ungt hovedgårdsnavn, der er oprettet af gårdene i en landsby ved navn *Torup* (1474 Thorp) (jf. Trap bd. III s. 280). *Storgården* er tidligst oprettet omkring 1700 (jf. Trap bd. III s. 293).

Der er relativt få indicier på nedlagte eller flyttede bebyggelser i marknavnematerialet. I Neder Dråby ejerlav indicerer navnet *Gammeltoft Ager* (MB 1682 Gameltoffts Ager Aaß, Gamell Toffte Aaß, Gameltoffts Aaß, Gamletoffte ager Aaß; MK 1787 Gamletofte Ager) muligvis en landsbyflytning. Den tidligere hovedgård *Kindholm* (nu voldsted) afspejles i marknavne i Kyndby sogn (bl.a. MB 1682 Kindholms Tofft, Kindholms Houfgaardz Tofft; MK 1802 Kindholms Tofter), og i Krogstrup ejerlav afspejler marknavnene den nedlagte bebyggelse *Kunderslev* (Markskelsforr. 1632 19/4 (Svanh.Godsark.) Kundestrup fang(h); Tingsv. 1632 23/2 (Svanh.Godsark.) Kundestrup gadekier; MB 1682 Gundersløf Aas), der dog også kendes fra ældre kilder (jf. DS bd. 2 s. 132). Der er kendskab til flere nedlagte bebyggelser inden for området, men navnene på disse er ikke overleverede i marknavnematerialet¹⁸.

¹⁸ I Skuldelev sogn *Esbernathorp* (1348 (1476) Esbernæthorp; 1396 Esmendorp (m.fl., jf. DS bd. 2 s. 138)), i Selsø sogn *Vestby* (1291-99 (18. årh.) Vesby; c. 1370 Vestby (m.fl., jf. DS bd. 2 s. 140)) og i Krogstrup sogn *Klippestrup* eller *Klepstrup* (1456 Cleppæstorp (m.fl., jf. DS 2 bd. 143)). Bent Jørgensen henfører *Ginnerup* (1456 Gymerop) til Krogstrup, Kyndby eller Ferslev

Navnet *Krogstrup*, der er overleveret som sognenavn, afspejler også en nedlagt landsby, der via overfladefund og fosfatkarteringer er lokaliseret til området omkring Krogstrup Kirke (se nedenstående). Bebyggelsen Krogstrup er nedlagt før 1456 (Gissel 1977a:169).

Navnet *Gamlerup Ager* (MB 1682 Gamblerups Agre, Gamblerups aab; MK 1771 Gamle ropper) syd for Landerslev ved grænsen til Lyngerup ejerlav synes umiddelbart også at indicere en nedlagt torp-bebyggelse. Bent Jørgensen har dog gjort opmærksom på, at navnet sandsynligvis skal sammenstilles med navnet *Gamlerumper*, der forekommer umiddelbart mod syd i Lyngerup ejerlav. Navnet er da snarere et marknavn end et bebyggelsesnavn (jf. Jørgensen 1977:65).

Samlet set synes materialet at afspejle bebyggelse fra yngre jernalder samt flere nyanlæggelser i vikingetid og (tidlig) middelalder. De mange nedlagte bebyggelser viser, at der er foregået en vis omstrukturering af bebyggelsen inden for undersøgelsesområdet. I hovedsagen har ødelæggelserne ramt de relativt unge *torp*-bebyggelser, men i et enkelt tilfælde også en stor og veletableret landsby, nemlig *Kunderslev*, der omtales i flere skriftlige kilder (jf. Jørgensen 1977:62-63).

Udvalgte navne i Onsved-området

Bebyggelsesnavne

Dråby (Neder-, Over-) Roskilde Bisps Dombog ca. 1300 Drauby. – Sogn, landsbyer. Forleddet er subst. drag med betydningen 'smal landtange, der forbinder to landområder', 'landtange, som skibe kan trækkes (drages) over' eller 'sted, hvor både eller garn trækkes på land, landtrækningssted' (jf. Drag i afsnit 2.2.). Af disse mulige betydninger foretrækkes den førstnævnte generelt ved tolkningen af Dråby (jf. DS bd. 2 s. 135 Jørgensen 2008:62), da lokaliteten netop er beliggende på Horns Herreds smalleste sted. En lokalitet med dette topografiske karakteristikum vil dog også være et naturligt valg, hvis der er behov for et slæbested. Hvorvidt der er blevet trukket skibe over land på den smalle (og lave) landstrækning ved Dråby kan ikke afklares ad sproglig vej.

sogn og *Lunderup* til Krogstrup eller Kyndby sogn (Jørgensen 1977:62). DS nævner i øvrigt *Fjelholm* (1604 Fielholm), der dog ikke lokaliseres nærmere inden for herredet (jf. DS bd. 2 s. 132).

Onsved 21/5 1085 (12. årh.) Othense; 29/2 1320 Othænsweþ (m.fl. – jf. DS bd. 2 s. 139). – Landsby i Skuldelev sogn. Iflg. det ældste belæg er navnet sammensat af gudenavnet Odin og subst. glda. *wī '(hedensk) helligdom, vi' (jf. Vi i afsnit 2.2.), og navnet tilhører dermed en lille gruppe af danske stednavne bestående af denne sammensætning. Den ældste originalform fra 1320 samt alle yngre belæg (på nær 10/11 1334 Othensthweþ) indikerer dog, at efterleddet er subst. glda. with 'skov'. I Danmarks Stednavne formodes dette at afspejle navnets oprindelige efterled, mens Kristian Hald mener, at disse former snarere skyldes indflydelse fra andre navne på -ved, glda. -with, især Hornsved, der er det oprindelige navn på Nordskoven på Horns Herred (jf. DS bd. 2 s. 139, Hald 1965:251, Jørgensen 2008:128).

Skibby VJb 1231 (13. årh.) Skipby, Skybi, Skypby; RJb 1370-80 Skyby (m.fl. – jf. DS bd. 2 s. 140-141). – Sogn, landsby. Forleddet er subst. skib. Byen ligger i nogen afstand fra kysten, men ejerlavet giver mod sydøst direkte adgang til Roskilde Fjord, hvorfra en vig muligvis også tidligere har strakt sig længere op mod Skibby (jf. Holmberg 1976:84).

Tørslev Æbelholtb 1171 (ca. 1450) Thureslōuæ; 13/8 1257 Turis[le]f (m.fl. – jf. DS bd. 2 s. 134). – Landsby i Gerlev sogn. Forleddet er mandsnavnet Thōrir eller Thūrir eller det til grund for førstnævnte liggende subst. glda. *thorir med betydningen 'thorspræst' (jf. Kousgård Sørensen 1989:6-7, Jørgensen 2008:310-311 samt Thorir i afsnit 2.2.1.).

Marknavne

91 Gerlev sogn

Gerlev

Bavnehøj MB 1682 Baune Høy; MK 1763-71 (1858) Baunehøye; Gst 1861, Gst 1897 Bavnehøj.

Bavnespjæld MB 1682 Baune Spiels Aas, Baune Spielts Aas; MK 1771, MK 1808 Bounespiel; MK 1842 Bounspiel. – Der er topografisk forbindelse mellem Bavnespjæld og Bavnehøj.

Lunden M 1688 Lund; MK 1771, MK 1808, M 1844 Lunden. – Navnet betegner den sydlige del af et større skovområde, der i Dråby sogn også betegnes Færgelunden (jf. nedenstående). Samme lokalitet som Lunden i Neder Dråby ejerlav.

Lundestykker MK 1771 Lundestykker; MK 1808 Lunde Stykker. – Samme lokalitet som Øster Lundsås. Lokaliteten ligger i Lundevang og har topografisk forbindelse til Lunden.

Lundevang MB 1682 Lunde Wang, Lunde Wangen; MK 1771, MK 1808 Lunde Wang. – Stakket Lundsås og Lundestykker/Øster Lundsås ligger i Lundevang. Lundevang grænser op til Lunden.

Stakket Lundsås MB 1682 Stackit Lund Agger Aas, Stackit Lund Stycker Aas, Liungs Aas. – Lundsås ligger i Lundevang.

Øster Lundsås MB 1682 Øster Lunds Aas. – Samme lokalitet som Lundestykker. Lokaliteten ligger i Lundevangen.

Landerslev

Bavnehøj MK 1763-71 (1858) Baunehøj; Gst 1897 Bavnehøj.

Bavnetofter MB 1682 Bougne Tofte Aaß, Bougne Toffterne; Bougne Toffts aaß; MK 1771 Boune Tofter. – Der er topografisk forbindelse mellem Bavnetofter og Bavnehøj. Efterleddet er relateret til lokalitetens beliggenhed umiddelbart vest for Landerslev By.

Bavneås MB 1682 Bougne aaß, Bugne aaß. – Samme lokalitet som Bavnetofter.

Lundemose MB 1682 Lunde moeße, Lunde moeße Eng. – Lundemose ligger i Lundevang.

Lundevang MB 1682 Lunde Wang, Lunde Wangen; MK 1771 Lunde Wang.

Stavsbrinker MB 1682 Staufs brincke Aaß, Staufs brinchs agre; MK 1771 Stadsbrinker [!].

Lyngerup

Bavneager MB 1682 Boune Aaß, Boune Aas, Bougne Agers Gierde; MK 1771, MK u.å. Bouneagre.

Bavnegærdet MB 1682 Bounegierdet. – Samme lokalitet som Bavneager.

Tørslev

Bavneagre MB 1682 Bon Aaesen, Bon aaeßen, Bond Aaeßen, Bounaaeßen; MK 1772 Bouneagre.

Bavnehellerne MB 1682 Bonehellerne; MK 1772 Bouneheller, Smaa Bouneheller. – Efterleddet er subst. glda. *hælla 'skråning'. Lokaliteten er beliggende på en skråning fra Bavnehøj ned mod Roskilde Fjord.

Bavnehøj MK 1763-71 (1858) Baunehøj; MK 1772 Bounehøj. – Der er topografisk forbindelse mellem Bavnehøj, Bavneagre og Bavnehellerne.

Lysebjerg MB 1682 Lille Liusebiers Aaes, Lille Liusebierre, Lille Liueßbierre, Liusebierre, Liueße Biers aaes, Store Liusebiers Aaes, Store Liueßbier Aaeß, Store Liueße bierre; MK 1772 Lyseberg Stykker; MK 1772 (LA) Lysebiergsagre. – Forleddet kan være subst. lys eller verb. lyse, eventuelt sigtende til, at lokaliteten er blevet brugt til bålbrænding. Det er muligt, at forleddet på linje med Blus-, Brand- og Bål- kan afspejle bavne-funktioner (jf eksempelvis Lyshøj i DS s. 209-210). Lokalitetens beliggenhed ud til Roskilde Fjord (nordøst for Bavnehøj) samt det højdebetegnende efterled kan bestyrke en tolkning med relation til bavnefunktion. Alternativt kan forleddet være adj. lys og eventuelt sigte til bevoksning på stedet, jordens farve el.lign. (jf. Lysholm i DS bd. 23 s. 127).

92 Dråby sogn

Neder Dråby

Lundeagre MB 1682 Lunde Agre; MK u.å. Lundeagre, Lundestykker. – Lundeagre ligger i Lundevang.

Lunden M 1688 Lund; MK u.å., M 1844 Lunden. – Navn på et større skovområde, der også betegnes Færgelunden. Samme lokalitet som Lunden i Gerlev ejerlav.

Lundestykker MK u.å. Lundestykker, Længste Lundestykker. – Lundestykker ligger i Lunden.

Lundevang MB 1682 Lunde Wang; MK 1771 Lunde Vangs gierde, Lunde Wang. – Lundeagre ligger i Lundevang. Lundevang grænser op til Lunden.

Smedebjerg MB 1682 Smede Bierg Agre, Smedebiergs Agre, Smedebierg gierde; MK u.å. Smedebierg; MK 1771 Smedebiergene. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Der er ikke umiddelbar topografisk forbindelse mellem Smedebjerg og Smedekær.

Smedekær MK u.å. Smedekiær; MK 1771 Smedekier. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Over Dråby

Børhøj MB 1682 Børrehøjen, Børrehøis Aas, Børrehøjs Aaß; MK 1771 Børhøy, Børhøyene. – Forleddet kan være identisk med forleddet i Børreholm (se nedenstående), men topografien i området synes dog ikke på samme måde som ved Børreholm at støtte en sådan tolkning. Det er måske mere sandsynligt, at forleddet er plantenavner burre, på hornsherredsmål [*bö r*] (jf. Børrehoved og Børreklak i DS bd. 2 s. 149 samt Holmberg 1976:21 vedr. tolkningsmuligheder for Børreholm).

Lundevang MB 1682 Lunde Vang, Lunde Vangen, Lunde Wangen; MK 1771 Lunde Vangs gierde, Lunde Wang.

Smedebjerg MB 1682 Smeddebiergs gierde, Smeddebiergs Aas, Smedebiergs Aas; MK 1771 Smedebiergene. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

93 Skuldelev sogn

Onsved

Bavneager MB 1682 Stoere Boune Agger Aas, Storre Boune Aas, Lille Boune Agger Aas. – Lokaliteten kan ikke lokaliseres præcist, men der er sandsynligvis topografisk forbindelse mellem Bavneager, Bavnehøj og Bavnevang.

Bavnebjerg MK 1783 (1805) Bounebjerg. – Sammen lokalitet som Bavnehøj.

Bavnehøj MK 1783 (1805) Bounehoisstykker; Guide 1858 Baunehøj. – Samme lokalitet som Bavnebjerg.

Bavnevang MK 1783 (1805) Boune vang. – Bavnehøj ligger i Bavnevang.

Skuldelev

Bavneager MB 1682 Boune Aaes; MK 1784 Baune Ager.

Børreholm MB 1682 Børreholms Aaes, Børreholms aaß, Byrreholms Bech, Børreholms Broe, Børreholm, Børreholmen; MK 1763-71 (1858) Børreholmen; MK 1784 Vestre Børreholms Enge, Østre

Børreholms Enge, Østre Børreholms Agre, Nordre Børreholms Agre, Vestre Børreholms, Lange Børreholms, Smaae Børrehol Enge. – Forleddet er muligvis subst. glda. *byrghi n., en afledning af subst. borg (Holmberg 1976:21). Ordet kan i de gammelnordiske sprog både betyde 'naturlig bakke, forhøjning' og 'befæstet plads, befæstet højde'. Der er ikke registreret spor efter et befæstet anlæg på stedet, og der foreligger således ikke ekstralingvistiske argumenter til fordel for tolkningen 'befæstet plads'. Lokaliteten er dog ikke undersøgt arkæologisk, og det nuværende negative fundbillede er således ikke absolut. Der forekommer to naturlige forhøjninger i området, hvilket eventuelt kan tale for en topografisk betydning, men da disse samtidig udgør velegnede arealer for befæstede pladser, synes det ikke at være et afgørende argument imod den tolkningsmulighed heller.

Hovager MB 1682 Houagers Aaes, Houager Aaeß, Houagre aaes, Houe Aaes; MK 1784 Øster Hov Ager, Vester Hov Ager. – Jf. Hovvang.

Hovbakke I 1922 Hovbakke. – Jf. Hovvang.

Hovenge MB 1682 Houe Engen, Houf Engen; MK 1784 Hov Engene; Gst 1863, Gst 1897 Hovenge; I 1922 Hove Enge; Gst 1962 Hovenge. – Jf. Hovvang.

Hovmose MB 1682 Houe Moeße; VSK Orig 1763 Hovmosen; VSK 1768 Hovmose; Mansa Hov Mose. – Jf. Hovvang.

Hovvang MB 1682 Houe Wang, Houe Wangen; Lvk LAS 17/8 1785 Hov Vang. – Hovager, Hovbakke, Hovenge og Hovmose ligger i Hovvang. Forleddet kan være verb. hove 'gøre hoveriarbejde' eller subst. hov, oldn. hof n., 'hovgård, hoveri', der i sammensætninger kan optræde i tostavellesform (Holmberg 1976:25). Subst. hov kendes også i betydningen 'gudehov, gudetempel', og på grund af lokalitetens beliggenhed nær Onsved og helligkilden Skt. Olavs Kilde anser DS denne betydning for den sandsynligste (DS bd. II s. 151). Det må dog bemærkes, at arealet mod syd støder op til Selsø hovedgårds jorder, hvilket taler for en betydning i relation til hoveri og hovarbejde (jf. DS bd. II s. 151, Holmberg 1976:25).

Lundbakkestætteås MB 1682 Lundbache Stette Aaes. – Subst. stætte betyder 'overgang over hegn eller gårde'.

Lundbjerg MB 1682 Lundbierre.

Lundebro MB 1682 Lille Lunde Broeholms Aaes, Stoere Lundebrogs Aaes, Lundebroeg; MK 1784 Lundebroeholmen, Lundebroeholmene.

Lundeengen MB 1682 Lund Engen, Lunde Engen, Lund Engene; MK 1784 Lange Lunde Engen, Stakkede Lunde Engen.

Lundeledsskiftet MK 1784 Lundeleds Skiftet.

Lunden MB 1682 Lunden. – Lunden ligger i Kirkevang.

Lundevang MB 1682 Lunde Wang, Lundewangen, Lunde Wangs Gierde; Lvk LAS 17/8 1785 Lunde Vang. – Lundbakkestætteås, Lundbjerg, Lundebro, Lundeengen og Lundeledsskiftet ligger i Lundevang.

Lundeås MB 1682 Lunde aaes. – Lundeås ligger i Kirkevang. Navnet er muligvis en fejl for navnet Ledager og kan i så fald ikke betragtes som et ægte Lund-navn (jf. Holmberg 1976:29).

Torpegård

Lundevang MB 1682 Lundewang(en), Lune wang.

Smedemarken MK u.å. Smedde Marken. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

94 Selsø sogn

Selsø Hovedgård

Bavnehøj VSK Orig Bognæs Høj; Gst 1863 Bavnehøj. – Forleddet er sandsynligvis identisk med subst. bavn.

Hovsø MB 1682 Houßøe. – Lokaliteten ligger i Selsøs hovmark, og forleddet er således relateret hertil (Holmberg 1976:49).

Selsø Østskov

Svendemose MK 1794 Svenne Mose; Gst 1936 Svendemose. – Forleddet er genitiv plur. af subst. svend, glda. swēn m. 'ung mand, tjener' (jf. Sven (Svend) i afsnit 2.2.). I svenske navnemiljøteoretiske tekster tillægges personbetegnelsen hyppigst betydningen 'kriger' eller 'hirdmand', når den optræder som navneled i genitiv pluralis. Der synes ikke umiddelbart at være belæg for at tillægge personbetegnelsen en særbetydning med relation til krigerfunktioner i Danmark, og også når den optræder som navneled, tolkes den enkelt i betydningen 'ung mand, tjener'.

Vorbakke MK 1784 Worbaks Mose; Gst 1897 Vorbakke. – Forleddet er subst. glda. warth m. 'vagt, vagtpost' eller subst. glda. wara 'udmark'. Den sene overlevering bevirker, at der vanskeligt kan skelnes mellem de to substantiver, men det højdeangivende efterled -bakke samt beliggenheden ved Roskilde Fjord kan eventuelt indicere en betydning i relation til vagt og forsvar (jf. Holmberg 1976:53 samt Vård (warth) i afsnit 2.2.).

Sønderby

Bavneagre MB 1682 Bougne Agre. – Samme lokalitet som Bougnehøys Ager Aas, se nedenstående (Holmberg 1976:54).

Bavnehøj MB 1682 Bougnehøyswang; Bounchøys Wang, Bougnehøys Ager Aas, Bougnehøysmoeße, Bougnehøys bache; MK 1782 Bourhøys Stump [!]; Gst 1897 Bavnehøj.

Hellesø MB 1682 Helles Søe; MK 1782 Helle Søe. – Forleddet kan være adj. hellig (jf. DS bd. 2 s. 151, Holmberg 1976:60, DSÅ bd. 3 s. 63-64).

Smedekærnen MB 1682 Smede Kiernen. – Forleddet er subst. smed eller smedje, efterleddet er subst. kærn 'sumpet, fugtigt sted, kær' (ODS, Holmberg 1976:66). Der er formodentlig topografisk forbindelse mellem Smedekærnen og Smedetofteagre.

Smedetofteagre MB 1682 Smedetoffte agere. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Der er formodentlig topografisk forbindelse mellem Smedetofteagre og Smedekærnen.

Ostby

Bavneagre MB 1682 Bougne Agre. – Samme lokalitet som Bavnespjæld. Der er topografisk forbindelse mellem denne lokalitet og Bavnehøj.

Bavnehøj MB 1682 Bougnehøys Wang(en); GI 1860 Baunehøje; Gst 1897 Bavnehøj. – Der er topografisk forbindelse mellem Bavnehøj og Bavneagre/Bavnespjæld.

Bavnespjæld MB 1682 Bougne Spiel; MK 1782 Bounespield. – Samme lokalitet som Bavneagre.

Bavnestykker MB 1682 Bons Støckerne, Bøn Stycherne; MK 1782 Boune Stykker. – Der er ikke topografisk forbindelse mellem Bavnestykker og ovenstående Bavne-navne.

Drengbro Enge MK 1782 Drengbroe Enge. – Første led er genitiv plur. af subst. dreng formodentlig i betydningen 'tjenestekarl, dreng', jf. Dreng Agre i Krogstup ejerlav (nedenstående).

Lundskær MB 1682 Lundkiers Stycher, Lund Kiers Stycher, Lund Kiers Stycherne; MK 1782 Lundskiær.

Stavsagre MB 1682 Stags Agre; MK 1782 Staus Agre. – Der er topografisk forbindelse mellem Stavsagre, Stavsmose og Stavssø. Forleddet er muligvis subst. stav i betydningen 'gærdestav', da lokaliteterne mod syd grænser op til vangeskellet mellem Horsehavevang og Bavnehøjsvang (Holmberg 1976:79-80). Der er intet, som indicerer, at subst. stav i de pågældende navne indgår i en sakral særbetydning (jf. Stav i afsnit 2.2.).

Stavsmose MK 1782 Stausmose, Stausmoser. – Jf. Stavsagre.

Stavssø MK 1782 Staussøe. – Jf. Stavsagre.

Varbjergsspjæld MB 1682 Warpe Spiel, Warpe Spiell; MK 1782 Warbiergs spiell. – Forleddet er muligvis subst. varp, eventuelt i betydningen 'indgrøftet jordstykke' eller 'bunke, dyng, varde af sammenkastede sten' (jf. ODS). Alternativt kan der være tale om et oprindeligt sammensat stednavn *Varbjerg med forleddet warth 'vagt, vagtpost', og i så fald en mulig semantisk parallel til Vorbakke i Selsø Østskov (jf. ovenstående). Det højdebetegnende efterled og beliggenheden relativt nær Roskilde Fjord kan eventuelt tale for en relation til vagt og forsvar. Markbogsformerne betyder dog, at navnet enklest lader sig tolke i førstnævnte betydning.

95 Skibby sogn

Der er ikke fundet marknavne med søgeord i Bonderup ejerlav.

Manderup

Bavneagre MB 1682 Boune Agers Aaß; MK 1781 Boun agre; MK u.å. Bounagre. – Der er topografisk forbindelse mellem Bavneagre og Bavnespjældsås.

Bavnespjældsås MB 1682 Boune Spields Aaß. – Der er topografisk forbindelse mellem Bavnespjældsås og Bavneagre.

Snekagre MB 1682 Snick Agers Aaß, Skind Agers Aaß [!]; MK 1781, MK u.å. Snæk Agre. – Forleddet er sandsynligvis subst. snekke 'mindre fartøj, krigsskib, eventuelt ledingskib'. Lokalteteten er beliggende ved Selsø Sø, der er en del af et tidligere sund i Roskilde Fjord (Holmberg 1976:97, 1998:215).

Skibby

Bavneagre MK 1779 Store Boun Agre, Smaae Boun Agre.

Brydejorden (1) MB 1682 Niels Nielsøns Bryde Jord, Bryde Jorden. – Der er ikke topografisk forbindelse mellem Brydejorden (1) og (2).

Brydejorden (2) MB 1682 Bryde Jorden. – Der er ikke topografisk forbindelse mellem Brydejorden (1) og (2). Forleddet i begge navne er sandsynligvis vb. bryde, glda. bryta, i betydningen 'bryde jord, tage jord ind til dyrkning' (ODS), der ikke sjældent optræder i marknavne (jf. Brydeholm i afsnit 3.2.). Alternativt kan forleddet være subst. bryde, glda. bryti, 'forvalter', men selv om dette er formelt muligt, betragtes det som mindre sandsynligt pga. sammensætningen og den generelt lave frekvens, hvormed dette substantiv optræder som navneled.

Kikkerbakke MB 1682 Kickere backe Aaß, Kickere Backen; MK 1779 Kikker Bakke. – Forleddet er subst. kikker 'vagt, udkigsmand' (Holmberg 1976:107).

Kongshøj MK 1779 Kongshøj (Agre). – Forleddet er genitiv sing. af subst. konge.

Smedevrætter MB 1682 Smedde Vræter. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Efterleddet er subst. vræt(te), der betegner et mindre stykke af en ager (jf. ODS).

96 Kyndby sogn og ejerlav

Bavneagre MB 1682 Bou(g)ne Agers Aas, Bougne aas, Boune hoys agers Aas [!]; MK 1802 Bovne Agre.

Blodhøj MB 1682 Blad hoys støcher Aaß, Bladhøys stycher Aaß, Blodhøj, blodhøys Stycker, Blodhøys støcker Aaß, Blodthøys Støcker Aaß, brodhøysstøchernes aas [!]. – Forleddet er sandsynligvis subst. blod, men grundet den sene overlevering kan det ikke ad sproglig vej afgøres, om forleddet er Blå-, Blod- eller Blot- (jf. Hald 1966:58, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:126-127 samt Blodhøj i Salløv, afsnit 3.1.).

Hovekær MB 1682 Hofve Kiär, Høye Kiärit, Houfve Kiärs hulle, Hofve Kiärs hule, Hofve Kiars liden Engbond, Hofve Kiärs lille Eng. – Der er topografisk forbindelse mellem Hovekær og Hovgårdstoft Agre (MB 1682 Houfgaardz Tofft agre). Forleddet er derfor sandsynligvis subst. hov, glda. hof 'hovgård' (jf. Holmberg 1976:125).

Hovkær MB 1682 Houwekiers Aaß, Høykiärs Aaß, Høykiärs Aaß, Høykiars aaß, Houwekiars Aaß, Høye Kiärs Ager, Høy Kiärs aas, Houwe Kiar, Houfve Kiärs Høy; MK 1802 Hovkiärs Agre. – Der er ingen topografisk forbindelse mellem Hovkær og Hovekær. Der er topografisk forbindelse mellem Hovkær og Hovgårdshøj (MB 1682 Houwgaardz Høy, Houfgaardz Høye), og forleddet er derfor med al sandsynlighed subst. hov, glda. hof 'hovgård' (jf. Holmberg 1976:125)

Lundagre MB 1682 Lundeagers Aaß, Lund agers Aaß; MK 1802 Lund Agre.

Lundeled Svanholm Godsarkiv 29/10 1561 lundeled. – Samme lokalitet som Lundeled i Svanholm ejerlav.

Ringbjergsø MB 1682 Ringbiærgsøe. – Første led er subst. ring, der sandsynligvis beskriver formen på den bakke, som det oprindeligt sammensatte stednavn *Ringbjerg sigter til.

Smedekroget MB 1682 Smedekrogitt, Smide krogit. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Efterleddet er en form af subst. krog.

Staveng MB 1682 Staf Engs Aaß, Staf Engs Aaßer, Staf Engs aas, Stauf Engs Aas, Staufagers Aaß [], Lille Norde stauf Enge, lille staf Engs backe; MK 1802 Stavns Enge. – Der er topografisk forbindelse mellem Staveng og Stavstykker. Forleddet er subst. stav 'pæl, stok'. Lokaliteten ligger nordligt i Kyndby ejerlav ud mod Roskilde Fjord. Det er uvist, hvad forleddet sigter til, men der er intet, som indicerer en sakral særbetydning (jf. Stav i afsnit 2.2.).

Stavnsagre MK 1802 Stavns Agre. – Der er topografisk forbindelse mellem Stavnsagre og Stavshøj. Forleddet er eventuelt subst. stav 'pæl, stok', jf. kildeformerne af hhv. Stavseng og Stavshøj. En anden mulighed er, at forleddet er subst. stav, glda. stafn, i betydningen 'fremspringende højde' (jf. Holmberg 1976:137).

Stavshøj MB 1682 Stafshøys Aaß, Staufshoystøcher aas, Staufshøys Aaß, Stofshøys Aaß, Stafshoy, Stafshøy(en); MK 1802 Stavnsshøj. – Der er topografisk forbindelse mellem Stavshøj og Stavnsagre. Forleddet er muligvis subst. stav 'pæl, stok'. Lokaliteten grænser op til ejerlavsskellet mod sydøst, der også danner skel mellem Kyndby og Krogstrup sogne. Der er intet, som tyder på, at stav skal tillægges en sakral særbetydning (jf. Stav i afsnit 2.2.). Alternativt er forleddet subst. stav, jf. ovenstående.

Stavstykker MB 1682 Staf Støcker, Nørre Stafs støcher. – Der er topografisk forbindelse mellem Stavstykker og Staveng, jf. ovenstående.

Varbjerg MB 1682 Werbergs Wang, Werbjerg, Werbierns Agers Aaß, Werbierns Wang, Werbierns Wey, Werbierns Aas; MK 1802 Warbierns Marker, Wærbierns Agre. – Selvom første MK-form kan tolkes som subst. warth 'vagt, vagtpost' eller subst. wara 'udmark', peger alle ældre former væk fra dette. Forleddet er snarest subst. glda. wæthær n. 'vej, blæst, vind' eller subst. glda. wæthær m. 'vædder' (jf. Holmberg 1976:141-142).

97 Krogstrup sogn

Der er ikke fundet marknavne med søgeord i Pagterold ejerlav.

Dalby

Bavneagre MB 1682 Lille Bon Aaßen, Store Bon Aaßen, Store Bon Ager Aaßen; MK 1798 Baune Stykker, Baun Agre.

Bavnehøj Gst 1863 Bavnehøj; I 1927 Bavnen (Bavnehøj); Trap 5 s. 293 Bavnehøj.

Lundeagre MB 1682 Lund Ager Aas, Lund Ager Aaßen, Lund Agerne; MK 1798 Lunde Agre.

Salhøj MB 1682 Salhøys Aas, Yderste Sal Høys Aas, Brede Salhøys Aas, Salhøys Aas, Salhøys Gierde, Salhøys Moße; MK 1798 Salhøys Agre, Yderste Salhovs Agre, Inderste Salhovs Agre; Guiden 1858 Salthøjsbakken, I 1927 Salthøjsbakken. – Forleddet kan være subst. sadel, som i en sammenlignende betydning kan sigte til topografien i området eller til formen af den gravhøj, der tidligere lå på stedet (DKC 010204-16). Alternativt kan forleddet være subst. sal 'hus af særlig karakter, stormandsgård, gudehus', og i så tilfælde kan navnet betragtes som en parallel til landsbynavnet Salløv (<Salhøje) (jf. Holmberg 1976:156-157). Ad sproglig vej er det ikke muligt at afgøre hvilket af de to ord, der foreligger, da navnet er for sent overleveret til en sikker skelnen mellem sal og sadel (jf. Sal i afsnit 2.2.). Der er ikke gjort ekstralingvistiske iagttagelser til støtte for tolkningen sal, mens der til støtte for en topografisk tolkning kan iagttages en relativt smal og tungeformet udløber fra bakkedraget mod syd, som eventuelt kan være karakteriseret som en sadelformet rygning, eller det kan være ovennævnte gravhøj, der er blevet karakteriseret ved denne form. Tolkningen må dog betragtes som usikker, og en nærmere undersøgelse af realforholdene på stedet er ønskværdig.

Smedenge MK 1798 Smed Enge. – Forleddet er subst. smed eller smedje. Der er formodentlig ikke topografisk forbindelse mellem Smedenge og Smedeengen.

Smedeengen MB 1682 Smede Engen. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Smedemarken I 1927 Smedemarken. – Forleddet er subst. smed eller smedje.

Krogstrup

Dreng Agre MB 1682 Dreng stycker Aas, Lille Dreng Stycker Aas; MK 1798 Dreng Agre. – Der er ikke topografisk forbindelse mellem denne lokalitet og ?Dreng Agre, jf. nedenstående. Forleddet er gen.

plur. af subst. dreng, der iflg. Kalkar kan indeholde betydningen 'ung, ugift mand' og 'tjenestedreng, karl' (Kalkar bd. 1 s 380, Holmberg 1976:161). I ODS anføres endvidere betydningen '(ung) kriger, helt', men denne anvendelse af ordet synes at være snævert relateret til det poetiske sprog og er formodentlig inspireret af ordets optræden i et antal runeindskrifter (jf. ODS, Danmarks Runeindskrifter bd. 1 sp. 643). Sidstnævnte betydnings snævre relation til en bestemt litterær genre bevirker, at det forekommer overvejende sandsynligt, at subst. dreng her skal tolkes i en af de førstnævnte betydninger og måske mest sandsynligt i betydningen 'tjenestedreng, karl'.

Dræng Agre MK 1798 Dræng Agre – Der er ikke topografisk forbindelse mellem denne lokalitet og Dræng Agre. Det kan ikke afgøres om forleddet er Dræng- eller Dveng-, men forleddet er dog muligvis subst. dreng, se ovenstående.

Smedeagre MB 1682 Smed Ager Aas, Smede aas; MK 1798 Smede Agre. – Der er ikke topografisk forbindelse mellem Smedeagre, Smedejord og Smedetofter. Forleddet er subst. smed eller smedje.

Smedejord MK 1798 Smedde Jord. – Der er ikke topografisk forbindelse mellem Smedeagre, Smedejord og Smedetofter. Forleddet er subst. smed eller smedje.

Smedetofter MK 1798 Smedde Tofter. – Der er ikke topografisk forbindelse mellem Smedeagre, Smedejord og Smedetofter. Forleddet er subst. smed eller smedje.

Tinghusvang MB 1682 Tinghuuß Wang, Thing Huuß wang. – Forleddet er subst. tinghus, og navnet vidner således om afholdelse af ting på lokaliteten. Subst. tinghus er belagt fra første halvdel af 1600-tallet, og skikken at holde ting i en bygning frem for under åben himmel synes gradvist at vinde indpas fra det tidlige 1500-tal. Navnet kan således tidligst være dannet omkring dette tidspunkt, og det er foreslået, at tingstedet ved denne lejlighed er flyttet hertil fra Skibby sogn (jf. Holmberg 1974:35-38).

Tinghusås MB 1682 Store Tinghuus Aas, Store Thinghuuß aas, Lille Tinghuus Aas, Lille tinghuuß aas, Tinghuuß aas. – Beliggende i Tinghusvang.

Tingstætestykker MB 1682 Ting Stætte Aas, Tingstette aas; MK 1798 Tingstettestykker. – Subst. stætte betyder 'overgang over hegn eller gærde', og navnet sigter med al sandsynlighed til en stætte på vejen til eller fra tinghuset (jf. Holmberg 1976:171).

Tingstykker MK 1798 Inderste Tingstykker, Yderste Tingstykker. – Sandsynligvis identisk med Tinghusås (Holmberg 1974:35).

Orebjerg

Lundemose Mark MK 1791 Lundemose Mark. – Betegner sandsynligvis samme lokalitet som Lundevang. Der er topografisk forbindelse mellem Lundemose Mark og Lunden.

Lunden MK 1791 Lunden. – Der er topografisk forbindelse mellem Lunden og Lundemose Mark.

Lundevang MB 1682 Lunde Wang(en). – Betegner sandsynligvis samme lokalitet som Lundemose Vang.

Svanholm

Lundeled Svanholm Godsark 29/10 1561 lundeled. – Samme lokalitet som Lundeled i Kyndby ejerlav.

Lundemark MB 1682 Lundemarck, Lundemarckswang, (Venslev) Lundemarch Gierde. – Der er topografisk forbindelse mellem Lundemark og Lundeled.

Analyse af områdets udvalgte stednavne

Fire bebyggelsesnavne er indledende blevet udvalgt (jf. bilag 26d). Af disse fremstår *Onsved* som den sikreste centralpladsmarkør, da både gudenavnet Odin og subst. vi tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, og da sammensætningen af disse navneled i øvrigt forekommer bemærkelsesværdig (jf. Vi i afsnit 2.2.). *Tørslev* indeholder sandsynligvis forleddet *Thorir*- og kan dermed som *Onsved* have relevans i forbindelse med førkristen kult og religion (jf. Thorir i afsnit 2.2.1.). Hvorvidt der er tale om den formodede præstebetegnelse *thorir 'thorspræst' eller det heraf dannede personnavn Thorir kan dog ikke umiddelbart afgøres, hvilket selvfølgelig har stor betydning for, hvorvidt navnet overhovedet kan tillægges centralpladsrelevans. Den generelt høje frekvens af personnavneforled i de danske *-lev*-navne bevirker, at *Tørslev* enklest lader sig indpasse i den kategori, og navnet kan dermed kun betragtes som en tvivlsom centralpladsmarkør. Navnene *Dråby* og *Skibby* indeholder begge søgeord, som kan være af interesse i forbindelse med kommunikation og samfærdsel, men som dog har ringe udsagnsværdi som centralpladsindikatorer, idet de afspejler fænomener, der på ingen måde kan tillægges snæver centralpladsrelevans (jf. Drag og Skepp (skib) i afsnit 2.2.). Dertil kommer endvidere, at navneleddet *drag* kan optræde i en rent topografisk betydning (jf. tolkningsliste).

Af de udvalgte bebyggelsesnavne i undersøgelsesområdet afspejler *Onsved* og mere tvivlsomt *Tørslev* førkristen kult og religion, mens *Dråby* og *Skibby* kan afspejle kommunikation og samfærdsel. Mens sakrale elementer anses for sandsynligt centralpladsrelaterede, er kommunikation og samfærdsel mere almene fænomener uden snæver tilknytning til centralpladser. Dette til trods for at en gunstig kommunikativ beliggenhed i flere tilfælde er et (af flere) karakteristika ved de registrerede centrale pladser, og måske i nogen grad er en forudsætning for deres opkomst eller betydning (jf. afsnit 1.2.2.2.).

Et stort antal marknavne i området indeholder søgeord, og blandt disse er *Bavne*-navne særdeles velrepræsenterede. I Gerlev sogn optræder navnet *Bavnehøj* i både Gerlev, Landerslev og Tørslev ejerlav, mens navnene *Bavneager* eller *Bavnegårdet* optræder i Lyngerup ejerlav. I Skuldelev sogn optræder *Bavnehøj* eller *Bavnehjerg* i Onsved ejerlav samt *Bavneager* i Skuldelev ejerlav. I Selsø sogn forekommer navnet *Bavnehøj* i Selsø, Sønderby og Østby ejerlav, og i sidstnævnte optræder navnet *Bavnestykker* også. I

Skibby sogn optræder navnet *Bavneagre* i både Manderup og Skibby ejerlav. I Kyndby sogn forekommer navnet *Bavneagre*, og i Krogstrup sogn optræder navnet *Bavnehøj* i Dalby ejerlav. Til flere af disse navne kan yderligere føjes topografisk relaterede *Bavne*-navne, som således må afspejle de samme lokaliteter. Der forekommer *Bavne*-navne i alle sogne, undtagen Dråby (hvor der i øvrigt kun er gennemgået to ejerlav), og i flere af sognene optræder der en *Bavne*-lokalitet i hvert ejerlav. Som tidligere nævnt, kan disse navne tidligst være dannet i 1300-tallet, og de er således yngre end den her relevante periode. Det kan ikke ad sproglig vej afgøres, om navnene betegner lokaliteter med bavnefunktioner forud for denne tid (jf. Bavn i afsnit 2.2.1.). Et eventuelt ældre bavneindicerende navn udgøres af *Lysebjerg* i Tørslev ejerlav (Gerlev sogn), men forleddet rummer dog flere tolkningsmuligheder.

Et andet navn med mulig relation til forsvarsfunktioner er *Vorbakke* i Selsø ejerlav, som eventuelt kan indeholde subst. glda. *warth* 'vagt, vagtpost'. Navnet *Kikkerbakke* i Skibby ejerlav kan muligvis relateres betydningsmæssigt hertil, idet et subst. *kikker* med betydningen 'vagt, udkigsmænd' er fremhævet som forled (jf. tolkningsliste). Ordet er dog først dokumenteret i ænyda. (1500-1700), og et navn med dette forled kan således ikke forventes at være meget gammelt. Af øvrige navne, der muligvis kan henføres til en forsvarsrelateret betydningskategori, er *Børreholm* i Skuldelev ejerlav.

Retslig udøvelse afspejles i navnet *Tinghusvang* i Krogstrup sogn, hvortil navnene *Tinghusås*, *Tingstøttestykker* og *Tingstykker* er relaterede. Da subst. *tinghus* først er belagt fra 1600-tallet kan navnene dog betragtes som relativt unge. Det har været diskuteret, om herredstinget først på dette tidspunkt er flyttet til Krogstrup fra Skibby sogn, hvor navnet *Hanghøj* (MB 1682 Hange Høys Agre, Hanghøisholm, Hanghøis aaes; MK 1779 Hanghøyes Agre, Hanghøys Eng) indicerer et rettersted (Holmberg 1974:33-35). Forleddet i *Hanghøj* er subst. *hangi*, der betyder 'person som hænger i strikke', og som formodes at være gået ud af det danske sprog i 1400-tallet (Holmberg 1974:36). Den ordhistoriske datering indikerer dermed, at navnet *Hanghøj* kan være ældre end navnene *Galgebakke* og *Stejlebakke*, der kan iagttages syd for Krogstrup Kirke, og som ligesom *Hanghøj* kan være indirekte tingpladsindicerende. I sidstnævnte område ved Krogstrup Kirke har man tidligere ment, at herredstinget oprindeligt har været placeret. Den ordhistoriske datering af de retterstedsbetegnende navne er omvendt blevet tolket som et indicium på, at herredstinget er flyttet fra Skibby-området til Krogstrup i 1500-1600-tallet, men dette er dog omdiskuteret (Holmberg 1974:38, Gissel 1977b:266-269).

Enkelte navne i undersøgelsesområdet indeholder personbetegnelser, der optræder på listen af søgeord, eller som betydningsmæssigt kan relateres hertil. Søgeordet *konge* optræder i *Kongshøj* i Skibby ejerlav. Relationen mellem Horns Herred og kongemagten er bl.a. bevidnet gennem Kong Valdemars Jordebog, hvor Skibby med Hornsved anføres som krongods (jf. Kong Valdemars Jordebog bd. 1.2 s. 117). Hvor langt tilbage i tid dette forhold har gjort sig gældende er uvist, ligesom det er uklart, hvordan

et sådant forhold skal forklares i relation til en eventuel centralpladshypotese. En anden personbetegnelse, der også indgår i søgeordslisten er subst. svend, der optræder som forled i navnet *Svendemose* i Selsø Østskov. Der er generelt ikke grundlag for at tolke denne personbetegnelse i en krigerrelateret betydning i Danmark, og forleddet skal således snarere tolkes i betydningen 'ung mand, tjener' end 'hirdmand, kriger' (jf. Sven i afsnit 2.2.). Personbetegnelsen dreng optræder i *Drengbro Enge* i Østby ejerlav samt i *Dreng Agre* og *?Dreng Agre* i Krogstrup ejerlav. Personbetegnelsen optræder ikke i søgeordskataloget, men da en af flere mulige betydninger er 'ung kriger, helt' (jf. tolkningsliste), er den relevant at inddrage i denne sammenhæng. Det er formelt muligt, at subst. dreng i de pågældende navne optræder i en krigerrelateret betydning, men sandsynligheden taler dog for, at forleddet snarere skal tolkes i betydningen 'tjenestedreng, karl'. De to identiske *Brydejorden* i Skibby ejerlav kan rent formelt også indeholde personbetegnelsen bryde, men her peger sammensætningen og den generelt lave frekvens, hvormed denne personbetegnelse optræder som sikkert erkendt navneled, dog i anden retning (jf. tolkningsliste).

Salhøj i Dalby ejerlav, Krogstrup sogn kan i princippet indeholde subst. sal, og navnet kan dermed indicere tilstedeværelsen af en særlig bebyggelse med relation til elite og magt. På grund af den sene overlevering kan det dog ikke afklares, om forleddet består af subst. sal eller eksempelvis subst. sadel (jf. tolkningsliste samt Sal i afsnit 2.2.). Der er ikke registreret (forhistorisk) bebyggelse ved lokaliteten, men en afsøgning af området kunne være særdeles interessant i forbindelse med et ekstralingvistisk bidrag til en afklaring af navnets tolkning.

Udover *Onsved* og eventuelt *Tørslev* kan navnet *Hellesø* i Sønderby ejerlav være relateret til kult og religion. Forleddet tolkes som adj. hellig, hvis brede betydningsindhold dog bevirker, at det ikke nødvendigvis er relateret til den sakrale sfære (jf. Hellig i afsnit 2.2.). Navnet kan dermed kun tillægges eventuel centralpladsrelevans.

Kommunikation og samfærdsel afspejles foruden muligvis i navnene *Dråby* og *Skibby* (se ovenstående), også i navnet *Snekagre* i Manderup ejerlav. Subst. snekke er et af de navneled, der har været genstand for stor tværfaglig interesse, og ved en snekke-lokalitet ved Fribrødre Å på Falster er der fundet en reparationsplads for skibe fra sen vikingetid og tidlig middelalder (Holmberg & Skamby Madsen 1998). Det er uvist, om alle snekke-navne dækker over lokaliteter med lignende funktioner, men beliggenheden af *Snekagre* ved Manderup indikerer i hvert fald, at forleddet afspejler aktiviteter med rigtige skibe (jf. Snäcka (snekke) i afsnit 2.2.). Hvorvidt navnet betegner en landingsplads, en reparationsplads for skibe eller andet, og hvorvidt det kan relateres til ledingsflåden ell.lign., kan ikke afgøres ad sproglig vej, og arkæologiske undersøgelser i området vil følgelig være af stor interesse.

Flere navne i området indeholder søgeord, hvis generelle centralpladsrelevans er usikker. Som i de øvrige undersøgelsesområder er søgeordet lund meget hyppigt forekommende. Et større sammenhængende skovområde med navnet *Lunden* er beliggende i Neder Dråby ejerlav, men strækker sig også ind i Gerlev ejerlav fra nord. I begge disse ejerlav er der flere *Lund*-navne, som alle kan forklares ved deres beliggenhed nær ved eller i *Lunden* (jf. tolkningsliste). Derudover optræder subst. lund i navnet *Lundevang*, der kan iagttages flere steder inden for området (i hhv. Gerlev, Dråby, Skuldelev, Torpegård og Orebjerg ejerlav), samt i navnene *Lunden*, *Lundeås* (Skuldelev ejerlav), *Lundskær* (Østby ejerlav), *Lundagre*, *Lundeled* (Kyndby ejerlav), *Lunden* (Orebjerg ejerlav), *Lundeagre* (Dalby ejerlav) samt i flere navne, som er topografisk relaterede til de allerede nævnte. For alle de mange *Lund*-navne i undersøgelsesområdet gælder, at hverken sammensætning eller beliggenhed indikerer en sakral særbetydning.

Søgeordet smed (eller subst. smedje) optræder også hyppigt i området, og det er repræsenteret ved navnene *Smedebjerg* og *Smedekær* i Neder Dråby ejerlav, *Smedebjerg* i Over Dråby ejerlav, *Smedemarken* i Torpegård ejerlav, *Smedekærnen* eller *Smedetofteagre* i Sønderby ejerlav, *Smedevrætter* i Skibby ejerlav, *Smedekroget* i Kyndby ejerlav, *Smedeagre*, *Smedejord* og *Smedetofter* i Krogstrup ejerlav og *Smedemarken* og hertil relaterede *Smedeengen* i Dalby ejerlav. Som tidligere nævnt har sent overleverede *Smede*-navne dog meget tvivlsom udsagnsværdi for centralpladser i yngre jernalder (jf. afsnit 3.1.).

Søgeordet stav optræder også i undersøgelsesområdet, repræsenteret ved navnene *Stavsbrinker* i Landerslev ejerlav, *Stavsagre*, *Stavsmose* og *Stavssø* i Østby ejerlav samt *Staveng*, *Stavstykker* og muligvis *Stavshøj* og *Stavnsagre* i Kyndby ejerlav. Flere af navnene er topografisk relaterede. Der er hverken sproglige eller ekstralingvistiske indicier på, at subst. stav i disse navne skal tolkes i en sakral særbetydning. I Østby skal navnene sandsynligvis tolkes i betydningen 'gærdestav', og da *Stavshøj* og *Stavnsagre* i Kyndby ligger ved sogneskellet mellem Kyndby og Krogstrup sogne, er det muligt, at disse navne skal tolkes i en grænserelateret betydning (jf. tolkningsliste samt Stav i afsnit 2.2.).

Flere af navnene på tolkningslisten er inddraget, fordi de ved første gennemsyn syntes at indeholde søgeord. Det gælder navnene *Hovrang* (og hertil relaterede *Hovager*, *Hovbakke*, *Hovenge* og *Hovmose*) i Skuldelev ejerlav, *Hovsø* i Selsø ejerlav og *Hovekær*, *Hovkær* samt *Ringbjergsø* i Kyndby ejerlav. For disse navne gælder dog, at de i den efterfølgende tolkningsproces er blevet afvist som relevante i denne sammenhæng (jf. tolkningsliste).

Ud af det store antal udvalgte navne inden for undersøgelsesområdet er der enkelte, som kan tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, eller som i øvrigt kan anses for muligt interessante i denne sammenhæng (jf. bilag 26e). Af disse fremstår *Onsved* som det sikreste indicium på centralpladsrelaterede funktioner, mens *Snekagre* formodentlig kan tillægges nogen udsagnsværdi som

centralpladsindikator. *Tørslev* og *Hellesø* kan kun tillægges eventuel centralpladsrelevans. *Dråby*, *Skibby*, som måske afspejler kommunikation og samfærdsel, er usikre centralpladsmarkører, da tolkningen ikke er utvetydig og relationen til centralitet endvidere ikke er snæver. Dette kan også gøre sig gældende for *Børreholm* (og mere usikkert *Børhøj*). *Lysbjerg* og *Vorbakke* kan eventuelt også være relevante i forbindelse med forsvarsfunktioner, men da hhv. betydningsfastlæggelse og ordidentifikation er vanskelig i disse tilfælde, er tolkningen tilsvarende usikker, ligesom relationen til centralpladser heller ikke her er snæver. Navnene med personbetegnelserne dreng og svend er potentielt interessante, men for begge personbetegnelser gælder, at de rummer et bredt betydningsindhold, og at hovedparten af de funktioner de herved kan tilskrives, ikke har relevans for krigerfunktioner og centralitet.

Et indirekte vidnesbyrd om en tidligere storgård optræder i Skuldelev ejerlav via navnet *Ornebol*, der optræder tre gange i ejerlavet (jf Holmberg 1976:32-33). Subst. ornum er frem til og med (ældre) middelalder blevet brugt som betegnelse for storgårdes eller hovedgårdes særjorder, som har været unddraget fællesskabet (jf. afsnit 3.1.1.). Navne med subst. ornum formodes dermed at indeholde reminiscenser af gamle forhold.

De elementer af relevans for centralitet og samfundsstruktur i yngre jernalder, som med nogenlunde sandsynlighed afspejles i de udvalgte navne, er religion, forsvar og kommunikation. Samtidigheden er dog uvis.

Arkæologiske kilder

Undersøgelsesområdets størrelse taget i betragtning er der ikke mange arkæologiske registreringer, der dateres til yngre jernalder (jf bilag 26f). I Gerlev sogn er der nord for Landerslev fundet en jordfæstegrav med lerkar og perler samt nogle bronzefragmenter, der tolkes som eventuelle fragmenter af en hagekorsfibula (DKC 010203-61). Graven dateres til romersk jernalder, og er formodningen om en hagekorsfibula korrekt, kan dateringen indsnævres til yngre romersk jernalder. Umiddelbart øst for denne lokalitet er der registreret gruber fra yngre romersk jernalder samt en jordfæstegrav, der af udgraveren foreslås dateret til jernalderen, eventuelt vikingetid. Der var ingen fund i denne grav (jf. DKC 010203-122). Nordvest for Landerslev er der i DKC to registreringer, der henføres til hhv. yngre germansk jernalder og vikingetid, men i øvrigt ikke indeholder yderligere oplysninger (DKC 010203-142 & -143). Sydøst for Landerslev er der fundet en halv drejekværn, der dateres til yngre jernalder (DKC 010203-128). Sydvest for Tørslev er der fundet to lerkar fra yngre romersk jernalder umiddelbart sydøst for en stendysse. Der er ikke yderligere oplysninger om karakteren af dette fund (jf. DKC 010203-112).

I Over- og Neder Dråby ejerlav er den eneste lokalitet, der tilskrives yngre jernalder, en vikingetidig gravplads beliggende umiddelbart vest for Dråby Kirke (DKC 010201-296). En bebyggelse med minimum to huse, der er udgravet umiddelbart vest for Lunden (Færgelunden), dateres bredt til jernalderen (DKC 010201-387 & -389). Navnet *Gammeltoft Agre* nordøst for Dråby Kirke indikerer en nedlagt eller flyttet bebyggelse, men der er ikke nogle fundregistreringer her. Nord for Dråby Kirke forekommer i øvrigt navnet *Guldagre* (MB 1682 Guld Ager aas, Guld Agers Aaß, Guldager Aasz; MK u.å. Lille Guldagre, Store Guldagre; MK 1771 Guldagre, Lille Guldagre), der blandt flere mulige betydninger kan henvise til fund af guld. Heller ikke her er dog optegnet registreringer i DKC.

I Skuldelev sogn er der flere jordfæstegrave samt en enkelt registrering af slagger, der alle dateres til jernalderen, men ingen fund eller lokaliteter henføres specifikt til yngre jernalder (jf. DKC 010208-2, -12, -14, -20 & -31).

I Selsø sogn er der ved østsiden Selsø Sø fundet en bebyggelse med et større antal grubehuse samt spor efter stolpesatte strukturer. Pladsen tolkes som en specialiseret anløbsplads med håndværksfunktioner samt eventuelt handel i mindre udstrækning (jf. DKC 010206-123, Ulriksen 1997:75-78). I grubehusene er der fundet genstandsmateriale fra sen yngre germanertid samt vikingetid, herunder fragmenter af norske klæberstenskar. I en stor del af grubehusene er der endvidere fundet væbevægte, hvilket dermed afspejler tekstilproduktion. Der synes at have været kontinuerlige aktiviteter på stedet fra yngre germansk jernalder og op i ældre middelalder, hvorfra nogle registrerede langhuse stammer. Umiddelbart nord for Selsø Sø er der fundet en formodet vikingetidig bronzengøle, men da der er tale om et detektorfund, er der ingen oplysninger om kontekst (DKC 010206-119). Umiddelbart vest for Sønderby er der fundet et fragment af en fuglefibula fra yngre germansk jernalder, men også her er der tale om et løsfund (jf. DKC 010206-131). Sydligst i Østskoven ud mod Roskilde Fjord er der gennem tiden fundet flere skeletter, der antages at stamme fra jordfæstegrave. Disse dateres bredt til jernalderen (jf. DKC 010206-58).

I Skibby sogn er den eneste registrering, der sikkert kan dateres til yngre jernalder, nogle løsfundne lerkarskår fra yngre romertid nordøst for Bonderup, som antages at stamme fra en grav (DKC 010207-62). Ud over dette er der fundet flere lokaliteter med jordfæstegrave, som dateres til jernalderen, nogle eventuelt til romersk jernalder (jf. DKC 010207-35, -40, -41, -46 & -61). Nordvestligst i ejerlavet ind mod Svanholm ejerlav (Krogstrup sogn) er der foretaget overfladerekognosceringer både med og uden detektor på et område, hvor den nedlagte bebyggelse Klippestrup (jf. ovenstående) menes at have ligget. Ved disse undersøgelser er der bl.a. fundet keramik fra middelalderen, ligesom fosfatkarteringer har vist forhøjede værdier (Frandsen 1977:144-151, Gissel 1977a:163-166, Østergaard Christensen 1977:77-80, DKC 010207-74).

I Kyndby sogn er den eneste tidsmæssigt relevante lokalitet en gravplads fra yngre germansk jernalder ved Kyndby Huse beliggende helt ud til Isefjord (DKC 010205-93). Blandt gravene er de mest bemærkelsesværdige en våbengrav bl.a. med sværd og skoldbule samt en rig kvindegrav (jf. Ørsnes-Christensen 1955). Gravpladsen menes ikke at være totaludgravet. Nordøst for Kyndby ved grænsen til Ferslev sogn kan navnet *Guldagre* iagttages (MB 1682 Guldagers Aaß, Guld agers aas; MK 1802 Guld Agre). Navnet kan muligvis være fundindicerende (jf. ovenstående), men der forekommer dog ingen arkæologiske registreringer på stedet.

I Krogstrup sogn er der udpeget et kulturarvsareal, hvor den nedlagte bebyggelse Kunderslev (jf. ovenstående) menes at have ligget (DKC 010204-58). Inden for området er der gjort flere fund fra vikingetid og middelalder, bl.a. i form af et Urnesspænde, et nøglefragment, vægtlodder, tenvægte, keramik osv. (jf. DKC 010204-31 samt Østergaard Christensen 1977:80-85). Et enkelt fund fra ældre germansk jernalder indikerer, at aktiviteterne i området eventuelt skal føres tilbage til denne tid. Der er ikke foretaget egentlige udgravninger i området, men fosfatkarteringer foretaget i forbindelse med Ødegårdsprojektet viser en markant ophobning af fosfat i området, hvilket indikerer, at der har været tale om en stor bebyggelse, formodentlig også af anseelig alder (jf. Christensen 1977:142-143). Kunderslev by formodes at være blevet nedlagt i slutningen af 1300-tallet (Gissel 1977a:175). Ved Krogstrup Kirke kan den nedlagte bebyggelse Krogstrup også iagttages via overfladefund af middelalderkeramik og (let) forhøjede fosfatværdier (jf. Christensen 1977:142, Gissel 1977a:166-169, Østergaard Christensen 1977:85-90). Sydvest for kirken er der fundet en næbfibula fra yngre germansk jernalder (DKC 010204-62), og syd herfor (ved Galgebakken) står en bautasten, som med forbehold tilskrives yngre jernalder (jf. DKC 010204-28). Ved Galgebakken og Stejlebakken er der fundet flere skeletter, som relateres til det formodede rettersted. Skeletterne menes dermed at stamme fra historisk tid, mens en stenkreds i området formodes at være forhistorisk (jf. DKC 010204-29 & -30). Flere har ment, at herredstinget har ligget i dette område, men som tidligere nævnt er dette omdiskuteret, da en anden mulighed er, at det oprindeligt har ligget i Skibby sogn (jf. bl.a. Holmberg 1974, Gissel 1977b:266-269). Nordøstligst i sognet er der fundet to jordfæstegrave samt et ildsted og en stenlægning fra germansk jernalder (DKC 010204-48).

Der er ikke mange fund i området, som kan dateres specifikt til yngre jernalder, og blandt disse er der relativt få, som er af interesse i forbindelse med centralitet. Centralpladsrelevante elementer som anløbs- og håndværksfunktioner har sandsynligvis været til stede på østsiden af Selsø Sø fra yngre germanertid og fremefter. Af øvrige indicier på den type funktioner er kun vægtlodderne ved den nedlagte Kunderslev i Krogstrup sogn. Denne bebyggelse har formodentlig været i funktion fra (ældre) germansk jernalder, og der er fundet flere metalgenstande, som synes at afspejle en vis grad af status.

Det er på nuværende tidspunkt uvist, hvilken periode de pågældende vægtlodder stammer fra. Som statusindicerende markerer en jordfæstegrav fra yngre romersk jernalder nord for Landerslev sig eventuelt samt en gravplads med flere rige grave fra yngre germansk jernalder nordvest for Kyndby. Enkelte løsfundne metalgenstande som en næbfibula nær Krogstrup og en fuglefibula ved Sønderby – begge fra yngre germansk jernalder – samt en bronzenøgle fra vikingetid nord for Selsø Sø er af interesse, men har ikke specifik udsagnsværdi for samfundsstruktur og centralitet i området.

Antallet af regulært udgravede lokaliteter fra yngre jernalder er relativt få områdets størrelse taget i betragtning. Kun enkelte fund og lokaliteter markerer sig som interessante i forbindelse med centralitet og samfundsstruktur. Bl.a. de løsfundne metalgenstande indikerer dog, at målrettede undersøgelser muligvis kan forøge antallet af interessante lokaliteter inden for området. Det samme gør sig gældende med anløbspladsen ved Selsø, der tidligere er blevet tolket som hørende under Lejre-området, men som måske til trods for den isolerede beliggenhed i forhold til resten af Horns herred alligevel snarere skal tolkes som forankret i dette område (jf. diskussion hos Ulriksen 1997:78).

Opsummering af Onsved-området

Navnematerialet i området forekommer delvist interessant i relation til samfundsstruktur. Et relativt stort antal navne i området indeholder søgeord, men af meget varierende centralpladsrelevans. Kun enkelte af navnene kan med rimelighed betragtes som reelle centralpladsmarkører. Blandt disse er *Onsved* den sikreste centralpladsmarkør, mens navnet *Snekagre* også er af interesse i forbindelse med centralitet på grund af dets formodede betydning og alder. En høj alder kan de generelt tidligt overleverede bebyggelsesnavne *Tørslev*, *Dråby* og *Skibby* også tillægges, men da der er flere tolkningsmuligheder for de to førstnævnte, og da centralpladsrelevansen endvidere ikke er tilstrækkelig snæver ved de to sidstnævnte, kan de kun tillægges tvivlsom eller usikker centralpladsrelevans. Blandt de øvrige navne er *Hellesø*, *Børreholm*, *Lysbjerg* og *Vorrebakke* samt eventuelt *Børhøj* fundet mest bemærkelsesværdige, men også for disse gælder, at der er flere tolkningsmuligheder. De tre navne med forleddet *Dreng(e)-* er påfaldende pga. personbetegnelsens mulige betydningsindhold samt den relativt lave frekvens, hvormed det generelt optræder som navneled. Personbetegnelsen formodes ikke at optræde i en centralpladsrelevant betydning i de pågældende navne, men en undersøgelse af navneleddet *dreng* kan muligvis føje ny viden hertil.

Navnematerialet i området indikerer kult og religion, kommunikation samt forsvar. Det er vanskeligt at afklare, om disse navne er samtidige og dermed afspejler en samlet centralpladsstruktur.

Navnene *Ornum* og *Ornebol* indikerer indirekte tilstedeværelsen af en storgård ved Skuldelev, men det er uvist, hvor langt tilbage i tid et sådant forhold kan række.

Det arkæologiske materiale i området opviser ikke et overvældende antal fund fra yngre jernalder, og af disse er flere løsfund, hvilket betyder, at de ikke afgiver mange oplysninger om områdets (samfunds)struktur. Den væsentligste lokalitet for dette emne er anløbspladsen på østsiden af Selsø Sø, der synes at afspejle centrale funktioner. Ud over denne lokalitet er en gravplads med rige germanertidsgrave samt en grav fra yngre romertid af interesse, idet de markerer, at personer af en vis status har befundet sig i området. Fundmaterialet omkring den nedlagte bebyggelse Kunderslev er muligvis af relevans, men dette kan først afgøres endeligt ved et øget antal fund eller ved en egentlig udgravning.

Der er enkelte elementer både i navnematerialet og i fundmaterialet, der indicerer tilstedeværelsen af centralpladsrelaterede elementer og funktioner i området (jf. bilag 26g). Der er ikke på noget sted et præcist sammenfald mellem et centralpladsrelateret navn og fund. Området omkring Selsø Sø, der tidligere var en fjordarm i Roskilde Fjord, er interessant, idet navnet Snekagre optræder på vestsiden af denne, mens ovennævnte anløbsplads er beliggende på østsiden.

Det samlede navnemateriale tillader ikke at tale om et centralpladsindicerende navnemiljø. De enkelte navne med formodet centralpladsrelevans samt de ovennævnte arkæologiske fund og lokaliteter kan dog indicere, at området indeholder et materiale af potentiel interesse for centralitet og samfundsstruktur i yngre jernalder.

4. Sammenfattende analyse af undersøgelsesområderne

I foregående afsnit er navnematerialet gennemgået inden for otte undersøgelsesområder, hvoraf det ene (Tune) er fremstillet som appendiks til Salløv. Udgangspunktet for valget af de pågældende områder er seks *Sal*-navne, et usammensat *Tune* og et *Odinsvi*-navn.

I det følgende sammenfattes resultaterne fra undersøgelserne, ligesom der opridses kommentarer og kildekritiske bemærkninger hertil.

4.1. *Navnematerialets indicier på centrale funktioner i undersøgelsesområderne*

Navnematerialet er gennem afhandlingen blevet henregnet til nogle overordnede kategorier af centrale funktioner. Det forekommer derfor hensigtsmæssigt at sammenfatte de indicier, som det udvalgte navnemateriale i undersøgelsesområderne kan afspejle vedrørende disse funktioner. Det er ligeledes nødvendigt at knytte nogle overordnede kommentarer til enkelte af de navneled, der kan henregnes til nogle af disse kategorier.

4.1.1. Håndværk & produktion

Der er ingen navne inden for undersøgelsesområderne, som med sandsynlighed afspejler håndværk og produktion i yngre jernalder.

Det eneste navneled i områderne, der afspejler håndværks- eller produktionsrelaterede funktioner, er *smed*, som til gengæld optræder på marknavneniveau i samtlige områder og med en temmelig høj frekvens. Den høje frekvens, hvormed navneledet optræder, er imidlertid generel i det danske marknavnemateriale, og forekomsten er dermed ikke snævert relateret til de udvalgte undersøgelsesområder. Som marknavneled viser *smed* ingen tendens til gruppering eller centralitet. Marknavne med dette navneled tolkes da også generelt som relativt unge navne, der afspejler den lokale smeds brugs- eller ejendomsret.

Til trods herfor er navnene alligevel udvalgt inden for hvert undersøgelsesområde. Dette skyldes, at navneledet indgår på listen over søgeord, og at det betydningsmæssigt kan relateres til en kategori centrale funktioner. Hensigten med søgeordslisten og vurderingen af søgeordenes centralpladsrelevans er bl.a., at alt potentielt relevant navnestof i undersøgelsesområderne kan inddrages og tillægges en varierende grad af relevans. Som følge af denne strategi er *smede*-navnene inddraget, til trods for at deres centralpladsrelevans på forhånd er lavt vurderet. Det kan selvfølgelig heller ikke afvises, at navnene i enkelte tilfælde kan dække over arkæologiske lokaliteter med relevans for smedehåndværk og -produktion i yngre jernalder.

En pointe med at inddrage hvert af de talrige *smede*-navne er desuden at illustrere deres hyppighed. Dette viser, at det er begrænset, hvilken udsagnsværdi et sent overleveret marknavn med dette navneled kan tillægges – også selv om det optræder inden for områder, der ad anden vej udviser centrale karakteristika.

4.1.2. Vareudveksling & distribution

Der er ikke entydige eksempler på navne, som kan relateres til vareudveksling og distribution i yngre jernalder inden for undersøgelsesområderne.

Ved St./Ll. Salby optræder navnet (*St./Ll.*) *Ladager*, hvis forled rent formelt kan tolkes i betydningen 'ladeplads'. Da Skensved Å, som lokaliteten ligger ved, ikke formodes at have været sejlbar i sen forhistorisk tid, betragtes denne tolkning dog ikke som sandsynlig. Kan Skensved Å påvises at have været sejlbar i perioden, bør tolkningen af navnet genovervejes.

I nogle af undersøgelsesområderne optræder der navne, som måske indirekte kan have relevans for ladepladsfunktioner el.lign. Dette gør sig gældende ved Sahl (Ginding) i form af (*Vester* og *Øster*) *Skovlund*, ved Sahl (Houlbjerg) i form af *Skibelund*, ved Onsved i form af *Skibby* og ved Salby i form af navnene *Lundestænge* og *Stængeshøj*. For disse navne gælder dog, at betydningsindholdet eller dateringsrammen er bred, og de skal derfor snarere relateres til kommunikation og samfærdsel end til vareudveksling og distribution. Navneleddet *lænding* i *Skovlund* kan endvidere sigte til rent topografiske forhold.

4.1.3. Kult & religion

Bortset fra Salløv-området, er der i alle undersøgelsesområderne registreret navne, som sandsynligvis kan relateres til kult og (/eller) religion. Muligheden for en sikker betydningsfastlæggelse varierer dog navnene imellem, hvilket bl.a. betyder, at navnematerialets udsagnsværdi i Sahl-området (Ginding) er mere usikkert end for de øvrige områder.

I hovedparten af områderne optræder der kun et enkelt navn med sandsynlig relevans for førkristen kult og religion; *Vesby* ved Tune, *Tislund* ved Sahl (Houlbjerg), *Thorsø* ved Sall og muligvis *Godebjerg* ved St./Ll Salby. Ved Salby optræder der imidlertid to navne med sandsynlig relevans, hhv. *Torslunde(gård)* og *Viby*. Dette gør sig i og for sig også gældende ved Onsved, hvor både *Onsved* og *Hellesø* forekommer, samt ved Sahl (Ginding), hvor navnene *Helledal* og *Hellesø* er registrerede. Som nævnt betyder bredden i betydningsindholdet dog, at det er usikkert, hvor snævert navneleddet *hellig* kan relateres til førkristen kult og religion.

Regulære kultpladser afspejles i navnematerialet ved Tune, Salby og Onsved, mens lokaliteter, der har været viet til unavngivne eller navngivne guder, men som i øvrigt kan have været af forskellig karakter, kan iagttages ved hhv. Salby, Sall, Sahl (Houlbjerg) og muligvis St./Ll. Salby. Hedenske præstebetegnelser afspejles måske ved Sahl (Houlbjerg) og Onsved via navnene *Gullev* og *Tørslev*.

Navneleddet *lund* optræder i samtlige undersøgelsesområder og med en generelt høj frekvens. Ligesom navneleddet *smed* (jf. ovenstående) er navneleddet dog generelt hyppigt forekommende i det danske marknavnemateriale, og hverken forekomsten eller antallet af *lund*-navne kan således betragtes som et signifikant særtræk ved undersøgelsesområderne. Alle *lund*-navne i undersøgelsesområderne er inddraget, fordi *lund* optræder på søgeordslisten, og fordi inddragelsen af alle disse yderligere kan tjene som en illustration af den hyppighed, hvormed de optræder. Forekomsten af et *lund*-navn inden for et område med centralpladskaraktistika eller nær eksempelvis en romansk kirke bør med dette in mente ikke være et tilstrækkeligt argument for en sakral særtolkning, når det optræder som enten usammensat navn eller i ikke-sakrale sammensætninger i Danmark. Det kan selvfølgelig ikke afvises, at enkelte *lund*-navne af denne type kan indeholde sakrale særbetydninger, men at dette rent teoretisk er muligt bør ikke føre til en generel sakral tolkning af navneleddet.

Gudenavnet *Balder* er en formel tolkningsmulighed i navnet *Baldershøj* og det hertil relaterede *Baldesagre* ved Tune, men denne tolkning anses dog ikke for sandsynlig. Ved Sahl (Ginding) er det tillige en formel mulighed, at gudenavnet *Thor* optræder i et eventuelt **Thorsted*, men dette betragtes også som meget usikkert. Navnet *Harildsbakke* optræder i samme undersøgelsesområde, men heller ikke dette er sandsynligt sakralt. Ved både Sallø og Onsved optræder navnet *Blodbøj*, men i begge tilfælde er navnet tolket i en profan betydning. Det samme gør sig i øvrigt gældende med navne indeholdende *stav* eller det hermed beslægtede *staver*, der optræder relativt hyppigt, men som ikke med rimelighed kan tillægges sakrale særbetydninger i nogen af de registrerede navne.

4.1.4. Forsvar, krigsmagt & kontrol

I alle undersøgelsesområderne optræder der navne, som kan relateres til denne betydningskategori. Navnenes udsagnsværdi for centralitet i yngre jernalder varierer dog betydeligt på grund af vanskeligheder i forbindelse med betydningsfastlæggelse, på grund af brede eller sene dateringsrammer eller fordi nogle af de betegnede fænomener afspejler generelle samfundsorganisatoriske forhold snarere end centrale.

I undersøgelsesområderne på Sjælland og Fyn er *Bavne*-navne meget hyppige. I de jyske undersøgelsesområder er der kun registreret ét *Bavne*-navn ved Sahl (Ginding), og ingen ved Sahl (Houlbjerg)¹⁹ og Sall. Navneleddet er yngre end den her relevante periode, men er alligevel inddraget i undersøgelserne, fordi det i princippet kan betegne lokaliteter, hvis funktion som signalpladser er af ældre dato. Det tillægges imidlertid ikke snæver centralpladsrelevans, og den frekvens, hvormed det generelt optræder på Øerne, peger heller ikke i denne retning.

Navne af en anden karakter, som muligvis er bavneindicerende, er registreret ved Onsved (*Lysebjerg*) og Salby (*Blushbjerg*, *Brandhøj* og *Lyseholm*) samt eventuelt ved Sall (*Brandbjerg*) og Sahl (Ginding) (*Brandhøje*, *Brændbakke* og *Brandhøj* (to gange)). I de øvrige undersøgelsesområder er der ikke registreret navne af denne karakter. Navnenes brede betydningsindhold bevirker, at deres udsagnsværdi for signalgivning er usikker, og deres centralpladsrelevans anses endvidere ikke for at være snæver. Dateringsmæssigt kan de dog være ældre end *Bavne*-navnene, hvorved de i princippet kan afspejle organisatoriske elementer fra den her relevante periode.

De jyske undersøgelsesområder afspejler generelt færre bavneindicerende lokaliteter end de øst-danske. Om dette skyldes regionale forskelle i navnematerialet eller i realforholdene er uvist. De jyske undersøgelsesområder er ikke så kystnære som undersøgelsesområderne på Fyn og Sjælland, men hvorvidt dette kan bære en del af årsagen til skævheden er uklart. Kontrolområder i de jyske kystegne kan sandsynligvis afklare dette spørgsmål.

Indicier på vagtposter er registreret ved Onsved i form af *Vorbakke*, og ved Salby, hvor navnet *Vorrehøj* optræder to gange. Disse navne kan indeholde vagtrelaterede betydninger, men den sene overlevering bevirker, at ordidentifikationen er vanskelig.

I hovedparten af undersøgelsesområderne optræder der navne, som indeholder navneleddet *borg*, og som dermed formelt set kan afspejle forsvarsanlæg. Dette gør sig ikke gældende ved Salløv og Sall. Ved St./Ll. Salby betegner *Borrering* et voldanlæg, og ved Salby kan en forsvarsrelateret betydning også tillægges navnet *Borre*. Da *borg* kan sigte til både natur- og kulturforhold, er *borg*-navnenes udsagnsværdi for forsvar usikker i de øvrige områder.

Ved Onsved optræder navnet *Snekagre*, der muligvis også skal relateres til kategorien af forsvar, krigsmagt og kontrol.

Ved Salløv, Onsved og Salby er der registreret personbetegnelser i navnematerialet, som enten formelt set kan tilskrives krigerfunktioner, eller som i andre sammenhænge er blevet tillagt sådanne.

¹⁹ Et *Bavnholt* i Gerning sogn er først overleveret i 1952, og det er derfor ladet ude af betragtningerne her (jf. Eggert 2006:31).

Personbetegnelsen dreng optræder i navnet *Drengestykkerne* ved Salløv, samt i navnene *Dreng Agre* (muligvis to gange) og *Drengbro Enge* ved Onsved. Personbetegnelse svend optræder i navnet *Svendemose* ved Onsved, og det er en formel mulighed, at personbetegnelsen hærmand optræder i navnet *Hermanklindt* ved Salby. Personbetegnelsen hærmand kan tilskrives krigerrelaterede funktioner, men er usikkert identificeret i det pågældende navn. For personbetegnelsen dreng gælder det, at den er overleveret i en krigerrelateret betydning, men at den i øvrigt kan tillægges en relativt bred vifte af funktioner eller egenskaber. I dansk sammenhæng tillægges personbetegnelsen svend ikke krigerfunktioner.

4.1.5. Retsudøvelse

Der er registreret *ting*-navne i alle undersøgelsesområder bortset fra Tune. Som direkte tingpladsindicerende med relevans for yngre jernalder er alle navnene dog afvist. På basis af historiske dokumenter mv. har nogle af navnene ved hhv. St./Ll. Salby, Onsved, Sahl (Houlbjerg) og Sahl (Ginding) kunnet relateres til birke- eller herredsting, men ingen af disse synes dog at afspejle forhold, der kan relateres til yngre jernalder. De øvrige navne er grundet deres sammensætning el.lign. alle tolket som betegnende lokaliteter nær ved eller på vejen til et tingsted. Det er muligt, at denne tolkningspraksis giver et negativt billede af det mulige antal af tingpladser inden for undersøgelsesområderne, som er fejlagtigt. Det kan ikke blankt afvises, at nogle af navnene indikerer en tilstedeværelse af et i øvrigt ukendt tingsted, men ved efterled som *-kær* og *-hule* 'hulvej' bør navnene i hvert fald ikke betragtes som direkte tingpladsbetegnende. Ved efterled som *-gård* og *-hus* bør de under alle omstændigheder ikke relateres til yngre jernalder.

Det er påfaldende, at der ikke er registreret *ting*-navne ved Tune. Da Tune er herredsby, er det sandsynligt, at der har været et tingsted, men det afspejles i så fald ikke i navnematerialet. Dette kan illustrere, hvor vilkårligt det kan være, hvilke elementer der overleveres via navnematerialet (jf. eksempelvis Jørgensen 2007:119-120). Det kan imidlertid heller ikke afvises, at tingstedet har været placeret uden for Tune ejerlav. I så fald kan det måske relateres til området nær navnene *Ting Eng* og *Tingrøglar*, der er registreret i den del af Salløv-området, som grænser op til Tune.

Ved Salby afspejles retsudøvelse sandsynligvis via navnet *Måle*, om end tolkningen ikke er helt entydig. Det må i øvrigt påpeges, at *mål* er et hyppigt forekommende marknavneled på Fyn, som tillægges betydningen 'opmålt areal' (jf. DS 14 s. XVIII). Der er sandsynligvis ikke sammenfald mellem dette marknavneled og forleddet i *Måle*.

Valore ved St./Ll. Salby indeholder søgeordet *vall*, gl. *wall*, der i nogle navnemiljøteoretiske sammenhænge er blevet relateret til funktioner af retslig eller religiøs karakter (jf. *Vall* i afsnit 2.2.). Intet peger imidlertid i denne retning her.

4.1.6. Kommunikation

Kommunikation og samfærdsel er generelle fænomener i samfundet, og stednavne, der betydningsmæssigt kan relateres hertil, kan derfor også forventes at optræde i alle områder, hvor der er dokumenteret menneskelig aktivitet. Kommunikation og kommunikativt gunstig beliggenhed formodes at være væsentlige elementer for opkomsten og funktionsdueligheden af centrale pladser (jf. afsnit 1.2.2.2.), men på samme tid er kommunikation også et helt generelt fænomen, som på ingen måde er snævert relateret til centralitet. Det er dog rimeligt at antage, at områder omkring væsentlige og centrale lokaliteter vil være karakteriseret ved et relativt stort antal kommunikative linjer og elementer.

Da der ikke er snæver relation mellem kommunikation og centralitet, er navne, der kan relateres til denne betydningskategori (eksempelvis navne, der indikerer veje, stier, broer, vadesteder mv.) heller ikke inddraget. Bortset herfra er navneleddet *drag*, der indgår på listen over søgeord, fordi det i enkelte tilfælde er tillagt relevans i forbindelse med svenske navnemiljøanalyser (jf. *Drag* i afsnit 2.2.). I undersøgelsesområderne optræder navneleddet ved Onsved i form af (*Neder* og *Over*) *Dråby* og ved Salby i form af *Drejet* og *Drejeng*, men hvorvidt de pågældende navne skal tillægges en natur- eller kulturrelateret betydning er uvist.

Navneleddene *landing*, *skib* og *stænge* kan som nævnt ovenfor relateres til kommunikation.

4.1.7. Politisk ledelse

I navnematerialet kan politisk ledelse afspejles via navne, der indeholder personbetegnelser, som anvendes for samfundets øvre elite, eller via navne, der indikerer stormandsbebyggelser. Elitær tilstedeværelse indikerer politisk ledelse.

I alle undersøgelsesområder – undtagen Tune og Sahl (Houlbjerg) – optræder der et navn med personbetegnelsen *konge*. Ved Sahl (Ginding) optræder *konge* som navneled i tre tilfælde. Personbetegnelsen repræsenterer samfundets øverste elite og politiske ledelse, men som nævnt andetsteds, er ordets udsagnsværdi som navneled dog vanskelig at fastlægge, da det kan betegne forskellige forhold, omstændigheder eller karakteristika. Personbetegnelsen vil som navneled hyppigst afspejle et ejerforhold, og det er meget usikkert, om det på nogen måde kan tillægges relevans i forbindelse med identifikation af centralpladser fra yngre jernalder. *Konge* synes at være et generelt

hyppigt marknavneled i Danmark, men der er ikke foretaget sammenfattende analyser af dets hyppighed, udbredelse eller øvrige karakteristika.

Ved Sahl (Ginding) optræder navnet *Dronningsdal*. Personbetegnelsen *dronning* repræsenterer ligesom *konge* samfundets øverste elite, men ordet optræder til gengæld ikke hyppigt som navneled. Nogle steder kan navne med personbetegnelsen knyttes til et sogn eller en begivenhed, men det er uklart, hvad navnet ved Sahl afspejler. Det kan ikke afvises, at der er tale om et ejerforhold.

Ved Salby indeholder navnet *Hermandeklindt* personbetegnelsen *herremand* eller *hærmænd* som forled (jf. ovenstående). Er der tale om førstnævnte, kan navnet relateres til politisk ledelse.

Ved St./Ll. Salby optræder søgeordet *tune* i navnet *Tunemose*, og ved Onsved optræder søgeordet *sal* eventuelt i navnet *Salhøj*. Da *tuna* i Sverige og *sal* i Danmark generelt tillægges betydninger med relation til stormandsbebyggelser og dermed elitær tilstedeværelse, er registreringen af de to navne af stor interesse. Desværre er grundlaget for at tillægge navneleddet *tune* en leksikal særtolkning ikke underbygget i Danmark, og navnets udsagnsværdi for centralitet og elite må indtil videre betragtes som usikker. For navnet *Salhøj* gælder, at den sene overlevering vanskeliggør en sikker ordidentifikation. Ved begge lokaliteter vil arkæologiske undersøgelser kunne bidrage til en afklaring af tolkningsproblematikken.

Da fem ud af syv undersøgelsesområder er udvalgt på basis af *sal*, og et enkelt er udvalgt på basis af *tune*, der – om end usikkert i Danmark – relateres til samme elitære betydningskategori, er det uundgåeligt, at elitær tilstedeværelse med større eller mindre sandsynlighed afspejles i alle disse områder. Det er interessant, at navneleddet *sal* eventuelt også forekommer ved Onsved, der er udvalgt med et kultpladsindicerende navn som udgangspunkt, men ordidentifikationen er som nævnt usikker.

Ved Onsved indikerer navneleddet *ornum* indirekte en storgård i Skuldelev ejerlav, og det samme er tilfældet ved Tune i Vindinge ejerlav. Subst. *ornum* har sandsynligvis ikke været anvendt i navnedannelser efter middelalderen, men det er usikkert, hvor gamle strukturer navnene afspejler.

Ved hhv. St./Ll. Salby og Onsved er der registreret marknavne med forleddet *Bryde*-. Der kan formelt være tale om personbetegnelsen *bryde*, hvorved navnene (indirekte) kan afspejle en jordbesiddende elite, men sandsynligheden taler dog for, at forleddet er vb. *bryde*. Navnenes udsagnsværdi for betydningskategorien her kan derved ikke opretholdes.

4.1.8. Opsummering

Den kategori af centrale funktioner, der hyppigst indiceres via navnematerialet i undersøgelsesområderne er *Kult & religion*. Alle områder undtagen Salløv udviser ét navn, der kan relateres til denne

kategori, Salby udviser to, og det samme gør sig muligvis gældende ved Sahl (Ginding) og Onsved. Navnenes udsagnsværdi for kategorien er dog varierende.

Forsvar, krigsmagt & kontrol er repræsenteret inden for alle områderne. Usikkerhed i forbindelse med betydningsfastlæggelse og datering samt spørgsmålet om, hvor snæver centralpladsrelevans flere af de betegnede fænomener kan tillægges, gør denne gruppe af navne vanskelig at vurdere.

Da alle undersøgelsesområder undtagen Onsved tager udgangspunkt i et navn, der henregnes til kategorien *Politisk ledelse*, er denne naturligt repræsenteret i alle disse. I hovedparten af områderne optræder der navne med personbetegnelsen *konge*, der dog er vanskelig at vurdere i denne sammenhæng. Blandt disse markerer Sahl (Ginding) sig ved en forekomst af flere navne med denne personbetegnelse samt et enkelt navn med personbetegnelsen *dronning*. Hvorledes dette skal tolkes i relation til centralitet, er uvist.

Der optræder flere personbetegnelser inden for undersøgelsesområderne, som kan henregnes til en af de tre ovennævnte kategorier. Personbetegnelserne er dog generelt vanskelige at vurdere, fordi de som navneled kan betegne forskellige forhold (som *konge*), eller fordi de kan tilskrives flere forskellige funktioner eller egenskaber, og derfor kun muligvis har relevans for centrale funktioner (som *dreng*). Samlede undersøgelser af disse personbetegnelser karakteristika som navneled vil være af interesse.

Ved excerperingen af navnematerialet er der udvalgt flere navne inden for hvert undersøgelsesområde. Da der er udvalgt navne med udgangspunkt i et stort antal søgeord, og da der desuden inddrages yderligere navne med mulig relevans, er dette dog ikke påfaldende. Det er antallet og karakteren af de navne, der er vurderet som sandsynligt centralpladsrelaterede, der har betydning for det samlede analyseresultat. Samlet set synes der ikke at kunne rekonstrueres ensartede centralpladsindicerende navnemiljøer i undersøgelsesområderne, om end der er registreret navne med sandsynlig centralpladsrelevans. Det er selvfølgelig et væsentligt spørgsmål, hvor mange signifikante navne, der kræves, for at der kan være tale om et navnemiljø. Et gennemsnit på omkring to navne, hvoraf nogle er placerede med en betydelig indbyrdes afstand, forekommer dog ikke overbevisende. Navnematerialet ved Salby er det, der bedst kan sammenstilles med et navnemiljø af svensk karakter.

4.2. De arkæologiske kilder i undersøgelsesområderne

Der er stor forskel på det arkæologiske kildemateriale undersøgelsesområderne imellem. Dette skyldes i nogen grad en varierende intensitet af arkæologiske undersøgelser. I flere af undersøgelsesområderne kan kildematerialet således ikke betragtes som repræsentativt, og i nogle undersøgelsesområder kan dette gøre sig gældende for dele af områderne, mens andre dele fremstår velundersøgte. Dette synes eksempelvis at være tilfældet ved St./Ll. Salby, hvor der er foretaget mange arkæologiske undersøgelser

i den østlige del af området (formodentlig med Køge by som katalysator), mens de arkæologiske registreringer i DKC synes at afspejle en lavere grad af museal aktivitet i områdets vestlige del.

Sall er uden sammenligning det område, hvor de arkæologiske registreringer fra yngre jernalder er færrest. Området er tilnærmelsesvist fundtomt for perioden, og intet i det sparsomme materiale indikerer centrale funktioner eller elementer.

Ved Sahl (Houlbjerg) er det arkæologiske kildemateriale fra perioden også sparsomt, og heller ikke her er der indicier på centrale funktioner. Et statusindicerende gravudstyr samt en nu nedlagt skibssætning kan i nogen grad indicere elitær tilstedeværelse inden for området i hhv. ældre germansk jernalder og eventuelt i vikingetid. En halveret denar fundet nær Gudenåen kan indicere tilstedeværelsen af en potentielt interessant lokalitet, men det er et meget lille fund at basere en sådan formodning på. Undersøgelsesområdet omkring Sahl er stort, og de nævnte fund optræder spredt inden for dette.

Der forekommer statusmarkeringer ved Salløv, om end de er fåtallige. En runesten samt en kvindegrav med et rigt dragtudstyr, fundet på samme lokalitet, indikerer elitær tilstedeværelse i tidlig vikingetid. En detektorfundet matrice fra germansk jernalder indikerer håndværk, men bortset herfra, er der ikke øvrige fund, der afspejler elementer eller funktioner med mulig relevans for centralitet i området.

Ved Tune markerer Vindinge by sig med et stort antal arkæologiske registreringer, som dog for hovedpartens vedkommende ikke forekommer centralpladsrelevante. Et område med flere detektorfund fra germansk jernalder og vikingetid kan dog muligvis afspejle centrale funktioner. Håndværk afspejles også via forekomsten af grubehuse, men da der kun er registreret et fåtal, som i øvrigt synes at være tilknyttet almindelig bebyggelse, afspejler de ikke nødvendigvis specialiserede funktioner. De mange registreringer omkring Vindinge by afspejler en meget lang kontinuitet, og sammen med fundenes kvalitet synes materialet at indicere, at bebyggelsen har været betydningsfuld i yngre jernalder. Hvorvidt dette rækker til en kategorisering som centralplads, og i så fald med hvilke funktioner og med hvilken rækkevidde, må indtil videre stå hen i det uvisse. I Tune sogn er der ingen registreringer fra perioden, bortset fra et bortkommet fragment af en runesten, som ikke lader sig datere entydigt til perioden.

I Salby-området på Fyn er der foretaget meget få udgravninger af lokaliteter fra yngre jernalder. Løsfundne metalgenstande lader ane, at der har været elitær tilstedeværelse i området i hhv. germansk jernalder og vikingetid, men fundene forekommer spredt og hovedsageligt i kystområdet. Et skålspænde og et tungeformet rembeslag er dog fundet i Salby ejerlav.

I Onsved-området indikerer en anløbsplads med håndværksfunktioner og eventuel handel fra yngre germansk jernalder og vikingetid (eventuelt til og med ældre middelalder) centralitet. På en gravplads fra yngre germansk jernalder i en anden del af området optræder der statusmarkerende grave, bl.a. i form af en våbengrav og en rig kvindegrav. Omkring Krogstrup og den nedlagte landsby Kunderslev er der gjort flere overfladefund og registreringer, der kan være af potentiel interesse i forbindelse med centralitet og samfundsstruktur. Undersøgelsesområdet er stort, og det muligt centralpladsrelevante materiale forekommer spredt inden for dette.

Ved Sahl (Ginding) markerer Sahl by sig ved en ryttergrav fra yngre vikingetid. Et større bopladsområde fra yngre jernalder samt et grubehusområde umiddelbart ved Sahl kirke er desuden af meget stor interesse i forbindelse med funktioner og strukturer på stedet. Flere steder i området er der registreret grubehuslokaliteter, som i forbindelse med håndværk (og eventuelt handel) kan relateres til centralitet. Ved nogle af disse områder er der endvidere gjort fund af interessante metalgenstande eller spor efter produktion. Der er kun foretaget sporadiske undersøgelser af disse lokaliteter, og deres karakter og mulige interne relation er derfor endnu uafklaret.

Både Østervang og Ellebækgård i St./Ll. Salby-området er specialiserede lokaliteter med funktioner af central karakter. Begge lokaliteter afspejler vareudveksling og distribution, og på Østervang er der tillige foregået håndværk. Der er endnu ikke fundet entydige spor efter håndværk på Ellebækgård, men da pladsen kun er sporadisk undersøgt, kan tilstedeværelse af håndværksaktiviteter dog heller ikke afvises. De centrale funktioner på Østervang kan dateres til romersk og ældre germansk jernalder, mens Ellebækgård generelt synes at være lidt yngre og med et højdepunkt i aktiviteterne omkring vikingetid. En guldrakteat ved Ejby indikerer en vis status i ældre germansk jernalder. Et voldanlæg er beliggende i området nær Køge Å, men dateringen er uvis. Den østlige del af undersøgelsesområdet er generelt præget af mange registreringer fra yngre jernalder, og enkelte af disse (foruden brakteatfundet, Østervang og Ellebækgård) kan muligvis indicere status.

Samlet set er der undersøgelsesområderne imellem stor variation i det arkæologiske kildemateriale og dets centralpladsrelevans. Sall og Sahl i Houlbjerg herred er de områder, hvor materialet i ringeste grad kan støtte op om eventuelle centralpladshypoteser, mens der kan være sporadiske indicier på elitær tilstedeværelse eller centrale funktioner i hhv. Salløv, Tune og Salby. Ved Sahl (Ginding) og St./Ll. Salby indikerer det arkæologiske materiale centralitet, om end på et uvist niveau.

4.3. Kildekritiske bemærkninger til undersøgelsens resultater

For at få klarhed over undersøgelsens udsagnsværdi for afhandlingens overordnede formål er det nødvendigt at vurdere forskellige elementer ved undersøgelserne og ved områdernes karakter og anvendelighed til formålet.

4.3.1. Undersøgelsesområdernes udsagnsværdi for centrale strukturer

Undersøgelserne af muligheden for rekonstruktion af centralpladsindicerende navnemiljøer i Danmark har af praktiske årsager måttet begrænses til otte udvalgte undersøgelsesområder. Det er derfor væsentligt, om de centralpladsstrukturer, der kan give udslag i de karakteristiske navnemiljøer, kan forventes at have været til stede i områderne. Spørgsmålet er med andre ord, om valget er faldet på de rette områder.

I de svenske navnemiljøanalyser tages der først og fremmest udgangspunkt i navnematerialet. For at ensrette metoden hermed, og fordi problemstillingen i første omgang også er af sproglig karakter, er den samme fremgangsmetode benyttet her. Områderne er derfor udpeget på basis af navneled, som formodes at være centralpladsrelevante, og ikke på basis af arkæologisk registrerede centralpladser. Det var oprindeligt hensigten, at analyser af navnematerialet i enkelte områder med arkæologiske centralpladser skulle fungere som kontrolområder for de primære undersøgelsesområder, men af tidsmæssige årsager har dette måttet fravælges²⁰. Udsagnsværdien af de otte undersøgelsesområder er derfor nøje relateret til den centralpladsrelevans, som de toponymiske udgangspunkter kan tillægges.

Navneleddet *sal* er som nævnt omdiskuteret, og det tillægges eksempelvis ikke i Sverige det generelt centralpladsrelaterede betydningsindhold, som tilfældet er i Danmark. Flere forskere har fremhævet at substantivets betydningsindhold er bredt, og at det således også som navneled kan have betegnet bebyggelser af forskellig karakter (jf. *Sal* i afsnit 2.2.). Valget af *sal* som udgangspunkt for hovedparten af undersøgelsesområderne skyldes, at Stefan Brink har påpeget dets synonyme anvendelse med subst. *hal*, at det generelt tolkes i en centralpladsrelevant betydning i dansk navneforskning, og at det forekommer egnet til arkæologiske efterprøvninger af toponymiske hypoteser (jf. afsnit 1.3.2.1.).

Det er selvfølgelig en mulighed, at fraværet af navnemiljøer i undersøgelsesområderne skyldes, at navneleddet *sal* ikke eller kun delvist har betegnet centralpladsrelevante bebyggelser. Ikke desto mindre

²⁰ Til et foredrag på Nornas 38. symposium Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid blev navnematerialet omkring den arkæologiske centralplads Sorte Muld på Bornholm gennemset. Dette gav ikke et resultat, der var væsentligt anderledes, hvad materialets formodede centralpladsrelevans angår, end hvad tilfældet er i de her præsenterede undersøgelsesområder. Navnematerialet på Bornholm adskiller sig dog på flere punkter fra navnematerialet i det øvrige Danmark, og materialet er således vanskeligt at jævnføre direkte hermed.

er der i flere af områderne rent arkæologisk påvist specialiserede lokaliteter med centrale funktioner samt øvrigt centralpladsrelateret materiale. De eneste områder, hvor dette på ingen måde er tilfældet, er i hhv. Sahl og Sall i Houlbjerg Herred.

Det er interessant i forhold til de varierende tolkninger af *sal*, at der optræder muligt centralpladsrelevant arkæologisk materiale i områderne omkring flere af disse navne. Hvorvidt de centralpladsindicerende fund kan relateres til de pågældende *Sal*-navne, eller hvorvidt dette sammenfald er tilfældigt, kan dog ikke afklares på nuværende tidspunkt. Ved Sahl (Ginding) og Salby er der registreret centralpladsindicerende eller statusmarkerende fund i de pågældende ejerlav, og ved Salløv relateres Snoldelev-stenens thul til navnet *Salløv*. Sidstnævnte relation mellem elite og *Sal*-navn kommer dog ikke til udtryk i det arkæologiske materiale i øvrigt. Disse forhold har naturligvis ikke generel tolkningsmæssig værdi for navneleddet *sal*, men det er dog forhold, som er værd at bemærke. Helt omvendt forholder det sig i undersøgelsesområdet omkring St./Ll. Salby, hvor der forekommer centralpladsrelaterede lokaliteter og fundmateriale – blot ikke i Salby ejerlav! Det er uvist, om denne situation er reel.

Tolkningen af de danske *Sal*-navne er ikke afklaret, men af undersøgelserne her fremgår det dog, at der omkring nogle af navnene optræder arkæologisk materiale, som kan understøtte en centralpladsrelateret tolkning af de pågældende navne, og måske i særlig grad en tolkning med relation til elitær tilstedeværelse²¹. Det uensartede arkæologiske materiale kan dog også afspejle, at navneleddet betegner lokaliteter af forskellig karakter, men her må der tages højde for, at kildematerialet ikke nødvendigvis er repræsentativt. For afklaring af disse elementer er målrettede arkæologisk undersøgelser nødvendige.

I forbindelse med spørgsmålet om undersøgelsesområdernes anvendelighed til afsøgning efter centralpladsindicerende navnemiljøer er det hovedsagen, at der i flere af undersøgelsesområderne er registreret centralpladsrelevant eller muligt centralpladsindicerende materiale. Forudsætningerne for centralpladsindicerende navnemiljøer er således også rent teoretisk til stede.

4.3.2. Undersøgelsesområdernes størrelse

De topografiske forhold i Sydskandinavien bevirker, at det er vanskeligere at afgrænse områder, der reelt kan være sammenfaldende med afgrænsede enheder i yngre jernalder, end det eksempelvis er i det mellemsvenske område.

²¹ Dette er selvfølgelig betinget af, at der er dateringsmæssig relation mellem navnene og de pågældende fund. Er fundene væsentlig yngre end navnet, har de ingen betydningsmæssig relevans herfor. En dateringsmæssig relation er dog mulig.

Det er næppe muligt at fastslå, hvor stort et område et centralpladskompleks har kunnet dække, og det er dermed heller ikke muligt at fastsætte en standardstørrelse for de områder, der ønskes afsøgt for sådanne strukturer. Det sted, hvor man bedst kan få en fornemmelse af den mulige spredning af centrale elementer inden for et centralpladskompleks, er ved Gudme. At betragte komplekset ved Gudme og dets udbredelse som alment gældende vil dog være at underkende muligheden for varierende centralpladsstrukturer, som formodentlig også har været tilpasset varierende topografiske forhold. Centralpladser eller centralpladskomplekser har formodentlig været af varierende struktur og størrelse (jf. afsnit 1.2.2.2.).

Undersøgelsesområderne varierer mærkbart i størrelse. I hovedparten af områderne er der i høj grad taget hensyn til naturlige eller administrative grænser, som måske i nogen udstrækning kan være sammenfaldende med ældre grænser i landskabet eller grænser mellem administrative enheder. Ved enkelte af områderne er dette mindre iøjnefaldende, hvilket skyldes projektets tidsmæssige ramme.

Tages Gudme-komplekset som et eksempel på mulige afstande mellem strukturelt relaterede lokaliteter, er afstanden mellem Gudme-bebyggelsen og Lundeberg omtrent 5 km. Mellem disse to lokaliteter er der flere centralpladsrelaterede fund og elementer (jf. bilag 27). Hvis centralpladskomplekser af en organisatorisk struktur som ved Gudme skulle have været tilstede inden for undersøgelsesområderne, er ingen af disse så små, at der ikke ville vise sig flere centralpladsrelaterede elementer inden for dem. Ved undersøgelser af en karakter som denne, vil det imidlertid kun i få tilfælde være muligt at sikre sig, at området er tilstrækkeligt stort til at alle muligt sammenhørende strukturer inddrages. Alle områderne her bør dog være tilstrækkeligt store til at udvise flere centralpladsrelevante elementer, forudsat at de har rummet centralpladskomplekser, og at dette kommer til udtryk i det registrerede kildemateriale. Områderne formodes altså at være tilstrækkeligt store til at kunne fremvise mulige mønstre eller tendenser. Det må i øvrigt påpeges, at Salby, der er blandt de mindste af undersøgelsesområderne, er det, der udviser flest centralpladsrelaterede navne.

Det kan selvfølgelig ikke afvises, at der enkelte steder kan være elementer uden for områderne, som kan relateres hertil. Derfor har fristelsen til kontinuerlige udvidelser af områderne også været stor. Skulle de enkelte områder have været større, ville der imidlertid også have været færre af dem. Denne strategi er fravalgt. Det kan i øvrigt også blive et problem, hvis områderne er så store, at der kun vanskeligt kan argumenteres for en strukturel relation mellem elementerne inden for dem.

Det har ikke været hensigten med undersøgelserne at påvise og afgrænse koncentrationer af bestemte navneled. Dertil er karakteren og antallet af de søgeord, der er blevet inddraget, heller ikke egnet. Havde dette været målet, skulle undersøgelserne have været rettet anderledes an, med et andet udgangspunkt for områdevalg og med langt færre søgeord.

4.3.3. Bebyggelsesmæssige omstruktureringer

Årsagen til fraværet af centralpladsindicerende navnemiljøer i Sydsandinavien kan ifølge Stefan Brink skyldes, at radikale omstruktureringer i bebyggelsen har forstyrret strukturerne i navnematerialet. Det kunne være interessant, om der i undersøgelsesområderne er indicier, som kan støtte denne hypotese.

I samtlige undersøgelsesområder kan der påvises nedlagte eller flyttede bebyggelser enten på grundlag af marknavnematerialet eller på grundlag af ældre skriftlige kilder. Bebyggelsesmæssige omstruktureringer, der direkte eller indirekte har efterladt sig spor i kilderne, kan dermed iagttages i alle områderne.

Graden af registrerbare omstruktureringer synes at have varieret meget områderne imellem. Antallet af nedlæggelser eller flytninger er meget stort ved Sahl (Houlbjerg) og af omtrent samme karakter ved Sahl (Ginding). Disse omstruktureringer er relativt sene og har sandsynligvis først og fremmest ramt mindre bebyggelser. Ved Onsved er der også registreret et relativt stort antal nedlæggelser eller flytninger. Disse har hovedsageligt ramt *torp*-bebyggelser, men ved †Kunderslev også en bebyggelse af høj alder og betydelig størrelse. I alle de tre undersøgelsesområder, Sahl (Houlbjerg), Sahl (Ginding) og Onsved, optræder der flere gamle bebyggelsesnavne. Ved St./Ll. Salby samt ved Salby på Fyn er de registrerede vidnesbyrd om nedlagte eller flyttede bebyggelser relativt få. Til gengæld forekommer der kun ét navn af førvikingetidig navnetype ved Salby og ingen ved St./Ll. Salby. Da der bl.a. er arkæologisk materiale fra ældre perioder i begge områder, kan de ikke tolkes som sent bebyggede, og navnematerialet vidner snarere om nynavngivning i sen yngre jernalder, måske som følge af omstruktureringer i form af sammenflytninger el.lign. Ved Salløv, Tune og Sall er der få indicier på omstruktureringer, om end nedlæggelser har fundet sted. Bebyggelsen synes at have været relativt stabil i disse områder.

Sammenstilles graden af registrerbare omstruktureringer med navnematerialets centralpladsindicerende udsagnsværdi, synes der ikke umiddelbart at kunne påvises en entydig sammenhæng. Navnematerialet ved Salby på Fyn er det, der bedst kan sammenstilles med et centralpladsindicerende navnemiljø af svensk karakter. Ved Salby viser navnematerialet få spor af førvikingetidige navnetyper, men det afspejler dog meget få omstruktureringer efter denne tid. Stort set alle de øvrige områder er kun karakteriseret ved ganske få navne, der tenderer mod at være centralpladsindicerende, og dette uanset graden af bebyggelsesmæssige omstruktureringer. I Salløv-området, hvor bebyggelsen formodes at have været relativt stabil, er der ikke registreret sandsynligt centralpladsindicerende navne udover *Salløv* selv. Der kan argumenteres for, at området skal ses i sammenhæng med Tune, hvorved antallet af centralpladsindicerende navne øges en smule. Heller ikke ved Sall er der registreret et overbevisende centralpladsindicerende navnemateriale, til trods for en formodet stabil bebyggelse. I disse områder bør

det altså ikke være omstruktureringer, som har forårsaget fraværet af centralpladsindicerende navnemiljøer. Antallet af undersøgelsesområder er selvfølgelig ikke tilstrækkeligt til, at disse iagttagelser kan tillægges almen gyldighed for det danske område.

Bebyggelsesmæssige omstruktureringer kan til en vis grad have forårsaget forstyrrelser i navnematerialet, og det kan ikke afvises, at nogle af disse har ramt centralpladsindicerende navne. Det er dog næppe den fulde årsag til, at der ikke kan rekonstrueres centralpladsindicerende navnemiljøer i undersøgelsesområderne, hvilket indiceres ved den manglende overensstemmelse mellem graden af registrerbare omstruktureringer og antallet af centralpladsindicerende navnemateriale. I hovedparten af områderne er der desuden flere stednavne af gamle navnetyper eller navne, der ad anden vej kan tillægges en sandsynlig høj alder; at forstyrrelser i navnematerialet i særlig grad skal have ramt det centralpladsrelevante materiale inden for disse områder forekommer ikke sandsynligt.

4.4. Samlet vurdering af undersøgelsesområderne

Navnematerialet i undersøgelsesområderne giver ikke mulighed for rekonstruktion af centralpladsindicerende navnemiljøer. I hovedparten af områderne optræder der dog ét navn (foruden de navne, der fungerer som udgangspunkter ved udpegningen af områderne), som kan tillægges sandsynlig centralpladsrelevans. I nogle områder optræder der flere navne, der kan være, og som muligvis er centralpladsrelevante, og blandt disse markerer Salby-området på Fyn sig med den mest iøjnefaldende koncentration. Hvorvidt navnene inden for sådanne områder kan betragtes som samtidige og dermed som elementer af en samlet struktur (et centralpladskompleks) er uvist.

Navne, der kan relateres til kategorierne *Kult & religion* samt *Forsvar, krigsmagt & kontrol*, er de hyppigst registrerede i undersøgelsesområderne, mens indicier på elitær tilstedeværelse selvfølgelig optræder i alle områder undtagen Onsved, hvilket skyldes de valgte udgangspunkter. Der er stor forskel på, hvor sikker tolkning eller snæver centralpladsrelevans disse navne kan tillægges.

Påvisningen af sakrale navne inden for hovedparten af områderne er af interesse. Hvorvidt dette element kan betragtes som et reelt mønster kan kun afklares ved yderligere afprøvninger. Sådanne afprøvninger kan både være rettet mod analyser af flere områder, der er udvalgt på basis af andre sandsynligt centralpladsindicerende navneled eller arkæologisk registrerede centralpladser, men bør også inddrage vilkårligt udvalgte områder som modprøver.

Der er flere interessante aspekter ved undersøgelserne. Blandt disse er påvisningen af centralpladsindicerende arkæologisk materiale i flere af de områder, der er udpeget på basis af navne med formodet centralpladsrelevans. Hvorvidt dette er tilfældigt, er uvist, men det bør efterprøves ved undersøgelser omkring flere navne med sandsynlig centralpladsrelevans. Det sammenfald på

ejerlavsniveau mellem et *sal*-navn og et statusindicerende fund, der i enkelte tilfælde kan iagttages, og som tilsyneladende er fraværende i andre, har interesse i forbindelse med diskussioner af betydningsindholdet i navneleddet *sal*. Her kan målrettede arkæologiske undersøgelser desuden bidrage væsentligt.

Undersøgelsen har vist mange interessante aspekter og perspektiver i forbindelse med stednavne som mulig kilde til samfundsstrukturelle forhold i yngre jernalder. Den har dog ikke umiddelbart kunnet bekræfte Stefan Brinks tese om rekonstruktion af ensartede centralpladsindicerende navnemiljøer, med mindre områder med gennemsnitligt to signifikante navne godtages som sådanne. Årsagerne hertil kan være mange. Som nævnt bestyrker det arkæologiske materiale, at der rent teoretisk bør kunne forekomme centralpladsindicerende navnemiljøer i flere af områderne, om ikke i hovedparten. Fraværet af navnemiljøer bør altså ikke skyldes, at valget af undersøgelsesområder er faldet på de forkerte. Den manglende korrespondens mellem graden af (registrerbare) bebyggelsesmæssige omstruktureringer og antallet af centralpladsindicerende navne antyder, at fraværet af navnemiljøer heller ikke alene bør skyldes omstruktureringer og derved opståede forstyrrelser i navnematerialet. Områdernes størrelser bør også være nogenlunde afpassede med, at muligt centralpladsindicerende strukturer i navnematerialet vil kunne vise sig inden for disse.

Rent teoretisk bør forudsætningerne for centralpladsindicerende navnemiljøer således være til stede i hovedparten af undersøgelsesområderne, såfremt Brinks tese har gyldighed for det danske område. Når dette ikke kommer til udtryk i det analyserede navnemateriale, må det føre til nogle overordnede overvejelser om mulige årsager hertil. Dette berøres i det følgende.

5. Overordnede overvejelser

Resultaterne i det foregående afsnit er baseret på en analyse af udvalgte områder, men de kan rimeligvis afspejle nogle generelle tendenser. De kan derfor også danne basis for nogle overordnede overvejelser om mulige årsager til den uensartede distribution af navnemiljøer i Skandinavien, og om det danske navnemateriales udsagnsværdi for centralpladser og samfundsstrukturelle forhold i yngre jernalder. Dette berøres ganske kort i det nedenstående.

5.1. Overvejelser vedrørende den uensartede distribution af navnemiljøer

Ensartede navnemiljøer optræder tilsyneladende med en uensartet geografisk fordeling i Skandinavien. De fremhæves at være tilstede i det mellemsvenske område, i mere fragmenteret grad i sydligere dele af Sverige samt enkelte steder i Norge. De synes derimod ikke at optræde i Danmark. Dette må skyldes variationer i realforholdene, i navnematerialets bevaringsgrad eller i navngivningen inden for de nævnte områder. Der må desuden tages højde for den betydning, som den teoretiske tilgang, herunder tolkningen, har for karakteren af det analyserede materiale. Disse elementer kommenteres kort i det nedenstående.

Realforhold

De samfundsstrukturelle forhold formodes at have været nogenlunde ensartede i store dele af det skandinaviske område i yngre jernalder. Både i Sverige og Danmark er eksistensen af centrale pladser påvist arkæologisk, og de arkæologiske teorier om centralpladskomplekser udspringer først og fremmest af arkæologiske iagttagelser i det danske område med Gudme som katalysator. Fraværet af centralpladsindicerende navnemiljøer i Danmark bør altså ikke forklares som udtryk for forskellige realforhold med hensyn til centralitet i hhv. Sverige og Danmark i yngre jernalder eller en manglende tilstedeværelse af centralpladskomplekser i sidstnævnte.

Når navnemiljøerne tolkes som indicier på centralpladskomplekser, er deres forekomst og hyppighed snævert forbundet med centralpladsernes organisering som komplekser. Navneforskere såvel som arkæologer er enige om, at organiseringen af centralpladserne kan have varieret betydeligt, hvilket til en vis grad kan forklare variationer i navnematerialets udtryk. Med henvisning til ovenstående forekommer det imidlertid ikke sandsynligt, at dette rummer hele forklaringen på navnemiljøernes skæve geografiske fordeling.

Navnematerialets bevaringsgrad

At bebyggelsesmæssige omstruktureringer har forårsaget forstyrrelser i det gamle stednavnemateriale, og derved kan have forårsaget variationer i navnematerialets udtryk, som det fremtræder i dag, kan ikke fuldstændig afvises. Materialet selv synes dog ikke i udpræget grad at bekræfte denne antagelse, da gamle navnetyper eller gamle stednavne i øvrigt optræder i stort antal i det sydszkandinaviske område. Det forekommer derfor besynderligt, hvis omstruktureringer i særdeleshed har ramt de centralpladsindicerende mønstre. I forbindelse med de her præsenterede undersøgelsesområder synes der i øvrigt ikke at være sammenfald mellem antallet af registrerbare omstruktureringer og antallet af centralpladsindicerende navne.

Navngivning

Navnedannelse kan udover en gradvis proces fra appellativ til proprium foregå ved bevidst navngivning, hvor analogi kan spille en væsentlig rolle. Som flere andre navneforskere har Stefan Brink ved flere lejligheder beskæftiget sig med analogi i navngivning, hvilket omfatter navnedannelse via opkaldelse og sammenligning eller efter bestemte mønstre (Brink 1988:73-77, 1996b). Ved mønsternavngivning har navngiverne – mere eller mindre bevidst – benyttet sig af et bestemt onomastikon²², hvilket kan resultere i et relativt ensartet navnemateriale inden for givne områder, og dermed også give udslag i regionale særtræk i navnematerialet (jf. Brink 1996b:73-81). Hvis navnedannelsen i det mellemsvenske område i højere grad er foregået ud fra et bestemt eller et andet onomastikon end i Sydszkandinavien, vil det også medføre et forskelligartet navnemateriale inden for de to områder.

Møsternavngivning forklarer ikke nødvendigvis de tilsyneladende ensartede (mellem)svenske navnemiljøer. Forskellige faktorer i forbindelse med navnedannelserne, herunder en mere udpræget tendens til møsternavngivning i nogle områder, kan dog eventuelt være en del af forklaringen på den uensartede geografiske fordeling.

Den teoretiske tilgang og tolkningen

Den teoretiske tilgang til materialet og herunder tolkningen har væsentlig betydning for resultatet af en given analyse. Det er muligt, at det til en vis grad kan give udslag i en tilsyneladende forskellig fordeling

²² Onomastikon betegner den indre begrebsordbog, som navngiveren benytter sig af ved navnedannelse.

af de centralpladsindicerende navnemiljøer, hvilket i øvrigt også et aspekt, som Stefan Brink har været opmærksom på (jf. Brink 1997a:61-62).

Den tilsyneladende gentagne forekomst af de ensartede strukturer i navnematerialet er et hovedargument for, at strukturerne (navnemiljøerne) afspejler reelle samfundsorganisatoriske forhold, og at de enkelte navne er internt relaterede både daterings- og betydningsmæssigt. Det enkelte navnemiljø betragtes som en meningsgivende kontekst, som tillægges tolkningsmæssig værdi.

Formodningen om betydningsmæssig relevans mellem flere navne tillægges dermed tolkningsmæssig værdi for de enkelte navne. Denne tolkningsstrategi har en forholdsvis lang tradition bag sig, særligt i forbindelse med tolkningen af sakrale navne, hvor en beliggenhed nær et sikkert kultsted eller sakralt navn har fungeret som sekundært tolkningsargument, siden det blev introduceret af den norske navneforsker Magnus Olsen i begyndelsen af 1900-tallet (refereret hos Christensen & Kousgård Sørensen 1972:161, Dalberg & Kousgård Sørensen 1979:119, Sandnes 1992:11). Flere navneforskere har gennem tiden udtrykt skepsis for holdbarheden af dette tolkningskriterium (jf. bl.a. Sahlgren 1950:19-20, Holmberg 1990:389-390, Vikstrand 1999:15, Jørgensen 2005:193). I forbindelse med de sakrale navne har Per Vikstrand påpeget, at grundlaget meget vel kan være bærekraftigt, men at det dog aldrig er blevet godtgjort empirisk, og Jöran Sahlgren har hævdet, at man med afstandskriteriet – den af ham benævnte kilometermetode – vil kunne bevise næsten enhver hypotese.

De gentagne toponymiske strukturer er et afgørende argument for den navnemiljøteoretiske tolkningstilgang, der således ikke kun hviler på afstandskriteriet. I områder hvor disse toponymiske mønstre ikke kan iagttages, har dette argument dog ingen holdbarhed.

Undersøgelsesområderne i denne afhandling er til lejligheden udpegede og afgrænsede områder. At betragte disse områder som meningsbærende strukturer eller kontekster, og derved tillægge dem tolkningsmæssig værdi forud for analysearbejdet, ville være grundløst og medføre risiko for cirkelslutninger i tolkningsprocessen. Der er ikke nogen teoretisk ramme som argument for relationen mellem de enkelte navne inden for undersøgelsesområderne, og hvert navn er tillagt en isoleret tolkning.

I tolkningsprocessen har det været tydeligt, hvor relativt hyppigt resultatet ikke er helt entydigt. Dette kan skyldes vanskeligheder i forbindelse med ordidentifikation, hvilket i særlig grad gør sig gældende i forbindelse med marknavnematerialet, hvor den sene overlevering bevirker, at lydlige forandringer og omtydninger af de indgående ord kan være indtruffet før navnene er nedfældet skriftligt. I et navn som *Vorrehoj* betyder det eksempelvis, at det ikke kan afgøres sikkert, om forleddet er subst. *wara* 'udmark' eller *warth* 'vagt, vagtpost'. En anden vanskelighed opstår i forbindelse med betydningsfastlæggelsen, idet mange ord indeholder flere mulige betydninger. I navne med subst. *borg*,

er det eksempelvis vanskeligt at afgøre, om navnene har betegnet topografiske eller forsvarsrelaterede elementer.

I forbindelse med arbejdet er det således blevet klart, hvor mange valg, der kan være i forbindelse med tolkningen af materialet, og hvor stor betydning det subjektive valg kan have. Det er derfor uundgåeligt, at analyseresultatet af de her præsenterede undersøgelsesområder ville være faldet anderledes ud, hvis de var blevet tolket med en anden strategi for øje. Var beliggenheden nær undersøgelsesernes toponymiske udgangspunkter eksempelvis blevet benyttet som et ekstralingvistisk tolkningsgrundlag, var flere af de udvalgte navne muligvis blevet tillagt en mere centralpladsrelevant tolkning. Derved kunne antallet af de navne, der er tillagt centralpladsrelevans, også have synet større. Et formål med at notere alle potentielt signifikante navne uanset deres formodede centralpladsrelevans har været, at materialet kan jävnføres med andre undersøgelser, selvom tolkningen af disse eventuelt skulle være foregået ud fra en anden tolkningsmæssig tilgang.

Det er en væsentlig pointe, at en stor del af stednavnematerialet er dannet i forhistoriske samfund, og at stednavne derfor ikke udelukkende bør betragtes som isolerede sproglige fænomener (jf. bl.a. Brink 1989:19-21, Vikstrand 1999). Navnene har haft en betydning på navngivningstidspunktet, og de bør derfor ses i sammenhæng med de samfund, de er dannet i. Ekstralingvistiske elementer som topografiske karakteristika og kulturhistoriske elementer på eller ved en navngiven lokalitet kan følgelig også tillægges sekundær tolkningsmæssig værdi, idet relationen mellem navne og fysiske lokaliteter er uomgængelig – om end ikke helt enerådende – i forbindelse med navnedannelse. Det er relationen mellem flere navne omvendt ikke. At forudsætte en relation mellem flere navne og dermed tillægge hvert navn den af hyppigt flere mulige betydninger, som giver mest mening i forhold til den formodede relations forventede karakter, kan give udslag i en konstureret struktur.

Opsummering

Af de ovennævnte faktorer forekommer det ikke sandsynligt, at den tilsyneladende uensartede geografiske fordeling af navnemiljøerne alene skyldes uensartede realforhold eller en ringere bevaringsgrad af de oprindelige navnestrukturer i Sydskandinavien. Det er muligt, at forskellige navngivningsmønstre delvist kan have forårsaget variationen i materialets udtryk, og det er ligeledes sandsynligt, at dette forhold er blevet forstærket gennem forskellige teoretiske tilgange.

5.2. Overvejelser om det danske navnematerials udsagnsværdi for centralpladser

Der synes ikke at være ensartede mønstre i det danske stednavnemateriale, der kan jävnføres med de svenske navnemiljøer. Dette rækker imidlertid ikke ved den omstændighed, at der er stort antal navne

med relevans for samfundsstruktur og centralitet i yngre jernalder. Langt hovedparten af disse optræder enkeltvis, men nogle steder kan der optræde flere inden for relativt begrænsede afstande. Navnematerialet ved Salby på Hindsholm er et godt eksempel på sidstnævnte.

Det er vanskeligt at påvise, om flere navne med sandsynlig centralpladsrelevans inden for enkelte områder, er samtidige. Den ensartethed, der fungerer som argument for både en betydnings- og dateringsmæssig relation mellem navnene i de (mellem)svenske navnemiljøer, er ikke iagttaget i det danske materiale og kan derfor ikke fungere som argument her. De daterbare navne eller navnetyper kan som regel kun dateres inden for relativt brede rammer. Hertil kommer marknavnematerialet, der generelt er sent overleveret, og for hvilket der er relativt få dateringsmæssige fikspunkter. Marknavnenes kildeværdi ligger ikke nødvendigvis i deres formodede alder, men i muligheden for, at der kan være reminiscenser af ældre strukturer i de pågældende navne. Det er dog i mange tilfælde vanskeligt at afgøre, hvilke marknavne eller marknavneelementer, der har relevans for yngre jernalder, og hvilke der ikke har.

Der synes ikke at være grundlag for høje forventninger til det danske stednavnematerials udsagnsværdi for organisatoriske aspekter i forbindelse med yngre jernalders centralpladskomplekser. De enkelte stednavne med relevans for centralitet og samfundsstruktur er imidlertid enestående sproglige kilder til en stor variation af elementer i yngre jernalder, hvoraf flere kan være vanskelige at påvise arkæologisk. Dertil kommer, at der nogle steder kan forekomme flere navne med relevans for disse forhold.

Det arkæologiske materiale afspejler, at nogle områder har været præget af vækst og en generelt høj velstand i perioder af yngre jernalder. Dette er eksempelvis tilfældet med hele det sydøstfynske område i yngre romersk og ældre germansk jernalder, hvor Gudme sandsynligvis har fungeret som en væsentlig katalysator for området. Det samme gør sig gældende med store dele af Bornholm i germansk jernalder, og dele af Limfjordsområdet i både (yngre) germansk jernalder og vikingetid. Flere områder kan føjes hertil. Med dette in mente er det på ingen måde påfaldende, at der i nogle områder optræder flere navne med relevans for centralitet end i andre. Med fare for at tolke fordelingen af bestemte navne eller navneled for direkte, kan forekomsten af flere centralpladsrelaterede navne måske i nogen grad tolkes som enkeltnedslag i områder præget af generel vækst, snarere end internt relaterede navne, der afspejler centralpladskomplekser. Dette vil måske kunne forklare det billede, der eksempelvis tegner sig i Bjerger herred på Fyn, hvor der også optræder navne med søgeord syd for undersøgelsesområdet Salby (jf. bilag 28). Disse navne ligger spredt i herredet, og det giver således ingen mening at betragte dem alle som dele af et samlet centralpladskompleks. Målttede arkæologiske undersøgelser eller deciderede

forskningsindsatser i områder med navne af denne karakter vil være af stor interesse, ligesom analyser af navnematerialet i områder med arkæologiske centralpladser bør foretages.

6. Afslutning og perspektivering

En tilstedeværelse af reminiscenser efter centralpladsindicerende navnemiljøer har ikke kunnet bekræftes gennem undersøgelserne i denne afhandling. Årsagerne hertil kan være flere, og både samfundsstrukturelle og sproglige faktorer kan gøre sig gældende, ligesom den teoretiske tilgang, herunder metode og tolkningsstrategi, er af afgørende betydning.

Det er karakteristisk, at nogle områder i yngre jernalder markerer sig ved flere lokaliteter, der adskiller sig fra periodens almindelige agrare bebyggelser. Nogle steder er lokaliteterne, deres karakter og beliggenhed i forhold til hinanden af en karakter, som afspejler en intern relation. Disse tolkes som centralpladskomplekser. Da centralpladskomplekser således kan påvises i det arkæologiske materiale, er der også teoretiske forudsætninger for, at de samme strukturer kan afspejles i stedsnavnematerialet ved komplekser af navne (navnemiljøer), der afspejler karakteristiske elementer ved de internt relaterede pladser. Fænomenets hyppighed er dog snævert forbundet med centralpladskompleksernes almen-gyldighed. Arkæologer såvel som navnemiljøteoretikere fremhæver, at organisationen af centralplads-komplekserne har varieret. Nogle steder kan en centralplads være repræsenteret ved en enkelt eller få relaterede lokaliteter, mens der andre steder kan være tale om regulære centralpladskomplekser.

Et væsentligt aspekt er, hvorledes et centralpladsindicerende navnemiljø kan opstå. Hverken Lars Hellberg eller Stefan Brink argumenterer for absolut samtidighed mellem navnene inden for et navnemiljø, men betragter dem som strukturelt relaterede, og dermed dannede i den periode, hvor det pågældende område formodes at have været i funktion som centralpladskompleks. Men en forudsætning for, at de centrale funktioner afspejles i navnematerialet, er, at de navnebærende lokaliteter er nyanlæggelser, og at de karaktertræk, som vi finder interessante, også er dem, der indgår i navnene. Alternativt bør der være tale om eksisterende lokaliteter, som er blevet nynavngivet efter deres funktioner inden for centralpladskomplekser. Navneskifte formodes dog ikke at have været et hyppigt fænomen (jf. eksempelvis Jørgensen 2008:204).

Forudsætningerne for centralpladsindicerende navnemiljøer er således teoretisk tilstede, men der er dårlige betingelser for, at de afspejles gentagne gange som udbyggede og ensartede strukturer.

Hvor mange navne et navnemiljø skal indeholde, og hvor ensartede de skal være, før de kan betegnes som ensartede og gentagne strukturer, er der i øvrigt ingen udredninger af fra navnemiljøteoretisk side. Det giver næppe heller mening at opstille en definition på navnemiljøer, som bl.a. indebærer et minimum-antal, men det er dog et væsentligt aspekt ved undersøgelser, der skal sammenstilles med de svenske navnemiljøanalyser.

I alle de undersøgelsesområder, der er blevet præsenteret i denne afhandling, er der indledende blevet udvalgt en del navne. Med en indsamlingsstrategi, der tager udgangspunkt i 84 søgeord og yderligere inddrager de navne, der desuden kan henføres til centralpladsrelaterede betydningskategorier, er dette dog ikke påfaldende. Det afgørende er, hvorledes materialet fremstår efter vurderingen af de enkelte navnes centralpladsrelevans. I hovedparten af områderne er der et enkelt navn foruden det toponymiske udgangspunkt, der kan tillægges sandsynlig centralpladsrelevans, mens et enkelt område (Salby) udviser en mindre samling af sandsynligt centralpladsrelevante navne. I sidstnævnte tilfælde kan materialet betegnes som et navnemiljø, mens dette ikke er tilfældet for de øvrige områder. De sproglige dateringsrammer er ikke tilstrækkeligt snævre til, at det kan afgøres, om de centralpladsrelevante navne inden for de enkelte områder er samtidige.

Marknavnematerialet indeholder et stort potentiale i forbindelse med kulturhistoriske studier. Marknavnenes generelt sene overlevering betyder dog, at det kan være vanskeligt at foretage en sikker ordidentifikation, og at det også kan være vanskeligt at argumentere for materialets relevans for forhistoriske forhold. Der kan dermed ikke forudsættes samtidighed mellem bebyggelsesnavne og sent overleverede marknavne. At der i marknavnematerialet kan være reminiscenser af meget gamle forhold forekommer sandsynligt, men det kan være vanskeligt at isolere disse, og det gør det ikke lettere, at materialet viser mange regionale særtræk. Det er nødvendigt med en god indsigt i marknavnematerialets karaktertræk inden for bestemte områder, før de elementer, der adskiller sig fra hovedparten af marknavne, som hovedsageligt indeholder oplysninger om topografi, flora og fauna mv., kan udskilles.

Arbejdet med materialet har synliggjort vanskelighederne ved at fastlægge de enkelte navnes betydning og dermed også deres eventuelle centralpladsrelevans. De enkelte navneled indeholder relativt hyppigt flere mulige betydninger (f.eks. *borg* 'bakke' el. 'befæstning, befæstet højde'), og betydningerne er ofte relativt værdineutrale (f.eks. *smed* 'håndværker', *karl* '(fri) mand'). Dertil kommer den til tider vanskelige ordidentifikation. Det er således tydeligt, hvor stor betydning den teoretiske tilgang til materialet, herunder tolkningsstrategien, har for det analyserede resultat.

På grund af disse karaktertræk ved materialet betyder en kontekstbaseret tolkningsstrategi, at navnematerialet ofte vil kunne bekræfte de kendte mønstre – bl.a. fordi forventningen om kontekstens struktur styrer tolkningen af materialet. Når et givet stednavn hyppigt indeholder flere tolkningsmuligheder, og forventningen om den kontekst, navnet optræder i, hver gang styrer valget af tolkning, er der fare for, at de påviste strukturer i nogen grad kommer til at bestå af selvskabte konstruktioner. Der er en potentiel risiko for cirkelslutninger ved denne tilgang.

Når dette er sagt, må det fremhæves, at der ligger et meget stort og særdeles interessant kildemateriale med relation til samfundsstruktur og centralitet i stednavnematerialet. Dette materiale

kan både have forskningsmæssigt potentiale i forbindelse med afsøgning efter udvalgte elementer inden for store områder og i forbindelse med bredt orienterede afsøgninger inden for afgrænsede områder.

For yderligere afklaring af tesen om reminiscenser af centralpladsindicerende navnemiljøer bør områder med arkæologisk registrerede centralpladser afsøges for potentielt relevant materiale, ligesom navnematerialet omkring flere centralpladsrelevante stednavne bør afsøges. Hertil kan flere navne af typen *Odinsvi* være velegnede. Viser materialet inden for disse områder karakteristiske mønstre, må der nødvendigvis foretages modprøver, hvor navnematerialet inden for tilfældigt valgte områder analyseres.

Udbredelsen af bestemte navne eller navneled vil være af interesse i forbindelse med at afklare eventuelle tendenser til grupperinger. Dette lader sig først og fremmest gøre på bebyggelsesnavne-niveau, mens enkelte elementer kan afsøges på marknavneniveau eventuelt inden for udvalgte landsdele. Det kunne eksempelvis være interessant at undersøge, hvor hyppigt udvalgte personbetegnelser optræder som navneled, og hvilke karakteristika, der i øvrigt kan føjes til dem af både toponymisk og kulturhistorisk karakter.

En både væsentlig og vanskelig problemstilling er den direkte kobling mellem stednavn og arkæologisk fænomen. Dette kan næppe afklares på et overordnet plan, men der kan indledningsvis tages fat i enkeltelementer, og her er arkæologisk målrettede undersøgelser naturligvis uundværlige. Det er i den forbindelse afgørende at tage udgangspunkt i navne, hvor betydningsindholdet giver anledning til klare forventninger til dets materielle udtryk. Her er et navneled som *sal* bedre egnet end eksempelvis sakrale navneled, men også navneled som *borg* og **lath* kunne være interessante udgangspunkter under hensyntagen til deres muligt brede betydningsindhold.

Der er mange elementer at arbejde videre med i relation til stednavnematerialets udsagnsværdi for samfundsstruktur og centralitet i yngre jernalder, men skal skridtet fra teser og betragtninger til konkrete efterprøvninger tages, er en tværfaglig forskningsindsats med målrettede undersøgelser nødvendig.

Resumeer

Stednavne som kilde til yngre jernalders centralpladser

Karakteristiske stednavne med mulig relevans for samfundsforhold som religion, status, forsvar osv. optræder i flere tilfælde sammen efter et relativt ensartet mønster i nogle dele af Sverige. Disse ensartede mønstre, såkaldte navnemiljøer, optræder hyppigst i det mellemsvenske område, og de tolkes som udtryk for samfundsorganisationen i de pågældende områder. Navnemiljøerne formodes at være sproglige indicier på strukturer, der i arkæologien betegnes som centralpladskomplekser.

De karakteristiske navnemiljøer forekommer tilsyneladende ikke i det sydiskandinaviske område, til trods for at arkæologiske centralpladskomplekser optræder her. En svensk navneforsker har fremsat den hypotese, at bebyggelsesmæssige omstruktureringer har forstyrret de gamle stednavnestrukturer i Sydiskandinavien, men at der kan findes reminiscenser af navnemiljøer, såfremt både bebyggelses- og marknavne inddrages i analyserne.

Afhandlingens formål er at afprøve denne hypotese gennem analyser af stednavnematerialet inden for udvalgte undersøgelsesområder i Danmark.

Som basis for analyserne er der udarbejdet et katalog af søgeord, der består af både svenske og danske navneled, som i navnemiljøteoretiske publikationer eller anden udvalgt litteratur tillægges interesse for samfundsstruktur og centralitet. Kataloget rummer 84 søgeord med varierende centralpladsrelevans.

Navnematerialet er analyseret i otte udvalgte områder, som er udpeget på basis af seks *sal*-navne, et *tune*-navn og et navn af typen *Odinsvi*. I hvert område er navne med søgeord eller centralpladsrelevans i øvrigt udvalgt og tolket. Materialets udsagnsværdi for centralitet i yngre jernalder er herefter vurderet. Det arkæologiske materiale fra yngre jernalder er desuden skitseret, således at det samlede centralpladsrelaterede udtryk for hvert område kan vurderes ud fra begge kildetyper.

Analyserne viser, at der i de udvalgte områder ikke kan påvises mønstre, der kan tolkes som navnemiljøer. I hovedparten af områderne er der dog ét navn, udover navnet som området er udpeget efter, der kan tillægges centralpladsrelevans. Enkelte steder er der flere. Navne med relevans for religion og forsvar er hyppigst forekommende, men udsagnsværdien er i nogle tilfælde vanskelig at fastlægge.

Regionale særtræk i forbindelse med navngivning kan være en delvis årsag til forskellig udbredelse af gentagne mønstre i hhv. det (mellem)svenske og det danske navnemateriale, og den teoretiske tilgang ved tolkningen af materialet er også af væsentlig betydning for det analyserede resultat. Der er et stort navnemateriale med relevans for samfundsstruktur og centralitet i Danmark, men dets udsagnsværdi for centralpladskompleksernes organisatoriske struktur synes ikke bekræftet.

Place-names as a source of information about central-places in the Late Iron Age

Characteristic place-names with possible relevance for religion, social status, defence etc. often occur together, forming a relatively uniform pattern in certain parts of Sweden. These uniform patterns, so-called onomastic environments, occur most frequently in the central Swedish region and they have been interpreted as an expression of the social organisation in the areas in question. Onomastic environments are presumed to provide circumstantial linguistic evidence for the structures that have been designated by archaeologists as central-place complexes.

The characteristic onomastic environments do not seem to appear in Southern Scandinavia, in spite of the fact that archaeological central-place complexes do occur here. A Swedish place-name scholar has put forward the hypothesis that changes in settlement structure disturbed the old place-name structures in Southern Scandinavia but that traces of onomastic environments can still be found, if both settlement names and field-names are taken into consideration in the analyses.

The aim of the dissertation is to test this hypothesis by means of an analysis of the place-name material within selected regions in Denmark.

As a basis for the study a catalogue of keywords has been compiled which consists of both Swedish and Danish name-elements in which interest in the structure of society and centrality is foremost in publications devoted to the theory of onomastic environments and other selected literature. The catalogue contains 84 keywords with varying relevance for central-places. The name material has been analysed in eight areas which have been selected on the basis of six sal-names, one tune-name and a name of the type Odinsvi. In each area the names with keywords or other relevance for central-places have been selected for detailed interpretation. The value of the testimony of this material for centrality in the Late Iron Age is then assessed. The archaeological material from the Late Iron Age is also described briefly so that the collected relevance of the testimony for centrality for each area can be assessed on the basis of both types of source. The analyses show that in the selected areas no evidence can be demonstrated that can be interpreted as the existence of such onomastic environments. In the majority of the areas, however, there is one name, in addition to the name which led to the selection of the area, that can be accorded relevance for centrality. At a few places there are more such names.

Regional peculiarities in respect to naming may be a partial cause of the differing dissemination of repeated patterns in the onomastic material between (Central) Sweden and Denmark respectively. The theoretical approach to the onomastic material is also of great significance for the result of the analyses. There is a considerable body of onomastic material with relevance for the structure of society and centrality in Denmark but the value of its testimony for the organisational structure of its central-place complexes would not seem to be confirmed.

Litteratur

- Albøge, Gordon 2000: Stednavne. I: K. Dalsgaard et al. (red.) *Mellem hav og bede. Landskab og bebyggelse i Ulfborg herred indtil 1700*. Århus. S. 112-124.
- Andersson, Thorsten 1968: Tuna-problem. *Namn och bygd* 56. S. 88-124.
- Andersson, Thorsten 1992: Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn. I: G. Fellows-Jensen & B. Holmberg (red.) *Sakrale navne*. NORNA-rapporter 48. Uppsala. S. 77-105.
- Andersson, Thorsten 2005: Theophore Namen. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 30. Begründet von Johannes Hoops. Zweite Auflage. S. 442-452.
- Andrén, Anders 1991: Guld och makt – en tolkning av de skandinaviska guldbrakteaternas funktion. I: Fabeck, C. & J. Ringtved (red.) *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Århus. S. 245-256.
- Arbman, H. 1973: Aggersborg. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Band 1. Begründet von Johannes Hoops. Zweite Auflage. S. 95-96.
- Axboe, Morten 1991: Guld og guder i folkevandringstiden. Brakteaterne som kilde til politisk/religiøse forhold. I: Fabeck, C. & J. Ringtved (red.) *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romerske jernalder og folkevandringstid*. Århus. S. 187- 202.
- Bjorvand, Harald & Fredrik Otto Lindeman 2000: *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Oslo.
- Brink, Stefan 1988: Denotationsförändringar bland våra äldsta bebyggelsenamnstyper. I: P. Slotte (red.) *Denotationsbyte i ortnamn*. NORNA-rapporter 37. Uppsala. S. 63-88.
- Brink, Stefan 1989: Ett bidrag till onomastisk teori. Bosättningshistoria. I: L. Peterson (red.) *Studia Onomastica. Festskrift till Thorsten Andersson*. Uppsala. S. 19-28.
- Brink, Stefan 1990a: Cult sites in northern Sweden. I: T. Ahlbäck (ed.) *Old Norse and Finnish religions and cultic place-names*. Åbo. S. 458-489.
- Brink, Stefan 1990b: *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*. Uppsala.
- Brink, Stefan 1992: Har vi haft ett kultisk *al i Norden? I: G. Fellows-Jensen & B. Holmberg (red.) *Sakrale navne*. NORNA-rapporter 48. Uppsala. S. 107-121.
- Brink, Stefan 1996a: Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place. *Tor. Journal of Archaeology* 28. S. 235-281.
- Brink, Stefan 1996b: The onomasticon and the role of analogy in name formation. *Namn och Bygd* 84. S. 61-84.
- Brink, Stefan 1997a: Västsvenska namnmiljöanalyser. I: S. Strandberg (red.) *Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg*. Uppsala. S. 61-84.
- Brink, Stefan 1997b: Political and Social Structures in Early Scandinavia 2. Aspects of Space and

Territoriality – The Settlement District. *Tor. Journal of Archaeology* 29. S. 389-437.

- Brink, Stefan 1998: Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag. I: L. Larsson & B. Hårdh (red.) *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Lund. S. 297-326.
- Brink, Stefan 1999a: Fornskandinavisk religion – förhistoriskt samhälle. En bosättningshistorisk studie av centralorter i Norden. I: U. Drobin (red.) *Religion och samhälle i det förkristna Norden. Ett symposium*. Odense. S. 11-55.
- Brink, Stefan 1999b: Social order in the early Scandinavian landscape. In: C. Fabech & J. Ringtved (eds.) *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg. S. 423-439.
- Brink, Stefan 1999c: Nordens husabyar – unga eller gamla? I: I. Fuglestad, T. Gansum & A. Opedal (red.) *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*. Stavanger. S. 283-291.
- Brøndegaard, Vagn J. 1978-80: *Folk og flora* bd. 1-4. København.
- Brøndegaard, Vagn J. 1985-86: *Folk og fauna* bd. 1-3. København.
- Bæksted, Anders 1992: *Nordiske guder og helte*. 2. reviderede udgave. København.
- Calissendorff, Karin 1963: Vitulsö. Ett försvunnet ortnamn. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1963* (1964). S. 3-8.
- Calissendorff, Karin 1964: Helgö. *Namn och bygd* 53. S. 105-152.
- Calissendorff, Karin 1986: *Ortnamn i Uppland*. Stockholm.
- Callmer, Johan 1991: Territory and Dominion in the Late Iron Age in Southern Scandinavia. In: K. Jennbert et al. (eds.) *Regions and Reflections. In honour of Märta Strömberg*. Lund. S. 257-274.
- Christaller, Walter 1968: *Die Zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geografische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Repographischer Nachdruck der 1. Auflage, Jena 1933. Darmstadt.
- Christensen, J. 1876-77: Veierslev og Aigt sogne. *Samlinger til jydsk Historie og Topografi* VI. S. 281-316.
- Christensen, J. 1884-85: Beskrivelse over Sal og Gullev sogne. *Samlinger til jydsk Historie og Topografi* X. S. 128-183.
- Christensen, Tom 1987: Gravpladsen ved Gunvalds sten. *Danmarks længste udgravning. Arkæologi på naturgassens vej 1979-86*. København. S. 161-163.
- Christensen, Vibeke & John Kousgård Sørensen 1972: *Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering*. København.
- Christensen, Werner 1977: Fosfatanalyser. I: S. Gissel (red.) *Hornsberred undersøgelsen*. Det nordiske Ødegårdsprojekt, publikation nr. 2. København. S. 142-143.

- Collis, John 1986: Central Place Theory is Dead: Long Live the Central Place. In: E. Grant (ed.) *Central Places, Archaeology and History*. Sheffield. S. 37-40.
- Corpus Constitutionum Daniae. Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende 1558-1660*. Udgivne ved Secher, V. A. 1887-1918. København.
- Crumlin-Pedersen, Ole, Bente Holmberg & Anne Nørgård Jørgensen 1996: Kystforsvaret. I: O. Crumlin-Pedersen, E. Porsmose & H. Thrane (red.) *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*. Odense. S. 182-193.
- Crumlin-Pedersen, Ole, Erland Porsmose & Henrik Thrane (red.) 1996: *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*. Odense.
- Dalberg, Vibeke & John Kousgård Sørensen 1979: *Stednavneforskning 2. Udnyttelsesmuligheder*. København.
- Danmarks gamle personnavne* bd. I-II. Udg. af Gunnar Knudsen og Marius Kristensen. København 1936-1964.
- Danmarks Kirker* udg. af Nationalmuseet. Bd. 1-. København 1945-
- Danmarks Riges Breve* udg. af Det danske sprog- og litteraturselskab. København 1958-
- Danmarks Runeindskrifter* ved Lis Jacobsen & Erik Moltke. København 1941-42.
- Danmarks Stednavne* bd. 1-. København 1922-
- Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807* red. af Christian Adamsen & Vivi Jensen. Højbjerg 1995-2003.
- Danske Runeindskrifter*. www.runer.ku.dk
- Danske sø- og ånavne* af John Kousgård Sørensen. Bd. 1-8. København 1968-1996.
- Dalberg, Vibeke & John Kousgård Sørensen 1979: *Stednavneforskning 2. Udnyttelsesmuligheder*. København.
- Den Store Danske Encyklopædi*. Gyldendal.
- Det Kulturbistoriske Centralregister*. www.dkconline.dk
- Ebel, Else 1998: Gode, Godentum. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 12. Begründet von Johannes Hoops. Zweite Auflage. Berlin. S. 260-263.
- Eggert, Birgit 2006: *Danske stednavne på -holt*. Upubliceret ph.d.-afhandling. København.
- Ejder, Bertil 1962: Var på din vakt! *Sydsvenska Ortnamnssällskapets Årsskrift 1961-62*. S. 59-99.
- Elmevik, Lennart 1966: Fsv. *lytir (*Lytir). Ett etymologiskt och religionshistoriskt bidrag. *Namn och bygd* 54. S. 47-61.
- Elmevik, Lennart 1990: Aschw. *Lytis-* in Ortsnamen. Ein kultisches Element oder ein profanes? I: T.

- Ahlbäck (ed.) *Old Norse and Finnish religions and cultic place-names*. Åbo. S. 490-507.
- Elmevik, Lennart 1995: *Härnevi och Friggeråker. Namn och bygd* 83. S. 67-77.
- Elmevik, Lennart 1996: Vad betyder *tuna*? Några nedslag i en lång debatt. I: K. Kruken (red.) *Den ellefte nordiske navneforskerkongressen. Sundvollen 19. – 23. juni 1994*. Uppsala. S. 43-57.
- Elmevik, Lennart 2004: Till diskussionen om ett sakralt **al* i nordiska ortnamn. I: A. van Nahl, L. Elmevik & S. Brink (red.) *Namenwelten. Orts- und Personnamen in historischer Sicht*. Berlin. S. 38-56.
- Fabech, Charlotte 1991: Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.) *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Århus. S. 283-303.
- Fabech, Charlotte 1993: Skåne – et kulturelt og geografisk grænseland i yngre jernalder. *Tor. Journal of archaeology* 25. S. 201-245.
- Fabech, Charlotte 1994: Reading society from the cultural landscape. South Scandinavia between sacral and political power. In: P. O. Nielsen, K. Randsborg & H. Thrane (eds.) *The archaeology of Gudme and Lundeby*. København. S. 169-183.
- Fabech, Charlotte 1998: Kult og samfund i yngre jernalder – Ravlunda som eksempel. I: L. Larsson & B. Hårdh (red.) *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Lund. S. 147-163.
- Fabech, Charlotte 1999a: Organising the Landscape. A matter of Production, Power, and Religion. In: T. Dickinson & D. Griffiths (eds.) *The making of kingdoms*. Oxford. S. 37-47.
- Fabech, Charlotte 1999b: Centrality in sites and landscapes. In: C. Fabech & J. Ringtved (eds.) *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg. S. 455 – 474.
- Fabech, Charlotte 2006: Centrality in Old Norse mental landscapes. A dialogue between arranged and natural places? In: A. Andrén, K. Jennbert & C. Raudvere (eds.) *Old Norse religion in long-term perspectives*. Lund. S. 26-32.
- Fabech, Charlotte & Jytte Ringtved 1995: Magtens geografi i Sydsandinavien. Om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønster. I: H. G. Resi & P. Rolfsen (red.) *Produksjon og Samfunn. Beretning fra 2. nordiske jernalderssymposium på Granavolden*. Oslo. S. 11-37.
- Feilberg, H. F. 1886-1913: *Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål* I-IV. København.
- Fellows-Jensen, Gillian 2004: The Weevil's Claw. In: A. van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink (red.) *Namenwelten. Orts- und Personnamen in historischer Sicht*. Berlin. S. 76-89.
- Frandsen, Søren 1977: Fosfatbestemmelser og arkæologiske iagttagelser. I: S. Gissel (red.) *Hornsherred undersøgelsen*. Det nordiske Ødegårdsprojekt, publikation nr. 2. København. S. 144-160.
- Franzén, Gösta 1982: *Ortnamn i Östergötland*. Stockholm.
- Gissel, Svend 1977a: De enkelte øde bebyggelser i Horns herred. I: S. Gissel (red.) *Hornsherred undersøgelsen*. Det nordiske Ødegårdsprojekt, publikation nr. 2. København. S. 161-194.

- Gissel, Svend 1977b: Handels- og kommunikationsforhold (herunder herredsorganisationen). I: S. Gissel (red) *Hornsberred undersøgelsen*. Det nordiske Ødegårdsprojekt, publikation nr. 2. København. S. 266-284.
- Hald, Kristian 1933: Om *rekker* og *holdr* i danske Stednavne. *Danske Folkemaal VII*. S. 1-8.
- Hald, Kristian 1963: The Cult of Odin in Danish Place-names. In: A. Brown & P. Foote (eds.) *Early English and Norse studies*. London. S. 99-109.
- Hald, Kristian 1965: *Vore stednavne*. 2. reviderede og forøgede udgave. København.
- Hald, Kristian 1966: *Stednavne og kulturhistorie*. København.
- Hald, Kristian 1971a: *Personnavne i Danmark. Oldtiden*. København.
- Hald, Kristian 1971b: -sted. *Kulturbistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bd. 16 sp. 571-574.
- Hansen, Aage 1962: *Den lydlige udvikling i dansk. Fra ca. 1300 til nutiden. I. Vokalismen*. København.
- Hardt, Nis 2003: Jernalderens og vikingetidens landbrug. I: L. S. Madsen & O. Madsen (red.) *Det Sønderjyske Landbrugs Historie*. Haderslev. S. 17-122.
- Hauck, Karl 1994: Gudme als Kultort und seine Rolle beim Austausch von Bildformularen der Goldbrakteaten (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten, L). In: Nielsen, P. O., K. Randsborg & H. Thrane (eds.) *The Archaeology of Gudme and Lundeberg*. København. S. 78-88.
- Hedblom, Folke 1958: *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*. Uppsala.
- Hedeager, Lotte 1990: *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Århus.
- Helgesson, Bertil 1998: Vad är centralt? – fenomen och funktion; lokalisering och person. I: L. Larsson & B. Hårdh (red.) *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Lund. S. 39-45.
- Helgesson, Bertil 2002: *Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner*. Uppåkrastudier 5. Lund.
- Helgesson, Bertil 2008: Med en fot i vattnet. Centrala platser i Skåne och på Själland. I: A. Carlie (red.) *Öresund – barriär eller bro? Kulturella kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Själland under järnåldern*. Lund. S. 239-256.
- Hellberg, Lars 1942: Ortnamn på Rekarna. Bidrag till belysning av Södermanlands äldsta indelning. *Namn och bygd* 30. S. 88-135.
- Hellberg, Lars 1967: *Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse*. Kumla.
- Hellberg, Lars 1975: Ortnamnen och den forntida sveastaten. I: *Inledningar till NORNAs fjärde symposium Ortnamn och Samhälle på Hanaholmen den 25.-27.4.75. 1. Namngivning*. Upubliceret. S. 92-110.
- Hellberg, Lars 1976: Vallensjö. Ett uppländskt kultcentrum. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift*. S. 5-14.

- Hellberg, Lars 1978: Schwedische Ortsnamen und altwestnordische Dichtersprache. In: Th. Andersson & K.-I. Sandred (eds) *The Vikings. Proceedings of the Symposium of the Faculty of Arts of Uppsala University June 6-9, 1977*. Uppsala. S. 67-77.
- Hellberg, Lars 1979: Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria. I: I. Hammarström (red.) *Kalmar stads historia 1*. Kalmar. S. 119-166.
- Hellberg, Lars 1984a: De finländska karlabyarna och deras svenska bakgrund. *Festskrift till Åke Granlund 28.4.1984*. S. 85-106.
- Hellberg, Lars 1984b: Svetjud och Norrlanden. En kompakt forskningsrapport. *Florilegium Nordicum. En bukett nordiska språk- och namnstudier tillägnade Sigurd Fries den 22 april 1984*. Umeå. S. 135-145.
- Hellberg, Lars 1986a: Hedendomens spår i uppländska ortnamn. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årskrift 1986*. s. 40-71.
- Hellberg, Lars 1986b: 'Ingfreds sten' och häradsindelningen på Öland. In: H.-P. Naumann (red.) *Festschrift für Oskar Bandle. Zum 60. Geburtstag am 11. Januar 1986*. Basel und Frankfurt am Main. S. 19-29.
- Hellberg, Lars 1990: Ösmo – ett vantolkat sockennamn. Med en avslutande notits om medeltida kronolandbor och forntida *karlar*. I: E. Brylla et al. (red.) *Allan Rostvik den 22 mars 1990*. Uppsala. S. 59-72.
- Hellquist, Elof 1918: *De svenska ortnamnen på -by. En öfversikt*. Göteborg.
- Henriksen, Mogens Bo 2009: *Brudager Mark – en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn*. Odense.
- Herschend, Frands 1993: The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *Tor* 25. S. 175-199.
- Hodder, I. & M. Hassall 1971: The non-random spacing of Romano-British walled towns. *Man* 6. S. 391-407.
- Holmberg, Bente 1974: Hanghøj og tinghus. I: P. Andersen et al. (red.) *Festskrift til Kristian Hald*. København. S. 33-38.
- Holmberg, Bente 1976: *Stednavne i det sydlige Horns Herred. Fremlæggelse. Tolkning. Anvendelse*. Upubliceret magisterspeciale i nordisk filologi.
- Holmberg, Bente 1980: *Stednavne som kulturbistorisk kilde. En samfærdselsbistorisk undersøgelse*. København.
- Holmberg, Bente 1986: Den hedenske gud Tyr i danske stednavne. I: V. Dalberg & G. Fellows-Jensen (red.) *Mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985*. København. S. 109-127.
- Holmberg, Bente 1990: Views on Cultic Place-Names in Denmark. A review of Research. In: T. Ahlbäck (ed.) *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names*. Stockholm. S. 381-393.
- Holmberg, Bente 1992: Asbjørn, Astrid og Åsum. Om den hedenske as som navneled. I: G. Fellows-Jensen & B. Holmberg (red.) *Sakrale navne*. NORNA-rapporter 48. Uppsala. S. 235-248.

- Holmberg, Bente 1996: Stednavne som historisk kilde. I: O. Crumlin-Pedersen, E. Porsmose & H. Thrane (red.) *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*. Odense. S. 53-60 samt atlasdel s. 62-132 & Katalog s. 207-264.
- Holmberg, Bente 2001: *Skib og snekke* i danske stednavne. I: G. Harling-Kranck (red.) *Namn i en föränderlig värld. Rapport från den tolfte nordiska namnforskarkongressen, Tavastehus 13-17 juni 1998*. Studier i nordisk filologi. Helsingfors. S. 95-107.
- Holmberg, Bente 2003: Sakrale *torp*-navne i Danmark. I: P. Gammeltoft & B. Jørgensen (red.) *Nordiske torp-navne*. NORNA-rapporter 76. Uppsala. S. 109-120.
- Holmberg, Bente & Jan Skamby Madsen 1998: Da kom en *snekke*... Havnepladser fra 1000- og 1100-tallet? *KUML 1997-98*. S. 197-225.
- Holmberg, Karl Axel 1969: *De svenska tuna-namnen*. Uppsala.
- Hultgård, Anders 2002: Njörðr. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 21. Begründet von Johannes Hoops. Zweite Auflage. Berlin. S. 234-240.
- Hvidtfeldt, Johan (red.) 1952-56: *Håndbog for danske lokalhistorikere*. København.
- Høilund Nielsen, Karen 1991: Centrum og periferi i 6.-8. årh. Territoriale studier af dyrestil og kvindesmykker i yngre germansk jernalder i Syd- og Østskandinavien. I: P. Mortensen & B. M. Rasmussen (red.) *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Hødingesamfund og Kongemagt*. Århus. S. 127-154.
- Hårdh, Birgitta 2002: Uppåkra – Himlingøje – Hørup – centralitet i romersk jernalder. I: J. Pind, et al. (red.) *Drik – og du vil leve skønt. Festskrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18. august 2002*. Copenhagen. S. 123-129.
- Jensen, Jørgen 2004: *Danmarks Oldtid. Yngre Jernalder og Vikingetid 400 e.Kr-1050 e.Kr*. København.
- Jeppesen, Jens & H. J. Madsen 1997: Trækirke og stormandshal i Lisbjerg. *KUML 1995-96*. S. 149-171.
- Johnson, G. A. 1972: A test of the utility of Central Place Theory in archaeology. In: P. J. Ucko, R. Tringham & G. W. Dimbleby (eds.) *Man, Settlement and Urbanism*. London. S. 769-785.
- Jørgensen, Bent 1977: Stednavnematerialet. I: S. Gissel (red.) *Hornsherred undersøgelsen*. Det nordiske Ødegårdsprojekt, publikation nr. 2. København. S. 55-65.
- Jørgensen, Bent 1979: *Stednavne og samfærdselshistorie*. København.
- Jørgensen, Bent 1980: *Stednavne og administrationshistorie*. København.
- Jørgensen, Bent 1984: Danske marknavnes alder. *Fortid og nutid*. S. 259-269.
- Jørgensen, Bent 1991: Marknavne og forsvundne bebyggelser. I: H. Ilsøe & B. Jørgensen (red.) *Plov og Pen. Festskrift til Svend Gissel*. Odense. S. 113-127.
- Jørgensen, Bent 1995: *Stednavneordbog*. 2. udgave, 2. oplag. København.

- Jørgensen, Bent 2001: Stednavneleddet og betegnelsen *kong(e)*. *Mål og Måle* årgang 24, 1. S. 22-25.
- Jørgensen, Bent 2005: Betydningsrelationer mellem stednavne i begrænsede områder. I: Staffan Nyström (red.) *Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nodiskt namnskick*. NORNA-rapporter 80. Uppsala. S. 183-194.
- Jørgensen, Bent 2007: Korresponderer høj og lav navnefrekvens med centrum og periferi? I: B. Eggert, B. Holmberg & B. Jørgensen (red.) *Nordiske navnes centralitet og regionalitet*. NORNA-rapporter 82. Uppsala. S. 107-122.
- Jørgensen, Bent 2008: *Danske stednavne*. København.
- Jørgensen, Bent 2009: Køge-Roskilde-områdets stednavne. *Mellem fjord og bugt*. Årbog for Historisk Samfund for Roskilde Amt. Roskilde. S. 87-106.
- Jørgensen, Lars 1995: Stormandssæder og skattefund i 3.-12. århundrede. *Fortid og Nutid*. S. 83-110.
- Jørgensen, Lars 1998: En storgård fra vikingetid ved Tissø, Sjælland – en foreløbig præsentation. I: L. Larsson & B. Hårdh (red.) *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist*. Uppåkrastudier 1. Lund. S. 233-248.
- Kalkar = Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700)*. Bd. 1-5. København 1881-1918.
- Kong Valdemars Jordebog* ved Svend Aakjær. København 1926-43.
- Kousgård Sørensen, John 1954: Bebyggelsesnavne på Hindsholm. *Fynske Aarbøger V*. S. 339-347.
- Kousgård Sørensen, John 1957: Tul-, Tol- in Danish Place-Names. *Acta philologica Scandinavica*, bd. 23. S. 97-116.
- Kousgård Sørensen, John 1958: *Danske bebyggelsesnavne på -sted*. København.
- Kousgård Sørensen, John 1964: Marknavne og arkæologi. I: *Marknavnestudier*. Udg. af Stednavneudvalget. København. S. 83-93.
- Kousgård Sørensen, John 1985: Gudhem. I: H. Thrane (red.) *Gudmeproblemer. Beretning fra et bebyggelsesarkæologisk symposium på Hollufgård afholdt den 24.-25. oktober 1984*. Odense. S. 10-17.
- Kousgård Sørensen, John 1989: Om personnavne på -vi/-væ og den førkristne præstestand. Med nogle overvejelser over en omstridt passage i Glavendrup-stenens indskrift. *Danske studier*. S. 5-33.
- Kousgård Sørensen, John 1992: Haupttypen sakraler Ortsnamen Südschandinaviens. In: K. Hauck (ed.) *Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter*. Göttingen. S. 228-241.
- Kristensen, Marius 1914-16: Vore stednavne, deres forvanskninger i tidens løb og bidrag til den rette forståelse af dem. *Fortid og Nutid 1*. S. 109-122.
- Kromann, Anne 1993: De romerske mønter. I: S. Hvass & B. Storgaard (red.) *Da klønger i Muld... 25 års arkæologi i Danmark*. Århus. S. 200.

- Kulturbistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*. Bd. 1-22. København 1956-1978.
- La Cour, Vilhelm 1915: Hedenske Helligdomme i Danmark. I: *Festskrift til Johannes Steenstrup C.H.R. paa Halvfjerdsaaers-dagen*. S. 1-33.
- Lebech, Mogens 1935-36: Jyllands gamle Retskredse. *Jyske Samlinger* 5. række, II bd. S. 151-344.
- Lerche Nielsen, Michael 2003: Sognekriteriets betydning for vurderingen af *torp*-navnenes alder. I: P. Gammeltoft & B. Jørgensen *Nordiske torp-navne*. NORNA-rapporter 76. Uppsala. S. 177-202.
- Lerche Nielsen, Michael 2006: Tryggevælde. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 31. Begründet von Johannes Hoops. Zweite Auflage. S. 300-303.
- Lexicon poeticum. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. Forfattet af Sveinbjörn Egilsson. Forøget og på ny udgivet for det kongelige nordiske oldskriftselskab ved Finnur Jonsson. København 1913-16.
- Lihammer, Anna 2007: *Bortom riksbygningen. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien*. Lund.
- Lindroth, Hjalmar 1946: *Bobuslänska ortnamn och bobuslänsk bebyggelsehistoria*. Göteborg.
- Lumholt, Ib 1964: De sjællandske marknavnelementer sløje og slade. I: *Marknavnestudier*. København. S. 34-47.
- Lumholt, Ib 1967: *Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne*. København.
- Lund, Niels 1996: *Lið, leding og landeværn*. Roskilde.
- Lund Hansen, Ulla 1988: Handelscentre i romersk og ældre germansk jernalder. I: Aa. Andersen et al. (red.) *Festskrift til Olaf Olsen på 60-årsdagen den 7. juni 1988*. København. S. 79-92.
- Lund Hansen, Ulla 1993: Jernalder og vikingetid. I: S. Hvass & B. Storgaard (red.) *Da klinger i Muld... 25 års arkæologi i Danmark*. Århus. S. 168-170.
- Lund Hansen, Ulla 2001: The nature of centres. In: B. Storgaard (ed.) *Military aspects of the Aristocracy in Barbaricum in the Roman and the Early Migration Period*. Copenhagen. S. 113-118.
- Melin, Elsa 2005: *Sked* i ortnamn. Namnet *Skövde*. *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift*. S. 16-26.
- Modéer, Ivar 1937: *Namn- och ordgeografiska studier*. Uppsala.
- Müller, Gunter 1968: Altnordisch Vifill – ein Weiheiname. In: H. Birkhan, O. Gschwantler & I. Hansberger-Wilflinger (red.) *Festschrift für Otto Höfler zum 65. Geburtstag*. Wien. S. 363-371.
- Nielsen, Poul Otto, Klavs Randsborg & Henrik Thrane (red.) 1994: *The Archaeology of Gudme and Lundeberg. Papers presented at a Conference at Svendborg, October 1991*. Arkæologiske Studier volume X. København.
- Nordic Archaeological Abstract*. 1974-. Viborg.
- Norling-Christensen, Hans 1956: Haraldstedgravpladsen og Ældre Germansk Jernalder i Danmark.

Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. S. 14-143.

- Näsman, Ulf 1991a: Det syvende århundrede – et mørkt tidsrum i ny belysning. I: P. Mortensen & B. M. Rasmussen (red.) *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Hovdingesamfund og Kongemagt*. Århus. S. 165-178.
- Näsman, Ulf 1991b: Nogle bemærkninger om det nordiske symposium ”Samfundsorganisation og Regional Variation” på Sandbjerg Slot den 11. - 15. april 1989. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.) *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Århus. S. 321-329.
- Näsman, Ulf 1997: Från Region till Rike – Från Stam till Stat. Om danernes etnogenes och om den danska riksbildningen. I: J. F. Krøger (red.) *Rikssamlingen. Hovdingemagt og kongemagt. Karmøyseminariet 1996*. Stavanger. S. 46-65.
- Näsman, Ulf 1998: Sydiskandinavisk samhällsstruktur i ljuset av merovingisk och anglosaxisk analogi eller i väd är det som centralplatserne är centrala? I: L. Larsson & B. Hårdh (red.) *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist. Uppåkrastudier 1*. Lund. S. 1-26.
- Näsman Ulf 2006: Danerne og det danske kongeriges opkomst. Om forskningsprogrammet ”Fra Stamme til Stat i Danmark”. *KUML 2006*. S. 205-237.
- Olrik, Aksel 1909: At sidde på høj. *Danske Studier*. S. 1-10.
- Olrik, Aksel 1911: En oldtidshelligdom. *Danske Studier*. S. 1-14.
- Olsson, Ingemar 1972: Snäck-namn på Gotland. *Fornvännen* 67. S. 180-208.
- Olsson, Ingemar 1976a: *Gotlands stavgardar. En ortnamnsstudie*. Visby.
- Olsson, Ingemar 1976b: Tuna-namnen i Sverige – forskningsläget. *Fornvännen* 71. S. 71-81.
- Olsson, Ingemar 1984: *Ortnamn på Gotland*. Stockholm.
- Ordbog over det danske sprog* bd. 1-27. København 1919-54. Bd. 28 (1956), Supplement 1-5 (1992-2005).
- Ordbok öfver svenska medeltids-språket* av K. F. Söderwall. Vol I-III. Lund 1884-1918. Supplement Vol IV-V (1953-1973).
- Ordbok över svenska språket*. Udgivet af Svenska akademien. Bd. 1-. Lund 1898-.
- Ortnamnen i Värmlands län. 1*. 1984. Uppsala.
- Pamp, Bengt 1967: *Ortnamnen i Sverige*. Lund.
- Pamp, Bengt 1990: Namnet Lund. *Kulturens Årsbok 1990*. S. 15-23.
- Pontoppidan, Erich 1763-81: *Den Danske Atlas I-VIII*. (III-VIII ved Hans de Hofman). København.
- Poole, Russell 2005: *Þulr. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 30. Begründet von Johannes

Hoops. Zweite Auflage. Berlin. S. 544-546.

Præsteindberetninger til Ole Worm ved Frank Jørgensen. Bd. I-II. København 1974.

Rahmqvist, Sigurd 1994: Ortnamn påverkade av administrationen i äldre tid. I: G. Ulfspärre (red.) *Ortnamn värda att värda. Föredrag från Riksantikvarieämbetets symposium Ortnamnskultur, Stockholm 5-7 maj 1993*. Trykkested? S. 105-110.

Rasmussen, Ulla Fraes 2001: Voldsteder på Køgeegnen. *Årbog for Køge Museum 2000* (2001). S. 19-40.

Renfrew, Colin & Paul Bahn 1996: *Archaeology. Theory, Methods, and Practice*. Second edition. London.

Rentenaar, Rob 1996: Elementet *-sal(e)*, *-sel(e)* i vest- og nordgermanske stednavne. Nogle ligheder og forskelle. I: K. Kruken (red.) *Den ellefte nordiske navneforskerkongressen. Sundvollen 19. – 23. juni 1994*. NORNA-rapporter 60. S. 171-181.

Ringtved, Jytte 1988a: Jyske gravfund fra yngre romertid og ældre germanertid. Tendenser i samfundsudviklingen. *KUML 1986* (1988). S. 95-231.

Ringtved, Jytte 1988b: Regionalitet. Et jysk eksempel fra yngre romertid og ældre germanertid. I: P. Mortensen & B. M. Rasmussen (red.) *Fra Stamme til Stat i Danmark 1. Jernalderens stammesamfund*. Århus. S. 37-52.

Ringtved, Jytte 1999: Settlement organisation in a time of war and conflict. In: C. Fabeck & J. Ringtved (eds) *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg. S. 361-381.

Rostvik, Allan 1967: *Har och barg*. Uppsala.

Sahlgren, Jöran 1918a: Förbudna namn. *Namn och bygd* 6. S. 1-40.

Sahlgren, Jöran 1918b: [anmeldelse af] Skrifter utgivna av Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs högskola. 1. Bohusläns härads- och sockennamn av Hj. Lindroth. *Namn och bygd* 6. S. 179-183.

Sahlgren, Jöran 1920: De skånska häradena och deras namn. En översikt. *Namn och bygd* 8. S. 54-62.

Sahlgren, Jöran 1950: Hednisk gudalära och nordiska ortnamn. Kritiska inlägg. *Namn och bygd* 38. S. 1-37.

Sahlgren, Jöran 1953: Från Morasten till Håga. *Namn och bygd* 41. S. 1-67.

Sandnes, Jørn 1964: Gno. *Hørgr* i gardsnavn. *Maal og minne. Norske studier*. S. 113-120.

Sandnes, Jørn 1992: Norske stedsnavn og hedensk kultus. En vurdering av Magnus Olsens teorier i lys av nyere forskningsdebatt. I: G. Fellows-Jensen & B. Holmberg (red.) *Sakrale navne*. NORNA-rapporter 48. Uppsala. S. 9-21.

Schultz, C. G. 1949: Aggersborg. Vikingelejren ved Limfjorden. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*. S. 91-108.

- Secher, V. A. 1911: *Kong Christian den Femtis Danske Lov*. København.
- Sindbæk, Søren M. 2005: *Ruter og rutinisering. Vikingetidens fjernhandel i Nordenropa*. København.
- Sjöstedt, Gösta 1937-39: Med djurnamn sammansatta ortnamn i Frosta härad. *Sydsvenska Ortnamnssällskapets Årsskrift*. S. 24-44.
- Skamby Madsen, Jan 1995: Leding. *SKALK* 1995:4. S. 5-10.
- Skamby Madsen, Jan & Max Vinner 2005: Søvejen til Aros. I: A. Damm (red.) *Vikingerne Aros*. Højbjerg. S. 98-105.
- Skov, Torben 1979: En vikingetidsbebyggelse i Herrup. *Antikvariske Studier* 3.
- Skre, Dagfinn 1999: Aristocratic dominion and landownership in Norway 200-1100 AD. In: C. Fabech & J. Ringtved (eds.) *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Højbjerg. S. 415-422.
- Skre, Dagfinn 2007a: Preparing the New Campaign. In: D. Skre (ed.) *Kaupang in Skiringssal*. Århus. S. 43-51.
- Skre, Dagfinn 2007b: Towns and Markets, Kings and Central Places in South-western Scandinavia c. AD 800-950. In: D. Skre (ed.) *Kaupang in Skiringssal*. Århus. S. 445-469.
- Skånes ortnamn*, serie A: Bebyggelsenamn. Del 1-. Lund 1958-.
- Stoklund, Marie 1987: Runestenen fra Snoldelev. *Danmarks længste udgravning. Arkaologi på naturgassens vej 1979-86*. København. S. 162.
- Strid, Jan Paul 1996: Skottskog och lövtäkt i ortnamnens ljus. *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1996*. s. 5-42.
- Strid, Jan Paul 1999: *Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen*. Uppsala.
- Ståhl, Harry 1985: *Ortnamn i Västmanland*. Stockholm.
- Ståhle, Carl Ivar 1946: *Studier över de svenska ortnamnen på -inge. På grundval av undersökningar i Stockholms län*. Uppsala.
- Svenskt ortnamnslexikon* 2003. Redigeret af Mats Wahlberg. Uppsala.
- Søndergaard, Bent 1972: *Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv)*. København.
- Sørensen, Anne C. 2008: Centralpladser på Østsjælland ca. 550-1100 e. Kr. I: A. Carlie (red.) *Öresund – barriär eller bro? Kulturella kontakter och samhällsutveckling i Skåne och på Själland under järnåldern*. Göteborg. S. 257-277.
- Sørensen, Palle Østergaard 1994: Gudmehallerne. Kongeligt byggeri fra jernalderen. *Nationalmuseets Arbejdsmark 1994*. S. 25-39.
- Thrane, Henrik 1988: Import, affluence and cult – interdependent aspects? In: B. Hårdh et al. (eds.)

Trade and exchange in prehistory. Studies in honour of Berta Stjernquist. Lund. S. 187-196.

- Thrane, Henrik 1991: Om Gudmes function. En tolkningsskitse. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.) *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid.* Århus. S. 259-266.
- Thrane, Henrik 1998: Overvejelser af kultindholdet i Gudmes bebyggelse. I: L. Larsson & B. Hårdh (red.) *Centrala Platser – Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist.* Uppåkrastudier 1. Lund. S. 249-261.
- Tornbjerg, Svend Åge 2002: Skrot og godt fra Østervang – en værkstedsplads ved Ejby nær Køge. I: J. Pind et al. (red.) *Drik – og du vil leve skønt. Festskrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18. august 2002.* København. S. 149-158.
- Tornbjerg, Svend Åge & Tove Woller 2000: Østervang – en jernalderbebyggelse med håndværk og handel. *Årbog for Køge Museum 1999* (2000). S. 15-30.
- Tornbjerg, Svend Åge & Anne C. Sørensen 2002: Vikinger ved vandet. *Årbog for Køge Museum 2001* (2002). S. 15-28.
- Ulriksen, Jens 1997: *Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e. Kr.* Roskilde.
- Vikstrand, Per 1999: Ortnamn, centralplatser och det meningsfulla landskapet. *Namn och bygd* 87. S. 13-24.
- Vikstrand, Per 2000: Konungen och helgedomen. I: B. Sandnes et al. (red.) *Oluf Rygh. Rapport fra symposium på Stiklestad 13.-15. mai 1999.* NORNA-rapporter 70 B. Uppsala. S. 213-232.
- Vikstrand, Per 2001: *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalsregionen.* Uppsala.
- Vikstrand, Per 2002: Några tankar om de sakrala åker-namnen och om ortnamns-kronologi. *Ortnamnssällskapet i Uppsala årskrift.* S. 19-38.
- Vikstrand, Per 2004: Sakrale Namen. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.* Band 26. Begründet von Johannes Hoops. Zweite Auflage. S. 167-179.
- Vikstrand, Per 2006: *Ortnamnen i Kalmar län. Del 7. Mörbylånga kommun. Bebyggelsenamn.* Uppsala.
- Wagstaff, M. 1986: What Christaller Really Said About Central Places. In: E. Grant (ed.) *Central Places, Archaeology and History.* Sheffield. S. 119-122.
- Watt, M. 1991: Sorte Muld. Høvdingesæde og kultcentrum fra Bornholms yngre jernalder. I: P. Mortensen & B. M. Rasmussen (red.) *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Høvdingesamfund og Kongemagt.* Århus. S. 89-107.
- Wessén, Elias 1921: Hästskede och Lekslätt. *Namn och bygd* 9. S. 103-131.
- Widmark, Gusten 1957: Ordet *bor* som appellativ och ortnamnselement. *Namn och bygd* 45. S. 43-99.
- Wohlert, Inge 1964: Nogle højdebetegnelser på Fyn. I: *Marknavnestudier.* Udg. af Stednavneudvalget. København. S. 60-75.

- Wohlert, Inge 1971: Barnehøj. I: K. Hald, C. Lisse & J. Kousgård Sørensen (red.) *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen på halvferdsårsdagen den 8. juni 1971*. København. S. 347-365.
- Omålsordbogen* bd. 1-. København 1992-
- Ørsnes-Christensen, Mogens 1955: Kyndbygravpladsen. Rige fund fra en fundfattig tid. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*. S. 74-81.
- Østergaard Christensen, J. L. 1977: Arkæologisk fundmateriale. I: S. Gissel (red) *Hornsbered undersøgelsen. Det nordiske Ødegårdsprojekt*, publikation nr. 2. København. S. 74-95.
- Aakjær, Svend 1926-27: (anmeldelse af) Hans Kjær, Vor Oldtids Mindesmærker. *Fortid og Nutid* 6. S. 113-118.
- Aakjær, Svend 1934: Hilla, Hleiðra og Skialf. I: *Studier tilegnede Verner Dahlerup paa Femoghalvfjerdsaaarsdagen den 31. oktober 1934*. Udg. Af Danske Folkemaal og Sprog og Kultur. København-Aarhus. S. 52-62.

Kilde- og litteraturforkortelser

2M	= Gst (atlasblade, 2. måling)
A	= Gst (atlasblade)
DD	= DiplDan
DiplDan	Diplomatarium Danicum I-, udg. af F. Blatt m.fl. København. 1938-.
DKC	Det Kulturhistoriske Centralregister, jf. litteraturliste.
Domme og Forf.	Det kgl. Rettertings domme og rigens forfølgninger fra Christian III's tid, udg. af Troels Dahlerup. Kbh. 1959-69.
DR	Danmarks Runeindskrifter bd. I-II, udg. af L. Jacobsen & E. Moltke. Kbh. 1941-42.
DS	Danmarks Stednavne, jf. litteraturliste.
DSÅ	Danske sø- og ånavne, jf. litteraturliste.
EB	Engbog. Eng- og græsningsprotokol til Christian V's matrikel 1688.
Efterretn 1743	Efterretninger om Nyborg Amt 1743 (afskr.).
EGøyesJb	Fru Eline Gøyes Jordebog, udg. af A. Thiset. Kbh. 1892.
Engfort	Engfortegnelse
Engtax	Engtaxationsprotokol (1682-1683)
ET (1682)	Engtaxationsprotokol 1682
GI	Gæodætisk Institut
Gl. Køgegd. Ark.	Gl. Køgegård Arkiv
Gst	Generalstabskort, målebordsblade, atlasblade og 4 cm-kort udg. af Kort- og Matrikelstyrelsen
Guide	Generalstabens (Geodætisk Inst.) guideoptegnelser, Geodætisk Institut/Kort- og Matrikelstyrelsen.
Hov	Hoveriefterretninger, Rigsarkivet
I	Indberetning til Stednavneudvalget (Inst. (nu Afd.) for Navneforskning)
Jak. Madsen	Mester Jakob Madsens Visitatsbog. Udg. af A. Crone. Odense 1853.
KancBrevb	Kancelliets Brevbøger 1551 ff, udg. af C.F. Bricka m.fl. Kbh. 1885-.
KLNM	Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder
KronSk	Kronens Skøder I-V, udg. af L. Laursen m.fl. Kbh. 1892-1955.
LandvProt	= Lvk. prot.
LDipl	Langebeks Diplomatarium. Rigsarkivet.
Lvk LAS	Landvæsenkommissionprotokol, Landsarkivet for Sjælland

Lvk. prot.	Landvæsenskommissionprotokol
M	Matrikel
MB	Markbog. Forarbejder til Christian V's matrikel 1688.
MK	Matrikelkort (herunder O1)
ODS	Ordbog over det danske sprog, jf. litteraturliste
Opt	Optegnelser (ved Dansk Folkeminde Samling)
Pont. Danske Atlas	Erich Pontoppidan, Den Danske Atlas I-VIII. (III-VIII ved Hans de Hofman). Kbh. 1763-81.
PrI	Præsteindberetning.
RA Kbh Univ Skovb	Københavns Universitets Skovbog 1666-79. Rigsarkivet.
RJb	Roskildebispens Jordebog. Udg. ved C. A. Christensen Danmarks middelalderlige Regnskaber, 3 rk. 1. bd. Kbh. 1956.
RO	Ribe Oldemoder (Avia Ripensis), udg. af O. Nielsen. Kbh. 1869.
Rtk	Rentekammeret. Rigsarkivet, København.
Rtk RA	= Rtk
SkovK	Skovkort.
SRD	Scriptores rerum Danicarum I-IX, udg. af J. Langebek m.fl. Kbh. 1772-1878.
SSL	Sjællands Stifts Landebog 1567, udg. af Svend Gissel. Kbh. 1956.
Tax	Taxationsforretning.
U	Udskiftningssager.
Vid	Vidisse
VJb	Kong Valdemars Jordebog I-III, udg. af Sv. Aakjær. Kbh. 1926-45.
VJbK	Kongelevslisten i VJb.
VSK Orig	Videnskabernes Selskabs Kort. Originaltegninger i Kort- og Matrikelstyrelsen.
Æbelholtb	Æbelholtbogen. Brevbog ca. 1450 ff., udg. i SRD VI 132-218.
ÆDA	De ældste danske Archivregistraturer I-V, udg. af T. A. Becker m.fl. Kbh. 1854-1910.

Andre forkortelser

adj.	adjektiv
f.	femininum
fsv.	fornsvensk
gen.	genitiv
glda.	gammeldansk
m.	maskulinum
n.	neutrum
nda.	nudansk
oldn.	oldnordisk
plur.	pluralis
sing.	singularis
subst.	substantiv
u.å.	uden årstal
vb.	verbum

*	konstrueret form
—	over vokal betegner længde
>	udvikles til
<	udviklet af